

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მ ა ს ც ნ ე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

4 · 1975

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

4 · 1975

ქურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე ლ ა ჯ ი ი მ კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (რედაქტორი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მღვანეი გ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глопти

რ ე დ ა კ ტ ი ი მ მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-67 ტელეფონი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 5.11.1975; შეკვ. 2927; ანაწეობის ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16,98; სააღრიცხეო-საგამომცემლო
თაბახი 15; უე 02076; ტირაჟი 1600.
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა რ ს ი

ყ რ ი ლ ე ბ ი

2. შარაშენიძე, ქართული მწერლობა 1905 წლის რეპოლუციის სამსახურში	5
3. აბულაძე, თაობათა ურთიერთობის საკითხი კონსტანტინე გამსახურდიას რომანში „მთვარის მოტაცება“	17
თ. ჯაგორდინიშვილი, რაფიელ ერისთავის ლირიკის ხალხური ბუნება	27
თ. ნუსუბიძე, ამერიკელი კლასიკოსების ქართული თარგმანები	38
3. შეთქაპური, მეტაფორის მხატვრულ-ემოციური ფუნქციისათვის	45
ქ. ცინდელიანი, მეფეთა წიგნების შედგენილობა, I	62
ქ. დანელია, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში	79
ლ. ბიუნაშვილი, გლეხობის საკითხის ასახვა ამინ ფაყირის შემოქმედებაში	91
ბ. ანთელაძე, თურქეთის ლინგვისტური საზოგადოება და თურქული სალიტერატურა ენის ზოგიერთი რეფორმის საკითხი	103
ლ. ნადარეიშვილი, საერთო-ქართულური ლექსიკიდან	110
მ. მაკალათია, შრავლობითის -ებ, -ნ სუფიქსთა ტოპონიმიკური ფუნქციისათვის	115
ი. მელიქიშვილი, ე>ი პროცესი ზანურ დიალექტებში და ზმოვანთა შესატყვისობის ერთი დარღვევა ქართულურ ენებში	122
თ. ცაბთიშვილი, მკუეყარ ფემისათვის ძველ ქართულში	129
ა. კიზირია, უსრული წინადადება ქართულში	135
ლ. ლასაბიძე, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმათა სემანტიკური და სინტაქსური კავშირი ზნნასთან თანამედროვე ქართულში	150
ბ. ბიბინაშვილი, საერთოდალესტურ მკვეთრ აფრიკატთა სიმონტანური ცვლა დარღვეულ ენაში	158
3. მამულაძე, ანტონიმური ფრაზოლოგიური ერთეულები თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში	165

ც ნ ო ბ ა ბ ი და შ ა ნ ი შ ა ნ ე ბ ი

ბ. ბერაძე, ჭალაქი შირვანის ერთი უნიკალური კასიდის შესწავლის ისტორიიდან	168
ბ. ალასანია, „გარშიან“, „გარშიანელი“-ს განმარტებისათვის	175

კ რ ი ტ ი კ ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

ი. ბოგომოლოვი, საქართველო ნ. ტიხონოვის პოეზიაში	179
რ. შამელაშვილი, ქართული ენათმეცნიერების ძვირფასი შენაძენი	181

ქ რ ო ნ ი კ ა და ი ნ შ ო რ ა მ ა ც ი ა

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	185
ი. აბაშიძე, შთამომავალთა ლირიული მადლობა	195
ა. ბარაშიძე, მწერალი, მეცნიერი, მამულიშვილი	196

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Э. ШАРАДЗЕНИДЗЕ, Грузинская литература в период революции 1905 года	
М. АБУЛАДЗЕ, Проблема взаимоотношений поколений в романе К. Гамсахурдиа «Похищение луны»	17
Т. ДЖАГОДНИШВИЛИ, Народность лирики Рафиела Эрнстави	27
Т. НУЦУБИДЗЕ, Грузинские переводы американских классиков	36
Г. ШЕТЕКАУРИ, К художественно-эмоциональной функции метафоры	46
У. ЦИЦДЕЛИАНИ, Состав Книг Царств, I	62
К. ДАНЕЛИА, Следы влияния иностранных языков в древнегрузинских письменных памятниках	79
Л. ГИУНАШЕИЛИ, Отражение крестьянского вопроса в творчестве Амина Факири	91
Г. АНГЕЛАВА, Турецкое лингвистическое общество и некоторые вопросы формы турецкого литературного языка	103
Л. НАДАРЕИШВИЛИ, Из общекартвельской лексики	110
П. МАКАЛАТИА, Топонимическая функция показателей множественного числа -ჭბ- eb, -ბ- n	115
К. МЕЛИКИШЕИЛИ, Переход e>i в занских диалектах и один случай нарушения соответствия гласных в картвельских языках	122
Т. ЦКИТИШВИЛИ, Об основе «ჭუჭუბუჩ» («tkwecag») в древнегрузинском языке	129
А. КИЗИРИЯ, Неполное предложение в грузинском языке	135
Л. ЛАЦАБИДЗЕ, Семантико-синтаксическая связь форм родительного падежа с глаголом в современном грузинском языке	150
Б. ГИГИНЕИШВИЛИ, Изменение общеджаргандских интенсивных глоттализованных аффрикат в даргинском языке	158
Э. МАМУЛЯ, Антонимные фразеологизмы в современном турецком языке	165

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Г. БЕРАДЗЕ, Из истории изучения одной уникальной касиды Фалакп Ширвани	168
Г. АЛАСАНИА, К толкованию слов «Гармия», «Гармиятели».	175

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

И. БОГОМОЛОВ, Грузия в поэзии Н. С. Тихонова	179
Г. ШАМЕЛАШВИЛИ, Значительный вклад в грузинское языкознание	181

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

В комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барской шкуре»	185
И. АБАШИДЗЕ, Благодарность поколений	195
А. БАРАМИДЗЕ, Писатель, ученый, гражданин	196

1905—1907 წწ. რევოლუციის 70 წლისთავი

პირა პარაფენიძე

ქართული მხარე 1905 წლის რევოლუციის სამსახურში

1905—1907 წლების რევოლუცია, სოციალური და ეროვნული განთავისუფლებისათვის ბრძოლისა და გლეხების თავდადებული, გმირული ბრძოლის დიდმნიშვნელოვანი ეტაპი, მასების პოლიტიკური აღზრდის სკოლა იყო, რომელმაც მილიონობით მშრომელი დარაზმა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ და პირველი სერიოზული დარტყმა შეაყენა ცარიზმსა და საერთაშორისო იმპერიალიზმს. ამით მან მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობა მოიპოვა და საფუძველი ჩაუყარა 1917 წლის ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციას.

რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია დაიწყო საერთაშორისო მუშათა მოძრაობის გარდატეხის მომენტში.

1905 წლის 3 იანვარს პეტერბურგში გაიფიცნენ პეტელოვის ქაჩისნი მუშები. მეფის დაქირავებულმა აგენტმა, პროვოკატორმა მღვდელმა გააჩნა მუშათა ნაწილი დაითანხმა მეფესთან მშვიდობიან მოლაპარაკებაზე. 9 იანვარს დილით პეტერბურგის მშრომელები ხატებოთა და მეფის სურათებთან ხელში გაპონის წინამძღოლობით გაემართნენ ზამთრის სასახლისაკენ, მაგრამ მეფემ მათ ტყვეები და ზარბაზნები დაუშინა.

9 იანვრის სისხლიანმა კვირამ, რომელსაც ვ. ი. ლენინმა რუსეთის რევოლუციის დასაწყისი უწოდა, ნათლად დაანახა ყველა მშრომელს, რომ მათი განთავისუფლება მხოლოდ რევოლუციური ბრძოლით არის შესაძლებელი.

1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში დაიწყო და განვითარდა რუსეთის რევოლუციური ბრძოლების უშუალო გავლენით. 9 იანვრის სისხლიანი კვირის გამოძახილი იყო თბილისში 18 იანვარს დაწყებული საპროტესტო გაფიცვები, რომელმაც მალე საყოველთაო ხასიათი მიიღო და თითქმის ერთდროულად მოედო ამიერკავკასიას ბაქოდან ბათუმამდის.

რუსეთის პირველი რევოლუციის ყოველი ღირსშესანიშნავი მოვლენა, კვეყნის საერთო პოლიტიკური და ეკონომიური ვითარება, ცხოვრების სერიოზული თუ წვრილმანი საკითხი ფართოდ აისახა იმ პერიოდის ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში, რომელიც არსებითად რევოლუციის იდეების სამსახურში ჩადგა.

როდესაც ვლადიმერმა 1905 წლის რევოლუციის პერიოდის მხატვრულ ლიტერატურაზე, ძირითადად მხედველობაში გვაქვს რევოლუციურ-დემოკრატიული მწერლობა, თუმცა სახალხო მოძრაობას არაერთი აღფრთოვანებული სტრიქონი უძღვნეს ქართველმა კლასიკოსებმა აკაკი შერეთელმა და ვაჟა-ფშაველამ, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ დროის ლიტერატურულ ცხოვრების განვითარებისათვის. რევოლუციური პათოსით დაწერილი მათი ლექსები ხელს უწყობდნენ აბოძოქრებულ ხალხთა მასების შეუპოვარ ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ.

იმ ქარიშხლიან დღეებში მოხუცი აკაკის შემოქმედებაში ძლიერად ამეტყველდა ბრძოლის განწყობილება. აღფრთოვანებული პოეტი რევოლუციის სიღრმეში დასაძრავად საშობლოს გადარჩენის, შავბნელი ცხოვრებისაგან თავის დაღწევის ერთადერთ გზას, ქართული სამოციანელების სანატრელი ოცნების განხორციელებას:

ასრულდა თითქმის, რასაც ვნატრობდით
ჩვენ ამ ნახევარ საუკუნეში
და, როგორც სვიმონ მოხუცებულსა,
მეც მომეფინა, მოხუცს, ნუგეშა.

აკაკის სწავს, რომ მალე ბოლო მოეღება უსამართლიანს, ქვეყნად დამყარდება ერთობა და სრული თანხმობა.

მოდჩაობის გაპლიერებით გამხრევებული აკაკი პროგრესულ ახალგაზრობაზე ამყარებს იმედს და ფართო მოქმედებისთვის გზას ულოცავს მათ:

ამ დღეს ველოდი, მოვესწარ,
ვიცინი, აღარ ვტირი მე,
ახალგაზრდებო, აწ კი თქვენ
გამოდით, თქვენი პირობე.

ცარიზმის წინააღმდეგ აკაკის გაბედულმა ხმამ ყუმბარასავით იფეთქა რევოლუციის ბობოქრობის დღეებში:

ძირს მთავრობაე, უსამართლო,
ველარ ვიტახთ ვასაჭირსო,
ყოველი მხრად გეძახიან:
„ძირს მთავრობაე, აწ კი ძირსო!“

აკაკი წერეთელმა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთმა მოთავეთაგანმა. შესანიშნავად აუღო ალღო მუშათა მოძრაობის მოთხოვნილებას. მოხუცი პოეტის გალაშქრება თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ გამომდინარეობდა ქართული ხალხის არა მხოლოდ ეროვნული, არამედ სოციალური ინტერესებიდანაც. სწორედ ამ პერიოდში თარგმნა პოეტმა ცნობილი საერთაშორისო პროლეტარული ჰიმნი „ინტერნაციონალი“.

მართალია, რევოლუციის ღრმა სოციალური არსი აკაკის არ ესმოდა, მაგრამ გულწრფელად თანაუგრძობდა მას, როგორც მშრომელი ხალხის განმათავისუფლებელ ძალას, ილაშქრებდა თვითმპყრობელობისა და საერთოდ მზავრელი კლასების წინააღმდეგ.

1905—1907 წლებში თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ აბობოქრებულ ხალხთა მასების შეუპოვარმა ბრძოლამ თავისი გამოხატულება პოეა ვაჟა-ფშაველას პოეზიაში. მთის ლაღი ბუნების შეიღმა განსაკუთრებული სიძლიერით განიცადა რევოლუციის ქარიშხალი და გულწრფელი სტრიქონები უძღვნა მას.

„თავისუფლება ხალხისათვის წართმეული ბედნიერებააო“, — წერდა ვაჟა და ურყევად სწამდა, რომ ამ ბედნიერებას ახლო მომავალში იზვიებდა მტერზე გამარჯვებული მშრომელი ხალხი.

ვაჟა-ფშაველა პრაქტიკულად იღებდა მონაწილეობას 1905 წლის რევოლუციაში. მან, როგორც ფშავ-ხევსურეთში რევოლუციური რაზმების ერთ-

¹ ვაჟა-ფშაველა რა არის თავისუფლება?, ავად კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. II, № 5317.

ერთმა ორგანიზატორმა, დაწერა „ფშავ-ხევსურთა დეკლარაცია“, რომელშიაც წამოყენებული იყო თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ამხედრებული ხალხის მკაცრი და სამართლიანი მოთხოვნები.

რევოლუციის აღმავლობის წლებში ეყამ თავისი მგზნებარე პოეტური ხმა სახალხო მოძრაობას შეუერთა. მშრომელთა თავგანწირულმა ბრძოლამ მას მრავალი გულწრფელი ლექსი დააწერინა.

მირჩება გულის წაღლები,
რჩება სნეული ოცნება,
ტყდება ნონობის ბორკილი,
დღესასწაულობს გონება —

ამბობს რევოლუციური ბრძოლებით აღფრთოვანებული პოეტი და სწამს, რომ მალე „ქვეყნის სისხლის მსუტავი ეშაპი“ განადგურებული იქნება, სანატრელი ოცნება სინამდვილედ იქცევა. ცარიზმის წინააღმდეგ აღდგა დიდი თუ პატარა, მუშების მხარდამხარ გლეხმაც აიმაღლა ხმა:

საქმო ხანი ვითმინე,
მოთმენა ვამომელია.
ახლა ხალს ვლესავ, გორდასა.
ვალესვა ინის ჭერია:
იქნება იმან მიშველოს
და მოძაშოროს მტერია.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგაც არ შეცვლილა პოეტის რწმენა, რომ აზვირთებული ხალხი მოსპობდა, ნაცარტუტად აქცეოდა ბნელ ძალებს და მალე სრულ თავისუფლებასა და გამარჯვებას იღლესასწაულებდა.

აკაცისა და ვეჯის შემოქმედებაში რევოლუციური ბრძოლის განწყობილება თავისებურად ამეტყველდა. ენთუზიაზმი, სახალხო მოძრაობით აღფრთოვანება და სიმპათიები რევოლუციისადმი — მათი სულიერი განწყობილებიდან გამომდინარეობდა. მათ ყარგა ხანია შეიგნეს, რომ ძველი ცხოვრების საფუძვლები დაარღვეა, მისი შეჩერება შეუძლებელია და ამ პროცესის ისტორიულ აუცილებლობას ემორჩილებიან, მაგრამ რევოლუციის მოთხოვნილებათა სიმალღემდე ვერ აღიან.

ლიტერატურის რევოლუციურ გზაზე დაყენების საქმეში დიდი როლი შეასრულა ქართულმა ბოლშევიკურმა პრესამ, რომელიც თავის გარშემო იყრებდა პროგრესულ ძალებს და მიზნად უსახავდა მათ, მხატვრული სიტყვით ხელი შეეწყობათ რევოლუციის გააღიერებისათვის, ხალხთა მასების დარაზმისთვის.

ბოლშევიკური პარტია იღეურ ზეგავლენას ახდენდა ქართული ლიტერატურის განვითარებაზე. პარტიულ-პოლიტიკური ხასიათის სახელმძღვანელო სტატიებთან და პროკლამაციებთან ერთად ქართული არალეგალური და ლეგალური ბოლშევიკური პრესა თავის ფურცლებზე დიდ ადგილს უთმობდა რევოლუციური პათოსით დაწერილ ორიგინალურსა თუ თარგმნილ მხატვრულ ლიტერატურულ ნაწარმოებებს, რომლებიც თავისი შინაარსით რევოლუციურ მოძრაობასთან იყვნენ დაკავშირებულნი და უდიდეს იღეურ-პოლიტიკურ როლს ასრულებდნენ ხალხის განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

ბოლშევიკურ პრესაში გამოქვეყნებული ლიტერატურა მრავალფეროვანია როგორც თემატიკის. ისე მხატვრული ფორმის მხრივ. ივი ეხება მშრომელთა

სოციალური და პოლიტიკური ბრძოლის საკითხებს, თვითმპყრობელურია ხელი-სუფლების მიერ რევოლუციონერთა დევნას, ლიბერალური ბურჟუაზიის, მი-ნოვნიკების, სულიერ მამათა და კარიერის მოყვარულთა გამყიდველ ბუნებას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართულ ბოლშევიკურ პრესაში რევოლუ-ციურ-დემოკრატიული მწერლობის ფუძემდებლის, მამინ ჭერ კიდევ ახალ-გაზრდა ნიჭიერი და ნაყოფიერი მწერლის იროდიონ ევდოშვილის მოღვაწეობა, რომელიც სათავეში ჩაუდგა ქართველ შემოქმედთა მთელ პლეადას და მზუნდა დაუსახა რევოლუციისადმი წინდა სამსახური.

ბოლშევიკურ პრესაში ი. ევდოშვილთან ერთად თანამშრომლობდნენ დრა-მატურგი ქალი ნატალია ასიანი და მწერალი ნიკო კურდელაშვილი (ნ. რჯანი).

რევოლუციონერ-დემოკრატ მწერალთა ამოცანა იყო, თავიანთ შემოქმე-დებში გამოეყენებინათ თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მუშათა კლასის ბრძოლის დიდი გამოცდილება და მხატვრულ სახეებში უკანვე გადაეცათ იგი მშრომელთა ახალი თაობებისათვის.

ამით არის გაპირობებული, რომ მათ თხზულებებში სრულად და აანმიმ-დევრულად აისახა იმ პერიოდში შექმნილი ვითარება და რომ ისინი აქტიურად ებმებოდნენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარ ყოველ ღირსშესა-ნიშნავ მოვლენას, პოლიტიკური, ეკონომიური და სოციალური ძვრების წვრილ-მანსა თუ მნიშვნელოვან საკითხს.

9 იანვრის სისხლიანი კვირით აღშფოთებულმა პოეტმა ი. ევდოშვილმა მხევილი პოლიტიკური თვლით დაინახა მწარე სინანდელივ:

ამას აბრაზობენ, რომ კვლავ ცოცხა არ ჩაიღინოს,
იმას ამწყვდევენ, დედამიწა რომ არ წაწყმიდოს,
ზოგს თვალებს სთხრიან, ებრალებათ, რომ არ იტიროს,
ზოგს ამშვიდებენ ბოჩილებით, რომ არ იბზინოს.

სისხლისმსმელი მეფის ჭალათების ტყვიების ზუნუნშია დაიფრფლა და გაქრა ის გულუბრყვილო იმედი, რომელსაც მუშათა კლასის გარკვეული ნაწი-ლი მეფეზე ამყარებდა და გამოფხიზლებული ხალხი აღსდგა ცარიზმის დასა-მხობად. გადმოსკდა აზვირთებული ტალღა, რომ ქვეყნად მშვიდობა და თავა-სუფლება დაამყაროს.

„დაიხ, იზრდება ხალხის მოძრაობა, იზრდება რევოლუციური ტალღები და იმტერება მეფის ბოჩილები! — ვკითხულობთ 1905 წლის 23 მარტის პროკლა-მაციასში? — ტყუილათა ცდილობს მთავრობა გაამაგროს დაფუტუროებული ტახტი. ტყუილათა ცდილობს ის დაპირებითა და თავზე ხელის გადასწით მო-იხსროს მუშა ხალხი, გვიანდა! მუშა ხალხს ეზიზღება სისხლით შესვრილი მე-ფის მთავრობა და მოსპობს მას... შევმუსროთ მეფის ტახტი!“

ამ მქუხარე მოწოდებას ი. ევდოშვილმა თვითმპყრობელობის მიმართ შე-რისძიებით აღსავსე სტრიქონებით უპასუხა:

დათვალე დღენი, ჩადის შენი მზე,
სალამო კუბო დაგისუღარა!

ბრძოლის პათოსით, განარჩევების ძლიერი წყურვილით და ღრმა რწმენით გამხნეებული პოეტი მეგობრებს მოუწოდებს:

მეგობრებო, ვაჟაკურად!
 გულადობა უსწორ ომში,
 წინ წაიდეთ, ჩვენ ერთგულად
 დაეხიოცნეთ სამშობლონი!
 კვენისის ხალხი, იტანჯება,
 შევლასა გეთოცხვს ღვინის შეილებს.
 თუ საფლავი გავეთხრება,
 ისევ ხალხი დაგვიტირებს!

ომანაზად ვაისმის პოეტის საბრძოლო მოწოდების ხმა:

გაშალოთ წითელი დროშა,
 წინ, წინ გაესწიოთ ბტერზედა:
 მას უჯვარს თავისუფლება,
 ეინც მიღის ბრძოლის ველზედა!

სახალხო მოძრაობის აღმავლობის წლებში მასების საბრძოლო განწყობი-
 ლებას დიდად შეუწყო ხელი მუშათა საერთაშორისო ჰიმნის „ინტერნაციონა-
 ლის“ ევროპეისკი ელმე თარგმანმა. ჰიმნმა გარკვეული როლი შეასრულა:
 სალხში რევოლუციური იდეების დანერგვისა და პროპაგანდის თვალსაზრისით.

მუროსძიებით ანთებული პოეტის გაბედულ და იმედისმომცემ სტოიქო-
 ნებს აწვირებული სალხი აღტაცებით იმეორებდა და ერთსულოვნად ირას-
 მებოდა მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

მუშათა მოძრაობის ერთგული თანამგზავრი რევოლუციური სიმღერა, რა-
 მელსაც შორეული წარსული აქვს, ყოველთვის იყო საუკეთესო საშუალება
 მშრომელთა მასეაში რევოლუციის იდეების აგიტაციისათვის. იგი ხალხს ენ-
 მარებოდა თავისი მღვთაძრეობის გარკვევაში, უხსნიდა განმათავსულებელი
 მოძრაობის მიზნებსა და ამოცანებს და უჩვენებდა გზას ბედნიერი მომავლი-
 საკენ. რევოლუციის საუკეთესო ტრადიციები, ბრძოლის პათოსი ერთი თაობი-
 დან მეორე თაობაზე გადადიოდა, მშრომელებს საბრძოლველად აღფრთოვა-
 ნებდა და მომავალს იმედის შარავანდედს ჰქვენდა. ამიტომ ბუნებრივია, რომ
 ამგვარ სიმღერას დიდი რეზონანსი ჰქონდა ხალხში.

ბოლშევიკური პრესის ფურცლებზე დაბეჭდილი მხატვრული ნაწარ-
 მოებებიდან იდეურ-პოლიტიკური სიმახვილითა და აქტუალობით განსაკუთ-
 რებით გამოირჩევა ი. ევროპეისკის სატირულ-იუმორისტული ნაწარმოებები.
 ნატალია აზიანის სატირული სცენები, ნიკო კურდღელაშვილის მოახრობები.
 სადაც ბასრი მახვილი მიმართულია მეფისა და მისი მოხელეების, სახელმწიფო
 სათათბიროს, ცრუ რევოლუციონერებისა და ქაშუშების წინააღმდეგ. რევო-
 ლუციით შეფთობებული მეფისა -- ლეკურნებელი სენით შეპყრობილი ტარ-
 ტარონისა -- და საჯრთხის მოლოდინში შედრწუნებული მეფის დამქაშები-
 სადმი. მეფე ტარტარონი ყველაზე გავრცელებულ ლიტერატურულ სახედ
 იქცა რევოლუციის დღეებში.

1906—1907 წლებში ლეგალური ბოლშევიკური პრესის ფურცლებზე და-
 ბეჭდილი ნაწარმოებები უშუალოდ უპასუხებდნენ რევოლუციის მიერ წამო-
 კრილ ამოცანებს. ერთ-ერთი ლექსის ავტორი ოცნებობს რა ხალხის თავი-
 სუფლებაზე, მშრომელთა უკეთეს მერმისზე, აყალიბებს სოციალური და პო-
 ლიტეკური ბრძოლის მთელ პროგრამას: ცხოვრება ისე უნდა შეიცვალას, რომ

... დღეიდან უსამართლოდ არაეინ იჩაგრებოდეს,
ყოველივე სამართალი ხალხში გადაწვდებოდეს...
თავისუფლება, ერთობა, ძმობა დამყარდებოდეს...
კონტრაბანდით სიტყვა-ბეჭდვა აღარ ჩაითვლებოდეს,
ხალხთა კრება, ლაპარაკი არვის დაეშლებოდეს...

მებრძოლთა გარკვეულ ნაწილში დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხებით გამოწვეულ უიმედობასა და სულიერად დაცემას ებრძოდა პრესის ფურცლებიდან იმედისმომცემი, გამამხნეველებელი სიტყვები:

ნუ დაეცემი სულით ძმობილო,
რაინდ გტანჯავდეს მუხთალი ბედი,
ნუ შეუღრკები ტანჯვა-წამებას,
შეება-ლხინისაც გქონდეს იმედი...
განა არ იცი მტარვალთა ზღუდე
შერაყულია სულ კილით კიდე...
და პა, დაღვა დრო, იგი ინგრევა,
მამ, შორს თვალთაგან შევხნული რიდე!..⁴

ი. ევდოშვილმა შექმნა მეტად საინტერესო ალეგორიულ-სატირული სახე ბიძისა, რომელშიაც ნაგულისხმევია მეფე. პოეტი ლაპარაკობს ბიძის ავადმყოფობაზე, მის სიკვდილზე, გასვენებაზე, მკვლრებით აღდგომაზე, ქორწინებაზე და გამოხატავს რევოლუციისდროინდელ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას: დაუძღვრებელი ბიძა (რევოლუციური მოძრაობით შეშინებული მეფე) ძმისწულს შეპირდა, მიეცა თავისი ქონება (17 ოქტომბრის მანიფესტი), მაგრამ ბიძა კვიდიდან შეიშალა და თავისი დანაპირები (მანიფესტში შეტანილი დაპირებები) უკან წაიღო (ხალხი მოტყუებული დარჩა). მეფე — ბიძა გარდაიცვალა, მაგრამ დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხების შემდეგ იგი თითქოს გაცოცხლდა, „მკვლრებით აღდგა“, თუმცა კარგად ვერ გარკვეულა თავის მდგომარეობაში:

ხან იძახის — ცოცხალი ვარ.
ხან იძახის — ისევ ვკვდები.

პოეტი იმედს არ კარგავს, რომ ბიძის საბოლოო ვანადგურებას, მის სიკვდილს მალე მოესწრება.

უკმაყოფილო მეფის მიერ მეორე სახელმწიფო სათათბიროს გარეკვას და მესამე სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევას ი. ევდოშვილი მწვავე ირონიით ეხმაურება:

ვიცაყვია ბიძაჩემი
მით ავირევეს მთელ ქვეყანას,
დღეს მესამედ ის აპირებს
ქორწილსა და ჩარფუხანას!..

ბოლშევიკური პრესის ფურცლებზე დაიბეჭდა ნატალია აზიანის სატირული სცენები „პოლიტიკური დურაჩკა“ და „1904 წ. — 1906 წლამდე ანუ ავადმყოფი და წაპლობა“, სადაც ავტორი დაუნდობლად ამხელს თვითმპყრობელობის რეაქციულ პოლიტიკას, ბურჟუაზიის გამყიდველ, ანტიხალხურ პოზიციას ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში. ხსენებული სცენები იმდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტია. მას-

⁴ ლ. დ. დარჩია, ნუ დაეცემი სულით, ძმობილო, გაზ. „ჩვენი ცხოვრება“, 1906, № 7.

ში, როგორც სარკეში, უტყუარი სიმართლით აისახა 1905—1907 წლების რევოლუციის პერიოდის რთული საზოგადოებრივი ვითარება, ლიბერალური ბურჟუაზიის თვალთმაქცური როლი, მოჩვენებითი „რევოლუციონერობის“ სამოსლით მასების მოტყუებას რომ ცდილობდა და მეფესთან მორიგებით თავის საქმეს იკეთებდა.

ყოველდღიურ ცხოვრებაში მომხდარ მნიშვნელოვან მოვლენებს ეხმაურებოდა რევოლუციისდროინდელი სხვა პერიოდული გამოცემებიც, სადაც უხვად იყო დასტამბული რევოლუციონერ-დემოკრატი მწერალთა ნაწარმოებები.

აღსანიშნავია რევოლუციის გარიჟრაჟზე და თვით რევოლუციის წლებში დაწერილი ი. ევდოშვილის მოთხრობები, ნოველები, ესეიზები, რომლებიც მწერლის მახვილი ხედვის, მძაფრი პოლიტიკური აღიარების დამადასტურებელი, რევოლუციური პროზის საუკეთესო ნიმუშებია.

ი. ევდოშვილის პროზაში თვითმპყრობელობა შედარებულია აშშ-ში არსებულ ქვეყნაშვილებთან, გასრწინდა ტბასთან, რომლის ამოსაშრობად დარაზმულა სელმუხუთელი ხალხი და თავდაუზოგავად ებრძვის ამ სიმყარეს; მკვეთრი ფერებით არის დახატული რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერებით შემოთავაზებული, გზაკვალანებული ბოროტი მეფე და მის წინააღმდეგ აბოძებული ხალხი; რეალისტურად არის აღწერილი მგზნებარე რევოლუციონერის, თავდადებული მებრძოლის, ლადო კეცხოველის ცხოვრება და ხალხის კეთილდღეობისათვის მისი თავგანწირვა; პოლიტიკური სატირის მახვილი იარაღით დაუნდობლად არის გამათრახებული ცარიზმის ბიუროკრატიული აპარატი, თვითმპყრობელობა, მეფის სატრაპები და დამკავებები.

ევდოშვილი რეალისტურად ხატავს რევოლუციის აღმავლობის მკვეთრ სურათებსაც და მისი დამარცხების შემდეგ შექმნილ ვითარებასაც, რეაქციის პირველ წლებს. როდესაც პოეტი ჯერ კიდევ არ კარგავს გამარჯვების იმედს და სჯერა, რომ

დადგება წუთი, უფრო ძლიერად
ტალღა-ტალღაჲ დაქრავს, იქუხებს —
და ვანთილი პოეტის დიდებით
ხალხის ვლიდან ამოაშუებს!

სწამს, რომ რეაქციის ბნელი ძალები იარაღს ვერ დააყრვენიებენ თავგანწირულ მებრძოლებს: ციხე და გადასახლება, ჩამოხრჩობა და სიკვდილით დასჯა ხელს ვერ ააღებინებს მათ წმიდათაწმიდა საქმიდან.

რევოლუციის წლებში ი. ევდოშვილმა ჩამოაყალიბა ახალი ესთეტიკური იდეალი — რევოლუციისა და მუშათა კლასის საქმისათვის თავდადებული პოეტ-ლიტერატორი („მუზა და მუშა“). არა ზოგადად ხალხის კეთილდღეობისათვის მეტობლი. არამედ პოეტი, რომელიც მზად არის თავი შესწიროს მშრომელი ხალხის განთავისუფლების საქმეს და დაუპირისპირდეს ხალხისაგან სასეხებით მოწყვეტილ დეკადენტს. ეს ორი ესთეტიკური იდეალი მხატვრული ფორმით ერთი პოეტის იდეურ ევოლუციასაში გადმოცემული.

ი. ევდოშვილის მუზა — პოეტი, მართალია, დიდი შინაგანი წინააღმდეგობების გზით, მაგრამ საბოლოოდ მაინც ეშვება „მალალი პოეზიის“ პარანასიდან ხალხისაკენ და რევოლუციის სამსახურში დგება.

1905 წლის რევოლუციის აღმავლობის წლებში ი. ევდოშვილს ბევრი მიმბაძველი გამოუჩნდა. რომელთა მგზნებარე, გულწრფელი ლექსები თუ პათო-

სით დაწერილი მხატვრული პროზა ხმას უწყობდა რევოლუციურ მოძრაობას და საბრძოლველად აღაფრთოვანებდა მშრომელ ხალხს.

9 იანვრის „სისხლიანი კვირის“ შემადრწუნებელმა ანბებმა მშრომელთა ფართო მასების დაუნდობელი რისხვა და აღშფოთება გამოიწვიეს. ხალხი დარწმუნდა, რომ ცარიზმთან თხოვნით ეკრათერს გახლებოდა. საქირო იყო შეუპოვარი ბრძოლა.

საბრძოლველად მოვემზადეთ,
მოვიმარჯვეთ ყველამ ხალხი,
ვივიბრძვით და წინ მივიძიდვის
ჩვენი რწმენა, იღვალის.

უსახლერო იყო მეფის მთავრობაზე განრისხებული ხალხის გაათთრეკა და ბრძოლის წყურვილი:

არ შევარჩენთ უგუნურ მტერს
სიმწუხარის კერაად ქუეულს
ქვეყნის ტანჯვა-სივალაღს
და მოჰმეთ სისხლს, ღღეს დანთხეულს.

ქართველი დემოკრატი მწერლები აღფრთოვანებით ეგებებიან მუშათა მოძრაობის გაძლიერებას, იმედით შეჰყურებენ მომავალს. უმღერაან თავისუფლებისა და თანასწორობის ემბლემას, გამარჯვების წინასწარმეტყველს, ამაყად ღარხეულ წითელ დროშას, შეხარაინ გამოფხიზლებულ მშრომელთა მასების გიგანტურ ძალას და გულწრფელად გაიძახიან: ახლა ყოველწუთს ჩვენი გეპი ივენ გველოდება!

რევოლუციური ქარიშხლის გაძლიერება და გამარჯვებულთა გამამხნეველები ყოყინა მომავალს იმედის სხივს ჰფენს. ერთ-ერთ პინიატურაში რევოლუციური მოძრაობა კონკრეტულ-საგნობრივი ფორმით, პრომელეოსის ცეცხლით აგზნებული ყმაწვილის სახითაა წარმოდგენილი:

„ეს რა ძალაა? ვინ, ვინ შექმნა, ვინ მოიწოდა სტიქიონზე უფრო საშიში, ძლიერი ძალა? ვინ ააზიერთა ღიკეტო მგრძობათა ოკიანე და ვინ ააწოა წყველიღში ცეცხლისა ღლით ჩაერულ მონების ტყვიეღებით მოკლული გული?“

რომელმა ღმერთმა ჩაუბერა გრივალღით ძლიერი სული, ვინ გააკაჟა, გააკლდევა, გააღმასა ბედერულთ რისხვა, სამართლიანი?

ის ყმაწვილია! პრომეთეოსის ცეცხლით ეღავს მისი თვალეღი... ბრძოლაში ნაწრობ კაბუეს სახე გაფრთეღება და ნესტეღები დაბერეღია...

ჯაფოღადებულ მერდს საყინში მოუღღეღეღია, რყინის ნაყეღება დასკიჟეღია. მარჯვენა ხელში ბასრი ხმალი დაუღერა და მარტეღენაში მუშუის სისხლში ამოეღებულღი წითელი დროშა...

გზა, გზა მიეციოთ, უღუნურნო: განა არ ზეღავთ, არ დაინღობს ივი თავის მტერს?

ქვეყნის ძლიერნი შიშით ციხეს ეფარებია, ისინი გრძნობენ აღსასრულის ნობაღღენაღს და უკანასკნელ ძალას და ღონეს ევიღებიაღს...

ჯესმით ყოყინა?

პროლეტარებო, ყველა ქვეყნის, შეკრებით, შეერთდით!

ქალაქის მუშა, პროლეტარი გაბედულად მიღის ბრძოლაში თავისი სოციალური უფლებების მოსაპოვებლად:

5 ღადო აბობაძე, საბრძოლველად მოვემზადეთ, „საქართველოს კალენდარი“, 1905.

6 სოღ გძე, ვინც რომ კერპის ქება-შესხმას, გაზ. „შრომის“ სურათეღიანი დაძაბება, 1906, № 15.

7 ვარღამ რუღაძე, მეზღეღურის სიმღერა, გაზ. „ივერია“, 1905, № 17.

8 ღაღღა შარაშენიძე, პინიატურა, გაზ. „სხივი“, 1905, № 4.

ბრძოლით, სისხლისღვრით ვიპოვე
მხოლოდ უფლება სიტყვისა! —

ამბობს იგი⁹ და დარწმუნებულია, რომ ბრძოლის გარეშე ხელისუფლებას ვერ წაგლეჯს „სასურველ ამნისტიას“¹⁰. პარიზის კომუნართა საბრძოლო გამოცდილებამ დაგვარწმუნაო, რომ მტერზე გაბედული იერიშის მიტანაა ერთადერთი სწორი გზა, და ჩვენც

... ნუ ვიცდით, გაბედულად
მიეიტანოთ იერიში!
მიეიტანოთ და გვახსოვდეს,
ცხოვრებისგან დაკლილია,
რომ სასურველ ამნისტიას
გასქვდეს მხოლოდ „ბასტილია“!¹¹

რევოლუციური მოძრაობა სოფელსაც მოედო. არსებული წყობალების მიმართ უნდო. გაუბედავი საყვედური საპროტესტო გამოსვლებით შეუკვალა:

გამოღვიძეთ გლეხკაცნო!
ნულარ ხართ მიღში გართლნი,
აღსდგეით, მტერზე აშხედრით!
გახსოვდეთ ჩემი ქართული!¹¹

ქართველ გლეხობაში თანდათან ღვივდება რევოლუციური შეგნება, ეწყობა კრებები, დემონსტრაციები; რევოლუციური შინაარსის პროკლამაციები მუშებთან ერთად გლეხებსაც მოუწოდებენ შეიარაღებული გამოსვლებისაკენ.

მნდებიან გლეხი გმირები, ამბობხებულნი უსამართლობის წინააღმდეგ. და აი, გაისმის საბრძოლო მოწოდების ხმა:

... აღსდგეი ხალხო, დასქევე,
მოხდეს, რაც მოსახდენია!
აღმართე დროშა ერთობის,
გზა გადაუსენ სულს და გულს,
დალდევი ჭაჭვი მონობის,
რომ ჩვენი დავესწროთ გახატულს!¹²

გლეხების რევოლუციურმა მოძრაობამ ულარესად მწვავე ხასიათი მიიღო დასავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით გურიისში. მუშებთან ერთად გლეხებიც დარწმუნდნენ, რომ ხელისუფლებასთან მორიგებით ვერაფერს გახდებოდნენ, საჭირო იყო გადამწყვეტი ბრძოლა უსამართლობის შესამარტოვად:

... მაგრამ გწამდეს, არას გარგებს
დაიბრება პირწყლიანი,
ბრძოლით უნდა ვაიკაფოს
გზა მრუდე და ეკლიანი!¹³

გაისმა მქუხარე ხმა. მოთმინებიდან გამოსული გლეხობაც თავდაუზოგავად ჩაება ბრძოლის თერხულში და დაიწყო რევოლუციის ნამდვილი ქარიშხალი. უსამართლობისა და ძალმომრეობის წინააღმდეგ აშხედრებული გლეხობა გუ-

9 გიგო, მუშის სიმღერა, „სოციალ-დემოკრატიული ფურცელი“, 1905, № 7.

10 ნოე ზომლეთელი, აღსდგე, დაჩაგრულო!, გაზ. „ლაშარი“, 1906, № 130.

11 გ. შინატხელი, გლეხებს, გაზ. „მიწა“, 1906, № 12.

12 ბ. ახოსპირელი, მებრძოლ გლეხებს, გაზ. „მიწა“, 1907, № 8.

13 სანდრო შანშიაშვილი, მიწის მუშას, გაზ. „მიწა“, 1907, № 9.

რიაში და საქართველოს სხვა კუთხეებში ქმნიდა გლეხთა კომიტეტებს, რომლებიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ ადგილობრივ მცხოვრებლებში.

რევოლუციის გაძლიერებით შეშფოთებული თვითმპყრობელობა მოძრაობის შეჩერების მიზნით სხვადასხვაგვარ პროვოკაციულ ხერხს მიმართავდა. განშირდა ხალხთა აწიოკება, დაპატიმრება, გადასახლება, ჩამოხრჩობა. ნეფემ სცადა მოძმე ერების ურთიერთწაყიდება, ებრაელთა დარბევა („პაგრომები“), მოაწყო რეაქციონერი მემამულეების, ვაჭრების, სისხლის სამართლის დამნაშავე ელემენტებისა და მანქანალებისაგან შემდგარი ბანდიტური პოლიციური ორგანიზაციები — „რუსი ხალხის კავშირი“ და „მიხეილ მთავარანგელოზის კავშირი“, რომელსაც ხალხმა „შავი რაზმი“ უწოდა. თბილისში ასეთი ორგანიზაცია შეიქმნა სახელწოდებით „წესიერების მომხრეთა პარტია“. ანუ „პატრიოტული პარტია“.

1905 წ. 6 თებერვალს მეფის აგენტებმა ბაქოში პროვოკაციულად გამოიწვიეს სომეხ-თათართა სისხლისმღვრელი შეტაკება, რამაც პროგრესული კაცობრიობის, მათ შორის დიდი პროლეტარული მწერლის ა. მ. გორკის, უსაზღვრო აღშფოთება გამოიწვია. მან დაგმო ხელისუფლების პროვოკაცია და ჩაგრულ ხალხს მოუწოდა შეერთებული ბრძოლით გაენადგურებინა მოსისხლე მტერი: «И все, у кого разум светел, чья воля не поддается порабощению должны соединиться в одну семью для борьбы с той злостью и бессмысленной силой, которая одинаково тяжело давит всех нас.

У всех — один враг.

Да будет же между всеми нами равенство и братство, да просветит нас всех свет разума, сольемся в одну великую, непоборимую волю и тогда — свобода!»¹⁴.

მეფე ყოველგვარ ღონისძიებას ხმარობდა რევოლუციისაგან ხალხის ჩამოსაშორებლად და ჰპირდებოდა მათ „წარმომადგენლობითი დაწესებულების“ მოწვევას საერო კრების ან სახელმწიფო სათათბიროს სახით. ქართველი მენშევიკები ლიბერალურ ბურჟუაზიასთან ერთად დიდ იმედებს ამყარებდნენ მეფის სათათბიროზე და მოელოდნენ მდგომარეობის გაუმჯობესებას, რეფორმების გზით. მაგრამ ამ პოლიტიკას შედეგად მოჰყვა უიარაღო მუშების დახვრეტა თბილისში 29 აგვისტოს. ამ შემზარავი ფაქტით აღშფოთებული ხალხი გულს არ იტეხდა:

ვაგრამ ვი-რული საქვეურო საქმე
დალუბლებთან კი არა კვდება, —
ამათ სხვა მოსდევს, ნორჩი ძაღლინით,
დაბოცილთ რიგში სხვა ვიბრი დგება!¹⁵.

„შავრაზმელთაგან“ ხალხის აწიოკება, სტოლიპინის მიერ მოსყიდული ზელიგნების არაადამიანური, უმსგავსო მოქმედება, უდანაშაულო ებრაელთა ოჯახების განადგურების შემზარავი სურათები, 1905 წლის 22 ოქტომბერს თვითმპყრობელობის წაქეზებით დათავზიდებული მანიფესტანტების მიერ თბილისის ეკლესია პირველი გიმნაზიის დარბევა, რომლის დროსაც უდანაშაულო ადამიანთა მსხვერპლს საზღვარი არ უჩანდა — მთელი თავისი საშინელებით, რე-

¹⁴ М. Горький. Сбор. соч., т. 23, 1953, гл. 340.

¹⁵ იასაშანი, სასაფლაოზე, გაზ. „ჩვენი ცხოვრება“, 1906, № 8.

ალისტურად აისახა რევოლუციისდროინდელ მხატვრულ ლიტერატურაში¹⁶. ქართველი მწერლების საბრძოლო მოწოდებას აზვირთებელი ხალხი ახალი შეტევით უპასუხებდა. ბევრი სისხლი დაიღვარა, ბევრი გულადი ახალგაზრდის სიცოცხლე შეიწირა უთანასწორო ბრძოლამ, მაგრამ ხალხს სწამს, რომ მათი ანდრძი იქცევა „მებად და ზეცის რისხვად“ მტარვალთათვის და გმირის წმინდა საფლავთან დებენ ფიცს:

ძმებო! უსულო და ცივ გვამს
შევეციოთ, ბრძოლა განვაგრძოთ
და ქალათებას ლაშქარი
მათივე სისხლში ჩავახრხოთ...!¹⁷

როდესაც შერაზმელთა მიერ მოკლული რომელიმე რევოლუციონერის დაკრძალვის პროცესია ცარიზმის წინააღმდეგ მიმართულ დემონსტრაციაში გადაიზრდებოდა და სახელდაწვლად მოწყობილ ტრიბუნებიდან პროტესტისათუ საბრძოლო მოწოდების ხმა გაისმოდა, ქართული პრესის ფურცლებიდან მას გამარჯვების ურყევი რწმენის, ბედნიერი მომავლის იმედიათი ხმა უერთდებოდა და მშრომელთა მასებს მტერზე ახალი იერიშების მისატანად მოუწოდებდა.

საერთო სახალხო მოძრაობამ დიდი სეგავლენა მოახდინა ქარისკაცთა ცხოვრებაზეც. იწყება დღეილი მეფის არმიასში. თანდათან ფეხს იკიდებს რევოლუციური შეგნება და ქარისკაცთა გარკვეული ნაწილი უკვე აშკარად უჭერს მხარს მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ამხედრებულ მუშებსა და გლეხებს. ამ მოვლენას არაერთი მხატვრული ნაწარმოები მიეძღვნა რევოლუციის წლებში. თუ, ერთი მხრივ, დახატულია მეფის არმიის ქარისკაცი, როგორც თვითმყარობის საყრდენი, მეორე მხრივ ჩამოყალიბებულია გამოფხიზლებული ქარისკაცის ტიპი, რომელსაც შეგნებული აქვს თავისი მდგომარეობა და მშრომელთა მასების მხარდამხარ იბრძვის ძალმომრეობის დასათრგუნავად¹⁸. დემოკრატი მწერლები რეალისტურად ხატავენ არსებულ სინამდვილეს და უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი ხალხისადმი თანაგრძობას აღვიკებენ ქარის ნაწილებში. „... მე კი ვიბრძოლებ ჩემ ძმებთან ერთად შენ სასახლეოდ, რომ მოვიპოვოთ ის დიადი თავისუფლება, რასაც ასე სიხარულით ეტრფის მთელი კაცობრიობა, ვინც რომ სისხლის ხმას მე მასწავლიდა, მასვე გაეუპობ გულს ეაჯაკურად: ეგ მათი თოფი, მათი ტყვია მათ წინააღმდეგ ამოძრავდება“, — გადაწყვეტით ამბობს მოთმინებიდან გამოსული ქარისკაცი¹⁹ და უყოყმანოდ იზიარებს რევოლუციონერთა ბედს.

მუშებისა და გლეხების გვერდით მშრომელთა კეთილდღეობისათვის შეუპოვრად იბრძოდა რევოლუციური ინტელიგენცია. ხალხის განთავისუფლების საქმეს ბევრი ახალგაზრდა ინტელიგენტის სიცოცხლე შეეწირა, ბევრი მათგანი

¹⁶ კოლოლი ირეთელი, პავროში, ვახ. „ლაშქარი“, 1906, № 53; ვ. შალვაშვილი, სიმი ემშტეინი, ვახ. „შრომა“, 1906, № 95; ს. თავართქილაძე, რათა, რისთვის?, ვახ. „სისარი“, 1907, № 11; ა. წერეთელი, რათ მოკლეს დედაჩემი?, ეურნ. „ჩვეილი“, 1905, № 10—11; ნარკანი, ნეტა მოეკლათ!, ვახ. „ლაშქარი“, 1907, № 15; პეხილისთაველი, წითელი საღამო, ეურნ. „რიერაგი“, 1907, № 1; შალვა და დიანი, კლამი ხელს არ ეშორილება, ვახ. „შრომა“, 1906, № 1.

¹⁷ იასამანი, ვახ. „ტალა“, 1906, № 1.

¹⁸ ნინო ნაკაშიძე, საღდათი, ვახ. „ცნობის ფურცელი“, სურათებიანი დამატება, 1905, № 233—295; ე.კ. გაბაშვილი, ისიც აღმართი ყოფილა, ეურნ. „ჩვეილი“, 1906, № 1; ს. ე. თიანის, დაბრუნდა, ვახ. „იერა“, 1906, № 14—15.

¹⁹ „ვერ ეულაღებ“, ვახ. „სოციალ-დემოკრატიული ფურცელი“, 1905, № 10.

გახდა მსხვერპლი ცარიზმის გამძვინვარებული რეპრესიისა. მაგრამ რევოლუციის საქმისათვის თავდადებულნი გულს არ იტეხდნენ, მომავალს იმედით შეპყრებდნენ და კვლავ შეურჩეველი ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ მშრომელებს: „... ვის შეუძლია, ძმებო, გაგვიქროს რწმენა? და რწმენა კი მთებს შეანძრევსო, ნათქვამია... ხელისელჩაიდებულნი გავწიოთ წინ! შევანძროთ ჩვენც მთა უკუღმართ დროის მსვლელობისა!... არ ეელოდეთ არავეისგან შევლას და ვანეთავისუფლდეთ!“²⁰.

რევოლუციონერ-დემოკრატ მწერალთა გამანხვევებელი სტრიქონები საპრობოლის ჭურჭმულეებში — ციხა და ბნელ საკანშიც აღწევდა და პოლიტიკურ პატიმართა გულებში იმედის სხივად ეფინებოდა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია დიდი რუსი მწერლის. პროლეტარული მწერლობის ფუძემდებლის მაქსიმ გორკის მოთხრობის „საპუარობილეს“ იმ დროს გამოქვეყნებული ქართული თარგმანი²¹, რომელმაც ციხის ვიწრო კედლებში გამოძწყვედულთ ჩაუნერგა ურყევი რწმენა, რომ სამართლიანი საქმის გამარჯვებინა იმბოლოდ მალე მთელ ქვეყანაში თავისუფლების დროშა აფრიალდება.

1905 წლის რევოლუციას ფართოდ ეხმაურებოდა იმ პერიოდის საბავშვო ლიტერატურაც. ჟურნალები „ნაკადული“ და „ჭეჭილი“ თავის ფურცლებზე ხშირად აქვეყნებდნენ ისეთ ორიგინალურსა თუ თარგმნილ ნაწარმოებებს, რომლებიც წინარდით თაობის გულში ნერგავდნენ მალალ მორალურ თვისებებს, მეგობრისადრ თავდადებას, აღვივებდნენ თავისუფლების სიყვარულს არსებული სიმანდილისადმი — პროტესტანტულ სულისკვეთებას. ჭაშუშებისადმი — ზიზღსა და სიძულვილს, კიცხავდნენ სუსტი ნებისყოფის. მხდალ მოწარმებს. ბოტბას ასხამდნენ, ქებით იხსენიებდნენ ნორჩების გაბედულ, გმირულ საქციელს²².

1905 წლის რევოლუციამ ბევრ მწერალს მისცა ბიძგი შემოქმედებითი წინსვლისათვის. გაამდიდრა და გაამრავალფეროვნა, ახალი შინაარსი შთაბერა მათ ნაწერებს, რომელთა გმირების მამოძრავებელი იდეები არის თავისუფლება და პიროვნების ხელშეუხებლობა.

პასიური პროტესტიდან რევოლუციური ბრძოლისაკენ — ასეთია მაშინდელი ქართული ლიტერატურის განვითარების გზა.

20 ნიკო ნაკაშიძე, მოვალეობა, გაზ. „ცნობის ფურცელი“, სურათებიანი დამატება, 1905, №№ 308, 309, 310.

21 თარგმანი ხელმოწერილია: ფრიდონ, გაზ. „ივერია“, 1905, № 48.

22 ან. თუშანიშვილი-წერეთლისა. მაკათაც ხომ უნდათ თავისუფლება?, ჟურნ. „ჭეჭილი“, 1905, № 10—11. ლალიონი, დამწეილება, გაზ. „სიმართლე“, 1906, № 5; „ქაშუში“. ჟურნ. „ნაკადული“, 1907, № 5.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტმა)

მ ი რ ი ა ნ ა ხ უ ლ ა ა მ

თ ა რ ბ ა თ ა უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ი ს ს ა კ ი თ ხ ი
ქ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე ბ ა მ ს ა ხ ს უ რ დ ი ა ს რ ო მ ა ნ შ ი „ მ თ ე ა რ ის მ ო ტ ა ც ე ბ ა “

თავისებური შემოქმედებითი ისტორია აქვს ლევ ტოლსტოის ცნობილ ეპოქას „ომსა და მშვიდობას“. მისმა გენიალურმა ავტორმა ეს ნაწარმოები ჩაიფიქრა როგორც თხზულება რუსი დეკაბრისტების შესახებ, მაგრამ როდესაც იგი, მისთვის ჩვეული სიღრმითა და ლოგიკური ანალიზის უნარით, შეუდგა იმ ისტორიული წინამძღვრების შესწავლას, რამაც მოამზადა და გამოიწვია 1825 წლის 14 დეკემბრის აჯანყება პეტერბურგში, იქენ მივიღეთ მძლავრი სოციალური ელერადობის რომანი „ომი და მშვიდობა“, რომლის უკანასკნელი აკორდიც ეპილოგში უნდა ყოფილიყო განზრახული რომანის — „დეკაბრისტების“ მხოლოდ და მხოლოდ დასაწყისი. როდესაც ლევ ტოლსტომ მომხდარი ამბებიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ წამოსწია ალექსანდრე I-ის დროინდელი რუსეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების პლასტები, მან ტიტანური შრომის შედეგად შექმნა არა უბრალო მხატვრული ქრონიკა ბოლკონსკების, როსტოვებისა და ბეზუხოვების ოჯახებისა, არამედ მსოფლიო ლიტერატურის უნიკალური შედეგრი, რომელშიც სხვა მრავალ საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური ხასიათის პრობლემასთან ერთად დასეა და მხატვრულად გადაწყვეტა მისთვის საინტერესო ეპოქის თაობათა ურთიერთობის საკითხიც. ლევ ტოლსტოი აღნიშნულ რომანში ფართო მხატვრულ ინტერესს იტენს მამა და შვილ გრაფი ბეზუხოვების ურთიერთობის მიმართ, აგრეთვე, უმთავრესად, სამი თაობისადმი ბოლკონსკების ოჯახიდან, სადაც ეკატერინე II-ის დროინდელი დიდებული, მოხუცი თავადი ნიკოლაი ბოლკონსკი აგრე რიგად განსხვავდება საკუთარი ეკიშვილის ანდრეისაგან, ხოლო მესამე თაობის წარმომადგენელი — უმცროსი ნიკოლაი ბოლკონსკი თავისი მამისაგან. ლევ ტოლსტოი გენიოსი მწერლის თვალთ დანახულ ერთ მხატვრულ დეტალზე მივითითებებს, კერძოდ იმ მძიმე და თანაც შეფარულ სულეერ ძრწოლანზე, სიძულელის თავისებურ გრძნობაზე, რომელსაც ამ სამივე თაობის წარმომადგენლები დრო და დრო ერთმანეთის მიმართ ამქლავნებენ. რასაკვირველია, ეს აიხსნება არა ბიოლოგიურად მოღლილი ძველი ფეოდალური გვარის რალაც ნეერასთენით, ანდა მათი სულეერი ცხოვრების რალაც პათოფსიქოლოგიური ნიუანსებით, არამედ გარკვეული, კონკრეტული ეპოქის შესაბამისი იმ საზოგადოებრივ პრობლემატეკათა წინააღმდეგობით, რომლებიც თითოეული თაობის წარმომადგენლის წინაშე იდგა და მათ გადაწყვეტას მოითხოვდა ის დრო, რომელშიაც მათ უხდებოდათ ცხოვრება. პარადოქსული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ უფროსი, საშუალო და უმცროსი ბოლკონსკები რომანში ზოგჯერ ისე უყურებენ ერთმანეთს, თითქოს ერთი მეორეში თა-

ვის მსხველმწეობა ხედავდეს. აი, როგორ კონტრასტულად გამოიყურებიან ერთი სოციალური კლასის სფეროშიც კი სხვადასხვა საზოგადოებრივი იდეალისა და ფილოსოფიური რწმენის მქონე თაობები. თაობათა ურთიერთობის საზოგადოებრივად მწვავე პრობლემა სწორედ ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იმისა, რამაც ლევ ტოლსტოის განზრახული რომანის — „დეკაბრისტების“ ნაცულად „ომი და მშვიდობა“ დააწერინა.

ეს პრობლემა აქტიურად იდგა მე-19 საუკუნის მთელი რუსული მწერლობის წინაშე და ისეთი სხვადასხვა მსოფლმხედველობისა და საზოგადოებრივი იდეალების მქონე მწერლები ცდილობდნენ მის გადაჭრას, როგორც იყვნენ: ტურგენევი („რუდინი“, „აზნაურთა ბუდე“, „მამები და შვილები“), დოსტოევსკი („დანაშაული და სასჯელი“, „ქაჯები“ და განსაკუთრებით „მშენი კარამაზოვები“), ჩერნიშევსკი („რა ვაკეთათ?“) და სხვ.

თაობათა ურთიერთობის საკითხი მე-20 საუკუნის რევოლუციანდელ რუსეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების ფონზე ყველაზე ღრმად და მხატვრულად დამაჩვენებლად გააშუქა მაქსიმ გორკიმ თავის ცნობილ თხზულებებში: „თიშა გორდევი“, „დედა“, „კლიმ სამგინი“, „არტამონოვების საქმე“ და სხვ. ეს პრობლემა განსაკუთრებული სოციალურ-ფსიქოლოგიური სიმწვავეით დასაყრდენი აქვს თავის მრავალღანიან სოციალურ რომანში „არტამონოვების საქმე“, რომელშიც რუსი შეფაბრიკეთა ერთ-ერთი დინასტიის — არტამონოვების ოჯახის სოციალურ-ეკონომიური და ამდენად საზოგადოებრივი აღზევების, დროთა განმავლობაში მისი შინაგანი რღვევისა და დაშლის კლასიკურ მაგალითზე გვიჩვენა ერთი კლასის ფარგლებში თაობათა ურთიერთობის საკითხი და მისი საზოგადოებრივი საფუძვლები. მაქსიმ გორკიმ ამ რომანში ბრწყინვალედ დაგვიხატა და ღრმა ანალიზი მოგვცა იმ ერთი შეცდევით სოციალური კაზუსისა, როდესაც ერთი ოჯახის წარმომადგენლები, ერთ საზოგადოებრივ სფეროში აღზრდილი ორი პიროვნება — ბაბუა და შვილიშვილი ილა არტამონოვები — დამატრულად დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს როგორც ცხოვრებისეული მიზნების მხრივ, ასევე ფსიქოლოგიური წყობითაც.

ამ პრობლემის თვალსაზრისით რუსული მწერლობა რომ გამონაკლისი არ წარმოადგენს, ამის მრავალი მაგალითი მოგვეპოვება დასავლეთ ევროპის ზალბთა ლიტერატურის ისტორიიდანაც. კერძოდ, თაობათა ურთიერთობის საკითხს შეეხო ფრანგულ მწერლობაში ემილ ზოლა, რომელმაც ეს პრობლემა ფართოდ დამუშავა საფრანგეთის მესამე რესპუბლიკის ცხოვრებაზე შექმნილ სოციალურ რომანთა სერიაში „რუგონ-მაკარში“, ჯონ გილსონის თეოკრიტიკული ინგლისის ფონზე დახატულ თავის ცნობილ ეპოპეაში „საყდრის ფორსაიტებს“ და კაიზერული გერმანიის ბუერჯუნის მხატვრული მემკვიდრე თომას მანი თავის მრავალღანიან ბელეტრისტულ თხზულებაში „ბუდენბროკები“.

არც მე-19 საუკუნის ქართული კლასიკური მწერლობა მდგარა განზე ამ საკითხთან დაკავშირებით, ხოლო ქართულმა საბჭოთა ბელეტრისტიკამ თავისი სიტყვა თქვა თაობათა ურთიერთობის მხატვრული გარკვევის სფეროში (მ. ჭავჭავაძე, ლ. ქიანელი, ნ. ლორთქიფანიძე, კ. გამსახურდია, დ. შენგელაია, კ. ლორთქიფანიძე, ა. ქუთათელი და სხვ.).

ამ ნაშრომში ჩვენ შევეხებით მხოლოდ თაობათა ურთიერთობის საკითხს კონსტანტინე გამსახურდიას რომანში „მთვარის მოტაცება“.

ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში კონსტანტინე გამსახურდიამ გამოაქვეყნა ისეთი თვალსაჩინო პროზაული ნაწარმოებები, როგორცაა რომანი „დიონისოს ღიმილი“, მოთხრობები: „ზარები გრივალში“, „ქოსა გახუ“, „ღიდი იოსები“ და სხვ. ეს ნაწარმოებები ერთგვარი შემამზადებელი პერიოდია კონსტანტინე გამსახურდიას შემოქმედებაში ისეთი მრავალმხრივი რომანის შესაქმნელად, როგორცაა „მთვარის მოტაცება“, რომელიც ცალკე გამოცემად ჰირველად 1936 წელს გამოვიდა.

„მთვარის მოტაცება“ ეს არ არის მხოლოდ შერვაშიძეების, ემხვარების, აფხიძეების, ზემბაძეებისა და ლაფარიანების ოჯახთა ცხოვრების ქრონიკა, არამედ — 20-იანი წლების დასასრულისა და 30-იანი წლების დასაწყისის მწვევე სანოვადობრივი კონფლიქტებით აღსავსე ქართული სინამდვილის ამსახველი ღიდი ეპიკური ტილო, რომელშიც აშკარად იგრძნობა ახალი ეპოქის ძალიერი მაჯის ცემა.

სოციალურად დაპირისპირებული მტრული კლასების სამკედრო-სასიცოცხლო შეხმას, რომელიც რუსეთში განსაკუთრებული სიმწვევით ღიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ სამოქალაქო ომში გამოვლინდა, ღიდი მასშტაბით ადგილი არ ჰქონია საქართველოში. ამიტომაცაა, რომ, თუ რუსულ საბჭოთა მწერლობაში ამ თემაზე შეიქმნა ისეთი მაღალმხატვრული, ეპოქალური მნიშვნელობის ნაწარმოებები, როგორცაა: სერაფიმოვიჩის „რკინის ნიაღვარი“, შოლოხოვის „წყნარი ღონი“, ალ. ტოლსტოის „ტანჯვათა გზებით“, ბაბელის „ცხენოსანი არმია“, ფადეევის „განდგურება“ და კიდევ მრავალი სხვ., ამას ვერ ვიტყვით ქართულ საბჭოთა მწერლობაზე. არცაა გასაკვირი, რადგან, თუ რუსეთში 1917 წლის ოქტომბრის შემდეგ რევოლუცია მილიონობით მშრომელი მასების ძირითადი მამოძრავებელი საზოგადოებრივი ძალა გახდა, საქართველოში იგი აღნიშნულ პერიოდში იატაკქვეშეთიდან ვერც კი ამოდიოდა და რაიონულა მასშტაბის აჯანყებების ფარგლებს ვერ სცილდებოდა, რაც გამოწვეული იყო მამინდელი რთული და თავისებური შინაპოლიტიკური ვითარებით.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ როგორც სოფლად, ისე ქალაქად დაიწყო ღიდი რევოლუციური გარდაქმნები, რამაც მთელი ქართული საზოგადოება ორ მტრულ ბანაკად გაყო და დაუპირისპირა ერთმეორეს. ეს გათიშვა კიდევ უფრო კაძლიერდა მას შემდეგ, როცა დაიწყო სოციალისტური საზოგადოების გაშლილი მშენებლობის ხანა ჩვენში, კერძოდ, სოფლის მეურნეობის მთლიანი კოლექტივიზაცია 20-იანი წლების ბოლოსა და 30-იანი წლების დასაწყისში.

ქართული სინამდვილის სოციალისტურ გარდაქმნებთან დაკავშირებით ეს ორი ბანაკი კონსტანტინე გამსახურდიას რომანში „მთვარის მოტაცება“ ორი თაობის სახით წარმოგვა. ამ ორი თაობის ურთიერთობის მხატვრული სურათი აღნიშნულ ნაწარმოებში გრანდიოზული მასშტაბით არის წარმოდგენილი — როგორც სამკედრო სასიცოცხლო ბრძოლა ძველსა და ახალს, პროგრესულსა და რეაქციულს შორის ცხოვრებაში, რაც, ძირითადად, პერსონაჟთა სულიერ ცხოვრებასა და ადამიანურ კენებებში შედარდება უშუალოდ.

„მთვარის მოტაცებაში“ ახალი, პროგრესული თაობის წარმომადგენლებია: არზაყან ზემბაძე, ჩალმაჯი, ლიჩელი, საური, ძაბული, ხერბის შერვაშიძე და სხვ. ამ თაობასავე უნდა მივაკუთვნოთ პირობითად რაიკომის მდივანი არენბა არლანი, რომელიც ერთ დროს ხელისუფლების ნდობით სარგებლობდა, რო-

გორკ უფილი წითელი პარტიზანი, მაგრამ, როდესაც სოფლად კოლექტივიზაციის პერიოდის რთულ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში ვერ გაერკვა, თავისივე მემარცხენეობის ტენდენციების მსხვერპლი შეიქნა და, მისი სიმამრის --- გვანჭი აფაქიძის ეს ბრმა იარაღი, გადაყენებული იქნა თანამდებობიდან.

რომანში ძველი, რეაქციული თაობის სულსკვეთების გამოშხატველ პერსონაჟთა გალერეა უფრო ფართოდ და მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი, კერძოდ, ესენია: ტარიელ და თამარ შერვაშიძეები, ჯამსულ და თარაშ ემხეარები, გვანჭი აფაქიძე, ნოშრევან ფარჯანიანი, კაც ზემბაია, ტარბები, ლაფარიანების ოჯახის პატრიარქი — ქორა მახეში, ლუკაია ლაბახუა, ლომკაც ესვანჯია, შარდინ ალშიბაია, ჯოტო გვასალია, ჯოკია და სხვ.

კონსტანტინე გამსახურდიამ „მთეარის მოტაცებაში“ ახალი თაობის წარმომადგენელთაგან ყველაზე სისხლსაყვად და დამთავრებული მხატვრული ხასიათი მოგვცა არზაყან ზემბაიას სახით. რომანის მთავარ პერსონაჟთაგან იგი ყველაზე თანმიმდევრული დადებითი, პროგრესული იდეალების მქონე ადამიანია, რომლის აზრსა და მოქმედებას შორის სრული ჰარმონიაა დამყარებული, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში შერვაშიძის ასულისადმი მის ტრფიალებას, რასაც იგი თავის თავს, 30-იანი წლების დასაწყისის ახალგაზრდა კომუნისტი, ცოდვად უთვლის.

ერთი შეხედვით არზაყან ზემბაიას ხასიათს თითქოს მხატვრული მოტივირება აკლია და შინაგანი განვითარების თვალსაზრისითაც თითქოს ლაპიდარულია და ამდენად მეტ-ნაკლები სქემატურობითაც სცოდავს. მაგრამ ვიმეორებთ, რომ ეს ერთი შეხედვით, რადგან, თუ რომანს კარგად ჩაუუყვირდებით, დავრწმუნდებით, რომ ეს ასე არ არის და ეს ჩვენი ილუზია მწერლის მხატვრული აზროვნების სპეციფიკის გაუგებრობიდან მოდის.

დავიწყოთ თავიდან. ოლონდ წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ, რომ არზაყან ზემბაია „მთეარის მოტაცების“ არა მარტო ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟია, არამედ, უფრო მეტიც, იგი ამ რომანში სოფლად ახალი, სოციალისტური ცხოვრების დამკვიდრებისათვის ბრძოლის რევოლუციური პათოსის მთავარი მატარებელია და ამდენად მას წინასწარ სათანადო კლასობრივი წერტნაც უნდა მიეღო. ამის მაგალითები ჩვენ მრავლად მოგვეპოვება, როგორც ცხოვრებაში, ასევე საბჭოთა მწერლობაშიც. ავიღოთ მ. შოლოხოვის რომანი „გატეხილ ყამირი“. აქ 30-იანი წლების დასაწყისში სოფლად სოციალისტური გარდაქმნების თაოსნებად გვევლინებიან დავიდოვი და მკარ ნაგულნოვი. პირველი პეტროგრადელი, რევოლუციური მუშაობის გამოცდილების მქონე კადრის მუშა, ხოლო მეორე — სამოქალაქო ომების ქარცეცხლში გამოვლილი წითელი კაზაკობის წარმომადგენელი. ასევე: კ. ლორთქიფანიძის რომანში „კოლხეთის ცისკარში“ სოფლად კოლექტივიზაციის გატარების ხელმძღვანელად ძველი რევოლუციონერი, კომუნისტი ტარასი; ხაზარაძე გვევლინება.

კონსტანტინე გამსახურდიამაც გამოიყვანა თავის რომანში ძველი რევოლუციური წრთობის კომუნისტები ჩალმაზისა და ლიჩელის სახით. მაგრამ მწერალმა სიუჟეტის განვითარების პროცესში ისინი უკანა პლანზე მოაქცია და მგორენარისხოვანი პერსონაჟების როლი დააკისრა. როგორც ვხედავთ, კონსტანტინე გამსახურდიამ 20—30-იანი წლების საბჭოთა მწერლობაში ნაცუბერებს ზურგი შეაქცია, ზოგიერთი მწერლის შემოქმედებაში უკვე შაბლონად ქცეულ გზას გვერდი აუარა და რომანის წერის პროცესში ჯერ უვალი გზით სიარული არჩია.

როდესაც რომანში არზაყანის ბავშვობისა და ადრეული სიჯაბუჯის ცხოვრებას ვეცნობით, ჩვენთვის ნათელი ხდება, თუ რა დიდი განსხვავებაა მისსა და შოლოხოვის „გატეხილი ყამირის“ ზემოთ აღნიშნულ გმარების ბიოგრაფიებს შორის.

გადაეცლოთ თვალი არზაყან ზეამბაიას ბიოგრაფიას რომანის დასაწყის-შივე. იგი დაბადებულია და აღზრდილი კაც ზეამბაიას პატრიარქალურ-ტრადიციულ აფხაზურ ოჯახში. კაც ზეამბაია საშუალო გლეხის პირობაზე ცხოვრობდა და არზაყანსა და ჭამსულ ემჩვარის ერთადერთ ვაჟიშვილს — პატარა თარაშს ერთი სულისკვეთებით ზრდიდა. ღესპოტ კაც ზეამბაია: პედაგოგიკური ნორმები აფხაზურ ტრადიციებს არა სცილდებოდა. აღზრდის მთელი სიბრძნე იმაში მდგომარეობდა, რომ ბავშვს პატარაობიდანვე შეესწავლა გლეხის სამეურნეო საქმიანობა, კარგად შეეთვისებინა ცხენოსნობა და ხმალ-ხანჯლის გამოყენება საჭირო შემთხვევაში. მათი გეოგრაფია ოქუშით მთავრდებოდა, ბავშვური მსოფლგაგება კირიკვა და აღქაქებზე წარმოდგენით იყო დამძიმებული, ხოლო საუკუნეობით განმტკიცებული სოციალური უკუღმართობის მთელი სიმწვევე შორდულობის ტრადიციით იყო შერბილებული. მაგრამ, მიუხედავად არზაყანისა და თარაშის ძუნძუმტეობისა, ემხვარების ყოფილი ყმის — კაც ზეამბაიას ეაჟიშვილს მათი ნაბატონარის ოქუშის სასახლეში სუფრასთან არაინ მიიწვევდა. ეს ამბავი კი მამის მტკიცე ორწმენით და მისივე შეგონებით არზაყანს ნორმალურ და საეაღდებულო საზოგადოებრივ ნორმად უნდა მიეღო. ეს აფხაზი გლეხი თავის ვაჟიშვილს იმასაც მტკიცედ უნერგავდა, რომ არზაყანი თარაშს ისევე უნდა გაფრთხილებოდა, როგორც თავის ორივე თვალს, და მისკენ გამოსროლილ ტყუილისთვის წინ-წინ მას შეეშვირა მკერდი.

მაშ როგორ მოხდა, რომ ნაწევრად გეაროენული, ნახევრად ფეოდალური ტრადიციების დამცველი, ამ ჩვევების ღესპოტურად გამტარებელი კაც ზეამბაიას აღზრდილი, რეკოლუციურ გარემოს საეხებით ჰოკლებული არზაყან ზეამბაიას სულში ისეთი ვალატრიალეა მოხდა, როდესაც იგი წითელ არმიამში საეაღდებულო სამსახურიდან დაბრუნდა, რომ მან ზურგი შეაქცია ცხოვრებაში ყოველივე ძველს, დრომოქმულს, რეაქციულს და ახალი, სოციალისტური ვარდაქმნების თაოსნად და ამ საქმის განხორციელებისათვის თავდადებულ მებრძოლად მოგვევლინა სოფლად. ვაშადის ისე, რომ კაც ზეამბაიას მიერ მრავალი წლის განმავლობაში ნაგები არზაყანის სულიერი ღესლაბი ერთი შეხებით დაინგრა და ვიღაცამ თუ რაღაცამ ახალი სული შთაბერა მას და ასე დაუბრუნა მშობლიურ სოფელსა და ოჯახს.

რამდენად არის გამართლებული და მხატვრულად დამაქრებელი არზაყან ზეამბაიას სულიერი წყობის ეს უეცარი ტრანსფორმაცია? ვაჟინია თუ არა ამ მოვლენას ავტორისეული მხატვრულ-ლოგიკური დასაბუთება და ფსიქოლოგიური მოტივირება? ვფიქრობთ, რომ ვაჟინია და აი რატომ.

არზაყანს ასეთი ვარდაქმნისთვის, რასაკვირველია, ხელი შეუწყო მის მიერ საშუალო სკოლის დამთავრებამ და წითელ არმიამში სამსახურმა, მაგრამ ეს არ იყო საკმარისი იმ ფსიქოლოგიური ძვრებისთვის, რამაც მისი მსოფლმხედველობის მთლიანი შეცვლა გამოიწვია. მთავარი მანკ ის უცხო თვალსაზრის შეუმჩნეველი შინაგანი კლასობრივი ინსტინქტის ვალვიძება იყო, რასაც საუკუნეების განმავლობაში ემხვარებისა და შერეაშიძეებისადმი ყმა გლეხის სიძულვილი კვებავდა, რათა, როცა დადგებოდა დრო, ამ სიძულვილს კულკანი-

ვით ამოეხეტა და სოციალური უსამართლობისა და ძალმომრეობის ეს ინსტიტუტი თავისი საძირკვლიანად დაენგრია და წაელევა.

ამ კლასობრივ ინსტინქტს ა. ბლოკი თავის პოემა „თორმეტნი“ „СНЯТИИ ЭПИДЕМИИ“-ს უწოდებს, რომელმაც გაიღვიძა საბოლოოდ ჩაგრულთა გულში და მილიონები დარაზმა ძველი სამყაროს შესამუსრად. ამავე კლასობრივი ინსტინქტის ძახლს გაჰყენენ ი. ბაბელინის „ცხენოსანი არმიის“ პერსონაჟები, აფონკა ბიდასა და ხლებნიკოვის მსვავსი უბრალო აღამიანები, რომელთაც მიატოვეს ხენა და თესვა, საკუთარი ქოხები და რევოლუციის ქარიშხალს მიანდეს საკუთარი ბელი ბედნიერი მომავლისა და თავისუფლების მოსაპოვებლად.

აი, ასეთი ღრმად სოციალურ-ფსიქოლოგიური ხსიანთის საფუძველი უდევს არზაყან ზეამბაიას ახლად ჩამოყალიბებულ სულელ სამყაროს.

„მოთარის მოტყევაში“ არზაყანი „მამუხერიანი კომკავშირელის“ სქემატურ სახეს კი არ წარმოადგენს, არამედ რთულ, სისხლსაგსე რეალისტურ ხსიანთს, რომელიც რომანტიკული აღტყინებით ებრძვის ყოველსავე ძველსა და რეაქციულს ახალი, რევოლუციური თაობის სახელით.

არზაყან ზეამბაიასთვის უცხოა კომპრომისი როგორც მეგრძოლისათვის, ისე პიროვნებისათვის. როდესაც სოფლად კოლექტივიზაცია დაიწყო, კაც ზეამბაიამ შორს დაიჭირა თავი ამ საქმისაგან. მასში მძლავრად იყო გამჭდარი ევროპო მესაკუთრის ჩვევები და, როცა არენბა არლანის გამოგზავნილმა ხალხმა ძალდატანებით მოინდომა მისი საკუთრების კოლმეურნეობაში გაერთიანება, წონასწორობადაკარგულმა და გაბოროტებულმა კაც ზეამბაიამ თავისი საქონელი თვითონვე დახოცა. არზაყანი კი, როცა თხოვნით ევრა გააწყო რა მამამისთან, გამოეყო თავის მშობლებს და თავისი წილი მამული კოლმეურნეობაში შეიტანა. შვილის ასეთმა უჩირობამ დესპოტი მამა კიდევ უფრო გააღიზიანა და გააეცეცხლა და მოემღურა კიდევ შვილს.

მამასა და შვილს შორის წარმოშობილი ეს კონფლიქტი თვალსაჩინო მავალითია იმისა, თუ ერთი საზოგადოებრივი ფენის წარმომადგენლები, როცა მათი მსოფლმხედველობა, ცხოვრებისეული მიზნები და აღამიანური იდეალები განსხვავდება ერთმანეთისაგან, როგორ შეიძლება აღმოჩნდნენ მოწინააღმდეგე ბანაკში და დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადონ ერთმანეთს, როგორც საზოგადოებრივი ინტერესების სფეროში, ასევე ზნეობრივ-ეთიკურშიაც. როგორც ყოველივე ახალი და პროგრესული ებრძვის დრომოქმულსა და რეაქციულს, ასევე ახალი თაობის წარმომადგენელი არზაყან ზეამბაია კრიკაში უღდას და ებრძვის ძველი, ისტორიულად განწირული თაობის წარმომადგენელს — კაც ზეამბაიას. აკი სწორედ არზაყანის გამო მოჰკლეს ტარებებმა კაც ზეამბაია. მართალია, ავტორმა ახალ გამოცემაში კაც ზეამბაიას მოკვლის სცენა არსებითად გადააკეთა, მაგრამ ლოგიკურად მამის მკვლელად მაინც შვილა გამოდის, რითაც განვითარებული ამბები ავტორის იდეურ ჩანაფიქრთან დიალექტიკურ კავშირში აღმოჩნდება.

პარტიის რაიკომის მდივანი არენბა არლანი არა მარტო სიძე ხდება ბნელი პიროვნებისა და ავანტიურისტისა, ნათავადარი გვანჯი აფაქიძისა, არამედ მისი გავლენის ქვეშაც კი ექცევა. არლანმა რიგი უხეში დარღვევები დაუშვა სოფლად კოლექტივიზაციის გტარების პროცესში და პარტიული დემოკრატიის ნორმებიც დაარღვია — პირადული ინტერესების გამო დაუწყო პარტიის ერთგულ ხალხს შევიწროება. არენბა არლანი თავისი ამ საქმიანობით ფაქტიურად ეთიშება ახალ თაობას და უპირისპირდება იმ პროგრესულ ბანაკს, რომელსაც

ჭერ კიდევ ცოტა ხნის წინ თვითონ ეკუთვნოდა. ამიტომაც, რომ არზაყანმა, ლიჩელმა და ჩაღმაზმა სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს ამ გადაგვარებულ პარტიულ მუშაკს და მის გადაყენებას მიაღწიეს კიდევ.

არზაყან ზემბაბია რომანში ებრძვის კულაკ ტარბებს, რომლებიც ცდილობენ თავიანთი გაცენის ქვეშ მოაქციონ მერყევი საშუალო ფენის გლეხობა და ამით საძირკველი გამოუთხარონ ახლად ფეხადგმულ საკოლმეურნეო ცხოვრებას სოფლად.

არზაყანი არა მარტო კულაკობასა და პოლიტიკურ ბანდიტებს ებრძვის, არამედ ხალხის რელიგიური ცრურწმენისა და პატრიარქალურ-გვაროვნული წყობილების ადათ-წესთა გადმონაშთების წინააღმდეგაც ილაშქრებს. კერძოდ, როცა იგი ტარბების ღვეთის გამო სვანეთში იყო გახიზნული, სვანი კომკავშირელის — საურ ლაფარიანის ხელშეწყობით მოსიხსნე გვარებს შეარჩევს და ბოლოს, ხიფათსაც კი არ მოერიდება და ლაფარიანების ოჯახის ევრეთ წოდებულ მფარველ გველსაც კი მოჰკლავს მაუზერის ტყვიით, როგორც ჩამორჩენილი ხალხის ცრურწმენის სიმბოლოს.

არზაყან ზემბაბიას თავდავიწყებით უყვარს შერვაშიძის ასული თამარი. იგი, ერთი მხრივ, ჯაღონურ სიამოვნებას განიცდის ამ ტრფიალების გამო, ხოლო, მეორე მხრივ, თავს უბედურად გრძნობს, რომ მას, კომუნისტსა და პროგრესულ თაობის კაცს, უყვარს ნათავადარისა და ნახუცარის — ტარიელ შერვაშიძის ქალი: „მეო, განგებამ დამსაჯაო, — სწერდა არზაყან, — რომ სწორედ შენი კლასის, შენი წოდების სისხლის ნაშიერი შემიყვარდაო, აბა რა მაქვსო მე საერთო თავადის ქალთან, ისეთ ქალთან, მეოცე საუკუნეში ჯვარის მადლი და ხატის ძალი რომა სჯერაო, მაგრამ სიყვარული მართლაც ბრმა ყოფილაო, და შენმა სიყვარულმა დამამბრმავაო. და ჯერაც არ მცოდნიაო, მტრის სიყვარული თუ შესაძლებელი ყოფილაო, არც ის გამიგონიაო, სიყვარული თუ სიმშაგე აღმინდებოდაო...“.

არც კაც ზემბაბიას მოსწონდა შეილის თამარისადმი გამიჯნურება, რადგან მას, როგორც ძველ კაცს, არამტუთ ვერ წარმოედგინა, არამედ შეუძლებლადაც კი მიაჩნდა ბრწყინვალე თავადის, ტარიელ შერვაშიძის ასულისა და „ვიღაც გლეხი“ ზემბაბიას ვაჟიშვილის დაქორწინება. ამ შემთხვევაშიაც კაც ზემბაბიასთვის, მართალია, ხელისუფლება კი გამოიცვალა, მაგრამ ღრობა, მისი აზრით, ისევ ძველი დარჩა თავისი ადათ-წესებითა და ეთიკური ნორმებით. იგი ზეციდან ვარსკვლავის ხელით მოწყვეტას უფრო დაიჭერებს, ვიდრე იმას, რომ ტარიელ შერვაშიძის მძახალი გახდება. აქი, მართლაც, არ ეწერა არზაყან ზემბაბიას ნათავადარის ქალისადმი სიყვარულის ბედნიერად დამთავრება და რომანის ბოლოს იგი თავისივე კლასისა და თაობის წარმომადგენელს — ძაბულის ირთეს ცოლად. არზაყანის თამარისადმი სიყვარულში საბედისწერო როლი თამაშა მისმავე ძუძუმტემ — თარაშ ემხვარმა.

„მთვარის მოტაცების“ მეორე მთავარი პერსონაჟია თარაშ ემხვარი. რომანში წარმოდგენილ თაბათა ურთიერთობის რელიეფურად წარმოსახვისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ამ პიროვნებას, რომელიც, მართალია, ძველი, რეაქციული თაობის სულისკვეთების გამოხატულება, მაგრამ იგი, თამარ შერვაშიძის გარდა, ამ თაობის ყველა წარმომადგენლისაგან მკვეთრად განსხვავდება. ეს განსხვავება უფრო ინტელექტუალურ-ფსიქოლოგიურ სფეროში იჭრნობა, ვიდრე საზოგადოებრივ მდგომარეობაში. თარაშ ემხვარი თავისებურად გაორებული სულის მქონე ადამიანის ტრავმედიასაც განიცდის. თუ რო-

გორ მივიდა იგი ამ გაორებამდე, ამას მისი საკმაოდ რთული ბიოგრაფია გვაძინობს.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების მომენტში მეფის გენერალმა, აფხაზმა თავადმა ქაშულ ემხვარმა თავისი მამულები მიყიდ-მოყიდა, ვაჟიშვილი — თარაში სკოლიდან გამოიყვანა და ევროპას მიაშურა, სადაც ვერსად ვერ მოიკიდა ფეხი და უბედური შემთხვევის მსხვერპლი გახდა საბოლოოდ.

თარაშ ემხვარმა ევროპაში სწავლა-განათლებასთან ერთად იქაური ზნე-ჩვეულებაც ფართოდ შეითვისა, თუმცა არც აფხაზი ფეოდალის ტრადიციებზე უთქვამს საბოლოოდ უარი. პალოს სამშობლოში დაბრუნდა ისევე თარაში და აი, რა მდგომარეობაში დაუხვდა სახლ-კარი და დედა: „ოქუშის სასახლე იაფარქმნილი იყო სავსებით. ჩუქურთმიანი სვეტები შექანებული ეჩვენა თარაშ ემხვარს, თავიღებები ფრინველებს წაებნილწათ სკორატი. ურთხმელის რიკულები დაეძროთ, კიბის ტერასზე გადმოსული სახურავის ყავარი დაეღო წყამას. კირი შემოსკლოდა თეთრ სასახლეს ამაყად გადმომდგარს ბეჭობზე.“

პაპისეული დიდი ცაცხვი მართლაც მოუქრათ, ჰადრისა და მუხის ხეებს წნობა შეზარვოდათ... ხელას, მარანს, სამზარეულოს, საბაზიეროს ისლი გადსკლოდა, განზე მოგღრიჭა ეამთა სიაცეს ძველთაძველი წაბლის სახლები.

ქვრივის ძაძებით მოსილი დედა აივანზე იჯდა, სათვალე შუბლზე აეკენს. ჭვალის კაბას აკერებდა წელში უზომოდ მოხრილი. მოხუცებულ ცირუნის იატაკზე მოერთხა, ლობიოს ცეხვავდა ხელტუკით...

სახლში შესვლისას შენიშნა თარაშმა: აბლაბუდები მოსდებოდა ფანჯრებს. ბუხრის თავები თქვეს ჩამოერეცხა, ცირუნისა უქანასქელი სამი კბილიც აღაშერჩენოდა“.

მიუხედავად სახლ-კარის ასეთი გაპარტახებისა და ყოველგვარი წოდებრვი და საზოგადოებრივი პრეკილეგიების დაქარგვისა, რვი შაინც შეეცადა ცხოვრებაში ახალი საქუთარი გზის მონახვას, რომ თავის ხალხსაც გამაოსდგომოდ და დასაღუპად განწირულ მისი წოდების ხვედრიც აეცილებინა. მან გადაწყვიტა საბჭოთა ხელისუფლებასთან თანამშრომლობა და საბჭოთა მეცნიერების სარბიელზე მოესინჯა თავისი ბედი. ამ მიზნით მან დაწერა მეცნიერული გონოკლევა „კოლხეთის ფეტიშზომისათვის“ და სარეცენზიოდ თბილისის უნივერსიტეტში გაგზავნა, რომელიც მას მალე უკან დაუბრუნეს, როგორც საბჭოთა მეცნიერებისთვის უცხო მეჭოდოლოგიით შესრულებული ნამუშევარ ასე პირველ ცდაზევე ხელი მოეცარა თარაშ ემხვარს, რამაც წარუბოციელი კული დატოვა მის სულში. ამის შემდეგ მას აღარ უცდია თანამედროვე ცხოვრებაში ჩაბმულიყო და მისი პიროვნება გაორდა, რადგან მას აღარც თავისი წოდების ცხოვრება იზიდავდა, რადგან მათ ახალ დროში რეალური საფუძველ მოშლოდათ და ახლა მხოლოდ ნაკაცარებლდა დამსგავსებოდნენ და ლანდებვითლა დაფარტატებდნენ. აი, როგორი სურათი დახვდა თბილისში თავისი მამადის, ერთ დროს ბრწყინვალე თავად ნოშრევან ფარქანიანის მეუღლის, სახლთარაშს: „ნამდვილი ბაბილონური აღრევა სუფევდა ირკელივ. ჩალეწილი მიზბის ნაცვლად ბროკპაუზის ენციკლოპედიის და გეოგრაფიული ატლასის ყდნიყო გახირული ფანჯრებში... დარბაზი სამგზის გაეტობრათ ფარკინიანი ნიჭბით და ჭეჭიმებით. ამ ხელგანური კედლების გაყოლებით ფაშვებგამოყროტომანები და სავარძლები იყო მიყრილი; ზოგ მათგანს ბამბა გამოსცენოლ: ზოგსაც მოშლილი ზამბარები...“.

ასევე უიღბლო განაოღდა მისი და თამარის სიყვარული. პროინციელი ნათავადარის ქალს სილაშხის გარდა სხვა ისეთი არაფერი რამ არ გააჩნდა, რომ გზარეული და დაბნეული ემხვარი ეხსნა და გამოეყვანა იმ ჩიხიდან, რომელმაც მთელი მათი წოდება შეამწყყვდია ახალმა დრომ.

ვეროპიდან გარღვეული სულით დაბრუნებული თარაშ ემხვარი თავის უბედობასა და ხელის მოცარებას არა სოციალურ-კლასობრივი საფუძვლებით ხსნის, არამედ ცივილიზაციის მისი თანამედროვე დონით და მისდამი მტრულად განწყობილი ცდილობს თავი სუანეთს შეაფაროს, რათა გვაროვნულ-პატრიარქალურ ცხოვრებაში პოვოს საკუთარი თავის დახსნა. მაგრამ ამ ცდამაც აზოლ ჩაუარა, რადგან ახალმა ცხოვრებამ შორეულ მთიან სუანეთშიაც ლაღუმების აფეთქების ხმით ამცნო თავისი ძლევაშისილი შემოსვლა. ვერც ლაფარიანების მრავალსაუკუნოვანმა კოშკმა დაიფარა იგი საბჭოთა სინამდელიისაგან და როდესაც თავისი ფიზიკური განადგურების აუცილებლობას შეიგნებდა, ასეთ აღსარებას წარმოთქვამს მეგობრისადმი მიწერილი წერილში: „...ორი გზაა მეთქი ამეამად მსოფლიოში, ორად-ორი გზა კომუნისტებისა და ფაშისტებისა... მე დღემდის უგზოდ ვიხეტიალე და როგორც ხედავ ვერც ერთს დავადექი... ორივე დახშული აღმოჩნდა, რადგან დაერწმუნდი: ის სამყარო, რომელიც მე განუზომლად მიყვარდა, ველარასოდეს აღსდგება აწი. ხუნდებიან ჩემი საყვარელი ფერები, კედებიან ჩემი სანატრელი სიმღერები, და ეს ლოფორთქინასაგით სახეცკლილი ქვეყანა მე მეჩვენება როგორც უფერული ტრამალი...“

ეს ბარათი უჩვენებ ყველას, ვინც ყოყმანობს, ყველას უჩვენებ, თანაც უთავარი ყველას, ჩემს ნატერფალზე არაეინ შესდგას ფეხი, რადგან საშინელი წყევლით დადალულია ვარდანიძე-ემხვარების ეტლი და სარბიელი. ჩვენი გზა აწი იქითეენ მიდის, საიდანაც ხმაც ვეღარ ბრუნდება“.

მართალია, თარაშ ემხვარი ამ აღსარებაში თავის ხეღდრს ნაწილობრავ ფატლისტურად ხსნის, მაგრამ ეს სიტყვები ახალი თაობის მიერ წარმოთქმულ განაჩენივით ისმის არა პატრო მის, არამედ მთელი მისი თაობის მიმართ.

ისტორიულად დასაღუშავად განწირულ ამ თაობას მიეკუთვნება რომანში პროინციელი „ოქროპირი“ და ლოველასი შარდინ აღშობაია, რომელიც ადამიანებთან ურთიერთობაში ქამელეონის საოცარ თვისებებს ამქლავნებს. დროთა განმავლობაში შარდინ აღშობაიას გზას შეუღდება ჭვარელი ცხენის დალალი ჭოკიაც, რომელმაც თავისი ცხოვრებისეული ფილოსოფია ასე გამოხატა: „საქმეც ის არის პატონისქეა, ისეთი ცხენი გაჰყიდო, რომელიც არ არსებობს. თორემ ნამდვილს ყოველი შლეგიც იოლად გაჰყიდის“.

ამ განწირულთა თაობის წარმომადგენლები არიან ნოშრევეან ფაოქანიანი და ტარიელ შერეაშიძე, რომელთაგან პირველმა ყელი გამოიჭრა, ხოლო მეორემ თავისავე ხელით დაახმო და დაღეწა ის ხატი, რომელსაც ნახევარი საუკუნე სანთელს უნთებდა და ეთავყვანებოდა.

პატრიარქალური ცხოვრების აპოლოგეტებს — ქორა მახვსა და ლომკაც ესუანჩიას, როდესაც თავიანთი დამარცხება იხილეს საკუთარი თვალით, სისხლი ჩაექცათ და ისე დაიხონენ. კულაკთა თავკაცები კი, ტარბები და ჭოტო გვასალია, კლასობრივად იქნან განადგურებულნი.

ძველი თაობიდან ყველაზე აქტიურად საბჭოთა ხელისუფლებას გვანჩი აფაქიძე ებრძოდა. ეს ავანტიურისტი და „რისიეს კაცი“ არზაყან ზეამბაიასთან პირისპირ თავს იკატუნებდა და ესაწყლებდა: „... ყოველ დღე დიდი და პატარა პირში მიფურთხებთ, ბიძი, მარა ვითმენ, ვითმენ შეილო, რადგან ეს გაძალე-

ბულო სული ტკბილი ყოფილა, ტკბილი“. ზურგს უკან კი ისეთ ქსელებს აბავდა, რომ პარტიის რაიკომის მდივანი არენბა არლანიც კი ხელზე ჰყავდა დახვეულო. გვანჯი აფაქიძე ცდილობდა ახალი დროც თავისი ბნელი საქმიანობისთვის გამოეყენებინა, მაგრამ საბოლოოდ მასაც კოვზი ნაცარში ჩაუვარდა.

მკითხველის თანაგრძნობას იწვევს ტარიელ შერვაშიძის ასული თამარი, რომელიც ნახუცარმა ისეთ დესპოტურ პირობებში აღზარდა, რომ ყოველგვარი საზოგადოებრივი ინტერესები ჩაუკლა ამ მშვენიერსა და სათნო ქალიშვილს. თამარ შერვაშიძე ღვთისმოსავი და პროვინციელი ქალია, რომელსაც ახალი ცხოვრების არა გაეგება რა. მას ხომ ცხოვრება სულ ნაყაცარებს შორის უხდებოდა და, როგორც კი გაუბედავად გადადგა პირველი დამოუკიდებელი ნაბიჯი, იგი მისთვის საბედისწეროდ გადაიქცა. თამარიც ვაორებული პიროვნების ხასიათს ატარებს, რომელსაც არც ძველი თაობის ცხოვრება მოსწონს და ვერც ახალ თაობასთან მისულა გაბედულად, მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ მაინც წოდებრივმა ქედმაღლობამ გადასძლია და არზაყანს თარაში ამჭობინა. ამ არჩევანმა დაღუპა კიდევ იგი.

კონსტანტინე გამსახურდიამ ლუკია ლაბახუას სახით დაგვიხატა კოლორიტული და ძლიერი მხატვრული ზემოქმედების მქონე ხასიათი უკუღმართი სოციალური პირობების გამო დაბეჩავებული, მონური ფსიქოლოგიის მქონე, სულიერად დამახინჯებული და რელიგიური ცრურწმენებით დაბნელებული გონების ადამიანი. მიუხედავად ყოველივე ამისა, იგი მაინც ზნეობრივად სპეტაკი ადამიანია და მკითხველში მხოლოდ და მხოლოდ თანაგრძნობას იწვევს. ლუკია ლაბახუა იმ თაობასთან ერთად აღუშება, რომელმაც მოახდინა მისი სულიერი ცხოვრების დეგენერაცია.

კონსტანტინე გამსახურდიამ რომანში „მთვარის მოტაცება“ დაგვიხატა ახალი, პროგრესული საზოგადოებრივი იდეალების მქონე თაობა და დაუპირისპირა ძველ, რეაქციული მსოფლმხედველობის მქონე თაობას, რომელიც ისტორიულად იყო განწირული დასაღუპავად. ამით მან რეალისტური მხატვრული ხერხებით წარმოსახა 20-იანი წლების დასასრულისა და 30-იანი წლების დასაწყისის ქართული სინამდვილე.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
მ. ჯუსთაეელის სახელობის ქართულ ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტმა)

თ ა მ უ რ ჰ ა გ ო ლ ი ნ ი ვ ი ლ ი

რ ა შ ი ე ლ ე რ ის თ ა ვ ის ლ ი რ ი კ ის ხ ა ლ ხ უ რ ი ბ უ ნ ე ბ ა

პოეზიის ხალხურობის საკითხი სხვადასხვაგვარადაა გააზრებული ლიტერატურათმცოდნეობასა და ესთეტიკაში. ამა თუ იმ ხელოვანის შემოქმედების ხალხურობას მკვლევართა ერთი ნაწილი ეროვნული ყოფის გარეგნულ აღწერაში ხედავს. მეორენი ხალხურობის ცნების ქვეშ შემოქმედის მიერ საყოფაო ხალხის ბუნების, ფსიქიკური წყობისა და იდეალების განსახიერებას გულისხმობენ. ამ დახასიათებიდან გამომდინარე მწერლის შემოქმედების ხალხურობის პირობად მაინც ისაა ჩათვლილი, თუ ხელოვანის ქმნილებებში რა სიღრმითაა წარმოჩენილი მისი ხალხის ეთიკურ-ესთეტიკური იდეალი. ასე რომ, ცალკეული მწერლის შემოქმედების ინდივიდუალური ხასიათი ხშირად იძლევა საფუძველს ხალხურობის ცნების ნაირნაირი ინტერპრეტაციისათვის. ეს კი ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს იმაზე, თუ რაოდენ აუცილებელია კონკრეტული მასალის საფუძვლადად ანალიზი, იმგვარი კვლევა, რომელიც სწორედ ანგარიშს გაუწევს მწერლის შემოქმედების უფარესად თვითმყოფად ბუნებას. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით რთულდება კვლევა-ძიება. როცა საკითხი ლირიკის სფეროს ეხება. აქ უკვე ჰქირს კონკრეტული ფოლკლორული სიუჟეტური წყაროს თუ თემის დაძებნა, რადგან ლირიკელის თემა ხომ პირველ ყოვლისა განწყობილებაა! ამიტომაც ინდივიდუალური შემოქმედის ლირიკულ თხზულებათა ხალხურობის ძიება უპირატესად გულისხმობს იმ ხატთა სისტემის, პოეტური ინტონაციებისა თუ მელიოდირობის პოვნას, რაშიც ასე მკაფიოდაა გამოხატული ამა თუ იმ ხალხის სული, მისი სასიმღერო მხატვრული ენერჯია. ამ უფალსაზრისით ინდივიდუალური შემოქმედის ლირიკის ხალხურ წყაროდ შეიძლება გამოვიდეს თავისი ფორმით უფარესად სადა, მაგრამ მღერადი, მელიოდირი ხალხური „სიმღერა“, რადგან ხალხურ პოეზიაში „სიმღერა“ ლირიკელის უმაღლესი ფორმაა.

რაფიელ ერისთავის პოეზიის ხალხურობის ნიშნად უკიდურესი სისადავე და ბუნებრიობაა აღიარებული. მისი შემოქმედების ხალხურობა იმავითაა დანახული, რომ პოეტმა ჩაგახედა ქართული გლეხის სულსა და გულში. ამასთან ამ პოეტის ხალხურობის ერთ გამოვლენად ისიცაა მიჩნეული, რომ წარმოდგენას იძლევა ცალკეული ფოლკლორული ჟანრის ფუნქციასა და შესრულების წესებზე¹. თვით რ. ერისთავის თანამედროვეებმა მისი პოეზიის ერთ სპეციფიკურ ნიშნად საყოველთაო, საერო ხასიათი აღიარეს. მათ სწორად შენიშნეს რ. ერისთავის: მიერ სინამდვილის აღქმა-განსახიერების ის თავისებურება, როცა რეალობა ხალხის თვალითაა დანახული.

პოეტის მიერ ასეთნაირად მოწოდებული მხატვრულ სინამდვილეში უშუალოდა, სისადავე და ბუნებრიობა ქმნის უფარესი ხალხურობის შთაბეჭდილებ-

ზას. ანგვარად მოცემული სურათი, ესა თუ ის პოეტური განწყობილება გამოდის სწორედ რ. ერისთავის პოეზიის ხალხური ბუნების განმსაზღვრელად. ასეთია რ. ერისთავის ლირიკული შედევრი „სამშობლო ხეესურისა“ (1881). სამშობლოს სიყვარულის გრძნობა აქ უშუალოდ იპყრობს მკითხველის გულს. პოეტურ სენტენციებს მოკლებულ ლექსში მშობლიურ გარემოსთან, მამა-პაპათა სამყოფელთან თანშეზრდის, მიჩვევის გრძნობა გამოდის პატრიოტიზმის დედაძარღვად:

სადაც ვმობილვარ, გავზრდილვარ და მისროლია ისარი,
სად მამა-პაპა მეგულის, იმათი კუბოს ფიციარი,
სადაც სიყრმითვე ვმობილვარ, ჩემი სამშობლო ის არისმ.

ლექსის სხვა სტროფებში არაა მოკლებული ასეთსავე სიძლიერეს. სამშობლოს სიყვარულის გრძნობის ფაქიზი, ქეშმარიტად ხალხური განცდა განსაკუთრებით ძლიერადაა წარმოსახული ლექსის რეფრენში:

არ გაეცლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გაეცლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სპოთხეზედა.

აქ ხალხურია პოეტური აზროვნების პროცესი მთლიანად. მხატვრული გამომსახველობითი ხერხები და საშუალებანი ხალხური ხედვის, განცდებისა და მისწრაფებების ნიადაგზეა ამოზრდილი: (სამშობლოს სალი კლდეები — უკვდავების ხე; სამშობლო — სხვა ქვეყნის სამოთხე).

ხალხური შემოქმედებისათვის ნიშანდობლივი თხრობის მანერითაა გამოხატული პატრიოტული გრძნობა ლექსში „კაცი ის არის“ (1896). ხალხურ პოეზიაში სიმტკიცე, ამტანობა, ალტრუისტული მისწრაფებები არის ხოტბის სავნად ქცეული. აქ ადამიანის არსებობის გამართლება საქმობლოს, მშობელი ხალხისადმი უანგარო სამსახურშია დანახული. ამგვარი თვისებები ქართველი ხალხის ეთიკურ იდეალადაა წარმოსახული რ. ერისთავის მიერ:

კაცი ის არის, ვინც მამულს
გამოადგება შეილადა,
ვისაც სამშობლო ტარად აქვს,
თავი — სამშობლოს წილადა,
ქვეყნის ცრემლი ჭირად უჩნს,
მისი ღობილი — ღვინადა,
ვინც მისთვის თავსა შესწირავს,
მას შამოალებს ფოილადა!

ასეთნაირადაა დანახული პოეტის მიერ ადამიანის სიცოცხლის აზრის საკითხი. ეს ერის გულის ამოძახილია და ამითაა განპირობებული ამ გრძნობის გავრცელების უაღრესად ფართო დიაპაზონი, მისი ხალხური ხასიათი. სადა და ბუნებრივი მხატვრული სახეებით იშვიათი ოსტატობით ხატავს რ. ერისთავი ეაქაყურ თვისებებს, ადამიანის ამქვეყნიური არსებობის ამ დამამშვენიებელ ნიშნებს:

კაცი ის არის, ვინც მამულს
ეტრფის და ეთაყვანება,
ვისაც ვერ დასძლევს მტრის ოქრო,
ვერც მისი მკაცრი ბრძანება,
ვისაც სამშობლოს ოხერისთვის
ლომ-გულა მოეფხანება,
ვინც დასთხევს მისთვის წმინდა სისხლს
მოწამეს დემეგანება!“

გრძობათა გადმოცემის ეს სადა, ხალხური ბუნებაე სძენს ამ ლექსს გამ-
ღლობას და ღირებულებას თაობათა თელში.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებასთან პოეტურ ინტონაციათა ნათესაობა
ქმნის ხალხურობის განცდას ლექსში „თანდილას დარდი“ (1891). მარჩენალი
სარის სიკვდილით გამოწვეული სედა და თანდილას ყოფის უნუგეშობა ქარ-
თელი გლეხობის უნუგეშო ცხოვრების ზოგად ხატად წარმოდგება. ამიტომ
თანდილას დარდი მშრომელი კაცის გულისნადების უშუალო გადმოცემით
ხალხურ უღერადობას იძენს და ასეთნაირადვე განცდება მკითხველის მი-
ერაც:

ჩაფიქრებულა თანდილა,
დაუკრეფა გულს ხელი,
ჩასკერის ვეღა-მიწასა,
ჩუმაღ ბუღბუტებს გულ-ხელი:
მომიკედა ხარი გიშერა,
მოკედა, გამიწერა ღმერთთა...
რალათი მოეხნა ნაწრეთი,
რით ავიტლო შიშშილი,
რით გაუძღვე ქვეყანას,
რით ვარჩინო ცოლ-შვილი?

მსგავსი განწყობილება და აზრი კარგადაა გამოხატული ლექსში „სესიას
ფიქრები“ (1883). აქ ცხოვრების მკაცრ სინამდვილესთან შეჯახებულია გლეხ-
კაცის სულიერი მდგომარეობითაა ასახული:

მიწა ვარ ნიადაგ მენა,
ბეჩაეი, გლეხად შობილი,
მიწა ჩემი დედ-მამა,
ჩემი და, ჩემი ძმობილი...
ეხნავ, ვთავავ, ვებრძვი მიწასა,
ე შრომა მაინც ფუჭია...

ამავე იემატურ რკალში ერთიანდება „ტეტეიას მოთქმა“ (1883). „ბერუას
ჩივილი“ (1883), „ბერუას ჩაფიქრება“ (1883), „დედაბრის მოთქმა“ (1882)
და რ. ერისთავის სხვა სოციალური შინაარსით დატვირთული ლექსები.

რ. ერისთავის ლირიკული პერსონაჟები მოთქვამენ, ჩივიან, ტირიან, წუ-
წუნებენ ცხოვრებაზე მწარედ ჩაფიქრებულნი, ებრძვიან მიწას. ისინი არსე-
ბობის შენარჩუნების პრინციპს უმორჩილებენ ყველა სრახვას, რადვან უკუ-
ღმართი სოციალური ვითარების გამო იძულებულნი არიან ფრთა შეაკვეციონ
თავიანთ ლალ ოცნებებს. ამიტომაცაა, რომ მოსაველით სავსე ყანა, ნაყოფით
დატვირთული ხეხილი და საერთოდ გლეხური საარგებლიანობის მომენტს და-
ქემდებარებული ბუნების სურათები იტაცებს მათ თვალს. ამ თვალსაზრო-
ით ბუნების ძალეზე დამოკიდებული მიწის მუშის სურათთა დახატული
ლექსში „ტეტეიას მოთქმა“ (1883).

ყანა წამიხდა, რა ყანა
ავ თვალს არ ენახებოდა,
თავ-თავს ქვეშ იზნიქებოდა,
სიმძიჟისაგან წებოდა!..
ნეტა რა წყალში ჩავარდე,
რით გამოკვებო ცოლ-შვილი?
ი დასაქცევა სეტყვამა
კარს მომყენა შიშშილი!..

ლექსებში „პურას მოსავალი“ (1881) და „ყანა“ (1891) თავთავდახუნძული, მოშრიალე ყანის შთამბეჭდავ სურათებში მიწის მუშის გულისტყმა, ნატვრა და ოცნებაა განსახიერებული. ამ გრძნობის საყოველთაოაპარობებს ლექსების ხალხურობას. ამასთან ერთად გამოსახვის მანერა, ლექსის უაღრესი სისადავე, ენისა და კილოს ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებაა იმის მიზეზი, რომ რ. ერისთავის ლექსები ადვილად დადიან მკითხველამდე. ამიტომ მისი ამგვარი ხასიათის ლექსები ადვილად გახალხურდა და ამჟამად ნაირნაირი ვარიაციებით გვხვდება. აქ იქცა ჩვენი ხალხის საკუთრებად ლექსი „პურის მოსავალი“, „სამშობლო ხევსურისა“ და სხვ. თითქმის ასეთივე ზედი ეწია „თინას მამითადს“ (1882). ამ ლექსში ხალხური ყოფის სურათი ქმნის უშუალობას და ბუნებრიობას, ყველასთვის მისაწვდომობას, რაც უკვე ხალხურობის პირობად იქცევა. ხალხურია ამ ლექსის პოეტური აქსენტური და მელოდიური დინამიკა:

მამითად ქყავს თინას,
დღეს არის ამის ღზინია,

დღლა-ადრთან მოადგენ
ქარზე რჩელი ბიჭები,
„ქობეჯათი“, კვინით
მოედგენ ქერივის ყანასა...

რ. ერისთავის პოეზიის ხალხურობის მანიშნებელი ისიცაა, რომ პოეტი უკიდურეს სისადავეს იჩენს პოეტური სამკაულების ხმარებაში. ამა თუ იმ მხატვრული სურათის ხატებისას მთელი ყურადღება გადატანილია ამის, როგორც ასეთის, მდინარებაზე. მხატვრული ქსოვილის ყოველი ნაწილი ამ უკანასკნელს ემორჩილება და მის უკეთ წარმოჩინებას უწყობს ხელს. ამიტომაც ნაკლებია მოვლენის არსის შესახებ განყენებული მსჯელობანი.

ლექსში „გაზაფხული“ (1881) ბუნებას გამოვლიძების სურათია მოცემული. მისი სილამაზე ორიოდ შტროხითაა მიტანილი მკითხველამდე. პოეტის ხედვის არეში არსებითი მომენტებია მოქცეული. ქვეცნობიერის ან რეალურ სამყაროს მიღმა არსებულის მხატვრული წარმოსახვა არ შეადგენს ამ შემთხვევაში პოეტის შემოქმედებითი გატაცების საგანს. რ. ერისთავს ყოველდღიური, ყოფითი დეტალები იტაცებს, რეალური ცხოვრება ხიბლავს თავისაღ-ქარგით. ამიტომაცაა, რომ ჭანსალი, ძარღვიანი განედებით შემოაქვს მსმკითხველის წარმოდგენაში ქართული გაზაფხული და ზაფხული, შემოდგომა და ზამთარი! ეს ბუნებრიობა აპირობებს სწორედ მისი ლექსის ხალხურობასაც:

თოელი ატირდა ლანქარად,
ადიდა ჩვენი წყლებია,
ბაღებს უხარის, დარბიან,
პაპას გაუთბა ძელებია,
მიმჯღარა ბერი ყულროზე,
ყვარკენს მისჩერებია,
ქვეყანამ გამოიღვია,
სიცოცხლე მოსწყურებია...

სინამდვილის აღქმის ასეთი სურათები გამოდის რ. ერისთავის, როგორც ხალხურ მასალაზე დაყრდნობილი შემოქმედის, თავიანთებურების განმსაზღვრელად. ყოველდღიურის, „არაპოეტურის“ პოეტური შინაარსით ავსებთ: ქმნის

რ. ერისთავი ახალ მხატვრულ სინამდვილეს. ამ შემთხვევაშიც ყველასათვის მისაწვდომობაა ხალხურობის ნიშანი. ასე მაგალითად, ლექსში „ზაფხული“ (1881) ამგვარი სურათია:

... გაითონა სიმინდები,
თოვ დაღვეს, ანეულსა
დასდგომია ამინდები.
აგერ, აგერ ყანებშია
„კოოპემას“ იმახიან...

რიგ შემთხვევაში რ. ერისთავი ამა თუ იმ ხალხური ლექსის დაბეჭდილ, მთლიანობად ქცეულ სტროფებიდან ამოზიდავს (ხალხური ლექსის სისადავის გამო მიჩქმალულ) სტრიქონებს მიღმა არსებულ სინამდვილეს და მისეულ ანტიკონტრასტუალურ სთავაზობს მკითხველს. აქ იქმნება საშიშროება ცნობილი ხალხური მოტივის ვარიანტისა და ამგვარად შექმნილი მხატვრული ტილოს უღიბლანობისა. მაგრამ რ. ერისთავი არ ერიდება ამას და ხალხური ყოფის უტყუარი ცოდნის მოშველიებით ქმნის ახალ მხატვრულ სამყაროს. ფოლკლორულ მოტივზე ხალხური ბუნების ლექსი აღმოცენდება ზეპირსიტყვიერ მასალაში არსებული მოტივების, განცდების დიფერენცირებისა და რაფინირების გზით. ლექსი „ალზევანს წასვლა“ (1883) ასეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს. რ. ერისთავი თვითვე მიგვანიშნებს ხალხურ მასალასთან სიახლოვეზე, როცა ნაწარმოებში საგანგებოდ, შეუცვლელად შეაქვს ხალხური სტროფები:

ალზევანს წავალ მარლზედ,
ზარის მოვიტან ბროლსაო,
ჭერ ღვდას ვაღავეხვევი,
მერე შეილსა და ცოლსაო!..

ფოლკლორული სტროფი ამ შემთხვევაში არაა ნაწარმოების საერთო ქსოვილიდან ამოვარდნილი. იგი განუყოფელ მოლაინობაში რჩება ლექსში, რადგან პოეტისეული ამგვარ ნაწარმოებებში აფორისტულობამდე მისული ხალხური მოტივის პერიფრაზის მნიშვნელობამდე დასული. რ. ერისთავის ლირიკაში ამნაირად მოწოდებული ხალხური მასალა მუდმივ ხატთა სისტემის სახესაც კი ღებულობს. ასეთია, მაგალითად, პოეტის ფანტაზიით გაცოცხლებული სურათი, როცა მკითხველს აწვდის შორ გზაზე მიმავალ მეურმეთა ბუნებრივ განცდებს. ამგვარად მოწოდებული ხატები ლექსის ხალხურობის ერთ პირობას ქმნის. ხალხურ ხატთა მიწოდებისას კიდევ უფრო მძაფრი განცდა ჩნდება, როცა რ. ერისთავი ლექსში მუშა საქონლის, ურმისა და მისი შემადგენელი ნაწილების დახასიათებას ტრადიციული შრომის სიმღერებით ახდენს. აქ უკვე ხალხურობის მანიშნებელ უტყუარ სიტუაციებთან ვეაქვს საქმე.

ასეთივე ხასიათისაა ლექსი „გუთანნი“ (1882). ნაწარმოები ხალხური პოეტური სტრიქონების („გადი-გამოდი გუთანო/ღირღიტაე, ბანი უთხარო“) გაშლილი მხატვრული ქსოვილის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ლექსის ხალხურ ბუნებას აპირობებს მისი მელოდიურობა, სასიმღეროდ გამიზნულობაც.

ლექსის სასიმღერო ხასიათზე ზოგიერთ შემთხვევაში საგანგებოდ მიგვანიშნებს ოთხ პოეტიკი, როცა სათაურშივე აღნიშნავს მის მიზანდასახულობას. ასეთია „ფერხულის ხმაზედ“ (1868), „მევენახის სიმღერა“ (1886), „ღამის მებრის სიმღერა“ (1886), „მორიგი ჯარის სიმღერა“ (1887), „გოგოს კირიმე“ (1885) და სხვ.

ცნობილია, რომ სასიძღვრო ბუნება, რიტმულობა, მელოდიურობა უკვე თავის თავში პოტენციურად შეიცავს ლექსის სასიძღვრო გამაზნულობას, რაც უკვე თავისთავად ხალხურობის მაუწყებელია. და პოეტის სწრაფვა მელოდიურობისაკენ მისი ზრთოვნების ბუნების ხალხურობისაკენ მიდრეკილებაზე მეტყველებს. აღნიშნულს გარდა რ. ერისთავი ლექსს ხალხურ სულს შთაბერავს სასიძღვრო ფოლკლორული სტროფის გამოყენებითაც. ამ თვალსაზრისით საინტერესო სურათს წარმოგიდგენს ლექსი „ფერხულის ნმაზედ“ (1868). ეპიგრაფად ამ ლექსს ცნობილი ხალხური სიმღერის „შალვა-შაღლეგოს“ სტროფი აქვს წამძღვარებული. აქ ხალხურობაზე მსჯელობის საშუალებას იძლევა თვით ლექსის კომპოზიცია. განსაკუთრებით ეს კარგად ჩანს ლექსის დასაწყისში:

არალო, არი-არალო!
 არალო, ვარხი-ვარალო!
 აუარ-ჩამოუარეთ, ბრკებო!
 ვადამეხეიეთ და, გერიტებო!

ლექსს უაღრესად ხალხურ ელფერს სძენს თხრობის ხალხური მანერაც. წინა პლანზე აქ ამბავია. ხოლო ტყვედქმნილი მოთარეშის (ლექის) სულიერი მღელვარება პოეტის ყურადღების მიღმა დარჩენილი. ხალხურობის მანიშნებელია ლექსის დაბოლოებაც. — „თქვენი გამარჯვებისა ყოს!“

რიგ შემთხვევებში რ. ერისთავი ამა თუ იმ ფოლკლორული სიუჟეტის პოეტრიზაციას ახდენს. მაგრამ ცალკეული ხალხური მოტივის დამუშავება არ ტოვებს ლექსში მასალის ნედლად შეტანის შთაბეჭდილებას. თუმცა ამ შემთხვევაში რ. ერისთავი არ სცილდება ხალხური ლექსის მდინარების ტრადიციულ ფარგლებს. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ლექსი „ხინჩლას გალაშქრება ქისტებზედ“ (1886). აქ ტომთა ურთიერთდღალაშქერის მოარული სიუჟეტი ქმნის კომპოზიციურ მთლიანობას. ქისტ ჭოყოლას მიერ შეურაცხყოფილი ხევსურები თავს ესხმიან ქისტებს და ანადგურებენ მათ. ფშავ-ხევსურულ პოეზიაში მრავლადაა ასეთი სიუჟეტურ ქარგაზე აგებული ლექსი. რ. ერისთავი ხევსურთა ყოფის, მათი მკაცრი მორალის ჩვენებას ხალხური ლექსის ფარგლებში იძლევა და განცდითი პლანის, ფსიქოლოგიური პომენტის წინწამოწევით ახერხებს ხალხურ ამბიდან თვისობრივად ახალი ეპიკური ელფერის მატარებელი მხატვრული სინამდვილის შექმნას. ამითვე განპირობებული მისი, როგორც ხელოვანის, ორიგინალობაც. თვით ლექსის ხალხურობა განპირობებულია აზროვნების, ამბის გადმოცემის ფორმითაც:

ხევსურნი სხედან ხინჩლასას,
 იმის სუფრაზე მღერაან,
 ქალთაზე კაზიხი ლუდს აწვდის,
 ვაჟნი მას შემოსცქერაან.
 ხინჩლა კი წეოს ეწევა,
 მისდა მიმჭდარა ბერია,
 ქისტნი ჭოყოლას იგლოვენ,
 ხინჩლას მოუკლავს მტერიალ..

ასეთივე ხასიათისაა ლექსი „ნაამბობი მოხუცისა“ (1861). კომპოზიციური აგებულების თავისებური ხასიათისა და კონკრეტულად ეპიკური მდინარებას გამო ამ ლექსს პოემასაც უწოდებენ. თვით პოეტის შინაწერი „მიბაძვა ძველ მღელქესთა“ მიგვანიშნებს ლექსის ხალხურ წარმომავლობაზედ. რ. ერისთავი აქაც მოარული ფოლკლორული სიუჟეტის, ამბის მხატვრულ სურათს წარ-

მოგვიდგენს. ლექსში ცალკეულ თემთა ურთიერთდღაშეკერის ტრადიციას გაცოცხლებული პოეტის მიერ. აქ, ერთი შეხედვით, რ. ერისთავი თითქოს ხალხური ნაამბობის გალექსევას ახდენს, მაგრამ იგი, როგორც ინდივიდუალური ხელოვანი, გრძობათა, შინაგან განცდათა წინ წამოწევით ახერხებს ხალხური მასალიდან თვისობრივად ახალი მხატვრული სინამდვილის შექმნას. ფსიქოლოგიზაცია თავიდანვე ჩანს ლექსში, ხოლო უფრო თვალსაჩინო ხდება იკამოხუცის დაქრილი მეზობლისადმი დამოკიდებულებაში:

იქ ყოფნას ახლაც ვინანი,
მაშინაც შენანებოდა,
მისთვის რომ ვნახე ვაჟაკი,
ტყუარა ვულს დამძვრებოდა.
უცხო რამ გმირი, მამაკი
სანთელიეთა ქვებოდა.
მიველ და ზრუნვა დაეწევ,
თუ კი რამ ეწამლებოდა.

რ. ერისთავი სიყვარულის, სიცოცხლის მომლოდინე დაქრილი ვაჟაკის ბედს ჩვენებით თავის გმირს ჩააფიქრებს ძველი სისხლიანი ადათების უაზრობაზე. აღუძრავს მას სიბრაულისა და სინდისის ქენჭის გრძობას:

მის მნახავსა მას აქეთ
თვალსა დამაკლდა ჩინია.
ვინდა რომ ვიყო ქორწილში
არ მელხინებდეს ლხინია,
ომისა, ვაჟაკობისა
ვაკრილდა ჩემში ეთნია...

აქ სწორედ განცდილი მომენტის შეტანა, ფსიქოლოგიზაცია ქმნის ფოლკლორულ და ლიტერატურულ ქმნილებათა განმასხვავებელ ნიშანს. ამ მომენტის წინა პლანზე წამოწევა აპირობებს „ძველ მელექსეთა მიზანული“ ამბიდან ახალი მხატვრული სამყაროს შექმნას. იგი აჩვენებს რ. ერისთავის, როგორც ხელოვანის, პოეტურ ძალასაც. ასეთ მიმართებას იჩენს რ. ერისთავი ზოგ შემთხვევაში ხალხური მასალისადმი და მასში განცდათა მძაფრი კიდობის წინ წამოწევით ახერხებს მთარული ფოლკლორული ამის ახალი შინაარსით ავსებას.

ქართული ხალხური წარმოდევების, მითოლოგიური პერსონაჟებისა თუ ლეგენდების მხატვრული განსახიერებისადმი გარკვეული მიდრეკილება ჩანს ისეთ ნაწარმოებებში, როგორცაა „ალეზი“ (1883), „მაჭლაჭუნა“ (1887), „ქობოლი“ (1882), „ქალი — აყვანა“ (1881), „ბაზალეთის ტა“ და სხვ. რასაკვირველია, ამ ნაწარმოებების მხატვრული ზემოქმედების ძალა შედარებით უფრო ნაკლებია, ვიდრე რ. ერისთავის წმინდა ხალხურ კლოზე შექმნილი ლექსებისა: მაგრამ, როდესაც რ. ერისთავის ხალხურ მასალასთან ლიტერატურული მიმართების საკითხს ეხებით, ყოველგვარ ნიშნულს, რასაც კი პოეტი შეხებია, ეს მისი შემოქმედებითი გამარჯვების დადასტურება იქნება თუ მარცხისა, აქვს გარკვეული მნიშვნელობა, რათა სრულად გაეაზროს რ. ერისთავის პოეზიის ხალხური ბუნება თუ წარმომავლობა.

რ. ერისთავის ლირიკის ხალხურობის ძიებისას ცალკეა გამოსაყოფი ავრეთვე პოეტის მიერ გადმოკეთებული ლექსები.

ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ერის პოეზიის სხვა ენაზე თარგმნა გარკვეულ სიმწვანეებთანაა დაკავშირებული. ძველთაგანვე მიჩნეული იყო, რომ თარგ-

ზანში პოეზიას ეყარება დედნისეული მომხიბვლელობა, მგრძნობელობა, მუსიკალობა და ემოციურობა. თუმცა თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობაში აღიარებულია, რომ, მხატვრული თარგმანის ერთხელ და სამუდამოდ დაკანონებული კრიტერიუმის არარსებობის მიუხედავად, პოეზიის თარგმანში ნიჟინც შესაძლებელია. მიუთითებენ, რომ ნიჟინც და დასვეწილი გემოვნების ნიჟინც მთარგმნელს ძალეუის სრულყოფილად იგრძნოს უცხო პოეზია და შეითხველს გრძნობათა ახალი სამყარო გადაუშალოს, აღაფრთოვანოს იგი უჩვეულო, შორეული იდეალებითა და მხატვრული სახეებით, მიაწოდოს ლექსის დედნისეული მგრძნობელობა და ემოციურობა. მაგრამ იქვე იმ ვარაუდებზეც აღნიშნავენ, რომ ამასთან ერთად მთარგმნელმა უნდა შეინარჩუნოს თავისთავადობა. ეს გულისხმობს, რომ მთარგმნელმა არ უნდა დაკარგოს ორიგინალი და პირადი მეობა, ე. ი. თარგმანში შემოქმედებით პროცესად უნდა აქციოს და ამით თვითონაც შემოქმედებად დარჩეს.

რ. ერისთავის გადმოკეთებულ ლექსებზე დაკვირვება გვიჩვენებს. რომ პოეტი დედნისადმი თავისუფალ დამოკიდებულებას აჩენს. იგი ლექსში ქართული ხასიათის შეტანით ახალ მხატვრულ სინამდვილეს ქმნის და ინარჩუნებს შემოქმედებით თავისთავადობას. ასეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს ლექსი „ყანა“ (1981). ცნობილია, რომ რ. ერისთავმა ეს ლექსი გადმოაკეთა რუსი პოეტი ქალის ი. ჟადოვსკიას ლექსიდან „Лилия“. შინაარსობლივი თვალსაზრისით რ. ერისთავის ლექსი ახლის დგას დედანთან. თარგმანში უსუსტადაა ასახული ლექსის დედნისეული ინტონაციები და მიმსგავსებულია მელოდიურობაც. მაგრამ ქართული ეროვნული თვალთახედვისათვის ნიშანდობლივი რიტმობლივი ჩართვა აპირობებს ლექსის ორიგინალურად აღქმას. ლექსს უაღრესად ქართულ ბუნებას სძენს გადმოცემის ქართული მანერა. ასე, მაგალითად, რუსული „ოქროს ყანა“ ქართულში „ოქროს ქოჩრიახად, ტურფად და ლერწამ-ტანად“ დანახული. შევადაროთ:

ყანა, შენ ჩემო ყანაო,
ნაში გიამა განაო!
ვიხდება ოქროს ქოჩორი,
რამ შეგქმნა მაგისთანაო!...

ყანა, შენ ჩემო ყანაო,
ტურფად და ლერწამ-ტანაო
მარცვალს ამზადებ მსხვილ-მსხვილსა
უფალმა ასე ბრძანაო!

Лилия моя, шшда,
Лилия золотая!
Зрешь ты на солнце,
Колос наливая.

ზოგჯერ რ. ერისთავი ხალხურ მეტყველებასთან დააბლოებული. სადა მარტივი ენით ერთისა და იმავე სტროფის ფარგლებში უფრო უსუსტად გადმოგვცემს ცალკეულ პოეტურ ინტონაციას. ასე მაგალითად:

გეთანამება ნიაი,
ზღვასავით ღელავ, სვიანი,
შენი შრალი მახარებს,
ღმერთმა გაშოროს ზიანი!

По тебе от ветру,
Слошно в шшшш море,
Волны так и ходят,
Ходят на просторе.

დედნში მობიბინე ყანის ზღვასთან შედარებას მთელი სტროფი უკავია მანინ როცა რ. ერისთავი ამავე მოცულობის ფარგლებში აზრის ახალ ემოციურ დატვირთვას ახერხებს. თვით შინაარსის გადმოცემაში შეინიშნება ნიჟინცობრივი სხვაობა. დედნში უფრო პოეტისეული განცდაა წინ წამ აწეულა თარგმანში ყანის ბარაქიანობით გამოწვეული სისარული უფრო მიწის მუშ

ფალთახედვითაა დანახული. ასევეა ლექსის სხვა სტროფებშიც. რ. ერისთავი თავის გადმოკეთებულ ქმნილებებში ქართული ხალხური ლექსისათვის ტრადიციული ინტონაციების შეტანით ქმნის ეროვნული კოლორიტის განცდას.

ამგვარსავე სურათს ვხედავთ ლექსში „მიპატიება სასწავლებელში“ (1883), ამ შემთხვევაშიც ნაწარმოებში მოხმობილი განცდები და გრძნობები უაღრესად ქართულ, ეროვნულ სამოსელს იძენს. რ. ერისთავი ამას ახერხებს ცალკეული სურათ-ხატის ახალი აზრობრივი ნიუანსებით დატვირთვის გზით. რუსული ლექსის „Приглашение в школу“ პოეტურ ინტონაციებს ქართული ყოფისათვის ნიშანდობლივ სურათ-ხატებს უსადაგებს რ. ერისთავი და ამით აღწევს კიდევ ახალ მხატვრულ ეფექტს. ეს განსაკუთრებით კარგად შეინიშნება ლექსის პირველ სტროფში:

წამოდქეი, ემწეილებო,
ტანო ჩაუცუთ საქაჩარხო,
აბა თავი მოიყარეთ
სწავლისათვის თავის დროზე..

Дети в школу собирайтесь
Пстухок пролет давно,
Гонровершей одевайтесь!
Смотрят солнышко в окно.

ლექსის სტროფების შედარება ნათელყოფს მთარგმნელის თავისუფალ დამოკიდებულებას სათარგმნი მასალისადმი. თითოეული სტრიქონი რ. ერისთავთან ახალი შინაარსითაა ავსებული, მეტი ემოციურობა აქვს მინაქებული ასეა სხვა სტროფებშიც:

აგერ ტყემაი გაიღვიძა,
შრიალებს და რაცხას ხარობს,
კოლა ხეს უკაუნებს,
და მწყერ-ჩიტა ციში გლობს!
მინდორი და ველი ჰუავის,
ნაში ბზინავს ათას-ფერად,
მზემაც თვალი გააქუიბა,
ამოვიდა მათ სამზერად...
ქაჩველები ველს მოედენ,
თოქოს რაღაც ჭოგიაო,
მოლაღერაც გაიძახის
მალა: „ბიჭო-გოგიაო!...“

Ясно поле, весел луг;
Лес проснулся и шумит;
Дятел носом: тук да тук!
Звонко иволга кричит.

რუსულ „Звонок иволга кричит“ რ. ერისთავი ქართული ხალხური ხედვისათვის ნიშანდობლივ გამოთქმას უსადაგებს: „მოლაღერაც გაიძახის/მალა: „ბიჭო-გოგიაო!“ აქ ქართული ლეგენდის გამოძახილს გრძნობს მკითხველი. ფრინველად გადაქცეული შვილის მძებბარი ადამიანის შარადიული ტანჯვაა ჩაქსოვილი ამ გამოთქმაში. „ბიჭო გოგიაო“ მოლაღერად ქცეული ადამიანის ძახილად მხოლოდ ქართველი აღიქვამს. ასეთივე ხასიათისაა ლექსი „ჩიტა“ (1884), რაც რ. ერისთავს რუსი პოეტის ტუმანსკის „Птвичка“-დან გადმოუქართულებია. ცნობილია, რომ ეს ლექსი უფრო ადრე მ. ფაულენიშვილის მიერ იყო გადმოთარგმნილი (იხ. „ესკარი“, 1865, № 7). მაგრამ თუ მ. ფაულენიშვილი სიტყუასიტყუით თარგმანს იძლევა, რ. ერისთავი თავისუფლად ეპყრობა დედანს. აქაც სისადავე ქმნის ლექსის ხალხურობის შთაბეჭდილებას. ლექსი „ყავილეთის სიმღერა“ (1890) რუსი პოეტის პრენიკოვის „Песенки адетов“-ის თავისუფალი თარგმანია. რ. ერისთავს გაუყრცია თარგმანს სოსანის „სიმღერის“ შეტანით. სხვა თვალსაზრისით ლექსი არ ტოვებს ღრმა შთაბეჭდილებას.

როგორც რ. ერისთავის გადმოკეთებული ლექსების გაცნობა გვიჩვენებს, პოეტი რივ შემთხვევაში ახერხებს დედნისეული ლექსის ემოციურ სამყაროში

ჩაწვდომას, მის სრულყოფილად გააზრებას. ტოლფასი ვრცობათა სამყაროს დაძვებითა და მისი აზრობრივ-ნიუანსობრივი დეტირით, ხალხური სადა ენათა და გამომსახველობითი საშუალებებით ახლენს ლექსისათვის ქართული ბუნების მინიჭებას. ყოველივე ამის გამო ასეთი თარგმანი უაღრესად ქართული ხალხური ლექსის შთაბეჭდილებას ტოვებდა და ტოვებს მკითხველზე.

რ. ერისთავის პოეზიას, კერძოდ მის ხალხურ ბუნებას, არა მარტო დიდი გავლენის ძალა ჰქონდა შემდგომი ხანის პოეტთათვის, არამედ გარკვეულად შთაბეჭდილებელი მნიშვნელობა შეიძინა მან პოეტურ თაობათა თვალში.

ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში რ. ერისთავის პოეზიის „მთის კილოს“ იმთავითვე დაუკავშირეს მაღალნიჭიერ ხელოვანთა მთელი პლადატ. ტაბიძე აღნიშნავდა: „როგორც ინგლისში არსებობს „ტბის სკოლის“ პოეტები, ისე საქართველოშიც არის ეგრეთ წოდებული „მთის სკოლა“... ეს სკოლა არის... რაფიელ ერისთავის, სანდრო ყაზბეგის, ვეჯა-ფშაველასი და (ყველა რაზიკაშვილის), ნაწილობრივ შიო არაგვისპირელისა... მარტო „სამშობლო ჭეხურისა“ გამოდგებოდა ამ სკოლის ბაიროდ“. ერისთავის პოეზიის დიდი ზემოქმედებითი ძალის შესახებ თვით ისეთი დიდი ხელოვანიც კი მიუთითებს, როგორც ვეჯა-ფშაველა. 1896 წელს ვეჯა აღნიშნავდა: „რა თქმა უნდა თ. რაფიელის ლექსებმა. როგორც საერო კილოთი ნაწერმა და ისიც ჩვენებურთა მთის კილოთი, სხეანაირად ააჩქაროლა ჩემი გული, სხეანაირად შესძრა იგი... ჩვენმა სახელოვანმა მხეოვანმა მგოსანმა რაკი საერო კილო დაუმკვიდრა ლექსებს და ჟურნალ „ივერიამ“ გზა დაუთმო. მეც გაბელულება მომემატა“.

როგორც ვეჯას შემოქმედებითი მემკვიდრეობის ვაცნობა გვარწმუნებს, რ. ერისთავის პოეზიასთან შემოქმედებითი ნათესაობა არა მხოლოდ ვეჯას ყრობის დროინდელი ნაწარმოებებით იფარგლება, არამედ მხატვრული სიმწიფის ზენიტში მდგომი ვეჯას ნაწერებშიც არა ერთხელ იჩენს თავს რ. ერისთავის პოეტური რემინისცენციები. ამას მოწმობს 1902 წელს შექმნილი ვეჯას „ვინ არის კაცი“?, რომელიც თავის ლიტერატურულ სათავეს იღებს ჰერ კიდეც 1886 წელს შექმნილი რ. ერისთავის ლექსიდან „კაცი ის არის“. ამასვე მოწმობს ვეჯას სახელგანთქმული „კაცი ყმისა“ (1909) და უფრო ადრე რ. ერისთავის მიერ ერთგვარი მორალური კოდექსის სასიით შექმნილი ზემოთ აღნიშნული ლექსის „კაცი ის არის“ შეპირისპირება.

რ. ერისთავი

კაცი ის არის, ვინც მამულს
ეტრფის და ეთაყვანება,
ვისაც ვერ დასძლევს მტრის ოქრო,
ვერც მისი ზაკარი ზრძანება,
ვისაც სამშობლოს ოხერიათვის
ლომ-გული მოეფხანება,
ვინც დასთხევს მისთვის წმინდა სისხლს,
მოწამს დაემგვანება!

ვეჯა-ფშაველა

კარგ ემად ვინა ვსთქვათ, ვეჯებო,
ნათქვამი არა გვრცხვენოდეს,
ვინც მიეგებოს მტერს წინა,
წინ-წინ ვინც რახვას ეტყოდეს,
სახე — სისხლგადამდინარი
ტყვივლს არ გამოიტყოდეს,
თავზარსა სცემდეს სიყვარულსა,
ზედ ქორებულად ფრინავდეს,
სიცხეში სიოდ დაპხეოს,
დაათბოს, როცა ჰკინავდეს.
პირველად ომის დამწყებო,
ბრძოლის ველს ბოლოს სწირავდეს...!

ამ თსზულებათა შეპირისპირება ცხადყოფს, რომ ვეჯას სიტყვებით რაფიელს, რ. ერისთავმა „რაკი საერო კილო დაუმკვიდრა“ ლექსებს, შემდგომ

ღვივ ამან მეტი სიზამძემ და შემოქმედებითი ზოძგი მისცა მასზე ბევრად უფრო ზალალი ნიჭით ცხებულ მწერლებსაც კი. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს ჩ. ერისთავის არა მხოლოდ შემოქმედებით გამბედაობას, არაქედ მის ცხოველ-წყოფელ ძალას შემდგომი თაობებისათვის.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. ქს. ს ი ხ ა რ ლ ი ძ ე, ქართული მწერლები და ხალხური შემოქმედება, I, თბილისი, 1955, გვ. 102.
2. ლექსების ციტირებას ეახდნენ წიგნიდან: რ ა ფ ი ე ლ ე რ ი ს თ ა ე ი, თხზულებათა კრებული ოთა ტომად, შალვა რადიანის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით ტ. I, თბილისი, 1935.
3. ამ გარემოებას ჭერ კიდევ ჰერდერი მიუთითებდა. ხალხური სიმღერის არსებით ნიშნად ჰერდერი მელოდურობას, რიტმულობას მიიჩნევდა. მისი აზრით, თუ სიმღერას გააჩნია ზემოთ დასახელებული ნიშნები, მაშინ უმნიშვნელო შინაარსის შემთხვევაშიც კი მას შეინარჩუნებს ხალხი და ემღერებს. იხ.: Г е р д е р. Избранные сочинения. М. -Л., 1959, გვ. 81.
4. Э т к и н დ Е. К., Поэзия и перевод. М.-Л., 1963, გვ. 414.
5. Сборник статей „Вопросы художественного перевода“, 1955, გვ. 24.
6. ტ. ტ ა ბ ი ძ ე, თხზულებანი სამ ტომად, ტ. 2, თბილისი, 1966, გვ. 29, 90.
7. „ვერია“, 1896 წელი, № 43.
8. ვ ა ჭ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. II, თბილისი, 1964, გვ. 129.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიჯურმა)

თ ა მ ა რ ნ უ ს უ ბ ი ა

ა მ ე რ ი კ ე ლ ი კ ლ ა ს ი კ ო ს მ ა გ ის ქ ა რ თ უ ლ ი თ ა რ გ მ ა ნ ე ბ ი

(მ ე - 10 სა უ ე უ ნ ის მ ე ო რ ე ნ ა ხ ე ვ ა რ ი)

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ლიტერატურული ცხოვრების აღმავლობამ თავისი გამოხატულება პოვა ლიტერატურულ ურთიერთობათა სფეროშიც. ამ დროს ქართულ-უცხოურ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ერთ-ერთი საყურადღებო სფეროა ამერიკელ მწერალთა ქართული თარგმანები და მათ ავტორთა შესახებ ცალკეული გამონათქვამები კრიტიკულ ლიტერატურაში.

ამერიკელ მწერალთა ნაწარმოებები თარგმნილია რუსულიდან, მაგრამ მათი მნიშვნელობა მაინც თვალსაჩინოა. „ივერიის“, „თეატრის“, „იმედის“, „მოამბის“ ფურცლებზე იბეჭდებოდა ამერიკული რომანტიზმისა და კრიტიკული რეალიზმის პირველხარისხოვან და ყველაზე რელიეფურ წარმომადგენელთა ნაწარმოებები, რომელთა იდეურ-მხატვრული თავისებურებების გათვალისწინების ვარაუდით ნაკლები იქნებოდა ჩვენი წარმოდგენა იმ პერიოდის ქართულ წარმოდგენლობითი ლიტერატურისა და ლიტერატურული ურთიერთობების შესახებ.

ამერიკის ყოფაცხოვრებისადმი ქართული კრიტიკული აზრის ყურადღების ერთ-ერთი პირველ ნიშნულთაგანია ნ. ბერძნიშვილის წერილი „რამდენიმე სიტყვა ქართული ლიტერატურის შესახებ“ („კავკაზი“, № 4, 1857). ეხება რუსულ-ამერიკული სიტყვისა და ლიტერატურის უახლოესი ამერიკის შეერთებულ შტატებში ავტორი ასახელებს გამოჩენილ ამერიკელ მწერლებს: ირვინგი, კუმპერ, ბიჩერ სტოუ, პოტორნი — აი, სახელები, რომლებიც ახალ ქვეყანას თამამად შეუძლია დააყენოს ევროპის ლიტერატურის მრავალ პირველხარისხოვან სახელთა გვერდით“¹.

ამერიკული ლიტერატურის ერთ-ერთი მამამთავრის ვ ა შ ი ნ გ ტ ო ნ ი ზ ე ი ნ გ ი ს (1783—1859) სახელი ფართოდ იყო პოპულარული. მას დიდად აფასებდნენ პუშკინი და გოგოლი, ბაირონი და ვალტერ სკოტი, ჰაინე და დეკესი. ქართულად 1889 წელს ეურნალ „თეატრში“ (№ 6—7) გამოქვეყნდა ირვინგის მოთხრობა „მგზავრობა“ (მთარგმნელი დ. აწყურელი). თარგმანი შესრულებულია ქართული სალიტერატურო ენის მოთხოვნილებათა შესაბამისად. იგი ბუნებრივად და ძალდაუტანებლად ქდერს: „ჩაფიქრებული და მწარედ დაღონებული იჭდა ყმაწვილი ქალი, როდესაც შემოვიდნენ მამა და ყმაწვილი კაცი. ქალს მეტის სიხარულით მოუვიდა გულის წუხილი, მაგრამ ისე ვალე გამობრუნდა“. თარგმანში გვხვდება სპეციფიკური ქართული იდიომები, რომლებიც ამდღარებენ პერსონაჟთა მეტყველებას. ეს იდიომები არ წარმო-

¹ ქართული ლიტერატურის კრიტიკის ისტორიისათვის, ს. ხეიშვილის რედაქცია: 1955, გვ. 64.

ადგენს დიალექტიკებს და სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებულია. ორიოდ მაგალითი: „იქნება გზაში შეგცივდა, გენაცვალოს მამა“; „დაწევი, შენი ქირი-მე, და ხვალ სრულებით მრთელი ადგები“. რუსული წყაროს გაელენით გაჩნდა ქართულ თარგმანში ჩვენს ენაში რუსულიდან დამკვიდრებული ფორმები „გრაფინა“, „პრინცესა“, „გრაფი“, რომლებიც დედანში, ცხადია, არ შეიძლება იყოს.

ირენისგის ნოველისტიკის ერთ-ერთი საუკეთესო ქმნილებათაგანი „ზანგის სამკვიდრო“ ლ. წულაძემ თარგმნა 1891 წელს („ივერია“, № 66—70). ეს მოხსრობა ესპანურ ლეგენდას ემყარება. ნაწარმოების ენა ხალხური და უბრა-ლაა, რაც შენარჩუნებულია თარგმანშიც: „... თბილს ქვეყნებში შადრეანი და წყარო ძველის-ძველ დროიდან ხალხის თავ-მოსაყრელ ადგილად ითვლებოდა, სადაც რასაკვირველია, იმიტომ გროვდებოდნენ, რომ სხედასხეავარ ჭორის შეთხვეასა და გავრცელებაში გაეტარებინათ დრო“. ისეთი ფრაზები, როგო-რიცა: „ჩვენ ცარიელ-ტარიელი დავრჩებით“, „მწიანწალა ხალხი“, „რამდენი-მე გრომი უქყაროდა ჯიბეში“, „რამდენის აწაბენა შეიძლება“ და სხვ., თავიან-თი სასაუბრო, ხალხური მეტყველების უბრალოებით შეესაბამება ირენისგის ნოხრობის სტილს.

ჰენრი უორდსვორთ ლონგფელოს (1807—1882) პოპულა-რობას მოწინავე ქართული საზოგადოების წრეებში მოწმობს ის ფაქტი, რომ კირილე ლორთქიფანიძის წინასიტყვაობით და კომენტარებით აღჭურვილ რუ-სულიდან თარგმნილ წერილს „ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებული შტატები და იქაური ტყეობა“ („საქართველოს მოამბე“, 1863, № 11) ეპიგრაფად აქვს წამდგარიებული ლონგფელოს ლექსის რუსული თარგმანის ერთი სტროფა. ეპიგრაფს ახლავს კ. ლორთქიფანიძის შემდეგი განმარტება: „ეს ლექსია ამე-რიკელის პოეტის ლონგფელოს დანაწერი და რუსულს ენაზედ გადმოიღო ერთ-მა რუსეთელმა მწერალმა. აი რას ამბობს ლონგფელო თავის სამშობლოზედ: „ჩვენშიაო არის დატყვევებული და დაბრმავებული სამსონი. მისთვის ღონე მი-უხდიათ, ბორკილიც შეუყრიათ. მაგრამ — ვაი! როცა ის ხელეხს გაიქნევეს მწუ-ხარებისაგან გაცოფებული“».

„საქართველოს მოამბეში“ ლონგფელოს სახელის დამოწმება არაა შემ-ახვევითი. უკვე 60-იან წლებში რუსეთის დემოკრატიულ წრეებში, რომლებ-თანაც მკვიდრო კავშირში ვითარდებოდა ქართული მოწინავე აზრი, დიდად პო-პულარული იყო ლონგფელოს „ლექსები მონობაზე“ (1842), რომლებიც რუ-სულად თარგმნა გერცენის თანამებრძოლმა მ. ლ. მიხაილოვმა. ლონგფელოს მიხაილოვისეული თარგმანები 1851 წელს „სოვერემენიკში“ დაიბეჭდა და წარ-მოადგენდა შენიღბულ გამოსმაურებას გლეხთა „განთავისუფლებაზე“. ყოვე-ლივე ამით აიხსნება ქართული საზოგადოების დანტერესება ლონგფელოს შემოქმედებით. ლონგფელოსადმი ქართული საზოგადოების ინტერესის ერთ-ერთ ნაკვირანვე გამოხატულებას წარმოადგენს „ივერიის“ ფურცლებზე 1900 წელს დაბეჭდილი თარგმანი ლექსისა „წყარო და ზეირთი“ („ივერია“, 1900, № 236). თარგმანი ეკუთვნის პოეტსა და ბაირონის, ჰაინესა და სხვა ევროპელ პოეტთა მთარგმნელს ი. ბაქრაძეს.

ბიჩუ რასტოლსკი (!811—1896) რომანის „ბიძია თომას ქრისის“ ხსენება ქართულ არქსაში საკმაოდ ადრე გვხვდება. მოწინავე ქართული ინტელიგენ-ცია რუსული თარგმანის საშუალებით უთუოდ იცნობდა ბიჩურ-სტოლს ამ ნა-წარმოებს. იგი რუსულად 1857 წელს თარგმნა და მრავალჯგის იბეჭდებოდა.

ამ ნაწარმოებს ხშირად იხსენებენ ეპოქის საუკეთესო რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატები. რუსეთის იმპერიაში, სადაც ამ დროს მთელი სიმწვავეთ იდგა: „გლუნთა ვანთავისუფლების საკითხი“, „ბიძია თომას ქოხი“ იკითხებოდა, როგორც მოწოდება თეთრი ზანგების განთავისუფლებისათვის². ამ რომანის თემა — უფუფლებო ადამიანის უმოწყალო ჩაგვრა ექსპლოატატორი პლანტატორისაგან ახლობელი და ორგანულია იმ დროის ქართული ლიტერატურისთვისაც. აქ შევეძლია გავიხსენოთ ამ თემის თავისებური ქართული ანალოგია: დ. ქონქაძის „სურამის ციხე“, ი. ქავეჯავაძის „აკაო ყაზლი“ და სხვ.

ქართველ მწერალთა შორის ბიჩერ-სტოუს პოპულარობაზე თავისებურად მეტყველებს ის შენიშვნები, რომლებიც „ცისკრის“ რედაქციამ დაურთო ი. ქავეჯავაძის წერილი „პასუხი“ (1861). აქ ნახსენებია ბიჩერ-სტოუს სახელიც: „... მამე ვინ არის მაღამ სტალი, ყორე ზანდი, ბიჩერ-სტოუ, აეტორი „ქენი ვირსი“ და სხვანი მწერალნი ქალთაგან, რომელნიცა ევროპისა და ამერიკის სიტყვიერებაში ბრწყინავენ როგორც უპირველესნი პლანეტნი“³.

ქართველმა თერგდალეულებმა საჭიროდ მიიჩნიეს ქართველი მკითხველისათვისაც გაეცნოთ „ბიძია თომას ქოხი“, რომელშიც ხედავდნენ პროტესტს ყოველგვარი მონობისა და უსამართლობისადმი. თერგდალეულები ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის დამყარების აუცილებლობას ქადაგებდნენ და მათ კარგად იცოდნენ რა ძალა ექნებოდა ბიჩერ-სტოუს უაღრესად სოციალური რომანის გამოქვეყნებას. „საქართველოს მოამბე“ (№ 11) თავის მკითხველებს ამცნობდა: „ღროების დახედვით საჭიროდ ენახეთ წაეკითხოთ „საქართველოს მოამბის“ მკითხველებს ბიჩერ-სტოუს რომანი „ბიძია თომას ქოხი“ ანუ „ტყვეობა ჩრდილოეთის შტატებში“, მაგრამ ეიცო ამასთანავე, რომ რომელიმე ნაწილისათვის მკითხველებში სჭირია წინათვე გაეცნოთ რამდენადმე ჩრდილოეთის ამერიკის შტატები, მოვახსენოთ იმათი გარეგანი და შინაგანი ისტორია“. 1863 წლის დასასრულისათვის „საქართველოს მოამბე“ დაიხურა და „ბიძია თომას ქოხის“ თარგმანი არ დაბეჭდილა.

1887 წელს „ივერია“ ორჯერ იტყობინებოდა „ბიძია თომას ქოხის“ მოზნადებული ქართული თარგმანის შესახებ. ერთ-ერთ ცნობაში ვკითხულობთ: „ვინც იცის სიღარიბე ჩვენი საყმაწვილო წიგნებისა, დიდად ესიამოვნება ამბავი, რომ ბ-ნ მაქავარიანს ვადაუთარგმნია ქართულს ენაზედ მშვენიერი თხზულება ქალის ბიჩერ-სტოუსი: „ბიძია თომას ქოხი“, რომლის დაბეჭდვაც უკისრნია ბ-ნ ჩარკვიანს. ეს წიგნი ისეთი განძია მთელის ევროპის საყმაწვილო ლიტერატურისა, რომ ბევრი არ მოიპოვება მისი ცალი და ბადალი. ამიტომ საჭიროა, რაკ ეს განძი მალე ქართველ ბავშვებსაც ექნებათ ხელში, ჭეროვანი ყურადღებით დაიბეჭდოს ხსენებული წიგნი, მეტადრე შესახებ ენისა. არცერთი მკოდნე ქართველი ბ-ნს გამოძეგმელს არ ეტყვის უარს — დახმარება გაუწიოს ამ კეთილ განზრახვაში. კარგი იქნება, რომ სურათებიც ჩაურთონ წიგნში“ („ივერია“, 1887, № 218). ეს ცნობა ბიჩერ-სტოუს რომანის თავისებურ შეფასებასაც შეიცავს. მეორე ცნობის მიხედვით, აღნიშნული რომანი უთარგმნიათ ერისთავის ქალებს: „თავად გიორგი დიმიტრის ძე ერისთავის ქალები შეუდგნენ სხვა და სხვა სასარგებლო წიგნების თარგმნას ქართულს ენაზედ. ჭერ ხანოთი გადმოთარგმნეს ორი წიგნი: „ემილი მე-19-ე საუკუნისა“ — ესკიროსა-

² P. Орлова, Гарриет Бишер-Стоу. М., 1971, გვ. 117.

³ ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, ს. ხუციშვილის რედაქციით, 1955, გვ. 211.

სა და „ბიძია თომას ქოხი“ ბიჩერ-სტოუსი. ამას წინათ „ივერიაში“ იყო მოტსენებული, რომ ბიჩერ-სტოუს წიგნი გადათარგმნესო. ძალიან კარგს იზამდნენ, რომ ორივე თარგმანი შეადარონ და რომელიც უკეთესად იყოს ნათარგმნი. ის გამოსცეს „წერა-კითხვის საზოგადოებაში“. როგორც დაგვარწმუნეს სანდო კაცებმა ორივე თარგმანი ერისთავის ქალებისა საუცხოოაო“ („ივერია“, 1887, № 263).

არც ერთი ხსენებული თარგმანი არ დაბეჭდილა. მხოლოდ ორი წლის შემდეგ — 1899 წელს დაიბეჭდა „ბიძია თომას ქოხის“ ა. წინამძღვრიშვილ-სეული თარგმანი. ქართულ თარგმანს საფუძვლად უდევს რუსული თარგმანი (1893). ორტომიანი რომანი ქართველ მთარგმნელს მოთხრობის მოცულობაზე დაუყვანია. თარგმანში გადმოცემულია რომანის ძირითადი სიუჟეტური ხაზი. ზოგი თავის შინაარსი, ამერიკის ყოფითი ცხოვრების დახასიათება-აღწერა რომანის, ავტორისეული მსჯელობანი ამა თუ იმ სოციალურ და მორალურ საკითხებზე თარგმანში საერთოდ გამოტოვებულია. არ არის ასახული თარგმანში რომანის უკანასკნელი თავი, რომელშიც ბიჩერ-სტოუ ვრცლად მსჯელობს იმ დროის მსოფლიოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაზე. რომანის ერთ-ერთი მთავარი გმირი, ელიზას ქმარი ჯორჯი ქართულში ფიგურირებს როგორც გიორგი, ხოლო ელიზა, როგორც ლიზა. დიალოგები ზოგჯერ ზედმეტად გაქართულებულია: „შენ გენაცვალე, გიორგი, რათა ხარ აგრე დაღერემილი?“ — ასეთი გამოთქმები ხშირია თარგმანში.

თარგმანში ვრცლად არის გადმოცემული მთავარი გმირის ტომის, ქართული თარგმანის მიხედვით თომას, რელიგიური რწმენის სიღრმე. მთარგმნელს უურადლება გაუმახვილებია ტომის რელიგიური სტოიციზმის ამსახველი პასაჟებისადმი. ბიჩერ-სტოუს გადმოქართულებული ვარიანტი შეიძლება მივიჩნიოთ თავისებური ტენდენციური თარგმანის ნიმუშად. მთარგმნელის ძირითადი ამოცანა იყო მკითხველისათვის მიეწოდებინა რომანის ძირითადი სიუჟეტი. მწუხრდავად ამისა, ეს თარგმანი გამოვლინებაა ქართლის საზოგადოების ინტერესისა ბიჩერ-სტოუს ნაწარმოებისადმი. ამ თარგმანმა საშუალება მისცა მრავალ მკითხველს ნაწილობრივ მაინც ვაცნობოდა ამ ნაწარმოებს. „ბიძია თომას ქოხი“ წიგნად ქართულად პირველად 1913 წელს დაიბეჭდა „ნაკადლის“ უფასო დამატების სახით თარგმან მ. კლიმიაშვილმა.

მარკ ტვენის (1835—1910) მოთხრობების რეალისტური სიციხადე. სატირული მახვილი, სოციალურ უკუღმართობათა და ეროვნული ჩაგვრის მხილება ეხმაურებოდა იმ ეპოქის ქართული პროზის ძირითად მიმართულებას, რამაც განაპირობა მზარდი ინტერესი ამ დიდი ამერიკელი პროზაიკოსისადმი ქართული საზოგადოების მხრივ.

1874 წლიდან მარკ ტვენის პოპულარობა რუსეთში სწრაფი ტემპით ვითარდება. 90-იან წლებში მისი მოთხრობების თარგმანები ხშირად გვხვდება ქართულ ჟურნალ-გაზეთებსა და კრებულებში. 1895 წელს „ივერიაში“ (№ 67) ტვენის მოთხრობის „ნემი კანდიდატურის“ სქოლიოში ქართველი მთარგმნელი ნიკიტინი იძლევა მოკლე ცნობებს ავტორის შესახებ: „ამერიკის მწერლობაში დიდი ადგილი აქვს დათმობილა საოხუნჯო ლიტერატურას; ამის მიზეზი შტატების ცხოვრებაა. ამერიკელი მთელი კვირა შრომაობს და არა აქვს გასართობთ წასვლის თავი. ამიტომ ის კითხულობს ბევრს. გასხეით და ჟურნალი კი აწეღის გასართობ მასალას ამ სახით. მარკ ტვენიც გაზეთის რეპორტიორი იყო. მას განათლება არსად მიუღია. ათასნაირი ხელობა გამოიცვალა; მოიარა ქვეყ-

ნები: იგი განთქმულია თავისი დაუდგრომელი ხასიათითა და ოხუნჯობის ნიჭით. ამერიკაში იგი ძალიან უყვარათ. მისი თხზულებანი ასიათასობით ვრცელდება. ამით იგი არ ჩამოუვარდება გამოჩენილ მწერლებს — იგინვს და ბრეტ-ჰარტს“. 1898 წელს „ივერიაში“ (№ 197) დაიბეჭდა ხელმოუწერელი მცირე ინფორმაცია მარკ ტვენის შესახებ: „ამერიკელები ძალიან ამაყობენ თავიანთი შესანიშნავი იუმორისტით მარკ ტვენით. ბევრი იბეჭდება მის შესახებ, მაგრამ არ იციან დღემდე როგორ დაწერა მან პირველი მოთხრობა და საერთოდ როგორ გამოვიდა სალიტერატურო ასპარეზზე. თვითონ არაფერს ამბობს. დღეს გენერალ ბ. ბლანკერის წყალობით ის ცნობილი გახდა. ის ყველა, რომ ერთხელ შორს გაგზავნეს და თან წაიყვანა სამუელ კლემენსი (მარკ ტვენის ნამდვილი სახელი), როცა დაბრუნდნით რაღაც რეუელი მომაჩნია და მითხრა წაიხსენებო. ძალიან მომეწონა, ეურჩიე დაბეჭდვა. ჩემს გვარს არ მოვაწერო, მითხრა და მოაწერა „მარკ ტვენი“. მოთხრობები დაბეჭდეს და სთხოვეს ვანვკრძო წერა“. ინფორმაცია არ ისასჯეს მიზნად ტვენის შემოქმედების მეტ-ნაკლებად ღრმა ანალიზს, მაგრამ მასში მითითებულია ტვენის შემოქმედების ისეთი დამახასიათებელი ნიშანი. როგორცაა იუმორი.

ქართულ საზოგადოებაში მარკ ტვენის პოპულარობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ დროდადრო იბეჭდებოდა ნაკევსები მის შესახებ. 1897 წელს „ივერიაში“ (№ 150) დაბეჭდილია ასეთი ნაკვეთი: „გეთიხართ, მისტერ ტვენ, შეეკითხა ერთი ყმაწვილი ქალი, — თქვენ რა აზრისა ხართ სამოთხისა და ჭოჯობის შესახებ. — უკაცრავად მისს, უპასუხა მწერალმა, ვერცას ვეტყვით, რადგან ორივე ალაგას დიდძალი ნაცნობები და მეგობრები მყავს“.

მარკ ტვენის პირველი ქართული თარგმანი „შესახებ უმაღლეს ქველმოქმედებაზე“ (მთარგმნელი არაა მითითებული) დაიბეჭდა 1886 წელს ტურნალ „თეატრში“ (№ 11), სადაც ავტორის სახელი არასწორად არის მითითებული: „მარკონ ტვინი“. შესაძლოა, მწერლის გვარის ეს მცდარი ფორმა მომდინარეობს რამელინე რუსული წყაროდან. გარდა იმისა, რომ სტილისტურად გაუმართავია სათაური, თარგმანში გვხვდება არალიტერატურული გრამატიკული ფორმები (მაგალითად „მოექცივნა“) და რუსიციზმები: „სტოლი“, „კანიკული“ და სხვ. რუსული თარგმანის ვაგლენით „ჩიმის“ ნაცულად წერია „დვიმი“.

განსაკუთრებით ხშირად იბეჭდება ტვენის თარგმანები 90-იან წლებში. თარგმანების უმრავლესობა შესრულებულია ნიკიტინის მიერ. „კაცოპამია მგზავრი“ („ივერია“, 1897, № 110) იუმორისტული მოთხრობაა, დაწერილია პირველ პირში. მოთხრობელი ამბავს ყველა უბრალოდ და ძალდაუტანებლად, რასაც მთარგმნელიც ინარჩუნებს. ამას ხელს უწყობდა იმ დროს ქართული ლიტერატურის მდიდარი გამოცდილებაც იუმორისტულ პროზაში. ისევე როგორც ამერიკელ მწერალთა სხვა იმდროინდელ თარგმანთა უმეტესობა, ეს თარგმანი ხასიათდება იმ თავისებურებით, რომ, როგორც წესი, „მისტერ“ ან საერთოდ გამოტოვებულია, ან გამოყენებულია ქართული ადეკვატი „ბატონი“. მაგალითად, „ბატონი უილიამსი“, „ბატონი ადამსი“ და სხვ. თანამედროვე ქართულ მთარგმნელობით პრაქტიკაში უარყოფილია „მისტერის“ გადმოქართულების ტრადიცია. აღბათ რუსული წყაროს გავლენის შედეგად მთარგმნელი ზოგჯერ იძლევა საკუთარი სახელების არასწორ ფორმებს, მაგალითად „გალიდვი“, უნდა იყოს „პოლიდვი“.

მარკ ტვენის ნიკიტინისეული თარგმანები გამოირჩევა საკმაოდ მაღალი დონით. მთარგმნელი ხშირად იყენებს მდიდარ ქართულ იდიომატიკას და ხალ-

ხური მეტყველების ცალკეულ დამახასიათებელ გამოთქმებს „წანდაბას შენი თავი, რაწი მენაღვლება“, „დალიე, გენაცვალე“, რომელნიც თავიანთი ხასიათით კარგად შეესაბამებიან ტვენის მოთხრობების იუმორსა და ხალხურობას. თარგმანში არ გვხვდება რუსიციზმები, თუ არ ჩავთვლით ერთ შემთხვევას, როცა იგი ხმარობს რუსულ სიტყვას „ბოჩკა“, რაც აისახა სათაურშიც მოთხრობისა „20 ბოჩკა ხორცის ამბავი“ („ივერია“, 1898, № 272). ნიკიტინი კარგად ერკვეოდა ტვენის შემოქმედებაში და ამა თუ იმ მოთხრობის სათარგმნელად შერჩევისას გარკვეული პრინციპითაც ხელმძღვანელობდა. ამ მხრივ დამახასიათებელია ის შენიშვნა, რომელსაც იგი უყეთებს ტვენის ამ მოთხრობის თარგმანს: „ეს მოთხრობა მარც ტვენისა მხოლოდ იმიტომ ვთარგმნეთ, რომ, ჩვენი აზრით, აქ დახატულია სულ ახალი და ჩვენი მკითხველისათვის სრულიად უცნობი წესწყობილება ამერიკის კანცელარიისა“. ამ მოთხრობის თარგმანის ინა საერთოდ გამართული და ბუნებრივია.

1895 წელს „ივერიაში“ (№ 67) დაიბეჭდა ტვენის მოთხრობა სათაურით „ჩემი კანდიდატურა“ (მთარგმნელი ნიკიტინი), ხოლო 1899 წელს იმავე გაზეთში (№ 91) გამოქვეყნდა იმავე მოთხრობის ვოლსკისეული თარგმანი, სათაურით „კანდიდატობის სი.მე და სიხაიული“. ნიკიტინის თარგმანი შემოკლებულია, ალბათ ამ შეკოვლების გამო ითარგმნა ეს მოთხრობა ხელშეორედ.

გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ნიკიტინს „პირდაპირ სანიმუშოდ აუფლერებია ქართულად მარც ტვენის რამდენიმე ნაწარმოები. ყველა მათგანი დაიბეჭდა ილიას „ივერიაში“ სხვადასხვა ფსევდონიმით (ნ-ნი, ა. ნ., ნ-ი, ა. ნიკიტინი). იგი წარმოშობით რუსი ყოფილა, მაგრამ შესანიშნავად ცოდნია ქართული ენა და მთარგმნელობითი ნიჭითაც ყოფილა დაჯილდოებული“⁴. ესემა რა ნიკიტინის: თარგმანებს, კრიტიკოსი კიტა აბაშიძე აღნიშნავდა „ასეთ ქართულ ენას ჩვენ ძვირად შევხვედრივართ არა თუ თარგმანებში, ორიგინალშიც კი...“ („ივერია“, 1895, № 189). მართალია, ნიკიტინის თარგმანები საკმაოდ სრულყოფილია, მაგრამ ლიტერატურული ენის დახვეწილობის თვალსაზრისით მარც ტვენის მოთხრობათა ყველაზე უფრო სრულყოფილი ქართული თარგმანთაგანი ეკუთვნის არა ნიკიტინს, არამედ თედო სახოკიას. მან თარგმნა ტვენის ერთ-ერთი მოთხრობა „დაუსრულებელი რომანი“ („მოამბე“, 1898, № 9). თარგმანის სტილი უაღრესად გამართულია, ხასიათდება იშვიათი ბუნებრიობით, თავისუფალია დიალექტიზმებისაგან და რუსიციზმებისაგან. მოგვყავს სანიმუშოდ მოთხრობის პირველი აბზაცი: „ღამე იყო. ბარონ კლეგენშტეინის ძველებურს კოშკში იდუმალემა გამეფებულყო. მაღალის კოშკის თავზე სინათლე ბეჭეტავდა. შიგნით საიდუმლო თათბირი ჰქონდათ. მკაცრი და მოხუცებული ბარონი დაჟიქრებული იქდა ძვირფას სავარძელში. ცოტა ხნის დუმლის შემდეგ ნაზის ხმით სთქვა: -- ჩემო ასულო! მის წინ იდგა მშვენიერი ახალგაზრდა კაცი, თავით-ფეხამდე რაინდულ თოფ-იარაღში ასხმული“. ამბავი შორეულ წარსულში ღდება და მას რომანტიკული ელფერი დაჰკრავს, რომლის შენარჩუნებას თარგმანში ხელს უწყობს ისეთი ლექსიკა, რომელიც გარკვეული რომანტიკულობით არის გარემოცული ქართულ ლიტერატურულ ენაში: „საწუთრო“, „მორკმული“, „განკითხვის ეამი“ და სხვ. ერთგან რომანტიკული პასაჟის მეტად ექსპრესიული ადგილის ტონალობის გადმოსაცემად მთარგმნელი მი-

⁴ მ. ტვენის, იუმორისტული მოთხრობები და პამფლეტები, 1965, გვ. 238.

მართავს შედარებით არქაულ სტილს, რაც გამართლებულია მხატვრულად: „განახმო ბაგენი სალაპარაკოდ“.

ამერიკულ ლიტერატურაში ტვენის მხატვრული ენა ხატოვანი ფრაზეოლოგიისა და იდიომატიკის სიმდიდრის ერთ-ერთ იშვიათ ნიმუშად ითვლება. ასეთივეა ამ მოთხრობის ქართული თარგმანიც, რომელიც მდიდარია ხატოვანი სიტყვა-თქმებით: „ვაგლახ მე“, „ვულზე ლოდი მაწეა“, „აოფ-იარაღით ასხმული“, „ქრუანტელმა დაუარა“, „ენა ჩაუვარდა“ და სხვ. ერთადერთი, რაშიც დღევანდელი ლიტერატურული ენის ნორმების თვალსაზრისით შეიძლება შევედაროთ თ. სახოკიასეულ თარგმანს, ეს მიცემით ბრუნვაში მსახლერულის შემდეგ „ს“-ს ხმარებაა: „ძველებურს კოშქში“ და ა. შ. ამ თარგმანს საფუძვლად უდევს ა. ნ. ლანდგერენის რუსული თარგმანი³.

ქართულ კრიტიკაში ფ რ ე ნ ს ი ს ბ რ ე ძ მ ა რ ტ ი ს (1836—1902) სახელი პირველად ჩახსენება 1857 წელს ნ. ბერძნიშვილის ზემოთ დამოწმებულ რუსულად გამოქვეყნებულ წერილში. ქართულად 1887 წელს ითარგმნა ბრეტპარტის მოთხრობა: „როლის მოვა გემი“ („თეატრი“. 1887, № 1). თარგმანი ეკუთვნის ველისციხელს. თარგმანის დიდი ნაელია დიალექტური გრამატიკული ფორმები („შეახედნა“, „ყოველთვისინ“, „ცამდისინ“ და სხვ.).

იმ ცროის ქართულ-სახლევარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ერთ-ერთ თვალსაჩინო ფაქტს წარმოადგენს ინტერესი ე დ უ ა რ დ ბ ე ლ ა მ ი ს (1850—1898) შემოქმედებისადმი. ბელამის ვრცელი მოთხრობა „საოცარი სიზმარი“ ქურნალ „მოამბეში“ დაიბეჭდა 1894 წელს (№ 8—9). თარგმანი ეკუთვნის დ. გიორგობიანს. მოთხრობა გვიამბობს ქალ-ვაყის უბედური სიყვარულის შესახებ. ამასთანავე მასში ლაპარაკია მეცნიერული ექსპერიმენტის შესახებ, რომლის წყალობით, ავტორის აზრით, მომავალში შესაძლებელი უნდა გახდეს ადამიანის მიერ უსიამოვნო მოგონებათა სრული დავიწყება. თარგმანის დონე უაღრესად მაღალია, თუ არ ჩავუვლით რამდენიმე ისეთ ნაკლს, რაც საერთოდ ხშირად იჩენს თავს იმ დროის თარგმანებში: ინგლისური სახელების რუსული ფორმების ხმარება — გენრი, გარეარდი, ემილია და სხვ. „მისტერიისა“ და „მისისის“ ნაცულად გვაქვს — ქ-ნი ბრანდი, ბ-ნი ბერო და სხვ. კიტი აბაშიძემ მაღალი შეფასება მისცა ამ თარგმანს, მაგრამ აღნიშნა, რომ „თუკი გადათარგმნიდნენ და დაბეჭდადნენ რასმე ბელამისა, რატომ არ უნდა გადაეთარგმნათ ყველაზე პირველად მისი „ასი წლის შემდეგ“, რომელმაც ალტაცებაში მოიყვანა საზოგადოება და რომელიც ყველა ევროპულ ენაზე არის თარგმნილი“ (ივერია“, 1895, № 189). მართლაც, 1896 წელს გამოიცა ე. ბელამის სოციალ-უტოპიური რომანი „ასი წლის შემდეგ“.

ამ რომანის თარგმნა განაპირობა ქართული საზოგადოების წიაღში სოციალისტური იდეებისადმი ინტერესის გაღვივებამ და უკეთეს მერმისზე ფიქრმა. სათაურის შემდეგ ქართულ თარგმანში აღნიშნულია რომანის ეანრული სახეობაც: „სოციალოგიური რომანი“. ბელამის ეს რომანი 1889 წელს ითარგმნა სათაურით „В 2000 году“. ქართველ მთარგმნელს — დ. კალანდარიშვილს რუსული თარგმანის ქვესათაური აურჩევია სათაურად და უწოდებია რომანისათვის „ასი წლის შემდეგ“. რომანი უტოპიური ხასიათისაა: 2000 წელს მცხოვრები ადამიანი ანალიზებს მე-19 საუკუნის სოციალურ სინამდვილეს და გაოცრებასა და გულისწყრომას გამოთქვამს ამ საუკუნისათვის დამახასიათებელი ჩაგვრის, უსამართლობისა და ეკონომიური კონტრასტების გამო. მთავა-

³ М. Твен. Собр. соч., т. 1, 1896.

რი გმირი აღნიშნავს, რომ მე-19 საუკუნეში ადამიანები იყოფოდნენ ორ კატეგორიად: „მდიდარნი და ღარიბნი, განათლებულნი და უმეცარნი“.

ი. ჰაევჰაჰის „აჩრდილსა“ და „კაკო ყაჩაღის“ იდეალებზე გავრდილი ქართველი მკითხველისათვის უთუოდ ორგანული იყო ბელამის იდეური პოზიცია. რომანში კლასთა ურთიერთობა შემდეგნაირად არის დახასიათებული: საზოგადოების უმცირესობა ზის ეტლში, „რომელშიც შებმულია ურიცხვი ხალხი, ეს ხალხი ვალდებულია ის ატაროს ოღრო-ჩოღრო და ქვიშიან გვებზე...“⁶

მთარგმნელს საკმაოდ შეუღისხლბორცებია ახალი ქართული სალიტერატურო ენის საუკეთესო წარმომადგენელთა მოთხოვნილებანი მხატვრული ენისა და სტილის საკითხში. თარგმანში ხშირად გვხვდება ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, როგორცაა, მაგალითად, „მტკნარი სიცრუე“, „აუარება ხალხი“, „სახტად დაერჩი“ და სხვ. ამასთანავე იგრძნობა იმ დროს ზოგი ცნებისა და სიტყვის უქონლობა ან საერთო ნორმების დაუდგენლობა თუ ძერკეობა. მაგალითად, მთარგმნელი ხშირად ამა თუ იმ ქართული ცნების პარალელურად იქვე ფრჩხილებში იძლევა მის რუსულ ექვივალენტს: „მწარმოებელი ძალა“ (производительная сила), „მომხმარებელი“ (потребитель) და სხვა.

თარგმანის ერთ-ერთი ნაკლი ისაა, რომ გვხვდება ხალხური მეტყველების ზოგიერთი ფორმით ქარბი გატაცება, მაგალითად, „რომლებზედაც“, „რომელშიდაც“ და ა. შ. გვხვდება არასწორად გამოცემული საკუთარი სახელები: „იუდიტის“ ნაცულად გვაქვს „იუდიფი“. არასწორად არის ნახსენები დეფოსი, ირენიგისა და პოტორნის სახელები: დეფოე, გაუტორნი, ჰირენიგი.

გამოჩენილი ამერიკელი რომანტიკოსი პოეტისა და ნოველისტის ედგარ ალან პოს (1809—1849) შემოქმედებისაღმი დიდმა ინტერესმა ქართულ მწერლობაში თავი იჩინა მე-20 საუკუნის ათიან წლებში, მაგრამ საუკუნის დამლევსაც დაიბეჭდა ედგარ პოს ერთი თარგმანი — მოთხრობა „შავი ჰირის მასკა“ („თეატრი“, 1886, № 29), თარგმანი ეკუთვნის ი. რევიშვილს.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართულ საზოგადოებრიობას საკმაოდ ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა ამერიკულ ლიტერატურაზე. თარგმანთა რაოდენობა არაა დიდი, მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ ამერიკელი ერის ლიტერატურას ქართველი მკითხველი ეცნობოდა არა მეორეხარისხიანი მწერლების, არამედ კლასიკოსთა ნაწარმოებების თარგმანებით. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამერიკულ ლიტერატურას ქართველი მწერლები ეცნობოდნენ არა მხოლოდ თარგმანებით, არამედ ორიგინალშიც და რუსული თარგმანებითაც. აღსანიშნავია, რომ ი. ჰაევჰაჰის პირად ბიბლიოთეკაში შემორჩენილია მის მიერ შესრულებული რუსული თარგმანები ამერიკელი ავტორებისა: ბრეტ-ჰარტის თხზულებების გამოცემა (1899), ედგარ პოს „არაჩვეულებრივი მოთხრობები“ (1885), ა. ტოკილის „დემოკრატია ამერიკაში“ (1860) და სხვ. ილია ჰაევჰაჰეს ეკუთვნის პოლიტიკური ნარკვევი „ევროპის მილიტარიზმი და ამერიკის მომავალი“ (1899). რაც მოწმობს, რომ ამერიკის როგორც ლიტერატურული, ასევე პოლიტიკური ცხოვრება ქართული საზოგადოებრიობის დიდ ინტერესს იწვევდა.

⁶ ე. ბელამი, ასი წლის შედეგ, 1895, გვ. 9

პირობები შემოქმედების

მეტაფორის მხატვრულ-მეცნიერული ფუნქციონირების

(ხალხური პოეზიის მახასიათებლების მიხედვით)

მეტაფორა ტროპის ისეთი სახეა, რომლის საშუალებითაც ერთი საგნის ან მოვლენის თვისება მეორე საგანზე ან მოვლენაზე არის გადატანილი. ამრიგად, იგი მსგავსების პრინციპს ემყარება. თვით მეტაფორიზაციის მეთოდი, რომელიც ხალხურ ლექსებში ინტენსიურადაა გამოყენებული, რეალიზაციის სხვადასხვა ფორმით ხასიათდება. მისი ეს რეალიზაციის სხვადასხვა ფორმა იმაში მდგომარეობს, რომ „ჩვენი მეტყველების მეტაფორიზაცია ეფუძნება საგნებისა და მოვლენების სხვადასხვა თვისებათა შედარებას, მათს სანთეზირებას. შეპირისპირებასა და ასოციაციებს“¹.

როგორც აღვნიშნეთ, მეტაფორას საფუძვლად უძევს მსგავსება. მსგავსება უძევს საფუძვლად შედარებასაც. მაგრამ ამ ორ მხატვრულ კომპონენტს შორის ის განსხვავებაა, რომ მეტაფორა წარმოადგენს შემოკლებულ შედარებას სოლო შედარება გაშლილ მეტაფორას. მაშინ, როდესაც მარტივი შედარება ორი წევრისაგან შედგება, მეტაფორაში მხოლოდ ერთი წევრია, სახელდობრ მეორე წევრი. ამასთან ის წევრი, რომლის შესახებაც ლაპარაკია, მასში მხოლოდ იკვლიანობს.

მეტაფორა ანტიკური ხანის მთავრობენათა შორის სტილისტური გამოსახების თავისებურ ფორმად არის აღიარებული. არისტოტელე ხაზს უსვამს მეტაფორის გადატანის მნიშვნელობას, რომელიც მსგავსებას ითვლისწინებს. აქვე იგი პარალელს ავლებს მეტაფორასა და შედარებას შორის და მხატვრული ფუნქციის მიხედვით მათ შორის გარკვეულ წათესაობას აჩვენებს. მას მეტაფორის სირთულე აქვს მხედველობაში, როდესაც ამბობს: „მეტაფორები თავის თავში შეიცავენ გამოცანას, ამიტომაც გასაგებია, რომ გამოცანები კარგად შედგენილი მეტაფორებია“².

ელინისტურ-რომაული რიტორიკული სისტემიდან მეტაფორის მხატვრული სტილის სპეციფიკურ ნიშნებს ეხებიან იცირონი, კინტილიანე, დემეტრე. მათს დებულებებში მეტაფორის შესახებ უმთავრესად არისტოტელის ძირითადი დებულებებია გამოვლენილი და განვითარებულია.

„მეტაფორა არის შედარება, რომელიც ერთ სიტყვამდეა შემოკლებული“³, — აღნიშნავს ციცირონი: მეტაფორას მაღალ მნიშვნელობას ანიჭებს კინტილიანე. მისი აზრით, შედარებასა და მეტაფორას შორის უდიდეს

¹ Ф. М. Головинченко. Введение в литературоведение. М., 1964. стр. 167.

² Античные теории языка и стиля. М. Л., 1936, стр. 178.

³ იქვე, стр. 216.

მსგავსებაა, მათ შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ შედარების დროს „სა-განთან, რომელიც ჩვენ უნდა აღეწერათ. რაღაცაა შედარებული, მეტაფორა კი ცვლის თვით საგნის სახელს. როცა ჩვენ ვამბობთ ადამიანზე, რომ მან გააყეთა რაღაც როგორც ლომმა, მაშინ ეს შედარებაა, როცა ჩვენ მასზე ვამბობთ „ის ლომია“, მაშინ ეს მეტაფორაა“⁴. აქვე კვინტილიანე ჩამოთვლის მეტაფორის გამოყენების ოთხ შემთხვევას და ყურადღებას ამახვილებს გაპიროვნებაზე, როგორც მეტაფორის სახეობაზე⁵. დემეტრე მოითხოვს, რომ „მეტაფორები... მოხმობილ იქნეს... ახლობელი და მსგავსების სფეროდან“⁶.

მეტაფორა „ორეული წარსულიდანვე გამოიყენებოდა და მასი მხარების ხასიათიც სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენდა. აქედან გამომდინარე, იგი უნდა განხილულ იქნეს ქრონოლოგიური თვალსაზრისით მისი ევოლუციის სხვადასხვა ასპექტის გათვალისწინებით. „თვით მეტაფორიზაციის პროცესი ეს ისტორიულად განვითარებადი და ცვალებადი კატეგორიაა, — წერს ლ. ი. ეფიმოვი. — თუ ვნის განვითარების ერთ ეტაპზე ქარბოვენ მეტაფორული სიტყვათმხარების ერთი დანახასიათებელი სამეტყველო საშუალებები და ზერხები, სანაგევროდ დროთა განმავლობაში შესაძლებელია ახალ საშუალებათა მოხმობა და მეტაფორიზაციის სხვა ზერხების განვითარება“⁷. ამიტომაც, მკვლევრის შეხედულებით, „მეტაფორიზაციის პროცესის შესწავლა დაყენებულ უნდა იქნეს მკაცრ ისტორიულ ნიადაგზე, რადგანაც მხოლოდ სიტყვის ისტორიული განვითარებისათვის თვალის გადევნებით შეიძლება გაეხსნათ მისი მხატვრული ხმარების კანონზომიერება“⁸.

ცხადია, როდესაც ხალხური პოეზიის ნიმუშებში რეალიზებული ანა თუ იმ მეტაფორის ანალიზს ვაწარმოებთ, საჭიროა მხედველობაში იქნეს მიღებული სწორედ ზემოთ აღნიშნული მომენტები, მეტაფორის შინაგანი განვითარების ისტორიული გზები. ეს ჩვენ საშუალებას მოგვცემს უფრო ღრმად ჩავწვდეთ მეტაფორის იმანენტურ ბუნებას, მის როლს და რეალურ საფუძველს საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. აგრეთვე ეს ჩვენ დაგვხმარება მეტაფორიზაციის უძველეს პროცესებთან დაკავშირებულ ხალხის რწმენებისა და წარმოდგენების ცალკეული საკითხების შესწავლისას და სხვ.

რაც შეეხება საყოფიერ მეტაფორის, როგორც მხატვრული ზერხის, სტრუქტურასა და დუნქციას, როგორც აღნიშნეთ, მეტაფორაში ორი მნიშვნელობაა შეერთებული. პირველი გადატანითი მნიშვნელობაა და კონტექსტით განისაზღვრება; მეორე პირდაპირი მნიშვნელობაა და თვით სიტყვის ჩვეულებრივი ხმარებით განისაზღვრება⁹. მაგალითად, ერთ-ერთი ქართული ხალხური ლექსიდან მოვიტანოთ სტროფი, რომელიც მეტაფორას შეიცავს:

მე ვიცი, შევარდენი ხარ,
მაგრამ რომელი ბუღისა?
ნეტა რა დედამ გაგზარდა
ვგრე ფოლადის გულისა¹⁰.

⁴ იქვე, გვ. 219.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

⁷ Л. И. Ефимов. Стилистика художественной речи. М., 1961, гл. 128.

⁸ იქვე, გვ. 122.

⁹ Б. В. Томашевский. Стилистика и стихосложение, Л., 1959, гл. 221.

¹⁰ ვ. კობეტაშვილი, ხალხური პოეზია, თბ., 1961, გვ. 234.

აქაა მოცემული მეტაფორა „შევარდენი“. მას გადატანითი მნიშვნელობა კონტექსტით აქვს მიანიჭებული და ამ კონტექსტით შევარდნის თვისება ლექსის ადრესატს — ჰაბუქს მიეწერება. ამავე სიტყვას „შევარდენს“ აქვს პირდაპირი მნიშვნელობა და ჩვეულებრივ კონტექსტის გარეშე იგულისხმება.

ბ. ტომასშევსკის განმარტებით: „მეტაფორა შედარების მიმართ შემოკლებულია არა მარტო იმ აზრით, რომ ერთ სიტყვაში შეერთებულია საგანი და სახე, არამედ კიდევ იმითაც, რომ მეტაფორაში არასოდეს არაა დასახელებული ნიშანი, რომლის მიხედვითაც ეს დაახლოება წარმოებს და მას უნდა მივხედეთ. და ის ფაქტი, რომ უნდა მივხედეთ, ე. ი. გამოვალდინოთ აღქმის გარკვეული აქტიუობა, აქცევს მეტაფორას უფრო ძლიერ სტილიზტიკურ საშუალებად, ვიდრე შედარებას. რომ გამოვიცნოთ, რა ნიშნის საფუძველზე შინაგანად მეტაფორაში ჩამარბული შედარება, აუცილებელია გავარკვიოთ, რაა საერთო საგანსა, რომელიც გამოხატულია გადატანითი მნიშვნელობით. და სახეს შორის, რომელიც გამოხატულია მეტაფორული სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, ანუ რაც იგივეა, რა მსგავსება უნდა ვიპოვოთ საგანსა და სახეს შორის... მეტაფორაში სახე და საგანი შერწყმულია ერთ სიტყვად იმგვარად, რომ სიტყვა ამჟღავნებს ერთბაშად ორ მნიშვნელობას: პირდაპირსა და გადატანითს. პირდაპირი მნიშვნელობა არის სახე, გადატანითი მნიშვნელობა არის საგანი. ამ ორ მნიშვნელობას შორის უნდა ნაპოვნი იქნეს მსგავსება“¹¹.

ბ. ტომასშევსკი საგანს უწოდებს შესადარებელ ობიექტს, სახეს — პრედკატს. თუ ტომასშევსკის ფორმულირებას ჩვენს ზემოთ დამოწმებულ ნიმუშს ბოეუყენებთ, მაშინ აღმოჩნდება, რომ ერთ სიტყვაში — მეტაფორაში „შევარდენი“ შეერთებულია საგანი და სახე. საგანია ჰაბუქი, რომელსაც გადატანითი მნიშვნელობა აქვს, ხოლო სახეა შევარდენი, რომელსაც მეტაფორული სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობა განეკუთვნება. ის ნიშანი, რომლის საფუძველზეც მათ შორის მსგავსება წარმოებს, საბუნს, მისახვედრს, ამოსაცნობს წარმოადგენს. ეს ნიშანი კი იქნება სისწრაფე, რომელსაც შევარდენი ამჟღავნებს და რომლის მიხედვითაც ჰაბუქი შევარდენადაა წოდებული.

მეტაფორად მეტყველების სხვადასხვა ნაწილია გამოყენებული. უველაზე სწორად მეტაფორის როლს არსებითი სახელი ასრულებს. მეტაფორას, რომელიც არსებითი სახელითაა გამოხატული, შეიძლება თან ახლდეს ზედსართავი სახელი და, ამრიგად, მისი ხატოვანება და ექსპრესიულობა გაიზარდოს. შედგენილობის მიხედვით გვხვდება როგორც მარტივი, ისე რთული მეტაფორა. ანა-იქ მეტაფორისათვის დამახასიათებელია მიმართვის ფორმა.

მეტაფორის ფართოდ გავრცელებულ სახეობას გაპიროვნება შეადგენს. იგი განსაკუთრებით ხშირად იხმარება გაბასების ჟანრის ხალხურ პოეტურ ნაწარმოებებში. ფოლკლორულ წყობილსიტყვიერ ტექსტებში საკმაოდ უხვად მოიპოვება ე. წ. განმარტებული მეტაფორები, როდესაც მეტაფორასთან ერთად იქვე მოცემულია ის საგანიც, რომლის მეტაფორიზაციაა წარმოებს. ხალხური პოეზიის ნიმუშებში რეალიზებული მეტაფორების შესწავლის დროს ანგარიში უნდა ვაეწიოს როგორც მეტაფორების თემატიკურ კლასიფიკაციას, ისე მათს მხატვრულ-ემოციურ ფუნქციას. ამის მიხედვით ერთი მხრივ ჩვენ გვაქვს ცხოველების, ფრინველების, მცენარეების, ასტრალური სხეულების და სხვა მეტაფორები, ხოლო მეორე მხრივ ლირიკული, ჰაბერბოლური, პეიზა-

ენრი და სხვა მეტაფორები. სათანადო მნიშვნელობა ენიჭება თითოეული თემატიკისა და მხატვრულ-გმოციური ფუნქციის მეტაფორათა სხვადასხვა თემაციის ხალხურ პოეტურ ნიმუშებში გამოყენებას. ზოგიერთი მეტაფორის ისტორიულ წარმომავლობასა და განვითარების ხასიათს და სხვ.

ცხოველთა მეტაფორები. შორეული წარსულიდან მეტაფორულ მნიშვნელობათა სისტემაში საპატიო ადგილს იკავებს ცხოველთა მეტაფორები. მეტაფორული ენის ფორმირებაში მათ ჰქონდათ როგორც მხატვრული, ისე ესთეტიკური და შემეცნებითი დანიშნულება. საერთოდ, როდესაც მეტაფორებზე ვლაპარაკობთ, ყურადღება უნდა გავამაჩვილოთ იმ გარემოებაზე, რომ მეტაფორები, ღშირად იხმარება არა მარტო ზეპირ პოეტურ ნაწარმოებში, არამედ ყოველდღიურ ცოცხალ მეტყველებაშიც. რომ მათში რელიეფურად იკვეთება ამა თუ იმ ისტორიული ეპოქისათვის დამახასიათებელი ძირითადი სტილისტური ტენდენციები. მეტაფორულ-სიმბოლისტურ ენას უძველესი ტრადიციები გააჩნია. საზოგადოებრივი განვითარების ადრეულ პერიოდში თავისი თავდაპირველი ფუნქციით ცხოველთა მეტაფორები აღმინათა ანიმისტურ-ტოტემისტურ შეხედულებებს გამოხატავდა. შემდგომ მათ თანდათან მხატვრული ფუნქცია შეიძინეს. ცხოველური მეტაფორები მრავლად იკვებება ბიბლიური შინაარსის ტექსტებში. ჰაგიოგრაფიულ და ჰიმნოგრაფიულ ძეგლებში, სერო სსსათვის თსხელეებში. ისინი ქარბადაა გაფანტული ინდივიდუალურ პოეზიაში. აქ მათ ალაგ-ალაგ სიმბოლისტურ-ალეგორიული მნიშვნელობა აქვთ.

ფოლკლორული მეტაფორების შექმნაში ზეპირსიტყვიერი და მწიგნობრული ტრადიციების უზთიერთგავლენის კეალიც შეინიშნება. ამ ტიპის მეტაფორების შექმნაში თავისი გადატანით-ფიგურალური ვარიაციებით სერიოზული როლი შეასრულა საერთო-ხალხურმა ანუ საერთო-ინობრივმა მეტაფორიზაციამ.

ცხოველთა მეტაფორები, რომლებიც ქართულ ხალხურ პოეზიაშია გავრცელებული, უმეტესწილად გარეულ ცხოველებს მოიცავს. ჟაუნის ბინადართაგან აქ მშირალაა მოხმობილი ლომი.

ლომი ნადირთა მეფედაა შერაცხილი, უძლიერეს ცხოველდა: ცნობილი და ხალხური პოეზიის მიხედვით ვაეკაცობის, შეუპოვრობის სიმბოლოს განასახიერებს. ამიტომაცაა, რომ ერთ-ერთი საგმირო ლექსი ლომის თვისებას ვაეკაცის აუცილებელ ატრიბუტად თვლის:

მე მინდა ვაეკაცო-ვაეკაცი,
არ მზისა დასარიდია,
მხნეთა მხნე იყვეს შინ. გარეთ,
მოუეარე. არა ფლიდია,
ლომი ლომობდეს ფრანგელით,
მტრსა დაქმართოს რილია¹².

ვაეკაცურად დაღუპული ჰაბუეი ლომდაა წოდებელი საგმირო-სამგლოზიარო ლექსშიც:

ლომი, შე ლომის მოყლეო,
ბუნნი-ჰალის ძირსაო,
ენ შეგირება წითლდა
მხარ-მევი პერანვისაო¹³.

¹² ე. კ. ტ. ე. ვ. ი. ლ. ხალხური პოეზია, გვ. 52—53.

¹³ აქვე, გვ. 84.

უძლეველ ცსოველადა მიჩნეული ვეფხვიც. ისეც საგმირო ლექსებში გვხვდება და შტრებთან შეუღრეკელი ვაჟკაცის მეტაფორიზაციის ხერხს წარმოადგენს:

რო ნახა ქისტის ლაშქარი, ვეფხვიც კი ძაგარს შიასაა!¹⁴

ზოგჯერ მეტაფორა „ვეფხვს“ ეპითეტიც ახლავს. ეს კი მეტაფორის პათეტოკურ შინაარსს ამაღლებს, ზრდის კონტრასტის ემოციურ შემართებას:

ნისლაურისძე ქირჩლია კლდისა ვეფხვია მწყლიანი¹⁵.

აქ გვაქვს ე. წ. განმარტებული მეტაფორა. ასეთი ხასიათის მეტაფორები დიდი რაოდენობით გვხვდება ხალხური პოეზიის რეპერტუარში. კონკრეტულად ზემოთ ციტირებულ ნიმუშში, რომელშიც განმარტებული მეტაფორა ნახნარი, ჭერ მოცემულია რეალური პიროვნება — ადამიანი, შემდეგ კი ხდება მისი მეტაფორიზაცია. ამით თითქოს მეტაფორის შინაგანი სირთულის პრინციპი ირღვევა, რადგანაც იგი ამ შემთხვევაში ამ მხატვრულ ხერხთან დაკავშირებული მოსაზრების, ამოცნობის მომენტს გამოირიცხავს. მაგრამ სამაგიეროდ საგნისა და სახის ეროზიუმორის გვერდით გადმოცემით თვით მეტაფორის ემოციურობის ხარისხი მატულობს. ამგვარი ტიპის მეტაფორებს ცალკე გამოვლას გ. ი. სოროკინი და აღნიშნავს, რომ „ისინი დგანან მეტაფორასა და შედარებას შორის, ერთნაირად ახლოს არიან და მეორესთანაც“¹⁶. მათში „ორი წვევრია და ამით ისინი მოგვაგონებენ შედარებას, მაგრამ მათში არაა შედარებისათვის დამახასიათებელი შემაერთებელი კავშირი და ამიტომაც ისინი აღიქმება, როგორც მეტაფორა“¹⁷.

მეტაფორების „ლომისა“ და „ვეფხვის“, ისევე როგორც სხვა ხასიათის მეტაფორების, განხილვისას ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ სახანალიზო ტიპის ტროპული ელემენტი შეგნებულ მხატვრულ ფაქტს წარმოადგენს, თუ იგი მითოლოკაური წარმოდგენებზეა დამყარებული. ჩვენ მიერ დამოწმებულ ნიმუშებში პირველ გარემოებას აქვს ადგილი. რაც მოცემული ლექსების გვიანდელ წარმომობაზე მიუთითებს. უკანასკნელი მომენტი, ე. ი. მითოლოგიურ წარმოდგენებზე დაფუძნებული ტროპული ელემენტების არსებობა, უფრო უძველესი ხანის პოეტურ ნაწარმოებებშია სავარაუდებელი.

მეტაფორებს „ლომისა“ და „ვეფხვს“ ერთი და იგივე იდეურ-მხატვრული დანიშნულება აქვს: მათი მიზანია მეომრის, „კაი ყმის“ საგმირო თვისებებს გადმოცემა, მათი ვაჟკაცური პორტრეტის ჩვენება. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ თუ „ლომი“ იშვიათად იხმარება საგმირო ლექსებში, „ვეფხვი“ საკმაოდ ხშირ მოვლენას წარმოადგენს:

ჩაღიან, ჩაბოინობენ ვეფხვნი უშიშრად გზისასა¹⁸.

აისხეს ჩარალები ვეფხვთა დაშალნეს ჰყალღია¹⁹.

ბაბუა მგელაისშელი ვეფხვიც კანკებუ ღვებისა²⁰ და სხვ.

14 ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხეცურული, ტფ., 1931, გვ. 219.

15 იქვე, გვ. 113.

16 В. И. Сорокин, Теория литературы. М., 1960, гв. 135.

17 იქვე, გვ. 136.

18 ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 65.

19 იქვე, გვ. 111.

20 იქვე, გვ. 114.

ზოგჯერ მეტაფორა სპეციფიკური ტრადიციული ფორმულით არის გადმოცემული და არტულ იშვიათად ამა თუ იმ კუთხის მხატვრულ წარმოდგენებს ისე ეხისხებოდა, რომ მასში ამ კუთხის კოლორიტი ჰქაყრადალი-ბეჭდება.

ცხოველთა მეტაფორების შექმნაში ტოტემისტურ, ანთროპომორფულ საწყისებთან ერთად დიდი როლი ენიჭება სამონადირეო რიტუალსაც, რასაც საქართველოშიც პქონდა ფართო გავრცელება. ამ საკითხს დაწვრილებით მიმოიხილავს ე. ვირსალაძე თავის წიგნში, რომელიც ქართული სამონადირეო ეპოსის პრობლემებს ეძღვნება. აქ იგი საკუთრივ ვეფხვის მხატვრულ საბეჭებზეც ჩერდება და მიუთითებს, რომ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში მოკლული ვეფხვი ჰატივისცემისა და მოკრძალების საგანს წარმოადგენდა²¹.

გარეული ცხოველებიდან ვაქციის გმირულ თვისებებს განასახიერებს ეპითეტი „ირემი“, რომელიც საგმირო ლექსებში საკმაოდ ხშირადაა რეალიზებული. ირემი ოდითგანვეა ცნობილი არა მარტო როგორც დიდსულოვანი, კეთილშობილი, არამედ რაგორც მარჯვე, მკვირცხლა, დაუქანცავი ცხოველი. სწორედ ეს თვისებები იგულისხმება, როდესაც ვაქციით ამა თუ იმ ლექსში ირმადაა წარმოდგენილი:

მაუვა საქანისტელი ირემა რქაქანგვიან²².
საქოსა ქუშანათასა ირემს დაღნაყნს რქანო²³.
მათაჲ საქანისტელი ირემ მშაიღნა რქანო²⁴.

რასაკვირველია, ეპითეტი „ირემი“ ეპითეტების „ლომისა“ და „ვეფხვისაგან“ განსხვავებით საგმირო ფუნქციის მხოლოდ ზოგჯერ ასრულებს. ირემთან სამონადირეო ეპიზოდებია დაკავშირებული. იგი ამ ასპექტით ზალხურ ზღაპრებშიცაა შესული. ფოლკლორულ ლექსებში კი ირემი ზოგჯერ სამონადირეო ღლანშია მოცემული და ხდება მისი გაპიროვნება. ამ დროს ირემი უცოდველ, გულჩვილ ცხოველად დახატული და ადამიანური ენით მეტყველებს.

ლექსში „გაზაფხულ იყო მაშინა“ პერსონიფიცირებული ირემი მონადირისაგან შებრალბას მოითხოვს:

რას ჩადი, კაცო, რადა მკლავ,
შენთვის რა მაქნავ ზიანე?²⁵

ეკითხება თავის მკვლელს. დილაგური ფორმის ლექსში კი მონადირის ხელით სიციცხლეს გამოსალმებულ მეუღლის სიკვდილს ჩივის:

— მთაში მავლო ირემო,
რად იარები ბარადა?
— მეუღლე ვინამ მაიყლა,
დაუიარები ცალადა!²⁶

ასევე დილაგურ პრინციპზე აგებულ ლექსში მოცემულია ცხენისა და ირმის გასაუბრება. აქაც ადამიანის მიერ ირმის ღვენაზეა ლაპარაკი²⁷.

21 ე. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, იბ., 1964, გვ. 156.

22 ა. შანშიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 75.

23 იქვე, გვ. 38.

24 ფშავ-ხევსურული პოეზია, შეკრ. აღ. ოჩიაურის მიერ, თბ., 1970, გვ. 31.

25 ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 155.

26 ფშავური ლექსები, შეკრ. დ. ხიზანაშვილის მიერ, ტფ., 1987, გვ. 187.

27 ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 218.

როგორც ვთქვით, გაპიროვნება მეტაფორის თავისებური სახეობაა. მის მხატვრულ-ემოციური ინტენსივობა მაღალია, რადგანაც მასში ცხოველურულ საგანი თუ განყენებული მოვლენა ადამიანური თვისებებითაა შემოსილი. იგი გენეზისით შორეული წარსულიდან მომდინარეობს. როდესაც პირველყოფილ საზოგადოებაში ჭერ კიდევ ანიმისტური მსოფლმხედველობა იყო გავრცელებული.

მგელი მეტაფორის მნიშვნელობით ჩვენ ჭერ კიდევ „შუშანიკის წამებაში“ გვხვდება. აქ მგელი ამ თხზულების ავტორის მიერ ეარსქენის მიმართ იმპრესიაა: „და შეძღვომად ორი დღისა მოვიდა მგელი იგი ტაძრად“²⁸.

ლომის, ეფხების. ირმის მსგავსად მგელი საგმირო ლექსებში ვაჟკაცს შეუღრკეველ ხასიათზე. მის მტკიცე ფიზიკურ მონაცემებზე მიანიშნებს. ამ დროს მგელთან მიმსგავსებით უმთავრესად ადამიანის სხეულის ნაწილები მეტაფორიზებული:

დოღათა გაიდაურსა მქარი მასტეხეს მგლისაო²⁹.
 აბეჩაუ. ხანიაშვილო! პირს გაიბრუნებს მგლისააა³⁰.

რამდენიმე იუმორისტული ლექსი მგლის პერსონიფიკაციასაც შეიცავს:

მგელმა სთქვა: ქორწილს ვაპირებ,
 ლენო ჩავასხი ნასეტაეი.
 წავალ, მეტხვარეს ცხვარსა ვთხოვ.
 ციკანს მომეცემს თუ კრავს მტყუანს,
 არ მომეცემს. ძალად წავართმევი.
 თუ იტრებს და ბანს ვეტყვი³¹.

ჭიხვის თემაზე შექმნილი ხალხური ლექსების ცოლი უპირატესად სანადირო მოტივებს აღძრავს. ჭიხვი აქ პერსონიფიცირებულია და ლექსის ავტორი მას როგორც მოაზროვნე და მეტყველ არსებას წიშნობს. უნდა ითქვას რომ მიმართვის ფორმა ჭიხვის ლექსების უმრავლესობასათვის დამახასიათებელ ნიშნად გვეკლინება.

გაიძარ, ჭიხვო, გაიძარ, გაიძარ — გაგიოთენდება³².

სხვა ლექსში ჭიხვი ადამიანთან დიალოგშიცაა ჩაბმული:

— ჭიხვო. გუნება მძიძო.
 რან გადმოგადო კლდიდამა?
 — ეილო წითელმა ისარმა
 და მშვილდმა ჩემის რქისა³³.

გარეული ცხოველებიდან გვხვდება დათვის, მკლის, კურდღლის და სხვათა სახელწოდებათა მეტაფორიზებაც. მაგრამ ეს ცხოველები ხალხურ ლექსებში მეტწილად მაინც პერსონიფიცირებული არიან. ზოგიერთი გარეული ცხოველის სახელი დაედო საფუძვლად ადამიანთა საკუთარ სახელებსა თუ გვარებს. შეიძლება მსგავსი ფაქტები ერთი მხრივ მეტაფორული, ხოლო მეორე მხრივ ტოტემისტური მოვლენებითაც იქნეს ახსნილი.

²⁸ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგ. ეუბანიშვილის მიერ, თბ., 1946, გვ. 37.

²⁹ ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 62.

³⁰ იქვე, გვ. 248.

³¹ ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 173.

³² თუშური პოეზია, შედგ. კ. ჭრელაშვილის მიერ, თბ., 1962, კვ. 53.

³³ თუშური ლექსები, გვ. 143.

შინაური ცხოველებიდან ადამიანის მეტაფორად ყველაზე ხშირად ხარი არის გამოყენებული. ხარის კულტი შორეული წარსულიდან იღებს სათავეს. უძველესი ცივილიზაციის ქვეყანაში — ეგვიპტეში ხარი ღვთაებადაც კი იყო წარმოსახული. ოზირისი ხარის სახით იყო წარმოდგენილი და ეგვიპტელები მას, როგორც ხარს, ვედრებით მიმართავდნენ „დიონისეუ ხარის სახეს იღებდა“³⁴.

ხარი ადამიანის საყოფაცხოვრებო მეურნეობის, განსაკუთრებით კი მკვლევარების მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო. ანიტომაცია, რომ იგი საქართველოშიც თაყვანისცემის ობიექტად იყო ქცეული და მასთან გუთნური პოლის საუკეთესო ნიმუშებია დაკავშირებული. ამ ლექსებში ხარი, რომელიც დღენიადგ ადამიანის სამსახურშია ჩაყენებული, კეთილშობილ, გონიერ პირტყვად ასენიება სწორედ ეს მიზეზი განაპირობებს იმას, რომ, როგორც თ. ოქროშიძე მიუთითებს, ხარის კულტი ლოცვის ფორმულებშიც კი იყო შეტანილი³⁵.

„ხარი“. ისევე როგორც მეტაფორები — „ლომი“, „ვევხვი“ და „ირემი“, ქართულ საგმირო ლექსებში ფიგურირებს და ვაჟკაცის შეუპოვარ თვისებებს აღმოსცემს.

„ხარი“ მეტაფორად გვხვდება თილისძის ლექსში. აქ იგი თილისძის გმირულ ფსიქოლოგიურ პორტრეტს განადიდებს:

ღამას მოვიდა თილისძე,
 ეულ-დიად დაქლა ხარიო:
 შევოხეხენენ ფშაელები
 როგორც ბატონსა ყმანიოპ³⁶.

ეს მეტაფორა ანალოგიურ მხატვრულ ამოცანას ასრულებს სხვა ლექსშიც:

როსტომი მგელურიძე, ხარი გადმოღვა მთასაო³⁷.

აქ გვაქვს განმარტებული მეტაფორები, რომლებიც არსებითი სახელის დორმით არიან გადმოცემული. ზოგჯერ მეტაფორა ხარს თან ერთვის ეპითეტი „მანძილა“:

ალაღა ფშავის შეილები, რო ნაგუბარი წყალია,
 წინ მოიგარი გაუძღვა ღალი მანძილა ხარიამ³⁸.

არტულ იშვიათად საგმირო ლექსებში ეპითეტი „მანძილა“ უმეტაფოროდ იმარტება, მაგრამ კონტექსტით მასთან მეტაფორა „ხარი“ იგულისხმება:

დახკეს თოო სულხანაურსა,
 დასცეს მანძილა ძირსაო³⁹.

მეტაფორა „ხართან“ იხმარება აგრეთვე ეპითეტები: მყვირალი, ყვირალის, ბუბუნა და სხვ.

³⁴ კონტრეშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 371-372. აგრეთვე: Фредер, Золотая книга, т. III, гл. 103, 188.

³⁵ თ. ოქროშიძე, ქართული ხალხური შრომის პოეზია, იბ., 1963, გვ. 45.

³⁶ ფშავური ლექსები, გვ. 33.

³⁷ თეშური პოეზია, გვ. 49.

³⁸ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1970, გვ. 211.

³⁹ სახალხო მთქმელები, წიგნი I, ე. ვირსალაძის რედ., თბ., 1956, გვ. 195.

ბერ ხალხურ ლექსში წარმოებს ხარის პერსონიფიკაცია, მას ადამიანური თვისებები აქვს მიწერილი. ლექსში „ორშაბათობით აშენდა“ ლაპარაკია იმაზე, რომ ადამიანის შენახვა თავზე ვერაინ იღო, მაშინ ---

ხარბა თქვა პირნათლიერმა,
მე დამაწერეთ რქაზედა⁴⁰.

სხვა ლექსში ნიკორა ლაღას ადამიანური ენით ესაუბრება⁴¹ და სხვ.

შინაური ცხოველი ცხენი პერსონიფიცირებულადაა წარმოდგენილი სალაშქრო ხასიათის პოეტურ ნაწარმოებებში. ერთ-ერთ ასეთ ლექსში ცხენი პატრონს თხოვნის სიტყვებით მიმართავს:

ცხენი ეტყოდა პატრონსა:
ცხენთ წინ სუ დამაყენებო⁴².

ზოგჯერ პატრონი ცხენს როგორც მოაზრუნე არიებას — ადამიანს მამართავს:

ჩაელის, ჩაუბნება
ტუნკით ივანე საღარსა:
— ცხენავ, გეტყობა. გეშინის
აულს შე ჩაგიღებ მაგარსა⁴³.

საინტერესოა ცხენისა და ირმის დიალოგი, რომელსაც ერთ-ერთი ხალხური ლექსი შეიცავს:

საქართველოში ძველად ცხენის კულტის არსებობაზე მიუთითებს ე. კოტეტიშვილი⁴⁴.

ხალხურ ლექსებში გაპიროვნებულია ზოგიერთი სხვა შინაური ცხოველი — კამეჩა, ცხვარი და ა. შ.

ფრინველთა მეტაფორები. ფრინველთა მეტაფორიზაცია საკმაოდ ხშირად მოვლენაა პოეტური ფოლკლორის ძეგლებში. კერძოდ, ფრინველთა მეტაფორიზაცია ხალხურ ხატოვან-მეტაფორულ სიტყვათმპარებაშიც თვალსაჩინოდ გიღის იკავებს.

როგორც ცხოველთა მეტაფორების დროს აღვნიშნეთ, იმავე დებულებას აქაც გავიმეორებთ: თუ ისტორიული ასპექტით განვიხილავთ, შეიძლება ამ თუ იმ ხალხურ პოეტურ ნიმუშში ფრინველის სახელის მეტაფორიზება ტრემისტურ წარმოდგენებთანაც იყოს გადანასკეული.

ფრინველებიდან მეტაფორულ მნიშვნელობათა ორბიტაში თითქმის მთლანად გარეული ფრინველების სახელებია ჩართული. ვარეული ფრინველებიდან კი არწივი მეტაფორის სახით საგმირო ლექსებში ქარბადაა მომარჯვებული.

მთიულეთში ჩაწერილი ლექსის მიხედვით ვაქაკა დაბადებდანვე არწივად სახელდებული:

ბოსოში დაბადებულა არწივი ცოტა ხნისაო,
ფოლადის გული სდებია, მკლავები სპილოს ძელისაო⁴⁵.

⁴⁰ ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 150.

⁴¹ ფშაური ლექსები, გვ. 128.

⁴² ხალხური სიტყვიერება, I, ე. თაყაიშვილის რედ., ტფ. 1918, გვ. 53.

⁴³ ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 181—182.

⁴⁴ იქვე, გვ. 373.

⁴⁵ ქართულ მთელთა ზემიხსიტყვიერება, ე. ვირსალაძის რედ., თბ., 1958, გვ. 142.

„გიგაის ძოდში“ არწივი უშუალოდ მტრებთან მებრძოლ კაბუკს ეწოდება:

ზაგას ღერანა მისდია არწივმა კივილითაო⁴⁶.

სხვაგან არწივს თოფს დაჰკრავენ და იგი ფრთებს კეცავენ:

თოფ დაჯრეს, მთისა არწივო, შამაიკუ ჰუკაე მქართაო⁴⁷.

ეს ვეაკაის გამირული სიკვდილის მაღალპოეტური მეტაფორიზებაა, რომელიც თავისებური ემოციური ნიუანსით ხმით ნატირალის ფინალშიც მონაწილეობს. საკუთრივ ხმით ნატირალის ეს ფინალური სტრაქონები მაღლიანად მეტაფორულ პრინციპზეა შექმნილი და არწივის გარდა აქ საგმირო ფუნქციის მქონე გარეული ცხოველებიცაა მოცემული. ყველანი ისინი სპეციფიკური სიტყვიერ-ფიგურალური ფრაზებით გმირის ტრაგიკულ დასასრულს უსვამენ ხას:

ეეფხვო, დახეარ იარაღო,
არწივმა დაიჰუკენ მხარნიო,
ჩიხვო, საწოლთი გადმალეარღო,
ირემო, დაინაყენ რქანიო⁴⁸.

ტრადიციული ფორმულა: არწივმა დაიჰუკენ მხარნიო, როგორც გარკვეულ კუთხეში წარმოშობილი ფიგურალური სახე, ლოკალური მხატვრული წარმოსახვის კოლორიტითაა აღბეჭდილი და საგანგებო ახსნას საჭიროებს. ეს მომენტი საერთოდ ფოლკლორული ნაწარმოების ერთ-ერთ თავისებურ ნიუანს წარმოადგენს.

ზოგჯერ მეტაფორა არწივს თან ახლავს ეპითეტი მხარკეციანი:

თათართ თათარა ომობდა არწივი მხარკეციანი⁴⁹.

ხანაც მეტაფორას „არწივს“ თან ერთვის ეპითეტი „მადლის მთისაო“ (ან „მადლის მთისანო“, თუ მეტაფორა მრავლობით რიცხვშია):

ელუმო თულუმივილო, არწიო მადლის მთისაო⁵⁰.

სტუმარმასპინძლურ ლექსში მეტაფორა არწივთან გამოყენებულია ეპითეტი ლაღნო მთისანო:

თქვენ ჩვენად რამ ჩამოგყარნათ. არწიენო ლაღნო მთისანო⁵¹

სამონადირეო ტიპის ლექსში „შილდის თავს“ არწივის გაპიროვნებას აქვს ადგილი:

შილდის თავს ქორი ნადირობს, შილდის ბოლოზე არწივი,
— ჩამოვალ! ქორი უბარებს, — არ ჩამოგიშვებ — არწივი⁵².

საგმირო თუ სამონადირეო ლექსებში აგრეთვე ხშირადაა ნახმარი ეპითეტი „შევარდენი“. შევარდნადაა წოდებული კაბუკი, რომელსაც შევარდნის შეუპოვრობა და სისწრაფე აქვს:

46 კ. უმეკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1964, გვ. 49.

47 ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 87.

48 ხალხური სიბრძნე, IV, ქ. სიხარულიძის რედ., თბ., 1965, გვ. 320.

49 ფშა-ხევსურული პოეზია, 1970, გვ. 26.

50 ხალხური სიტყვიერება, III, შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, მ. ჩიქოვანის რედაქციით, თბ., 1953, გვ. 37.

51 ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 198.

52 ხალხური სიტყვიერება, III, გვ. 62.

ზე ვიცი შევარდენი ხარ,
მაგრამ რომელი ბუღისა?
ნეტა რა დედამ გაგზარდა
ეგრე ფოლადის გულისა?⁵³

მეტაფორა „შევარდენს“ არცთუ იშვიათად ერთეის ეპითეტი „მთისაო“. ამით შესატყვისი სახის ემოციურობა ძლიერდება.

გიორგი აფთიაშვილი,
შევარდენი ხარ მთისაო⁵⁴.

მეტაფორა „შევარდენი“ ხშირად გვხვდება სამამულლო ომის ამსახველ ლექსებში, რომლებიც მამაც საბჭოთა მფრინავებისადმი მიძღვნილი. აქ იგი უშიშარი მფრინავების ვაჟკაციურ ბუნებას განსახლვრავს.

ზოგჯერ ლექსებში მოცემულია კომპოზიტური წარმოშობის მეტაფორა „ქორშევა-რდენი“. იგი ქორისა და შევარდენის თვისებებს აერთიანებს და ამიტომაც მაღალი ექსპრესიულობით ხასიათდება. ერთ-ერთ ამ მეტაფორას თან ასლავს ეპითეტი „მკრიანი“:

ადგა და აიგი წაიდა ქორშევა-რდენი მკრიანი⁵⁵.

ეპითეტების „აოწივისა“ და „შევარდენის“ ფუნქციით ხალხურ პოეტურ ტექსტებში იხმარება აგრეთვე მეტაფორები „ორბი“ და „მიმინო“.

ისევე როგორც ცხოველური ეპითეტები: ლომი, ვეფხვი, ირემი, ხარი, ფრინველთა სახელებიც: არწივი, შევარდენი, ორბი, შიმინო -- ხოტბით ფუნქციისა და ვაჟკაცის დადებით თვისებებს გამოხატავს. როგორც ვთქვი, ისინი უხვად დასტურდება საგმირო, სამონადირეო, სამგლოვიარო და სხვა თემატიკის ხალხურ წყობილისტიყვიერ ქმნილებებში.

გარეული ფრინველებიდან უარყოფით თვისებებს განასახიერებენ ყორანი და ძერა, რომლებიც ფოლკლორულ პოეზიის ნიმუშებში გაპიროვნებულნი არიან და სხვადასხვა კონკრეტული ფუნქცია აქვთ დაკისრებული.

აქვე საჭიროდ მიგვაჩნია საილუსტრაციო მასალად შოვიყვანოთ ლექსი, რომელიც შეიცავს როგორც ცხოველთა, ისე ფრინველთა სახელების მეტაფორიზებას. ეს ლექსი თითქმის მთლიანად მეტაფორულ სისტემას ემყარება:

თელ უზ-ს თვალაჭაძეს ჟურკასა შევარდნისაო,
ქმასა გავიტეხს ქვესურეთს, მუქსა შიბამს მგლისაო. —
წინაე გუდანით მოვალის ძალი გუდანის ჭვრისაო;
იმას ლერენამ მასღივა არწივმა სინსითთაო;
ბლოელ ბერდია მავიდა, ქორ მკარ-ბოლოსა შლისაო;
ქირჭამ საფერკე შახაშმა, ზე ორბი შაქდა მკრითაო,
... აქეხა ბასილის ძემა ომამა მშვილდი რქისაო,
თძიი ვადმაიბრუნა, მანძილა დასცა ძირსაო,
ჯერად ყორის წვალზედა ერთი დლოლელი ქმითაო:
დაგვხეივნა თურმანაულმა ჟურკამა ვეფხემა მწყლითაო⁵⁶.

მხატვრულ სიხოთა თვალსაზრისით ამ ლექსის ერთ-ერთ ვარიანტზე ყურადღებას ამახვილებს ე. ვირსალაძე⁵⁷.

53 ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 234.

54 ხალხური სიტყვიერება, I, 1918, გვ. 5.

55 ჭარბელ პოეზია ზეპირსიტყვიერება, გვ. 148.

56 ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 75—76.

57 ე. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, გვ. 162.

მცენარეთა მეტაფორები. მცენარეული სამეფოს მეტაფორების შექმნა-ზეც დიდი როლი ითამაშა ბუნებასთან ადამიანის აქტიურმა დამოკიდებულებამ, პირველყოფილმა ანიმისტურმა წარმოდგენებმა, სხატერულ-ესთეტიკური გემოვნების ფორმირებამ, ადამიანებსა და მცენარეებს შორის პოეტური ანალოგიების დამყარებამ და სხვ.

მცენარეთა სახეობების მეტაფორიზაციაზე როცა ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება ყურადღება არ გავამახვილოთ მცენარეთა სიმბოლიკაზეც, რასაც ანტიკურ ქვეყნებში მდიდარი ტრადიციები მოეპოვება.

მცენარეთა სახეობების მეტაფორიზება თითქმის მთლიანად სატრფიალო ღირის ნიშნუშაზეა რეალიზებული. ამასთან ამ ტიპის მეტაფორების დიდზე უდიდესი უმრავლესობა ქალის ფიზიკური სილამაზის პოეტურ აღწერა-გამოსატყვას ეძღვნება. ამრიგად მათ ხოტბით-შეჭებითი ფუნქცია აქვთ მინიჭებული. ასეთი მეტაფორები შეტყილად აღქმით-მხედველობით ფაქტორებს ემყარება. ამასთან დაკავშირებით ინტერესს არაა მოკლებული გაკისხნით მეტაფორის ციტრონისეული დახასიათება: „... ყოველი მეტაფორა უკიდურეს შემთხვევაში, რომელიც სწორადაა გამოყენებული, — აღნიშნავს იგი, — მიმართულია უშუალოდ გარეგნული გრძნობებისადმი, განსაკუთრებით მხედველობისადმი, მეტისმეტად გამახვილებული გრძნობისადმი“⁵⁹.

მცენარეთა მეტაფორებიდან ქალის ფიზიკური სილამაზის ასახაველ ყველაზე ხშირად „ალვის ხეა“ მომარჩევებული:

საყვარელო ალვის ხე მარ,
მებრალეზი, რომ მარტვა ხარ⁶⁰.

ეს მეტაფორაც თავისი გენეზისით მხედველობით აღქმას ეფუძნება. ასევე ქარბადა ქალის მიმართ ვარდის მეტაფორიზება:

მიყვარხარ, ზემო ლამაზო,
შეკრულო ვარდის კონაო⁶¹.

იშვითად მცენარეული მეტაფორა მამაკაცის მიმართაც იხმარება. ეგრძოდ, ასეთი ფაქტი შეინიშნება საგმირო ლექსში „კობა ცისკარაული“:

ათამაშებდა ფრანგულსა, ტანად ლერწამი ზღურავა,
... იქნების ცისკარაული, ღალი არწივი მთისაო⁶².

გვხვდება მცენარეთა პერსონიფიკაციაც. მსგავს მოკლენას აქვს ადგილი ლენინის გარდაცვალების ამსახველ სამგლოვიარო შინაარსის პოეტურ ნაწარმოებში. აქ ნათქვამია, რომ ლენინის სიკედილის ამბავი

ტყეში ხეებმა გაიგეს,
ტოტები დაიხარაო⁶².

ცხოველებისა და ფრინველების მეტაფორების საპირისპიროდ ქართულ ხალხურ ლექსებში მცენარეების მეტაფორები ნაკლებად არის გავრცელებული. აქ მცენარეთა პოეტოზაციის დროს მეტაფორის ნაკლად უფრო შედარება არის გამოყენებული.

⁵⁹ Античные теории языка и стиля. М.—Л., 1936, стр. 217.

⁶⁰ ხალხური სიტყვიერება, I, 1918, გვ. 30.

⁶¹ ხალხური სიბრძნე, IV, გვ. 354.

⁶² ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, გვ. 191—192.

⁶³ ხალხური სიტყვიერება, I, მ. ჩიქოვანის რედაქციით, თბ., 1950, გვ. 191.

მთის, კლდის, მდინარის და სხვ. მეტაფორიზაცია. ქართულ ხალხურ ლექსებში აქა-იქ ვაფანტულია მთის, კლდის, მდინარისა და სხვ. მეტაფორული მნიშვნელობები. აქედან საპიროა გამოეყოთ მთის მეტაფორიზაცია. მთა უდიდესად აღამიანებს შორის სიდიადის, შეუპოვრობისა და ქედუხრელობის სიმზოლოდ იყო მიჩნეული.

თანამედროვე თემაზე აგებულ ლექსში მთას პეროიკულ მნიშვნელობა აქვს მიკუთვნებული. აქ გამოყენებულია ე. წ. გაამარტებული მეტაფორა:

მშვიდობა გრვეინავს შახტიდან
გალმა-გამოღმა ხეუბშიც,
მწეილობის ვახტზე დამღგარან
მთებიც — ლურჯთვალა დევები⁶³.

ვეაქვს მთის გაპიროვნებაც. საგმირო-სამგლოვიარო ლექსში „არხოტაე-ნეპარს სიკვილილი“ მთასთან ერთად პერსონიფიცირებულია ღრუბელი. ქარი და ნისლი:

რას ბოეირობენ ღრუბელნი, რას რა ბობოქრობს ქარცო,
იკრენლებიან ნისლები, თითქო ტირიან მთანიონ⁶⁴.

აქ გაპიროვნების დროს არსებითი სახელები — ღრუბელი, ქარი, ნისლი, მთა — პირდაპირი მნიშვნელობითაა ნახმარი, ხოლო ზმნები — ბოეირობენ, ბობოქრობს, იკრემლებიან, ტირიან — გადატანითი მნიშვნელობით. „ჩვეულებრივ არსებითი სახელი — ქვემდებარის და ზმნა-შემასმენლის შერწყმამი მეტაფორულია ზმნები და იშვიათად ხდება პირიქით“⁶⁵.

კლდის მეტაფორიზება უმთავრესად საგმირო და სამგლოვიარო ლექსებშია მოცემული. აქედან ხშირია კლდის გაპიროვნება:

თათრთ თათარა ომობდა, არწივი მხარკვირიანი,
ლეი-ღუშინა შიბნეს, კლდე ჩამასტირის ტუიანი⁶⁶.

მდინარის გაპიროვნების კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს საუკეთესო ხალხური პოეტური ნაწარმოები „ლიახვმა სთქვა“. აქ ლიახვი აღამიანური ენით მეტყველებს: იგი თავკადასავალს ამყურით ტონით გვიყვება, როდესაც აღიდებულმა გზად ყველაფერი ააქოთა და დაარბია:

აქებდენ ლიახვის ზიდსა,
ზედ გადაეხიე მკლავები,
ისე მოეხადე ქვევრები,
არ მოვანდომე ჩარები⁶⁷.

ამ ლექსზე საკანგებოდ ჩერდება ქ. სიხარულიძე და ხაზს უსვამს მის მალ მეტაფორულ ღირსებებს⁶⁸.

ასტრალური მეტაფორები. ასტრალური მეტაფორები პოეტური ენის ჯველაზე უფრო ხმარებულ ტროპებს განეკუთვნება. ასეთი კატეგორიის მეტაფორები თავისი ისტორიული საწყისებითა და განვითარებით შორეული ეპოქიდან მომდინარეობს. ჩვენ მიერ არაერთგზის აღნიშნული პიუოლოგიურ-

⁶³ სახალხო მთქმელები, წიგნი I, გვ. 138.

⁶⁴ ფშაე-ხევსურული პოეზია, 1970, გვ. 157.

⁶⁵ Б. В. Томашевский. Стилистика и стихосложение, გვ. 224.

⁶⁶ ფშაე-ხევსურული პოეზია, 1970, გვ. 26.

⁶⁷ ხალხური სიბრძნე, IV, გვ. 406.

⁶⁸ ქ. სიხარულიძე, ნარკვევები, I, თბ., 1958, გვ. 268—269.

ანიმისტური მსოფლმხედველობა პირველყოფილ ადამიანთა მიერ ასტრალურ სხეულთა გასულდგმულებამაც გელაენდება. ასტრალური მეტაფორები, როგორც ფიგურალური გამოსახვის საშუალებანი, შემდგომ უხვად იქნა გამოყენებული ბიბლიურ თხზულებებში, ჰაგიოგრაფიულ და ჰიმნოგრაფიულ ძეგლებში, ანტიკური და შუა საუკუნეების მხატვრულ ლიტერატურაში. ამგვარა ხასიათის მეტაფორა ახალი დროის პოეტიკურ ელემენტებს შორისაც აქტური ხასიათით გამოირჩევა. იგი თანაბარი ძალით იზმარებოდა და იზმარება როგორც ლიტერატურულ, ისე ფოლკლორულ პოეზიაში.

ასტრალური მეტაფორებიდან ქართულ ხალხურ ლექსებში განსაკუთრებით მეტაფორა მზე არის პოპულარული. მასთან ხალხური მეტაფორის ტრადიციების მრავლფეროვანი სტილური ნიუანსებია შეხამებული. მაგრამ თვით მზე როგორც ციური მნათობი საინტერესოა ჩვენი ერის უძველესი რელიგიური რწმენების გათვალისწინების თვალსაზრისითაც. ი. ჭავჭავაძის ვარაუდით: „შესაძლებელი იყო ქართველებს მზე უმთავრეს ღვთაებად აღეარებინათ ქრისტიანობის წინათ...“⁶⁹. ამიტომაც, როცა მზეზე როგორც მხატვრულ ატრიბუტზე ვლაპარაკობთ, ლოგიკურად მივიღივართ იმ დასკვნამდე, რომ მზის პერსონიფიკაცია თავისი წარმომობით უფრო არქაული ფაქტია, ვიდრე მეტაფორა „მზე“ მისი გვიანდელი მხატვრულ-ესთეტიკურა გაგებით.

მზის გაპიროვნება მეტწილად უძველესი ხანის ხალხურ ლექსებში დასტურდება. მზის გაპიროვნება გასდევს ერთ-ერთ ასეთ ლექსს რეფრენად:

მზე შინა და მზე გარეთა,
სხუე, შინ შემოდო⁷⁰.

მზის პერსონიფიკაციაა მოცემული საგაზაფხულო ლექსში:

მზო, ამოდი, ამოდი,
ნუ ეფარები გორასა,
სიცივეს ყატი მოუვლავს,
საწყალი აგერ გორავსა⁷¹.

მზის გაპიროვნება მოგვიანებით შექმნილ ლექსებშიც გვხვდება. ოღონდ აქ მას წმინდა მხატვრული ფუნქცია აქვს განკუთვნილი. ასეთი ფუნქციით იკავს ხესიმისტური განწყობილების ერთ-ერთ პოეტურ ნიმუშშია გამოყენებული:

მზო, შენ მაინც ნუ ჩახვალ,
ლრუბლებ იყრება ცაზედა⁷².

მზის გაპიროვნება ყველაზე ტიპიურად სამგლოვარო ლექსებშია რეალიზებული შეიძლება აქ მას უშუალოდ მიმართვის ფორმა არც ჰქონდეს.

„მზე“ როგორც მეტაფორა უპირატესად ლირიკული პოეზიის ნაწარმოებებშია მომარჩვებული. მას ხოტბითი დანიშნულება აქვს და ჰიპერბოლიზაციის მომენტით ხასიათდება. ხოტბის ობიექტად აქ უმრავლეს შემთხვევაში ჯალია გამოყვანილი:

„ლმასის ფანჩარაშია
მზევ, დავინახე პირი მე⁷³.

⁶⁹ ი. ჭავჭავაძის მიერ, ქართული ერის ისტორია, წიგნი პირველი, თბ., 1960, გვ. 57.

⁷⁰ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 25.

⁷¹ ხალხური სიტყვიერების მასალები, I, შეკრებილი ქ. სონდუღაშვილის მიერ, ე. ვირსალაძის რედაქციით, თბ., 1955, გვ. 198.

⁷² თეატრული პოეზია, გვ. 56.

⁷³ ხალხური სიტყვიერება, I, 1918, გვ. 299.

ზინდერიამ მოხელ შენ ქალო.
ამოძეალი მზე ხარო⁷⁴.

ქალის მიმართ მეტაფორა „მზის“ სისტემატურ გამოყენებაში, როგორც ჩანს, ამ გარემოებასაც ჰქონდა მთავარი მნიშვნელობა. რომ მზე ქართველთა მითოლოგიური წარმოდგენებით ქალია.

ქართულ ხალხურ ლექსებში ასევე ხშირად ფიგურირებს მთვარის მეტაფორულ მნიშვნელობათა ნიმუშები. როგორც ი. ჭავჭავაძის მიუთითებს, მთვარე ქართველთა წარმართული სარწმუნოების მთავარი ღმერთებია და ივანე მამაკაცს წარმოადგენს⁷⁵. ანალოგიურ მოვლენას ადგილი ჰქონდა, კერძოდ, ასურელებისა და ქარანელების სარწმუნოებაში⁷⁶.

მთვარის გაპაროვნებაც ხალხურ პოეტურ ძეგლებში საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული:

ნათელმა მთვარემა ბრძანა:
— ბევრით შე ეჭობივარ მხესა⁷⁷.

ცახე მზე დაბნელებულა,
მთვარე აყრიდა შაქარსა.

მთვარე ნუ აყრი შაქარსა,
არავინ მოგემს მაგ ქალსა⁷⁸.

მზესთან და მთვარესთან შედარებით ქართული ხალხური ლექსებისათვის ნაკლებადაა ნიშანდობლივი ვარსკვლავის მეტაფორიზაცია.

მეტაფორა „ვარსკვლავი“ უმეტესად ქალის მიმართ იხმარება. ზოგან მას ეპითეტი ემატება:

ბრწყინვალე შექურ-ვარსკვლავეო,
შენ ხმელეთისა მდარეო?⁷⁹

იშვიათად მეტაფორა „ვარსკვლავი“ მამაკაცის მიმართაც გამოიყენება:

— ეჯუო, დედის ერთო,
გაზრდილო მინდორ-ველთაო,
ნასკვლავო შარაენდელო,
მთვარის ნაჭერო ხელთაო⁸⁰.

ქართულ ხალხურ ლექსებში რელიზებულია მეტაფორიზაციის სხვა მოყვარულებიც. ამ მეტაფორებდად გამოიყენება აგრეთვე იშვიათი ლითონებისა და ე. წ. პატიოსანი ქვების სახელები (ოქრო, ვერცხლი, ლალი, იაგუნდი, ზურმუხტი და სხვ.). საბრძოლო იარაღთა სახელწოდებანი და ა. შ. მათ კონტექსტის მიხედვით სხვადასხვა მხატვრულ-ემოციური ფუნქცია და აზრობრივი ნიუანსი განეკუთვნება.

ხალხური მეტაფორული მეტყველების უძველეს საწყისებზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ როგორც ნაწილობრივ ზემოთაც მოიხსენიეთ, ცხოველთა, ფრინველთა თუ სხვა წარმოშობის ბევრი მეტაფორა ადამიანთა სახელად ან

74 „თეატრი“, 1885, № 3, გვ. 29.

75 ი. ჭავჭავაძის მიხედვით, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 50.

76 იქვე.

77 ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 159.

78 იქვე, გვ. 20.

79 იქვე.

80 იქვე, გვ. 73.

მათი გვარის შემადგენელ ნაწილად იქცა. აქ ამ შემთხვევაში ვარკვეული როლი შეასრულა არქაულმა ანიმისტურ-ტოტემისტურმა წარმოდგენებამაც.

როგორც აღვნიშნეთ, მეტაფორები მეტ-ნაყლები რაოდენობით გვხვდება თითქმის ყველა თემატიკის ხალხურ ლექსებში. აქ მეტაფორის გამოყენება თვით მეტაფორის სემანტიკური მნიშვნელობით, მისი გამომსახველობითი და ნიშნულებით განისაზღვრება. მაგალითად, თუ საგმირო ლექსებში ზოგიერთი ცხოველური წარმომომის მეტაფორა — ლომი, კუხუვი, ირემი და სხვა იხმარება, სამაგიეროდ სატრფიალო პოეზიაში ეპითეტებზე იშვიათი ლითონები თუ ე. წ. პატიოსანი ქვებია მოხმობილი (ოქრო, ვერცხლი, ლალი, იაპუნჯი და სხვ.).

აქვე შევნიშნავთ, რომ ესა თუ ის მეტაფორა შეიძლება გენეტიკურად, პოპულარობის თვალსაზრისით ამა თუ იმ კუთხის, ჰარის ან მთის პოეზიისათვის იყოს დამახასიათებელი. ეს ყოველივე კი ადგილობრივი მხატვრული ტრადიციით, დიალექტოლოგიური თავისებურებებით, ლოკალური ვეოგრაფიულ-ლანდშაფტური ფაქტორით არის შეპირობებული.

როდესაც მეტაფორიზაციის ვარიანტებზე ვლაპარაკობთ, ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გაჩეზობას, რომ აქ შეიძლება საგნებსა და მოვლენებს შორის გვერდნის დამსგავსება ან თავისი მოქმედებით, ან თავისი თვისებით, ან თავისი კუთვნილებით¹¹. საერთოდ მეტაფორიზაციის დროს სხვადასხვა შემთხვევა აღინიშნება: ერთი სულიერი საგანი სხვა სულიერი საგნითაა შეცვლილი: 2. ერთი უსულო საგანი სხვა უსულოთაა შეცვლილი; 3. უსულო საგანი სულიერთაა შეცვლილი; 4. სულიერი საგანი უსულოთაა შეცვლილი.

მეტაფორის გამოყენების ასეთი სხვადასხვა შემთხვევა ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის მოაზროვნეთათვის იყო ცნობილი¹².

ქართულ ხალხურ ლექსებში გამოყენებულა მეტაფორიზაციის ყველა შემთხვევითი მოვლენა. აქ ფართო ადგილი აქვს დაძმობილი გაპიროვნებას, როგორც მეტაფორის თავისებურ საკმაოდ გავრცელებულ სახეობას. როგორც აღვნიშნეთ, მეტაფორიზაციის წრეში ჩამოვლია თემატიკური ეპოქები ჯეროვანი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა და თვით მეტაფორებს კი სხვადასხვა მხატვრულ-ემოციური ფუნქცია ეკისრება. ხალხურ ლექსებში ხმარებული ტროპული მეტყველების სხვა ელემენტების მსგავსად მეტაფორიზაციის დროსაც მკაფიოდ შეინიშნება მხატვრულ სახეთა ფოლკლორულ-პედაგოგიკობითი ფაქტორი. სწორედ ამ მიზეზით ხალხურ-პოეტურ ტექსტებში მეტაფორათა უმრავლესობა ტრადიციულ მეტაფორებს წარმოადგენს. უფრო იშვიათად გვხვდება ახალი, ორიგინალური მეტაფორებიც.

¹¹ Г. И. Поспелов, Теория Литературы. М., 1940. გვ. 44.

¹² Античные теории языка и стиля. М.—Л., 1936. გვ. 219.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტმა)

უჩა სინდლიანი

მეფეთა წიგნების შედგენილობა

მეფეთა წიგნების ლუკიანესაული დაყოფა

მონაკვეთი, რომელშიც მოთხრობილია სოლომონის გამეფებისა და დავითის სიკვდილის ამბავი, ტრადიციულად III მეფეთა წიგნის დასაწყისს წარმოადგენს და შესაბამისად = $\psi^1 2_{11}$ -ს. ლუკიანეს რეცენზიას ეს მონაკვეთი გადააქვს II მეფეთას ბოლოში და ამდენად ლუკიანეს რეცენზიის მიხედვით III მეფეთა იწყება $\psi^1 2_{12}$ მუხლით. ამგვარი დაყოფა გვხვდება ხელნაწერებში № 19, 82, 93¹, 108 და 127, რომლებიც ბიბლიოლოგიაში ლუკიანეს რეცენზიის ნუსხებადაა აღიარებული. ასეთი დაყოფა აგრეთვე ნაჩვენებია № 158, 245 და M ნუსხების აშეებზე². გარდა ამისა რალფი უთითებს აგრეთვე რაგ ავტორებს (დიოდორე ტარსუსელს, თეოდორიტეს, იაკობ ედესელს), რომლებიც აგრეთვე მეფეთა წიგნების ასეთსავე დაყოფას იძლევიან³. მისი აზრით, ასეთივე დაყოფა უნდა გვექონოდა ლუკიანეს პალიმფესტიკ⁴. რალფისავე აქმით, დიომანის მიერ M ლიტერით აღნიშნული ეთიოპური ხელნაწერი ბრიტანეთის მუზეუმიდან I—II მეფეთა წიგნებს სრულად შეიცავს, ხოლო „tertii nonnissi Cap. I—II₁₂ continentur“⁵.

მეფეთა წიგნების ლუკიანესეულმა დაყოფამ ბიბლიურ ლიტერატურაში კარგა ხანია ცხოველი ყურადღება მიიქცია. თავდაპირველად დაწერილებით ამ საკითხს შეეხო ჰ. თეკერეი თავის სტატიაში „The Greek Translators of the Four Books of Kings“⁶.

იმოწმებს რა № 243 ნუსხის სქოლიოს შენიშვნას⁷, თეკერეის მიაჩნია, რომ მეფეთა წიგნების ლუკიანესეული დაყოფა LXX არქაულ ვითარებას ასახავს⁸.

¹ 93 ნუსხა ამ დაყოფას არმოაზებ მიუთითებს: The Old Testament in Greek... edited by A. E. Brooke — N. Mclean — H. St. J. Thackeray; Cambridge, 1930, გვ. 208.

² იქვე, გვ. 208: $\psi^1 2_{12}$ και 1°] εν τωι τωι αυτρηρωι εν τωι τωι τωι αρχηι εν τωι βασιλειωι M.

³ A. R a h l f s, Septuaginta-Studien: Lucians Rezension der Königsbücher, Göttingen, 1911, გვ. 186.

⁴ იქვე, გვ. 186, იხ. აგრეთვე გვ. 16.

⁵ იქვე, გვ. 187.

⁶ Journal of Theological Studies, 8, 1907, გვ. 262—278.

⁷ Β εν τω εξαπλω και τοις απριβεστεροις των αυτρηρων ημιν δευτερα των βασιλειωι πληρουται εν τη κατα την μρισωι του λαου διηγησει, και τη εν τωι ολω του Ορω διαπρωσι ηδε εν τωι τωι βασιλειωι αρχεται εκ τωι τωι κατα την Αβιασ την Σουμανω ιστοριας, και εκ των κατα τον Αδωνια και την αυτου ευρανωια. Διοδωρος δε τη δευtere των βασιλειωι συνηρει και ταυτα εως της του Δαυιδ ελεσης, ομοιας Θεοδωριωα.

⁸ H. St. Thackeray, ხს, შრ., გვ. 265—266.

სტილისტურ ნიშნებზე დამყარებით თეკერეიმ მეფეთა წიგნების ტექსტი ხუთ ნაწილად დაყო: 1. α1, 2. β1—11, 3. β11₂—γ2₁₁, 4. γ2₁₂—21, 5. γ22—δ მთლიანად. ამათგან მესამე და მეხუთე ნაწილები მთელი რიგი ნიშნების მიხედვით ერთმანეთს ემთხვევა, ამიტომ ისინი ავტორმა ერთ წმ ნაწილში გააერთიანა. კერძოდ γ1—2₁₁ ნაწილის მიკუთვნება წმ მონაკვეთისადმი განაპირობა შემდეგმა თავისებურებებმა: 1. ძრივად γ1₉; სამჭერ ეგვე სიტყვა გვხვდება β₈-ში, მაგრამ მეფეთა წიგნებში სხვაგან არა ჩანს. 2. *κρηαινον* γ1₃₄, 39, 41; ხუთჭერ დადასტურებულია β₈-ში, მაგრამ სხვა მონაკვეთებში მის ნაცვლად გვაქვს *σπλαγχις* = *רפוא*. 3. *αααααααα* γ1₅₃; ოთხჭერ გვხვდება β₈-ში. მაგრამ არცერთხელ არაა დამოწმებული სხვაგან. 4. *αα γε* γ1₆, 48; 2₅ და 43-ჭერ β₈-ში დასტურდება, მაგრამ სხვა ნაკვეთებში მხოლოდ ერთხელ ჩნდება. 5. *αα ιαα* γ1₄₃ და ორჭერ β₈-ში დასტურდება, მაგრამ არც ერთხელ სხვაგან. 6. *επει ειπυ* ფინიტურ ზმნასთან (*ε. ειπυ ποιησαι*) ერთხელ დამოწმებულია γ2₂-ში და ათჭერ β₈-ში, მაგრამ არც ერთხელ სხვაგან. 7. *presens historicum*-ი γ1—2₁₁-ში საერთოდ არაა, β₈-ში მხოლოდ სამჭერ, მაგრამ სხვა ნაკვეთებში 220-ჭერ დასტურდება⁹.

ამ ნიშნებზე დაყრდნობით თეკერეიმ დაასკვნა, რომ γ1—2₁₁ მონაკვეთი არაა III მეფეთას ორგანული ნაწილი. არამედ იგი II მეფეთას ზუნებრივი გაგრძელებაა; მით უფრო, რომ ლუკიანესეული დაყოფა, რომლის მიხედვითაც III მეფეთა წიგნიც დავითის სიკვდილით იწყება, ისევე როგორც II მეფეთა საულის სიკვდილით, არის აშკარად უფრო ბუნებრივი, ვიდრე ტრადიციული დაყოფა, რომლის თანახმადაც დავითის ცხოვრების ბოლო პერიოდი მოწყვეტილია მისი მეფობის ხანას¹⁰.

რალფსმა არ გაიზიარა თეკერეის დასკვნა და თავის მხრივ წამოაყენა ახალი ვარაუდი, რომ მეფეთა წიგნების ლუკიანესეული დაყოფა მეორეულია. ოღონდ მისთვის არა მთლად ნათელი: ეს დაყოფა, მართლაც, ლუკიანესაგან მომდინარეობს, თუ იგი მანამდეც არსებობდა¹¹.

ბუნებრივად დაისმის კითხვა: რა ვითარებაა ქართულში? მეფეთა წიგნების ყველა არსებული ნუსხიდან ტრადიციულ დაყოფას მხოლოდ S ნუსხა მისდევს. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ იგი დასათაურებაშიც სხვაობს დანარჩენთაგან: „წიგნი მესამე მეფეთა, ებრაელთა შორის პირველი მალაქიმ“. ანალოგიური დასათაურება სომხურ-ლათინური წყაროებისათვისა დამახასიათებელი: *Գրք Կրորդ թագաւորաց ըստ Երբայեցոցն արաչնիրոյ մալաքիմ* ან *է թագաւորաց*; *Liber Regum tercius, secundum hebraeos primus malacim*.

ის ფაქტი, რომ S ნუსხის რედაქტორი ქართული ტექსტის დასათაურებისა და დამუხვლის დროს სომხურ წყაროებს იყენებდა, ლიტერატურაში უკვე ცნობილია¹². ქვემოთ დავინახავთ, რომ საბა მეფეთა წიგნების ტექსტსაც ხში-

⁹ იქვე, გვ. 267 და შემდგომ.

¹⁰ Thackeray, სს. შრ., გვ. 265. იხ. აგრეთვე: J. Montgomery, «The Supplement at the End of 3 Kingdoms 2», ZAW, 50 (1932), გვ. 124—129, რომელშიც ავტორი თეკერეის აზრს იზიარებს.

¹¹ A. Rahlf's, *Sept.-Studien*, 1911, გვ. 189—190.

¹² ი. აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები, თსუ შრ., III, 1936.

თითოეული მუხლიდან ამოწერილი მასალა დაეყავით a, b, c და ა. შ. პუნქტებად. შემდეგ მოეხდინეთ ამ მასალის დაჯგუფება მისი სხვადასხვა ტრადიციის წყარობთან თანხმობისდა მიხედვით. ასე მაგალითად: ქართული თანხმობაშია ლუკიანეს რეცენზიასთან, ქართული თანხმობაშია სომხურთან და სხვ. ამის გამოა, რომ ერთი და იგივე მუხლიდან ამოკრეფილი მასალა სხვადასხვა ჯგუფში აღმოჩნდა, რაც ერთხელ კიდევ თვალნათლივ წარმოაჩინეს იმ სიკრეულს (მრავალფენიანობას), რომელიც გამოწვეულია თავდაპირველი ქართული თარგმანის შემდგომი რევიზიის შედეგად სრულიად განსხვავებული ტრადიციის მქონე წყაროების მიხედვით.

განსხვავებული ტრადიციის მქონე ფაქტობრივი მასალის გასამიჯნავად ვხმარობთ კუთხურ ფრჩხილს], ან ორმაგ კუთხურ ფრჩხილს \llbracket . ამ უკანასკნელს ვიყენებთ მხოლოდ ისეთ შემთხვევებში, როდესაც ერთ მაგალითში თავს იყრის განსხვავებული ტრადიციები დამყარებული ორზე მეტი ტექსტობრივი მოწმობა. შტრ.: ყ14, 43; 28 და სხვ.

B-ს ჩვენება, როგორც წესი, კუთხური ფრჩხილის მარცხნივია მოთავსებული. უმთავრესად აქვე იკავებს ადგილს სომხური თარგმანიც. კუთხური ფრჩხილის მარჯვნივ ვათავსებთ L ტექსტისა და ქართული FIO ნუსხების ჩვენებას, რომლებიც ნიმუშების უმრავლესობაში პრინციპულ თანხმობას ავლენენ. რაც შეეხება S ნუსხის ტექსტს, მას ხან კუთხური ფრჩხილის მარჯვნივ ვხედავთ, ხან — მარცხნივ, რაც თავისთავად მეტყველებს ამ ნუსხის ტექსტის ისტორიასა და შედგენილობაზე. საერთოდ ბოლომდე სტაბილური სურათი არაა დატული არც FIO ნუსხების ტექსტშიც, რაც დროდადრო დაჩნდება ხოლმე ამ ტექსტის მოძრაობით მარჯვნიდან მარცხნივ და პირიქით.

A. ქართული თანხმობაშია L-თან:

- 1, a) ლეჟანაჲთ: [სიგრიხსს] იაჴანაჲთ b+: მოკუარონ O, მოგუაროთ FS, მოკუგუაროთ I.
 h) o აჯ უჲათ 2': $mt\ \dot{m}r\] > b+$: FIOS.
 1, b) εα παυα; (α' σ' ρ' εν παυα) ερ:σθ Ιαυα;: \llbracket ამ საჩამანაჲს ჩ'ქ: ყოველთა საზღვართა ისრაელისათა S] εν παυα: Ιαυα;: b +: ყოველთა შორის ისრაელსა O (FI≠).
 c) უსყჲჲთ აუჲუჲ ρო; ზთ ჴან:εჲ: $mt\ \dot{m}r\]$ მოიყვანეს შეფისა S, მოიყვანეს FI] ε:αჴოთ:ჲ აუჲუჲ ზა ჴან:ε: b+: შეკუარეს იგი შეფისა O.
 1, a) η υεαυα;: $mt\ \dot{m}r\]$ ქალი იგი S] η πα;: b+Sy': იგი ყრმა O; იგი FI.
 c) ης $mt\ \dot{m}r\]$ ზთ ჴან:εჲ (tr. Ax)] ης ზა ჴან:εჲ აუჴო:ჲ; b+Sy': იყო იგი შეფისა თანამწოლ FIO (იყო იგი > I)] $mt\ \dot{m}r\]$ ატფობდის შეფისა S¹⁷.
 1, a) Αθουα;: $mt\ \dot{m}r\]$ აღონია S] Opv:α b + Sy': ორნია FIO (შემდეგაც ყველგან: ორნია FIO] აღონია S).
 b) υα;: Αϳϳ:μ: $mt\ \dot{m}r\]$ ავითასმან (!) S] υα;: Αϳϳ:μ b+: ძემან დავითისმან FIO.

¹⁷ γ 1, მუხლი S-ში მთლიანად ახალ თარგმანი ჩანს:

და იყო ქალი იგი შენეირ	და იყო იგი (+ყრმა O) ქმნულეთილ
ფ'ლ და ატფობდის შეფისა და	ფ'ლ და (+იყო იგი FO)
მსახურობდა მას, და შეფემან	შეფისა თანამწოლ და მსახურ, ხოლო
არარა იყოლა მის თანა S.	შეფემან არა იყოლა იგი FIO.

- 1₈ a) Σαδωα: *Σαηοηη* Σαδδσωα b + : სადუჯ FIOS. (ასევე შეზღოვონიცი ყველაზე);
 b) Ιωδωε (Ιωαδωε Ηεχ): *Μοηηηαηηα* Ιωαδ b + : ოთადისი FIOS (ასევე შეზღოვონი ყველაზე).
 c) Σμε(ε): και Ρει (Ρηαει) και υ:οι (÷) δνωα:τοι του Δαυιδ: *Σβμξη, κ Αξη, κ ορηηρ φορλωορρ Ζωμξη* სემეი და რეი და ძენი ძლიერებისა დავეითისნი Σ, Σαμιαζ και οι ετα:ροι αυτου οι οντες δνωα:τοι τω Δαυιδ b + Sy¹: სამეი (სამეი I) მოყუესითურთ თჯით (+ და I), რომელ (რ^{ნი} I) იყო რჩეულ (იგი > I) ერი დავეითისი IO: სამეა მოყულსთურთ, რომელ-იგი რჩეული ე: იყო დავეითისი F.
 d) οα ηαα οπωα Αδωα:ου: *ξηξη ρξηα Αρηνηα*: არა იყენეს აღონისა ოა S¹⁰ | οα ηαα μεα Ορνα b + : არა ორნისას თანა იყენეს O: ρ (> I) არა იყო ორნისას თანა (~ თანა იყო F) FI.
 1₉ b) προβατα και μοαγους (βοας Ηεχ) και αρνα: *οηααρη κ ληηηη κ γαοηηη* ცხოვარნი, ზროხანი და კრავნი S | βωας και προβατα b + : ზროხანა და საცხოვარი (ცხოვარი FI) FIO. შდრ.: 1₂₅ b.
 c) μεα Α:θη του ζωει:με: | παρτ τον λι:θον ζωει:με AMN^b rell: *αυ φηηηη ροηηηβωα*] περι τον λι:θον εν Σει:αδ b + : ლოდს მას თანა სელათისს: FIOS. შდრ.: γ καμηα Ζοηελετ ΜΤ.
 g) παιδα: του βασι:λεω: *qδωοαηα αρρρα*: მსახურთა მეფისათა FIS | τω παιδα: Δαυιδ του βασι:λεω: b + : მსახურთა მათ 'მეფისა' დავეითისთა O.
 1₁₀ a) τον προφητη: *μφοραρξ*: წინასწარმეტყუელსა S | > b + : FIO.
 b) αδει:φον αυτου: *ηλρραηρ ηρρ*: ძმასა თჯსა S | > b + : FIO.
 1₁₁ a) και ειπεν... λεγων: *κ ηουσηα... ααξ*] και ε:ψ... και ειπεν b + : ρ მოვიდა... და ჰრქეა FIOS.
 1₁₂ b) και εξει:α τηγ ψαχηγ σου: *κ ααρηηουσηη ηანδδ ηη* ოპა: ათაჯ: რე ψაχηგ თუ b + : რომლითა იცხოვეო თავე შენი IO: რომლითა სცხოვედ შენ FS.
 1₁₃ b) οα: *ρομ*] + αηα αურიου του μεου b + : + უფლისა ღმრთისა IO, ღმრთის მიმართ FS.
 c) και τ: ο:ι εβωα:λεαααεν Αδωα:αζ: *κ αηη ηη^{ნი}ξ ξ ηη βωαοιρηαη Αρ ηηα*: და აწ ესერა მეფე არს აღონისა S | x. τ: ο:ι βωα:λεαααεν Ορνα b+: და აწ ვითარ არს ესე, რამეთუ მეფე იქნნა ორნისა IO: და აწ ესერა მეფე არს ორნისა F.
 1₁₄ b) οπωα | μεα σε b + (> Arni): შენ თანა FOS (> I).
 1₁₅ a) ει: το τωμει:ον: *η αηηηηηηηηηη*] ει: τον αοιτωα b + : სასუენებლად IO. მე რამ: წინაშე FS (?).
 1₁₆ c) ειπεν: *ααξ*: ჰრქეა S | + ათაჯ b + : ჰრქეა მას IO: ჰრქეა... ბერსაბეს F.
 1₁₇ a) η δε ειπεν: *κ ηαυ ααξ*] και ειπε Βερναββαυ (-βες b') b + : მიუგო ბერსაბე (-ბმ O) მეფესა (> IO) და ჰრქეა FIOS¹⁰.

¹⁰ S-ი მამნიან კო, როცა იგი მარცხნივ იჭერს პოზიციას, არა თანამიმდევრული, ასეა ამ რადიკ. „თანს“ ნაცულად მოსალოდნელი იყო „შემდგომად“ = οαισω = ρηηსო

¹¹ ქართული აშკარად L-ს მიიღებს, მაგრამ „მეფესა“ ჩანართით FS არსებობდა სხვაობის გარეშე. ჩანართი რომ შემთხვევითი არაა, ეს სირილის ჩვენებობადაც ცხადია: βερναββαυ (-βες b): + ✕ ei F Sy. ნეტავლახელის სახელით შეცვლა, როგორც ქართულ. '19 უცხოენი: წყაროებში. ჩვეულებრივი მოვლენაა. იხ. აქვე γ 1₁₆c. ამგვარად, „მეფესა“ ჩანართი FS-ში: აშკარად ჰეგზალური ხასიათისაა.

ვითარცა გრქუა უფალმან ლმერთმან შენმან, ეგრეცა ყავნ უფალმან ჩემმან მეფემან (სიტყუა... მეფისაჲ) ლ^ნ F, ჩემმან ჩუენმან F) FIO²¹.

- 1₃₈ a) ο Χερσθμιε και ο Φελσθμιε: **ჩხრსჩხინ** **և** **ოქისქსჩხინ**, ქერეთი და ოფელეთი S | ο Χερρι και ο Φελι: b + : ოქუა (ოქერეთი I) და ოფელტ IO (F#).
- b) και απηγαγον αυτον: **և** **თარან ვნა** | και επορευσωντο οπισω αυτου b + : შთაპყევს მას IO, შთავიდეს S (F#).
- 1₃₉ a) ο βιαλεως Σιλιαμων: **არცაჲ** **სიიიძინი**, მეფე სოლომონ O | Σολωμων βιαλεως: b + : სოლომონ მეფე FIS; შდრ. ასევე γ^{12c} του υιου του Σιλιαμων: **ორჯოჲ** **გიჲ** **სიიიძინი** ძისა შენისა სოლომონისი O | ძე შენ სოლომონ FS | Σολωμωντος του υιου του b + : სოლომონისი, ძის შენისა I.
- 1₄₁ a) παντες οι κληροι αυτου: **ა^ნ რაიქსაქს^ნ რ** | παντες οι εσθιοντες και εποντες μετ αυτου b + : ყოველთა, რომელნი-იგი მის თანა იყვნეს პურს მას მისსა ჳამად და სუმაღ O: ყოველსა (+ მას I) ერსა, რომელ-ღე მის თანა იყო (~ რ^ლ იყო მის თ^ა I) FIS.
- c) την φωνην της κεραινης: **ვძაქს** **ლიქსრიქს** | την φωνην του ηχου b + : ჳმა იგი ობრისა O (FIS#).
- d) τις η φωνη της πολεως ηχοιται: **ვი^ნქ** **ქ** **რარრან** **ორ** **ნ^ნქ** **ჩ^ქვაჲვაჲ** | რა არს ჳმა ესე ობრისა ქლაქსა ამას შინა S | τις η φωνη της βιοης ηξε μετ b + : რაა არს ჳმა ობრისა მის ღიდისა O: რაა არს ჳმა ესე (+ ობრისა ამის F) FI.
- 1₄₃ a) και ειπεν: და ჳრქუა FI | + τω Αδωνια Αειμπτωz Sy (syb ✕ γ'): + τω Αδωνια X: **և** **საქ** **ვსქიქსა** და ჳრქუა + აღონიას S | + τω Ορνια b + : ორნიას და ჳრქუა O.
- b) και μιλα (α' μιλιετα σ' ονωz): **և** **ყარჩ** **ჩაქ** **რ^აქ** | > οvc₂ Aeth: FIOS.
- 1₄₄ a) ο βιαλεως: **არცაჲ** | > b + Aeth⁹ Syl: FIOS.
- b) τον Χερσθμιε και τον Φελσθμιε: **ვჩხრსჩხინ** **և** **ვიქისქსჩხინ**, ქერეთი და ოფელტი (I) S | τον Χορρι και τον Οφελι (Οφελμιε: e₂) b + : ოქერე (ოქერეთი FI) და ოფელტი FIO.
- 1₄₅ b) ανεβησαν εξειθεν ευφρασιμεινοι: **ხ^ქს** **ანაჲ** **ორასოქს**: აღმოვიდეს მცნით სიხარულით S | ανεβησαν αυτον εξειθην ευφρασιμεινοι b + : აღიყვნეს იგი (+ მეფისა) სიხარულით FIO.
- c) ηχηθεν η πολις: ათე η φωνე: **ნ^ქსაჲ** **ვაჲვაჲ**. **և** **ან** **ქ** **რარრას** | ηχηθεν η ηη κρητηη: ათე ε^ა: η φωνე του ηχου b + : ობრის (ობრე და F) ყოველი ქუეყანა ჳმას მათსა; ესე იგი ჳმა არს (ყოველი > FS, ჳმას მათსა) განქრობით S) FOS: და ესე ჳმა მათი არს I.²²
- 1₄₇ b) λεγοντες: **ასს**: ჳრქუეს FIS | και εταξ^ησ^αμοι: μοι: και ειπον b + Sy: და შევიდეს მის წინაშე მარტოდ და ჳრქუეს O.

²¹ ა. რალფი L ტუქტის ამ იქითხის B-დან მომდინარე ყველაზე ხელჩასპიდ დღებზე: მიიჩნევს, Sept-Stud., ვ. 171. ჳართული თარგმანი მთლიანად=L-ს ერთი გამოჩაქსო: ჳართული უპატებს „ა“ კავშირს, ისევე როგორც d: ονωz + και d: ეგრეთდა FIOS.

²² I-ს ჳვენება კვლარტული ფრჩხილის მარქენე აქ პირობითად მოთავსეთ. შდრ.: უქ^ქ 50a და სხვა, სადაც I ნუსხა აგრეთვე ნეიტრალურ პოზიციას იქერს ყველა წყაროს მიმართ, რა ამ ნუსხის სპეციფიკურ თვისებას წარმოადგენს. რაც შეეხება S ნუსხის „განცხრობით“ იქაქვის, მისი წყარო მიუკვლეველი რჩება.

- c) o θεις: $\alpha\tau\iota$ χριστι; b + Njya₂ Thdt: უფალი FIOS.
- d) $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$ Ba₂ Aeth³] τος (om b') υιος σου Σολομωντος; b + : ძისა შენისა სოლომონის FIOS. შდრ.: $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$ τος υιος σου (σου sub ÷ Sy) AMN rell (242) Aeth³ Sy Sy¹: *სიჲიმინჱ ირჲიჲი ჳიჲ*.
- 1₃₉ b) παντες οι $\lambda\iota\gamma\iota$: $\Lambda\delta\omega\sigma\iota\upsilon\sigma\alpha$: $\alpha\tau\iota$ *იოჲნასკანტს* *აკიჲჩიჲი* ყოველნი, რომელნი პურად სხდეს აღონის თანა S] παντες οι $\pi\alpha\sigma\chi\mu\epsilon\iota\sigma\iota$ $\sigma\iota\varsigma$ τος Ορια b + : ყოველნი, რომელნი პურის-რთულ იყვნეს ორნიას (I) O: ყოველნი, რომელნი პურად სხდეს ორნიას თანა F: ყოველნი ორნიას თანა-მსხდომნი I. რომ არა საკუთარი სახელი ორნია, FIO-ს ჩვენება ასევე შეიძლებოდა კვადრატული ფრჩხილის მარცხნივ მოგეთავსებინა. სიმბოლმატურია, რომ S-ი F ნუსხის მთელ ფრაზას უცვლელად იზიარებს და მხოლოდ ამ საკუთარი სახელის შეცვლით კმაყოფილდება.
- c) ავრჲ] $\epsilon\chi\alpha\tau\epsilon\iota$; b + : თითოვეულად (თითოე-FS) FOS: თითოეული I. შდრ.: *აჲრ ჩარარანჲჩარ*.
- 1₃₉ a) $\epsilon\phi\epsilon\zeta\iota\theta\eta$ $\alpha\pi\iota$ $\pi\rho\omega\tau\alpha\pi\omega\tau\iota$ $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$: *სერქსა* *ქერსაჲ* *სიჲიმინჱ* შეიშინა პირისაგან სოლომონისა O] $\epsilon\phi\epsilon\zeta$. $\alpha\pi\iota$ $\pi\rho\omega\tau\alpha\pi\omega\tau\iota$ $\tau\omega$ $\beta\alpha\tau\iota\lambda\epsilon\alpha\varsigma$ $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ b + : შეეშინა სოლომონ მეფისაგან FS: შეეშინა სოლომონისაგან I.
- b) $\alpha\pi\eta\lambda\theta\epsilon\upsilon\sigma$: $\chi\theta\eta\mu\alpha$] + $\epsilon\iota\varsigma$ $\tau\eta\varsigma$ $\alpha\chi\eta\upsilon\tau\eta$ $\tau\omega$ $\kappa\upsilon\tau\iota\sigma$ b + : შეეარდა კარსელსა მას უფლისასა O: შევიდა (+ ორნია F) კარაგსა მას უფლისასა FIS.
- d) $\iota\iota\eta$] + $\lambda\epsilon\gamma\omega\upsilon$ $\text{O}\rho\iota\sigma\alpha\tau\alpha$ $\mu\epsilon$: $\sigma\chi\epsilon\rho\omega\upsilon$ o $\beta\alpha\tau\iota\lambda\epsilon\alpha\varsigma$ $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$ $\tau\omega\varsigma$ $\mu\eta$ $\mu\iota\alpha\chi\alpha\tau\alpha\iota$ $\tau\omega\varsigma$ $\delta\omega\lambda\omega\upsilon$ $\alpha\upsilon\tau\iota\omega$ $\epsilon\upsilon$ $\rho\epsilon\mu\phi\alpha\tau\epsilon\iota$ b + : და თქუა: მეფუტეგნ მე დღეს სოლომონ მეფე, რაჲთა არა მომაკუდინოს მე, მონაჲ ესე მისი, მახვლითა O: და თქუა: მეფუტეგნ მე სოლომონ მეფე, რაჲთა არა მომკლას მონაჲ ესე მისი (მახვლითა > I) FI] > S Arm და ყველა სხვა წყარო.
- 1₃₉ a) o $\beta\alpha\tau\iota\lambda$. $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$ 1°: *არჲიჲი სიჲიმინჱ* მეფეგან სოლომონ (+ მოციქულენი) S] $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma$: b + dp: სოლომონ FIO.
- b) $\epsilon\iota\alpha\eta\lambda\theta\epsilon\upsilon\sigma$: $\lambda\mu\iota\omega\sigma$] + $\text{O}\rho\iota\alpha$ b + : შევიდა ორნია FI: შევიდა აღონია S²³, (O#).
- 2₁ c) $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$ $\tau\omega\varsigma$ $\alpha\upsilon\tau\iota\omega$: *სიჲიმინჱ ირჲიჲი ჩარომ*] $\tau\omega$ $\sigma\omega$ $\alpha\upsilon\tau\iota\omega$ $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon$ (- $\mu\alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma$; c₂) gx c₂: ძესა თჳსსა სოლომონს FIS. შდრ.: $\tau\omega\ldots$ $\Sigma\lambda\omega\mu\alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ $\epsilon\mu\pi\rho\omega\tau\iota\omega\epsilon\upsilon$ $\tau\omega\varsigma$ $\mu\iota\alpha\chi\alpha\tau\omega\iota$ $\beta\omega\epsilon_2$.
- 2₁ c) $\epsilon\pi\eta$ $\epsilon\iota\varsigma$ $\alpha\upsilon\delta\epsilon\alpha$: *სიჲიგსა იარჲ*] + $\delta\iota\upsilon\alpha\mu\epsilon\omega\varsigma$ $\beta\omega\zeta$ (mg) c₂ Thd + : ანბრაც $\delta\iota\upsilon\alpha\mu\epsilon\omega\varsigma$; c₂: იყავ მამაკაც ძლიერ FIS.
- 2₁ b) $\sigma\omega\varsigma$: *ჳიჲ*] $\text{I}\alpha\rho\alpha\tau\eta$. b + j (mg) Thdt: ისრაელისანი FIS.
- 2₁ c) $\epsilon\lambda\alpha\gamma\eta\tau\epsilon\upsilon\sigma$] + $\pi\epsilon\rho\iota$: $\epsilon\mu\omega\iota$ Λ b— $\text{simptwx}\alpha$ c₂ c₂ Sy: *სიხსენაჲ იჲა ჩან* მეტყობდა მე S]] + $\chi\rho\iota\sigma\iota$; $\pi\epsilon\rho\iota$ $\epsilon\mu\omega\iota$ O: მეტყობდა მე უფალი FI²⁴.
- d) o: $\sigma\iota\omega\iota$: *ირჲიჲი*] $\tau\alpha$ $\tau\epsilon\chi\alpha\upsilon$ $\beta\epsilon_2\epsilon_3$; $\tau\epsilon\chi\alpha\upsilon$ O: შვილთა FIS.
- f) $\lambda\epsilon\gamma\omega\upsilon$ 2°: $\alpha\omega\tau$] > Nb+jy: FIS.
- i) $\epsilon\phi\epsilon\lambda\sigma\mu\rho\epsilon\upsilon\eta\tau\epsilon\alpha\tau\iota$: *ასათასიხსენი*] $\epsilon\zeta\alpha\rho\iota\theta\epsilon\alpha\tau\iota$: b+Lat Sy (mg): მოვაკლო FIS.

²³ ტექსტის სწორება S-ში არაა ყოველთვის ერთ პრინციპზე დამყარებული. ამჟერადაც S-ში აღონია²³ ქართული წყაროების „ორნიას“ გველენით უფროა ვაჩვენელი, ვინემ იმ წყაროების კანსით, რომლებითაც S სარგებლობს ტექსტის რედაქტირების დროს.

²⁴ სამივე ქართული ნუსხა კონტექსტს დამახინჯებით გადმოსცემს. შდრ. *Сказал обо мне МТ = Hex Arm. S-ი FI წყაროების უზუსტო ტექსტს აქაც უპონტროლოდ იღებს, თუმცა მისი რედაქტირისათვის უფრო არსებითი, როგორც ჩანს, იყო „უფალი“ იესოთხუთისის ვანდენა, რომელიც მიიღო ლუკ. რეცენზიის O ნუსხაში პოელომს საყრდენს.*

2₅ c) $\sigma\alpha$ 1°: $\varphi\sigma\rho$ | $a b +$: რაა FIS.

e) $\sigma\alpha$ 2° | $\kappa\alpha\iota$ $a b +$: და რაა=იგი FIS. შღრ.; $\&$ $\varphi\sigma\rho$.

f) $\tau\omicron\iota\varsigma$ $\delta\upsilon\alpha\upsilon\iota$ $\alpha\rho\chi\omicron\upsilon\alpha\iota\upsilon$ $\tau\omega\upsilon$ $\delta\upsilon\alpha\upsilon\mu\epsilon\omega\upsilon$: $\rho\eta\eta$ $\kappa\rho\iota\omicron\mu\alpha$ $\iota\chi\tau\iota\sigma\alpha\upsilon\alpha$ $\varphi\omicron\rho\iota\alpha\gamma$ | $\delta\upsilon\sigma$ $\alpha\rho\gamma$: $\sigma\rho\tau\alpha\tau\eta\gamma\omicron\iota\varsigma$; $b +$: ორთა მათ ერისთავთა FIS.

g) $\iota\epsilon\mu\epsilon\rho$: $\beta\iota\beta\lambda\epsilon\rho\alpha\gamma$ | $(\epsilon\mu\epsilon\rho$ O) $\alpha\rho\chi\iota\alpha\rho\tau\alpha\tau\eta\gamma\omega$ $\iota\omega\delta\epsilon\alpha$ $b +$: იეთერისსა ერისთავსა მას იულდასსა FIS.

i) $\epsilon\tau\alpha\chi\epsilon\upsilon$ $\tau\alpha$ $\alpha\iota\mu\alpha\tau\alpha$ $\pi\omicron\lambda\epsilon\mu\alpha$ $\epsilon\upsilon$ $\tau\eta$ $\zeta\omega\upsilon\eta$ $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ $\tau\eta$ $\epsilon\upsilon$ $\tau\eta$ $\sigma\alpha\phi\alpha\iota$: $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ | $\epsilon\zeta\epsilon$: $\kappa\eta\tau\epsilon\upsilon$ $\alpha\iota\mu\alpha$ $\pi\omicron\lambda\epsilon\mu\alpha$ ($+$ $\epsilon\upsilon$ $\epsilon\iota\rho\eta\gamma\eta$ $\kappa\alpha\iota$ $\epsilon\delta\omega\kappa\epsilon\upsilon$ $\alpha\iota\mu\alpha$ $\alpha\delta\omega\sigma\omicron$ [Sub]Xc₂) $\epsilon\upsilon$ $\tau\eta$ $\zeta\omega\eta$ $\mu\omicron\upsilon$ $\kappa\alpha\iota$ $\epsilon\pi\iota$: $\tau\eta$ $\zeta\omega\upsilon\eta$ $\tau\eta$; $\sigma\alpha\phi\alpha\iota$: $\mu\omicron\upsilon$ $b +$: იძია სისხლი ლუაწლისა ეამსა მშვლობისასა და დასთხია სისხლი უბიწოა ცხორებასა ჩემსა და ნაშრობისა ჩემისა ცხორებასა (I^o) FI²⁵] *ჩუიერსაუ ვარის უათირადქი ქ სათაგოქ^ნ. ხ ხთ ვარის ანაყართ ქ ცსანსა ჩორი, ქ ძეჯ ჩორი* იძია სისხლი ლუაწლისა ეამსა მშვლობისასა და დასთხია სისხლი უბიწო ცხორებასა შინა თვსსა S.

2₇ b) $\sigma\tau\alpha\omega$: $\eta\gamma\gamma\iota\alpha\upsilon$ $\mu\omicron\iota$: $\alpha\iota\gamma\iota\alpha\tau\alpha$ $\mu\iota\kappa\rho\delta\epsilon\gamma\alpha\upsilon\sigma$ | $\chi\tau\alpha$ | $\sigma\tau\alpha\omega$: (- $\tau\alpha\omega$ O) $\pi\alpha\rho\epsilon\pi\alpha\lambda$ $\epsilon\upsilon\sigma\omicron\mu\omega\upsilon$ $\mu\omicron\upsilon$ $b +$: ესე მსახურებდა წინაშე ჩემსა F: ესე (>I) ფრთავ მსახურებდა (წინაშე ჩემსა > I) SI; შღრ.: $\sigma\tau\alpha\omega$: $\epsilon\zeta\epsilon\mu\epsilon\rho\psi\alpha\upsilon$ $\mu\alpha$ X.

2₈ a) $(\delta\epsilon\omega$ $\mu\alpha\tau\alpha$ $\sigma\tau\alpha$: $\alpha\gamma\alpha$ $\rho\eta\eta$ $\delta\iota\kappa\eta$) | $b +$: FIS.

b) α $\beta\alpha\chi\upsilon\rho\iota\mu\alpha$: μ | $\Gamma\alpha\beta\alpha\chi\upsilon\rho\iota\mu\alpha$ c_2 ; $\Gamma\alpha\beta\alpha\chi\upsilon\rho\iota\mu\alpha$: b : $\gamma\alpha\delta\alpha\theta\omicron\rho\omicron\rho\iota\mu\alpha$ F (> I)] *გალორქმადეცი* ბავრიმეველი S. შღრ. იზ Бахурима MT.

2₈ a) $\sigma\alpha$: $\mu\eta$ | $\rho\tau$ $\tau\alpha$ $b +$ Aeth: შენ ნუ FIS.

2₁₁ a) $\tau\rho\iota\alpha\chi\omicron\upsilon\tau\alpha$ $\tau\rho\iota\alpha$: $\kappa\rho\iota\sigma\iota\omicron\kappa$ $\&$ $\kappa\rho\iota\chi\alpha$ | $\rho\tau$ $\epsilon\beta\alpha\tau\iota\lambda\epsilon\alpha\upsilon\epsilon\upsilon$ $\epsilon\pi\iota$: $\iota\omega\rho\alpha\eta$. $b +$: მეფობა და ისრაელსა ყოველსა ზედა ოცდათსამეტ (-ცამეტ FS) FIS.

b) $\epsilon\tau\eta$ 3°: $\varphi\epsilon\lambda$ FIS | $+$ $\kappa\alpha\iota$ $\Sigma\iota\sigma\iota\mu\alpha\upsilon$ $\epsilon\chi\alpha\delta\iota\alpha\epsilon\upsilon$ $\epsilon\pi\iota$: $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\iota\rho\omicron\upsilon\tau\alpha$ $\Delta\alpha\delta$ $\tau\omicron\upsilon$ $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$: $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ $b +$: და სოლომონ დაჯდა საყდართა დაეთის მამისა თხისათა FI.

B. ქართული თანხმობაშია როგორც L-თან, ისე Arno-თან. ზემოთ ჩვენ

სპეციალურად მოვუყარეთ თავი ისეთ ფაქტობრივ მასალას, რომელიც B Arno-ისაგან განსხვავებული ქართული იკითხვისების წყაროდ მხოლოდ L-ს გულისხმობს. ამის გვერდით ჩნდება ისეთი ნიმუშებიც, სადაც L-ის მიძეულ ქართულ იკითხვისებს მხარს უჭერს აგრეთვე სომხური ტექსტის მონაცემებიც. ამ გარემოების გამო მსგავსი ქართული იკითხვისების რომელიმე გარკვეული წყაროსადმი მიკუთვნება არ მიგვაჩნია მიზანშეწონილად და მათ ცალკე გამოყოფთ:

²⁵ FI ნუსხების იკითხვისი „ღ ა ნ ა შ რ ბ ი ს ა ჩ ე მ ი ს ა ც ხ ო რ ე ბ ა ს ა“ არცერთ წყარო არ იყავს. ვთქვით, იგი ნაწილად $\alpha\epsilon$ $\epsilon\pi\iota$ $\tau\eta$ $\zeta\omega\upsilon\eta$ $\tau\eta$ $\sigma\alpha\phi\alpha\iota$ $\mu\omicron\upsilon$ იკითხვისა ნიადაგზე გაჩენილი, სადაც პირველი საფუძველი ნონსენის გაჩენისა უნდა ყოფილიყო $\sigma\sigma\phi\upsilon\varsigma$ || $\sigma\sigma\phi\alpha\upsilon\varsigma$ სიტყვის „თქმობი, წელი, ვაჟა“ ახალი აღთქმისებური გააზრება: $\sigma\sigma\phi\alpha\upsilon\varsigma$ = $\sigma\sigma\phi\alpha\upsilon\varsigma$; ე. ი. წელი — თესლი — ნაშობი (შღრ. გამოთქმა: „ნ ა შ რ ბ ი ჩ ე მ ი, რომელი გაძი ე ა ლ ს წ ე ლ თ ა გ ა ნ ჩ ე მ ა“), რომელიც თვით მეფეთა წიგნებშიც ხშირად ვხვდებით). აქ: შემდეგ წაუთს „სარტყელი“ $\epsilon\chi\alpha\tau\iota$ „ცხოვრება, სიცოცხლე“ აღრევა შედარებით იოლი საქ იყო. საველსხმოა, რომ საბა ამ იკითხვის უნდობლად უყურებს და არ შეაქვს თავის რედაქციაში. სავარაუდოა თუ მუხლის პირველ ნაწილში სოლიდარობას უცხადებს FI-ს, მეორე ნაწილში აშკარად შორდება მათ და ცალკე დგება: ა) და ნაშობისა ჩემისა ცხორებასა | > ბ) ჩემსა შინა მისსა S. გ) ჩემთა 1°, 2° | მისთა S. დ) მესხნესა ეხსნეს S. ყველაზე არსებობს მაინც ისა, რომ FI ნუსხების პირველ პირიან თხრობას, რაც ხ+შია მხოლოდ ასახული, S-ს უპირისპირდება თხრობა III პირში, რაც = AB... Arno წყარობს.

71_b) $\alpha\rho\iota\sigma\iota\varsigma$ ἢ $\sigma\iota\psi\epsilon\iota$ | $\alpha\lambda\iota\sigma\iota\varsigma$ ἢ $\sigma\iota\psi\epsilon\iota$ b + : *ღსღსღსღს თხსანსღიღი* ქმნულკეთილ პირითა FIOS.

1₂₃c) $\alpha\tau\tau\epsilon$ $\pi\rho\alpha\tau\alpha\sigma\iota\omega$ | $\epsilon\upsilon\sigma\omega\mu\iota\sigma\upsilon\varsigma$ b + : (მ¹ coram Sy): *ათათი* წინაშე FOS (>I).

1₂₄ a) $\epsilon\mu\epsilon$ $\alpha\upsilon\tau\omega\iota$ | $\epsilon\mu\epsilon$ b + : *ჟჟ*: მე FIOS.

1₂₅a) $\alpha\chi\iota$ $\epsilon\iota\pi\epsilon\upsilon$ σ $\beta\alpha\tau\iota\sigma\tau\epsilon\alpha\varsigma$ $\alpha\upsilon\tau\omega\iota\varsigma$ | $\alpha\chi\iota$ $\epsilon\iota\pi\epsilon\upsilon$ $\alpha\upsilon\tau\omega\iota\varsigma$ σ $\beta\alpha\tau\iota\sigma\tau\epsilon\alpha\varsigma$ b + : *სათქ ენს* *არტაი* და პრქუა მთ (მეფებან დავით > FIS) FIOS (მთ > I).

c) $\tau\omega\iota\varsigma$ $\upsilon\sigma\iota\omega$ $\mu\omega\iota$ $\Sigma\alpha\iota.\sigma\alpha\mu\omega\iota\varsigma$: ძე ჩემი სოლომონ I] $\Sigma\alpha\iota.\sigma\alpha\mu\omega\iota\varsigma$ ($\Sigma\alpha\iota.\sigma\alpha\mu\omega\iota\varsigma$; b +) $\tau\omega\iota\varsigma$ $\upsilon\sigma\iota\omega$ $\mu\omega\iota$ b + $\Lambda\chi$ Sy: *გმოიძინ ჟიღი ჩი* სოლომონ ძე ჩემი FOS.

1₂₇ a) $\alpha\chi\iota\omega\iota$: | $\alpha\chi\iota$: $\alpha\chi\iota\omega\iota$: *ს ორქუა* და ვითარცა FIOS.

2₁ c) $\tau\eta\upsilon$ $\sigma\delta\omega\iota$ | $\tau\alpha\varsigma$ $\sigma\delta\omega\iota\varsigma$ b + : *ღანსაყარა* გზანი FIS.

C. ქართული თანხმობაშია Argm-თან:

1₃ c) $\pi\alpha\rho\epsilon\mu\sigma\iota\omega$ $\nu\epsilon\alpha\upsilon\iota\omega$ | $\nu\epsilon\alpha\upsilon\iota\omega$ $\pi\alpha\rho\epsilon\mu\sigma\iota\omega$ b + $\Lambda\epsilon\theta$ Sy] *აღღღ მქ კიკი* ქალწული ერთი მცირე FIOS.

1₃ a) $\nu\epsilon\alpha\upsilon\iota\omega$ $\alpha\chi\iota.\eta\upsilon$ | $\pi\alpha\iota\delta\alpha$ $\alpha\chi\iota.\eta\upsilon$ b +] *აღღღ მქ ჟსღსღსღი* ქალი ერთი ქმნულკეთილი ფრიალ (+ მცირე O) OS (FI≠).

1₈ a) $\sigma\iota\alpha$ $\chi\alpha\epsilon\alpha\omega\iota\mu\alpha\upsilon\sigma$ $\alpha\upsilon\tau\omega\iota\varsigma$ σ $\pi\alpha\tau\eta\rho$ $\alpha\upsilon\tau\omega\iota\varsigma$ $\sigma\alpha\mu\beta\epsilon\pi\omega\tau\epsilon$: *საქრნ იღ არღსღიღ ჟნა. ს ოღ სრღღღ* მამამან (მისმან > SO) არასადა (+ რა O) შეპრისხნა FOS: მამამან მისმან არა დააცადა (I) I. შღრ.: $\sigma\iota\alpha$ $\epsilon\pi\alpha\tau\epsilon\mu\eta\upsilon\sigma$ $\alpha\upsilon\tau\omega$ σ $\pi\alpha\tau\eta\rho$ $\alpha\upsilon\tau\omega$ $\pi\omega\pi\alpha\tau\epsilon$ b + .

1₁₅ c) η ($\eta\upsilon$) $\lambda\epsilon\iota\tau\omega\eta\iota\sigma\tau\epsilon\alpha$ $\tau\omega$ $\beta\alpha\tau\iota\sigma\tau\epsilon$: *საღღ მქ სყასო არღსღიღ* და წინაშე მეუისა მსახურებად (მსახურად FS) FOS: და წინაშე მისსა I.

ქართული თარგმანის „და“ აქ არმენიზმია, რომელიც გაჩენილა *საღ* ზმნის პოლისემიურობის ნიადაგზე: მთარგმნელს აულია ზმნის პირველი მნიშვნელობა (*საღ* 1—ღვთა, გაჩერება), კონტექსტის მიხედვით კი საჭირო იყო მეორე მნიშვნელობა (*საღ* 2—ყოვნა, არსებობა), ანდა სულაც შეიძლებოდა მისი გამოტოვება, რადგან *საღ მქ სყასო* იდიომია და ნიშნავს ამას: $\sigma\lambda\upsilon\mu\eta\iota\tau\epsilon$, $\sigma\theta\iota\rho\alpha\upsilon\lambda\iota\tau\epsilon$ $\sigma\lambda\upsilon\mu\eta\upsilon\sigma$ ²⁸. შღრ.: $\pi\rho\iota\sigma\lambda\upsilon\mu\eta\iota\tau\alpha$ $\alpha\alpha\pi\iota\sigma$ MT.

1₂₅ b) $\mu\alpha\chi\iota\sigma\iota\varsigma$; $\alpha\chi\iota$ $\alpha\rho\iota\sigma\iota\varsigma$; $\alpha\chi\iota$ $\pi\rho\iota\beta\alpha\tau\alpha$ $\epsilon\iota$; $\pi\lambda.\eta\mu\iota\sigma\iota$; *არღათა ს ოღსარა ს ჟათისა* *როღიძა* ზროხა და ცხოვარი და კრავები (+ფრიალ S) FS: ზროხა და ცხოვარი და დიდძალი კრავები O: ზროხა და ცხოვარი დიდძალი I] > $\alpha\chi\iota$ $\pi\rho\iota\beta\alpha\tau\alpha$ b + შღრ.: 71₂₅, 122.

1₆₈ b) $\epsilon\iota\lambda\sigma\iota\gamma\eta\omega\iota$: | *ორენსაღ* ჟი კურთხეულ არს FIS: კურთხეულ იყავნ O; შღრ.: $\epsilon\iota\lambda\sigma\iota\gamma\eta\mu\epsilon\iota\sigma\iota$; b + .

1₃₂ c) $\epsilon\iota$ $\pi\alpha\tau\epsilon\iota\tau\alpha\iota$ $\tau\omega\iota\varsigma$ $\tau\eta\upsilon$: $\gamma\alpha\upsilon$ $\alpha\upsilon\tau\omega\iota\varsigma$ $\epsilon\pi\iota$ $\tau\eta\upsilon$ $\Upsilon\eta\upsilon$: *იღ სანღღ მქ სღრიღ სღრა მაღ მქ მქ ჟათის* არა დავარდეს თმა ერთი მისი ქუეყანასა ზელა O] არა მოკლეს (+ იგი FS) FIS (თავისუფალი თარგმანია), შღრ.: σ $\mu\eta$ $\pi\alpha\tau\eta\rho$ $\alpha\pi\iota$ $\tau\eta\varsigma$ $\alpha\epsilon\psi\alpha\iota.\eta\upsilon$; $\alpha\upsilon\tau\omega\iota$ $\mu\epsilon\rho\iota$ $\epsilon\pi\iota$ $\tau\eta\upsilon$ $\Upsilon\eta\upsilon$ b + Lat.

2₃ a) ($\alpha\chi\iota$) $\Upsilon\epsilon$ $\sigma\iota$] *ს ოღ ჩნღსღსღ* და აწ შენ თოთ FIS. შღრ.: $\nu\alpha\upsilon$ $\sigma\alpha$ b + .

d) $\Sigma\alpha\pi\tau\omega\iota\varsigma$: | *საროსსაღ* შარუელისმან FIS. ამ საკეთარი სახელის უფრო გვიანდელი გადმოკემა უნდა იყოს დადასტურებული S-ში: 71₁; $\Sigma\alpha\pi\tau\omega\iota\varsigma$ | *საროსსაღ* შარუელისსა S (> FIO).

D. ქართული თანხმობაშია როგორც Argm-თან, ისე Acx...თან. ძნელია აგრეთვე ზუსტი წყაროს დადგენა იმ ქართული იკითხვისებისათვის, რომლე-

²⁸ ა ბ ლ და ბ შ ი ა ნ ი ს სომხური ვნის ლექსიკონი, გვ. 377.

ბიე საერთოა ჰეგზალურ წყაროებსა Acx Arm Sy (ხშირად აქვე შემოდის MNAeth) და ქართულში. ეს ფაქტობრივი მასალა თავისი ხასიათითა და მოცულობით არაა ისეთი შთამბეჭდავი, როგორც L ტექსტიდან მომდინარე ფენა. ფაქტიურად აქ წარმოდგენილია მინიმალური ტექსტობრივი სხვაობები, ან ისეთი ნიუანსები, რომლებიც პირველი შეხედვისთანავე არ გვეცემა თვალში. მაგრამ ღირებულება ამგვარი მასალისა ერთობ მნიშვნელოვანია, რადგანაც ამ ფენის სახით ჩვენ საქმე უნდა გვექონდეს ისეთ რელექტურ მასალასთან, რომელიც არქაული ქართული თარგმანის რევიზორების თვალს შეუძმნეველი დარჩენია:

- 1₂ b) თო ჰჰაი:ღ 1° pr თო ჰჰი:თ ჟჰათ AMN rell Aeth Sy Sy¹: *თ¹ნ ძიყო*
არჰაჟი: უფალსა ჩუენსა (მეფესა > S) FIOS. მაგრამ pr თო K¹ b +.
- 1₄ b) *აღ:ღ* ზო: ჰჰი:ღ: *ყიღყიღი კიჭი*: ჰმნულკეთოლ (შუენიერ S) ფრიად FIOS.
- 1₁₇ b) ჰჰი:ღ + მათ ჰჰაი:ღ AMNp rell Aeth Sy: *ათჰ რა არჰაჟი*: უფალო ჩემო მეფე FOS (I#), მაგრამ K¹:ღ + ჰჰაი:ღ b + .
- 1₁₈ a) ჰჰი:ღ მათ: *ათჰ რა*: უფალმან ჩემმან FOS (I#) > მათ b + .
- 1₃₃ b) *თაჟ ბი:თაჟ: ჟბათაჟი*: მონანი იგი FIOS [+ თაჟ რა:ზაჟ: b + შდრ. 1₁₁ სადაღ b + ის ოქ რა:ღ-ს O ნუსხა თარგმნის როგორც „ყრმაღ“.
- 1₃₈ c) *ენა(ავ) + მო: ოქ Aeth¹: რა რბა*: მომცა მე FIOS.
- 1₄₉ a) *აღ: ეჰაჰაჟაჟ Ba₂ Aeth*] *აღ: ეჰაჟაჟაჟ* *აღ: აჰაჟაჟაჟ* [X: *ღ ჟაროიღ-ჟან, ღ კარხან*: განჰკრთეს და აღდგეს FIOS] *აღ: ეჰაჰაჟაჟაჟ* *აღ: ეჰაჟაჟაჟაჟ* b + Sy¹ (uid).
- 2₃ a) მისო Ba₂] pr Kupiso AN hj (ixl) mqswwy: pr ჰჰი:თ თო Mj (mg) rell: pr Domini Boh Sy: *თ¹ნ ა¹ქ*: უფლისა ღმრთისა FIS.
- 2₉ a) *აღ: ჰი*] *აღ: ოქ* AMNz (ixl) rell Sy: *ღ იჟ*: და ნუ FIS.

ოთხსავე გრაფაში (A, B, C, D) განხილულმა მასალამ ცხადყო, რომ ქართულში ყველაზე მკაფიოდ ლუკიანეს რეცენზიისა და Ax Arm, ანუ ჰეგზალური ტრადიციაა გამოვლენილი. 1₁—2₁₁ მონაკვეთის მიხედვით ქართულში, S ნუსხის გამოკლებით, უდავოდ ლუკიანეს რეცენზიის ტრადიცია დომინირებს, ხოლო ჰეგზალური შედარებით მიჩქმალულია. მეფეთა III—IV წიგნების ტექსტის დანარჩენი ნაწილის კვლევა ადასტურებს ამ მოსაზრებას იმ განსხვავებით, რომ L ტექსტის ტრადიციის თავგამოდებით დამცველად აქ O ნუსხა გამოდის (განსაკუთრებით იქმის ეს 1₁₂—82 მონაკვეთის შესახებ, რომელიც O-ში პირწმინდად L-ს მიჰყვება), ხოლო FIS-ის შვავიტრალური ხაზი ჰეგზალას მისდევს²⁷. დაწერილებით ამ საკითხზე მსჯელობა გვექნება სპეციალურ სტატიაში, აქ კი მოვიყვანოთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს (იხ. ზემოთ

1₁₃₀: 17ა: 43ა: 251). რომლებიც ჰეგზალური წარმომავლობისაა:

- 1₉ e) *აღ:თა*] + თაჟ ს:თაჟ: (თა ს:თა b') თო ჰჰაი:ღ:ღ AM gij. xy Aeth Sy (subX¹ ა' 0') b + : *ჟიღიჟი არჰაჟი*: ძეთა მეფისათა FOS (> I).
- f) *ბბრუს*] *აბბრუს*²⁸ Ad pv SySy¹ b + : *ჟარაი* კაცთა FIOS
- 1₃₅ a) *აღ: 1° Bia₂Copt*] pr (SubX¹ Nc₂: SubX¹ 0'Sy) *აღ: აჰაჟიჰაჰი* (-აჰა: ოქ) *აღ:თა* *აღ:თა* *აღ:თა*: *ღ:თა*:ღ:ღ:ღ:ღ AMN rell Aeth Sy: *ღ ხიღიღი ჟიღი ჰ¹რ*, *ღ*

²⁷ თქმული არ ეხება გ 22—25 მონაკვეთს, რომელშიც სურათი შებრუნებითაა წარმოდგენილი: O გამოდის ჰეგზალური ტრადიციის მომხრედ, ხოლო IS კი, პირიქით, ლუკ. რეცენზიის უდავოდ ძლიერ გავლენას განიცდის.

²⁸ ა. რ ა ღ უ ს ი ჰეგზალურ იკითხვისად მიიჩნევს: Sept.-Sl., გვ. 165.

მთქი და აღმოვედინ (იგი > FS) აქავე, და თქვენ მის თანა, და შემოვიდეს (იგი > O) FIOS.

1₄₀ a) *xa: 2° |* et populus — Sy: + *πας ο λαος* b + Sy¹ (> Arm): და მსახურნი (იგი > I) მეფისანი FIOS.

2₃ c) *xa: xa* *μαρτυρα αυτου* Adelfj (1xt) mqslwxyz Sy (sub *⌘* '3' 0') b + Thdt: *ს ვიქსაჲსჩხა სრ* და წაზებათა ზისთა FIS (> O).

2₇ a) *xa: adē.φωα αυτ: κηρορ κρη* ძმისა შენისა S| *xa: α:α μωα* x: ძისა ჩემისა FI (> O).

განსაკუთრებით საგულისხმოა უკანასკნელი ნიმუში, რადგან თვით სომხური თარგმანიც კი, რომელიც სირო-ჰეგზაპლას შემდეგ ყველაზე უკეთ ასახავს ჰეგზაპლურ ტრადიციას, აქ ძირითად ტექსტთან დგას, ხოლო ქართულის FI ნუსხები მისდევს აღიარებულ ჰეგზაპლურ X ნუსხას.

ყურადღებას იქცევს ზოგიერთი ნიმუში, რომელთა მიხედვითაც ნაწილი ქართული ნუსხებისა აღმოსავლური ტრადიციის დამკველი ჩანს:

1₄₂ c) *axpθ* *μαχαμας* *xi* *xa:* *αλλ ηγορσ* *სს* *αυα* კაცი ძლიერ ხარ შენ A| კაცი კეთილი ხარ FIS = *ты хорошии человек* MT.

2₃ e) *xa: xa* *παυ οα av εντε:λαμα* *xa:* *λασ* *αμ* *ηγορ* *αυαυοιχρησ* *κρη* | *xa:* *παυαχρη* *οι* *εαυ* *εν:π:ε:χ:ε:* (-*χ:ε:* b'0) *exa:* b + j (mg) Tdt; მაგრამ: ყოველი რასაცა იქმოდო და რასაცა მიჰხედო FIS (> O) = *во всем, что ты ии будешь длать, и во всем, к чему ии обратишся.*

მას შემდეგ, რაც ქართულში სხვადასხვა ტრადიციის წყაროებიდან მომდინარე ფენათა თანაარსებობის ფაქტი ცხადი ხდება, უფლება გვაქვს ვილაპარაკოთ ქართულ თარგმანზე როგორც ნარევე ტექსტზე. ქართული ტექსტის ნარეუობა კი არქაული ქართული თარგმანის შემდგომი რევიზიით უფრო უნდა აუხსნათ, ვინემ ისეთი წყაროს გავლენით, რომელიც თვით იქნებოდა ნარევი. როცა ამას ვამბობთ, მხედველობაში გვაქვს ის ფაქტი, რომ ნარევი ტექსტი წარმოდგენილია ლუკიანეს რეცენზიის O (№ 82) ნუსხაშიც, რომელშიც B და L ტექსტების შერევასთან გვაქვს საქმე⁹⁹; მაგრამ იგი არ წარმოადგენს ქართული ნარევი ტექსტის წყაროს, რადგან ქართული თარგმანი არ მისდევს თანამიმდევრულად არც O-ს¹⁰⁰ და არც ლუკიანეს რეცენზიის რომელიმე სხვა ნუსხას. ამ ეტაპზე დაბეჯითებით შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ ქართულ თარგმანში ერთმანეთს შეერწყმის ორი მთავარი ნაკადი, რომელთაგანაც ერთი სომხურ-ჰეგზაპ. ტრადიციაში იღებს სათავეს, ხოლო მეორე — ლუკიანეს რეცენზიაში.

ტექსტის ნარეუობის არსსა და ბუნებას ყველაზე უკეთ გამოაშკარაებენ ხოლმე ე. წ. მრჩობლი იკითხვისები, რომლებიც საანალიზო მონაკვეთშიც იძებნება:

1₄₅ c) *xa: xa:* *αρχουας* *αης* *μαχαμας* *xa:* *Αβ:αμαρ* *αου* *ιερα:* *ს ვიქსაჲსაჲს* *αυαυοιχρησ* *κρη* | *xa:* *αου* *αρχουαυαυοιχρησ* *Ιωαβ* *xa:* *Αβ:αμαρ* *αου* *ιερα:* b + ; მაგრამ: და იოაბ სპაიბეტი შენი და აბიათარ მღვდელთ-მოდლუარი || და მთავარნი იგი ძლიერებისა შენისანი O.

ოშკური ნუსხის ეს აშკარა მრჩობლი იკითხვისი, რომლის პირველი ნაწილი (და იოაბ... მოძღუარი) = b +, ხოლო მეორე (და მთავარნი ძლიერებისა

⁹⁹ A. R a h l f s, Septuginta-Studien: Studien zu den Königsbüchern, Göttingen, 1904. გვ. 5—8.

დეს ქართული თარგმანის არქაულ ფენასთან, რამდენადაც მომდევნო ხანის რედაქტორებს არ ექნებოდათ საფუძველი ამ მასალაშიც შეეტანათ შესწორებები მათთვის მისაღები ტრადიციის კარნახით.

დავიმოწმით საილუსტრაციო მასალა:

- 1₅ c) *επιγραφοι λεγων Εγω βασιλευσα: αμφάρνησφι. αστ, κα βαγαυορσχηφ* | ალილა თავი (თჯსი > I) მეფედ დაეთვის წილ FIOS.
- 1₇ a) *και εγενοντο (ησαν b +) οι λεγοι: αυται: κ σκλν ρανδ ν'ρι* და ზრახება მისი იყო FIOS.
- 1₁₂ a) *και συσ δεσφοι συμψοιςεσασ σο: δε συμψοιςεσ: κ αρη' σκ' σασε κρη φρασσι:* და აწ მოვედ შენ და გაზრახო საქმე ერთი O | აწ ისმინე სიტყუა ესე ჩემი FS. I ნუსხა აქაც მისთვის ჩვეულ ნეიტრალურ პოზიციას იჭერს: აწ განგაზრახებ შენ.
- 1₁₉ c) *και τον Σαυλωσ τον δεσλον σην σικ εαχλεσεν: κ εΜηοηομιν εδσασκ ερ ηε κηεσσε:* სოლომონ, მონა შენი, არა მიხადეს S | და თჯიერ უფლისა ჩემისა მეფისა ყვეს (ყო O) ესე FO (I≠).
- 1₂₁ b) *μετα τωσ πατρωσ αυται: ενηε κρσ κρ* | წესსა მას მამათა თჯსთასა O: წესისაებრ მამათა შენთასა I (> FS). შდრ.: 1₁ *ρηεβεφρεασ ημερσι: B: ηκωσ ειε ημερσι: b + | κ ανηεσασκ εαυορρεφ* და მიიწია წესსა მას ეამთა თჯსთასა FIOS; შდრ.: *вошел в лета MT.*
- 1₂₈ d) *και οι εψαλμοι μου βλεποσται: κ αεε κρ σκσσσსს* | და მიჩუენა (+მე O) თუალთა (ჩემთა > O) მხილვარეთა (აღხილულთა I) FIOS.

ზოგჯერ თავისუფალი თარგმანი ისეა დაცილებული ყველა უცხოენოვან წყაროს, რომ მათ შორის მკიდრო კავშირის დადგენა პირს კიდევ; ჩნდება ეჭვი ამგვარი იკითხვისების სხვა წყაროდან მომდინარეობის შესახებ:

- 1₇ c) *και μετα Αβιαμαρ τωσ ιερωσ, και εβηθισυ οπι:σ Αδσασ:σ: κ ενηε Αρθη- ρσρσφ ερანσσσφ. κ οηεεε Αηοησφ* | *και μετα Αβιαμαρ τωσ ιερωσ και τνελεμψοισთσ αυται: b + |* და აბიათარ ზურგ იყო მისა O: და აბიათარცა მდღელი შემწე იყო მისა FS; და აბიათარცა მდღელისა I.
- 1₂₂ b) *εαν ψνρη:σ: ε:ε σ:σσ მσνμσσ: κ ρεε εნესჟი კორესს* | უკეთეთ ძლიერ იყოს იგი სიბრძნითა და სიმართლითა O: უკეთუ ბრძენ იყოს (+ იგი F) სიტჯთა და მართლ დგეს ჩემ თანა FIS. შდრ. *если он будет вестн снря нлгородно MT.* ძალზე საგულისხმოა ისეთი ფაქტები, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ სხვადასხვა მთარგმნელისა თუ რედაქტორის პოზიცია ერთნაირი უცხოენოვანი მასალის მიმართ:
- 1₂ გ) *მერქავშირეა: ესეჟი* განტფებოდის O: განატფებოდის (-დეს IS) FIS. შდრ. 1₂₂ *εεσ:σσσ b + :* მოპეტარონ O: მოგეტაროთ FS: მოგვტუაროთ I.

- 1₃₀ b) *σμοσσ σο: სრეოსი* გეფუტე I O: ვეფუტე FS.
- 1₃₂ d) *ααεαεεεε (ααεε:εεεε b +):* *ქეოესე:* შთაიყვანეთ IO: შთავედით FS.
- 1₄₂ d) *αεεε εαεεε:σ: (εაეეε:σ b + Aeth Sy):* *გაროქს ასსთარანსი:* სახარებაჲ კეთილი გაქუნდეს შენ თანა O: სიტყუაჲ კეთილი მოგაქუნდეს (მოგაქუს S) FIS და სხვა.

უყურადღებოდ არ უნდა დარჩეს განსხვავება რიცხვში უცხოენოვან წყაროებსა და ქართულ თარგმანს შორის, სადაც ხან ქართულ ნუსხათა ერთი ნაწილი, ხანაც ყველა ნუსხა უკლებლივ, განკერძოებით დგას. ასეთ მაგალითებ-

ში, გარდა უცნობი წყაროს გავლენისა, არაა გამორიცხული სხვადასხვა მთარგმნელისა თუ რედაქტორის თვალსაზრისი იყოს ასახული:

1₁₃ c) εσι τος ψεισος μσι: *ქაჭიი ჰამ*: საყდართა ჩემთა FIOS. ეს იკითხვის კიდევ დასტურდება 1₁₇, 20₁, 23₁, 27₁, 30₁, 35₁, 46₁, 48₁, 2₄, 11 მუხლებში და გამოკლებით 1₂₄, 46-ისა, სადაც შესაბამისად SO ნუსხები მხოლოდობით რიცხვს წარმოადგენენ, ყველგან მრავლობის ფორმაა დადასტურებული.

1₁₄ c) *πλ.φ.α.α.α. τ.α.ς. λ.σ.φ.ι.α.ς. α.α.α.*: *ცქიყ ვრანა კი* დავამტკიცენ სიტყუანი შენი IO| დავამტკიცო სიტყუა შენი FS.

1₄₇ e) εσι την χσι:τ.η.ν (τ.η.ς. χσι:τ.η.ς. b +) α.α.α.α.α.: *ქანკიიგზ ჰარქ*: ცხედარს თქსსა ზედა (~ზა თქსსა O) IO| ცხედართა თქსთა ზედა FS და სხვა.

დაბოლოს უნდა შევეხოთ ამ მონაკვეთის იმ ქართულ მასალასაც, რომლის წყაროდ ჭერჭერობით არ იძებნება. ინტერესი ამ ტექსტობრივი მასალის მიმართ მით უფრო აღიძვრის, რომ ეს მასალა ან რომელიღაც ჩვენთვის უცნობი წყაროს კუთვნილება უნდა იყოს, ანდა იგი გაჩენილია საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე ტექსტის თარგმნისა და რევიზიის პროცესში. ორივე ეს ვარაუდი ამ ეტაპზე თანაბრად დასაშვებია, რადგანაც ჩვენ არ მიგვიწვდება ხელი ქართული თარგმანის ყველა შესაძლებლობა, მანამ ჩვენ დაბეჭდილებით ვერ ვიტყვით, რომ ესა თუ ის სრულიად განკერძოებით მდგომი გადახარაც კი ქართული თარგმანისა უთუოდ საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე გაჩენილად ჩავთვალოთ. მიუხედავად თქმულისა, ზოგი მათგანი (1₂, 15, 22, 23, 42) მაინც ტოვებს შთაბეჭდილებას, რომ იგი ქართველი მთარგმნელისა თუ რედაქტორის კალამს ეკუთვნის:

ა) მატება

1₂ d) *κα: παρπατηαεται (X' εσπα:ισ)* *ჭაპილქი* *κα: παρπατηαεται: εσπα:ι* τος *ჭაპილქი* b + : *ღ კაყეტ ათაჯი არდაქი* და დგეს (იგი > I) წინაშე ზეფისა (~მეფისა წე O) FIOS + მსახურად IO:

1₉ a) და ყო წანა დიდ ორნეა O: და ყო შუებაჲ დიდი ორნია I: და ყო ხადილი ორნია F| > S და ყველა უცხოური წყარო.

1₁₅ b) ο *βια:ι.ε.α.ς* *παρπατηα:ς* *σφ.σ.β.α:* *არდაქ ბსრავსაკ ღე იოქი* მეფე მოხუცებულ იყო ფრიად S (>F)| მეფე მოხუცებულ და გარდასულ იყო ეამთა+ჭდა O: მეფე (+ჭდა) მოხუცებული I.

1₁₆ a) და შევიდა ბერსაბშ O| > FIS და ყველა უცხოური წყარო.

1₂₂ c) *και Ναθαν ο παροφτης ηλ.θ.εν: სჩნ საქმან მარგარქ* მოვიდა (+მუნთქუეს ო დენ) ნათან წინაწარმეტყუელი + მი-ხოლო-იწია კართა O: მო-ხოლო-ვიდა ნათან წინასწარმეტყუელი + კართა ზედა FS: ნ. წ. მოიწია+კართა I.

1₂₃ a) *Ιδου Ναθαν ο παροφτης: α.α.ა.ა.ი.ქ. ს.ა.ქ.მ.ან. მ.არ.გ.არ.ქ.* ვითარმედ ნათან წინაწარმეტყუელი+კართა დგას FOS (>I).

1₄₃ b) *εισελ.θ.ε:* *α.ი.α.α.* შევედ (შემოვედ FIS)+შინა FIOS.

ბ) კლება

1₃ I) *και κοιμ.η.μ.η.α.ε.α: μετ αυτου (L'βρ. θ' εν τω κοί.π.α. α.α.α.)*: *ღ ზნჯისუგ ენჯ ზამა* *και κατακεισεται εν τω κοί.π.α. α.α.α.α. b+J* > FIOS.

1₇ b) *του υιου Σαρουιας: ირქიი წაროკნაკი* ძისა შარუასსა S| > FIO და სხვ.

თუ განხილულ ტექსტობრივ მასალას სტატისტიკური თეალსაზრისით და-
ვაჭვუფებთ, საშუალება გვექნება $\gamma 1-2_{11}$ მონაკვეთის ქართული თარგმანის
დამოკიდებულება ძირითადი წყაროების (L, Arm, Hex) მიმართ ცალკეული
ნუსხების მიხედვით უფრო ნათლად წარმოვადგინოთ. ქვემოთ მოცემული
ცხრილი სწორედ ამ სტატისტიკურ სურათს ასახავს.

ცხრილი ($\gamma 1-2_{11}$)

პოლიანად ველა ნუსხაში	A(=L)	B (=L Arm)	C (=Arm)	D (Acx Arm)
	81	7	9 (31)	9
O	63	6	6	7
F	68	7	7	9
I	67	5	6	7
S	49	7	31	9

ცხრილში O ნუსხის შედარებით დაბალი მაჩვენებლები ოთხს:ეუ გრაფაში
FI-თან შედარებით გამოწვეულია იმით, რომ O-ს აკლია $\gamma 2_{-11}$ მონაკვეთი,
რომელზეც დანარჩენ ნუსხებში მოდის 16 მაგალითი; ხოლო S-ის მაღალი მაჩ-
ვენებელი C გრაფაში გაიზარდა A გრაფის ხარჯზე, სადაც S-ს C-თან თანხმო-
ბაში მყოფი 23 მაგალითი მოეპოვება. F ნუსხა ოთხივე გრაფის მიხედვით უმა-
ღლეს მაჩვენებლებს გვაწვდის. მიუხედავად 9 შემოკლებული და 6 ნეიტრალ-
ური შემთხვევისა, მასთან ახლოს დგას I ნუსხაც.

ამრიგად, იმ სურათში, რომელიც მეფეთა წიგნების დაყოფის საკითხში
ქართულმა ნუსხებმა მოგვცეს, $\gamma 1-2_{11}$ მონაკვეთის ტექსტობრივმა ანალიზმა
საგრძნობი კორექტივები შეიტანა, კერძოდ:

ა) ნუსხები, რომლებიც მეფეთა წიგნების ლუკიანეს რეცენზიისეულ და-
ყოფას ემხრობიან (FIO), ტექსტობრივადაც უდავოდ ლუკიანეს რეცენზიის
ძლიერ გავლენას განიცდიან. მაგრამ იმ თავისებულებების გვერდით, რომლე-
ბიც მათში მხოლოდ ლუკიანეს რეცენზიის საშუალებით იხსნება, ვაწყდებით
ესეთებსაც, რომლებიც აშკარად სხვა წყაროების გავლენას გულისხმობს.

ბ) სხვა წყაროთაგან განსაკუთრებით რელიეფურად გამოიკვეთება სომ-
ხურ და ჰეგზაპლურ წყაროებიდან მომდინარე მასალა.

გ) ფაქტიურად იგივე ითქმის S ნუსხის შესახებაც. მიუხედავად იმისა,
რომ S ნუსხა ტრადიციული დაყოფის მომხრედ გვევლინება, აქაც ერთმანეთს
ერწყმის Arm, Hex და ლუკიანეს რეცენზიის ტექსტიდან მომდინარე მასალა.

დ) თქმულის გამო ჩვენ უფლება გვაქვს $\gamma 1-2_{11}$ მონაკვეთის ქართული
თარგმანი დაეხასიათოთ როგორც ნარევი ტექსტი, რომელშიც ძირითადად
ერთმანეთს შეერწყმის Arm, Hex და ლუკიანეს რეცენზიის წყაროების ჩე-
ნება.

ე) იკითხვისების ერთი ნაწილი, რომელიც არ იხსნება დასახელებული ძი-
რითადი წყაროების მიხედვით, ქართულში გაჩენილი ჩანს მთარგმნელობითი
მეთოდის ნიადაგზე, ხოლო მეორე ნაწილისათვის შესაძლოა უცნობი წყაროს
გავლენაც დაეუშვათ.

პირობითი ნიშნები

F — A—646.	Sy — სირო-ჰეგზაპლა.
I — I—113.	Syi — სირიული თარგმანი შესრულებული
O — ათონის ნუსხა ოშკის გადაწერილი.	ი. ედესელის მიერ.
S — მცხეთური ბიბლია, A—51.	Sy-ap-Barh — სირიულ თარგმანზე დართული
A — ალექსანდრიული ნუსხა.	ბარკ ებრაუსის სქოლიები.
B — ვატიკანური ნუსხა.	Thdl — თეოდორეტი (საეკლესიო შამა).
M — კოსტინიანური ნუსხა.	α — I მეფეთა.
N — ვენეციური ნუსხა.	β — II მეფეთა.
L — ლუკიანეს რეცენზია.	γ — III მეფეთა.
босцз — ლუკიანეს რეცენზიის ნუსხები = б + з — IV მეფეთა.	mg — არშია.
defgijmnpqsvwxyz ₂ (242, 244) — სეპტუაგინ-	pr — უსწრებს.
ტას მიმოვლი ნუსხები.	rell — დანარჩენები.
α' — აკელია.	lr — გადაადგილებულია.
σ' — თეოდორიონი.	(lxl) — ტექსტშია.
σ' — სეიმბახსი.	+ — უმატებს.
γ' = α' σ' σ'.	> — აკლებს.
MT — მასორეტული ტექსტი.	# — ამოკლებს.
Hex — ჰეგზაპლა.	≈ — შესატყვისობა მიახლოებითია.
Aell — ეთიოპური თარგმანი.	✕ — asteriskus
Arm — სომხური თარგმანი.	÷ — obelus
Boh — ბოჰარული თარგმანი.	Υ — melobelus.
Copt — კობტური თარგმანი.	
Lat — ლათინური თარგმანი (Velus Latina).	

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
კ. კვეციანის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

კორნელი ღანელია

უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული
ფერილობითი ძეგლების ენაში

ქართული ზმნის აგებულება არსებითად განსხვავდება ინდოევროპული და სემიტური ენების ზმნის აგებულებისაგან, რაც უმთავრესად იმაში მდგომარეობს რომ „მასში უცნაურად არის გადაწულ-გადახლართული მორფოლოგიურისა და სინტაქსური ხასიათის მოვლენები, რის გამოც ზმნის ფორმაში, — თუ კი ზმნა საზოგადოდ დამატებას მოითხოვს, — აუცილებლად გამოხატული უნდა იყოს ქვემდებარის გარდა დამატების პირიც (შინაგანი დამატება). ამიტომ ქართული ზმნის ფორმა ზოგჯერ მთელს ვრცელ წინადადებას შეიცავს ხოლმე: ქვემდებარითა, შემასმენლითა და ორი დამატებითურთ“¹.

ძველი სამწერლო ტრადიციის მქონე ქართულ ენას ისტორიულად ურთიერთობა ჰქონდა განსხვავებულ ტიპის ენებთან: ბერძნულთან, სომხურთან, ებრაულ-სირიულთან, არაბულთან... ამ ენებიდან (პირველ ყოვლისა ბერძნულიდან) ნათარგმნია უზარმაზარი ლიტერატურა. უდავოა, რომ V—XI საუკუნეებში ნათარგმნი თხზულებები აშკარად სკარბობს ორიგინალურ ქართულ ლიტერატურას, ამიტომაც ამ პერიოდის სამწერლო ქართული ენის შესწავლა მეტწილად ემყარება ნათარგმნი თხზულებების მონაცემებს. თარგმანებში კი, როგორც ცნობილია, მეტ-ნაკლებად ყოველთვის ჩანს პირველწყაროს გავლენის ნიშნები. ასეთი უცხო ენოვანი ელემენტების გამოვლენა კი უთუოდ საჭიროა ენის ისტორიის შესასწავლად.

ამჟამად ჩვენ ვეხებით უცხო ენათა გავლენის ერთ შემთხვევას ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ქართული რელატიური (სუბიექტურ-ობიექტური) აგებულების ზმნასთან უცხო ენათა აბსოლუტური (სუბიექტური) აგებულების ზმნის კონსტრუქციის შეწყობის შედეგად მიღებულია ნარევი, კონტამინაციური სინტაქსური კონსტრუქცია.

1. კონტამინაციური სინტაქსური კონსტრუქციის სახეები: ქართულში პარალელურად არსებობს ორი მიახლოებით სინონიმური კონსტრუქცია: პირმართიანი და თანდებულიანი. ამთავან ენა აშკარად რჩეობს პირველს, რადგან იგი გამოდინარეობს ქართული ზმნის ორგანული თვისებიდან — მრავალპირიანობიდან: ვერვინ განმარტოროს მე სიყუარულსა შენსა (ესტ. 43,26). ეს წინადადება წმინდა ბუნებრივი ქართული კონსტრუქციისაა, ისე როგორც, ვთქვათ: პრქუა მას ერთმან მოწაფეთა მისთავანმან (მ. 8,21). ბუნებრივია რომ ვამბობთ, იმას ვგულისხმობთ, რომ ობიექტური პირების ზმნაში სპეციალური ნიშნებით გამოხატვა და თავის მხრივ ასეთი პირმიმართი ობიექტების სათანადო ბრუნვებში დასმა — ეს არის ქართული ზმნის უღლებიანა და სახელის ბრუნვების ძირითადი, არსებითი თვისების გამოვლენა.

¹ ა. შანიძე, სუბ. პრეტ. მეორე პირისა და ობ. პრეტ. მესამე პირისა ქართულ ზმნებზე: თხზ., I, 1957, გვ. 117.

ამის გვერდით ქართულში არის თანდებულიანი კონსტრუქცია, რომელიც მოქნილობითა და გავრცელებულობით ვერ უტოლდება პირმომართიანი კონსტრუქციას: თქუა უფალმან ჩემდამო (იერ. 13,6G). ამ წინადადებაში უჩვეულო თითქოს არაფერია, მაგრამ მაინც იგრძნობა, რომ მასში ბუნებრივი ქართული სინტაქსი არ ცნაურდება. თუ როგორ უნდა გაწყობილიყო წინადადება ბუნებრივი ქართული სინტაქსით, ეს კარგად ჩანს პარალელური რედაქციიდან: მრქუა მე უფალმან JA.

ძველ ქართულში იწვიათი როლია ამ ორი კონსტრუქციის მონაცვლეობა პარალელურ რედაქციებში, რისი საფუძველიც უდიდეს შემთხვევაში უნდა იყოს მთარგმნელ-რედაქტორთა განსხვავებული ენობრივი პოზიცია, უფრო ზუსტად. განსხვავებულად მიდგომა სათარგმნი ტექსტისადმი: ნუ დაჰმალავ ჩემგან სიტყუასა (იერ. 38,14J), მაგრამ: ნუ დაჰმალავ შენ სიტყუასა A (ბერძნ. *μη μη' ἀρσῆς ძე'* ჰმოს *ჩჳჳჳ*), ანუ დაჰმალავ შენ ჩუენგან, რასა სიტყუად (იერ. 38,25J), მაგრამ: ნუ დაგვმალავ ჩუენ... A (*μη' ἀρσῆς ძე' ἤμων...*).

იშვიათად ორიგინალური ძეგლების ნუსხებშიც არის ასეთი მონაცვლეობა: თქუა მსახურის მიმართ თვისისა A, მაგრამ: პრქუა მსახურისა მისსა (აგ. ძეგ., I, 17,23).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართულ ენაში თანდებულიანი კონსტრუქციის მოქარბებასა და სტაბილიზაციაში გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა იმ ენებმა, რომელთა ზმნები აბსოლუტური აგებულებისა და, ამდენად, თანდებულიანი კონსტრუქციისა იყო: ეს იქიდან ჩანს, რომ თანდებულიანი კონსტრუქციის ქარბად ხმარება ელინო-ფილელი სტილით შესრულებული მთარგმნებისათვის არის ნიშანდობლივი. მაგრამ ეს სრულეაბით არ ნიშნავს, რომ თანდებულიანი კონსტრუქციის ყველა შემთხვევა სხვა ენების გავლენით აესწნათ. არა. აბსოლუტური აგებულების ზმნებთან თანდებულიანი კონსტრუქცია ქართულ სინტაქსისათვის თავიდანვე ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო: იელტოდა შიშუელი მათგან (მრ. 14,52).

ქართული ასე თუ ისე იგუეებს თანდებულიანი კონსტრუქციას, თუ ზმნაში პირმომართი ობიექტი არ არის გამოხატული სათანადო მორფოლოგიური ნიშნით. მაგრამ როცა ზმნაში ობიექტის სათანადო ნიშანი აქვს და თავად კი თანდებულიანი ბრუნვაში დგას, ეს ქმნის არაბუნებრივ, კონტრამინაციურ კონსტრუქციას. მაგ.: სულსა წმიდასა შენსა ნუ მიძილებ ჩემგან (ფსალმ. 50,13) თხ *πνεμα τβ ძჳძჳთჳთჳ* *μη' ძνταყლჳძ ძე' ჰმოს*.

„მიძილებ“ ზმნას წესით ობიექტი მიეცემითში უნდა შეწყობოდა მე-ს სახით, რადგან ის ზმნაში მნიშნით არის გამოხატული. მაგრამ მე-ს ნაცვლად ჩემგან თუ არის, ეს იმიტომ, რომ თანდებულიანი ფორმა ასოციაციით აღებულ იქნა ენაში არსებული მეორე სინტაქსური კონსტრუქციიდან და მოხდა ორი კონსტრუქციის შერწყმა: პირმომართიანი კონსტრუქციიდან ზმნის ფორმა იქნა აღებული, ხოლო თანდებულისანი კონსტრუქციიდან — ობიექტის ფარდის სახელის ფორმა: ნუ მიძილებ ჩემგან — ნუ მიძილებ მე + ნუ მიძილებ ჩემგან.

ასეთ ფაქტებს ჩვენ ადრე გაცკრით ვეხებოდით, მოგვეყავა წინადადება: ნუ ლოცვანი და კორცი წმიდაჲ მოგისპობენ შენგან ბოროტთა შენთა (იერ. 11,15W) და ვწერდით: «ალბათ, თავდაპირველად მთარგმანში იყო მო-

გისპობენ შენ, მაგრამ ტექსტის ელინოფილმა შემჭერებელმა ბერძნული წყაროს კვლობაზე (ἀπὸ τοῦ) თანდებულისანი („შენგან“) ფორმა იხმარა, მაგრამ ის კი გამორჩა მხედველობიდან, რომ უცვლელად დატოვებული ზმნა „მოგისპობენ“ ანგარიშს უწყევდა „შენ“ ფორმას და არა „შენგან“-სა². ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების შედარებით ვრცლად შესწავლამ შესაძლებელი გახადა უფრო დავეუზუსტებინა ზემოთ მოყვანილი ვარაუდი. გამოიჩინა, რომ სინტაქსური კონტამინაცია შეიძლება იყოს სამი სახისა — იმის მიხედვით, თუ რა ელემენტს მიიღებს ძირითადი, საყრდენი კონსტრუქცია მეორე კონსტრუქციისაგან.

1. საყრდენი კონსტრუქციის ზმნას ობიექტური პირის ნიშანი მოკოვება, მაგრამ ობიექტის ფარდი სიტყვა მიცემითის ნაცვლად თანდებულისანი ბრუნვის ფორმითა წარმოდგენილი: განმეშორენით ჩემგან (მ. 7,23) — განმეშორენით მე + განმეშორენით ჩემგან. შლრ. ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ. ასეთი შემთხვევები შეიძლება პირობითად ჩავთვალოთ თანდებულისანი სინტაქსური კონტამინაციის მაგალითებად.

2. საყრდენი კონსტრუქციის ზმნას ობიექტური პირის ნიშანი აქვს, მაგრამ ობიექტის ფარდი სიტყვა გადმოცემული არის არა პირის ნაცვალსახელის ან სხვა სახელის მიცემითის ფორმით, არამედ ამავე ნაცვალსახელის ნათესაობითის ფუძისაგან ნაწარმოები კუთვნილებითი ნაცვალსახელით ან სხვა სახელით, რომელიც მსაზღვრელად ახლავს პირ. ობიექტს: უკუეთუ მე დაგბანნე ფერკნი თქუენნი (ი. 13,14) — უკუეთუ მე დაგბანნე ფერკნი თქუენი + უკუეთუ მე დაგბანნე ფერკნი თქუენნი. შლრ. εἰ οὐκ ἐξέβηξαι ἡμᾶς ἄνευ σοῦ ἁβήξαι. ასეთ შემთხვევებს შეიძლება პირობითად ეუწოდოთ გენეტიური (ნათესაობითიანი) სინტაქსური კონტამინაცია.

3. საყრდენი კონსტრუქციის ზმნას ობიექტური პირის ნიშანი აქვს და ობიექტი შეწყობილია ს:თანადო პირის ნაცვალსახელის სახით, ოღონდ მასთან ერთად კუთვნილებითი ნაცვალსახელიც არის წარმოდგენილი. ენაა, ასე უთქვამთ. პირმიმართიანი კონსტრუქციის შეარწყმა გენეტიური კონტამინაციის სასკობასთან: რაათა აღმეხუნენ ჩუენ თუალნი ჩუენნი (მ. 20,33C) — რაათა აღმეხუნენ ჩუენ თუალნი + რაათა აღმეხუნენ თუალნი ჩუენნი, შლრ. να ἀνοίξωμεν ἡμᾶς οἱ ὀφθαλμοὺς. ასეთ შემთხვევებს შეიძლება პირობითად ეუწოდოთ პლეონასტური სინტაქსური კონტამინაცია.

რადგან ზმნა სინტაქსურ ურთიერთობათა უმთავრესი ცენტრია, სამივე ტიპის კონტამინაციის მაგალითებს ერთად ვასახელებთ ზმნური ფორმების აზნაურის რიგის მიხედვით. რადგან ასე უკეთ დაჩნდება სინტაქსური კონტამინაციის გავრცელების საზღვრები, უფრო ზუსტად, რა ტიპის ზმნებზე ვრცელდება კონტამინაციის მოვლენა.

II. ნათარგმნ თხზულებათა ჩვენება:

აღზილვა: O¹: მე აღმიხილნა თუალნი ჩემნი (ი. 9,30), ძვემგნე მოს თანე ბჟმამანაჲ. O²: აღგიხილნა თუალნი შენნი (ი. 9,17), ჟივიცნე თაჲს თანე ბჟმამანაჲ. O³: ოდეს-იგი თიჯაჲ შექმნა და აღუხილნა თუალნი მისნი

² კ. დანელია, იერემიას წინაწარმეტყველების ძველი ქართული ვერსიების ზოგიერთი სინტაქსური თავისებურება: თსუ შრომები, ტ. 105, 1965, გვ. 80.

(ი. 9,13), ἀνέψεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς. შტრ. ვინ აღუხილნა მავს თუალნი (ი. 9,21), τὴν ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.

ალბუმა: O¹: ῥααθᾶ ἀλμῆβუნენ ჩუენ ოულანი ჩუენნი (მ. 20,33), ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί. O²: ვითარ აღგებუნენს თუალნი შენნი (ი. 9,10 C), Πῶς ἀνεῴχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί. ალგებუნენს თუალნი მათნი (მ. 9,30), ἀνεῴχθησάν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί.

განრომა: ეს ე თავსართიანი ზმნა ძველ ჯარსულში ჩვეულებრივ ერთმანეთ-
ნია, მაგრამ ზოგჯერ ირიბობიექტურ პირსაც შეიწყობს. C²: Ἐνεργητικῶς ὡς
ῥααθᾶ არა განგერეს ეგ თქუენგან გზასა (საქ. წ., II, 16,33), შტრ.
ვითარ-მე განერეთ სატანჯველსა გეზენიასა (მ. 23,33), Πῶς φήγῃ
ἐπὶ τῆς κρισεως τῆς γένης;}

განტება: O²: არა განუტებუნენს წივი მისნი (ი. 19,33), εὐ κατέφα
αὐτοῦ τὰ σκέλη. ῥააθᾶ განუტებუნენს წივი მათნი (ი. 19,31), ἵνα κατα-
γῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη.

განუენება: O¹: განმაყენენ ჩემგან ღანჯვანი ჩენი (ფსალმ. 38,18),
ἀποστήσῃς ἐπ' ἐμοῦ τὰς μαστεύμας σου. სიტყვა (sic) განმეყენა ჩემგან
(ღან. 2,5), ἔλθῃς ἐπ' ἐμοῦ ἀπέστη. ნუ განმაყენებ წყლობასა შენსა ჩემ-
გან (ღან. 3,35), μὴ ἀποστήσῃς τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμῶν. O²: ცოფთა
თქუენთათჳს განგეყენა კეთილი თქუენგან (იერ. 5,25), αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν
ἀπέστησάν τὰ ἀγαθὰ ἐφ' ὑμῶν. O³: განეყენა მათგან... (ლ. 24,51 C)
διέστη ἐπ' αὐτῶν. ძილი განეყენა მისგან (ღან. 6,15), ἔ σῆγος ἀπέστη
ἐπ' αὐτοῦ.

განყრა: O²: განეყარა მისგან კვსოენებდა რი (ი. 1,42), ἀπήλθῃ
ἐπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα.

განშორება: ძველ ქართულში ყველაზე ხშირია ამ წინეს წევრულ წინედ-
ლებასთან კონტამინაციის შემთხვევები. O¹: ნუ განგეშორებნი ჩემგან
რამეთუ პირი მახს მე (ფსალმ. 21,11), μὴ ἀκροσθῇς ἐπ' ἐμοῦ, ἕτι θλίψῃ
ἐγγύς. ნუ განმაშორებ წყლობასა შენსა ჩემგან, უფლო, (ფსალმ.
21,20), μὴ μακρύνῃς τὴν βροχίθειάν μου... O²: ნუ განგეშოროს შენგან
სული ჩემი (იერ. № 7, 105 r). O³: მესულალ განგეშორა კვსოენებდა ო
მისგან (ლ. 5,13), καὶ εὐμῶας ἡ λέπρα ἀπήλθεν ἐπ' αὐτοῦ. განგეშო-
როს შამა ძისგან და ძე მამისგან (ლ. 12,53 C), ἵνα ῥεσθῶσιν
πατήρ ἐφ' ὑμῶν καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί. შტრ. ვერვინ განმაშოროს მე სე-
ყუარულსა შენსა (ევსლ. 43,26: ა. ძველ., I). განგეშორა მამა (ლ. 4,13)

გარდავლობა: O²: არასადა გარდავიტედა შენგან (ლ. 15,25 C),
οὐδέποτε ἐντολήν σοῦ παρήλθον; შტრ. არასადა ცნებდა შენსა გარდავლობ
(ლ. 15,29).

ღამანა: O¹: შენ ღამდანა ფრჯთა ჩემთა? (ი. 13,6), εὐ μου νίπεις
τοὺς πόδας; არა ღამდანე ფრჯნი ჩემნი უკლესნი (ი. 13,8), εὐ μὴ
νίψῃς τοὺς πόδας; μου εἰς τὸν αἵμα. O²: უკეთუ მე ღამდანე ფრჯნი
თქუენნი (ი. 13,14, εἰ οὐκ ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας. O³: ოცესა ღამდანე
ფრჯნი მათნი (ი. 13,12). Ὅτε οὐκ ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν. შტრ. უკე-
თუ არა ღამდანე ფრჯნი შენ (ი. 13,6), εἰ οὐκ ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς
πόδας.

ღამბრომა: O²: დაუბრმეს თუალნი მათნი (ი. 12,40), τετύφλωσάν
αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς.

დადება: O²: ნუცა დაუგებთ მარგალიტსა თქვენსა წინაშე ღოროთა (მ. 7,6), μηδὲ βάλητε τὸν μαργαρίτας ἡμῶν ἔμπροσθεν τῶν χειρῶν. უბრძანებ მათა, რაჟთა დაუგონ ტაბლაჲ კაცთა ამათთჳს (საქ. წ. II, 68,17). უღრ. მათ დაუგეს ერსა მას (მრ. 8,6), παρέβησαν τῷ Σελῷ.

დადება: O²: ერი იგი დასდებდა კერმესს ფსისს შესაწირავსა მას ზედა (მრ. 12, 41 C), ὁ δὲ κλος βάλει χαλκὸν εἰς τὸ γὰψυλάκτον. დასდვა მათ ზედა ჴელი თჳსი (მ. 19,15) ἐπιθεῖς ἀπὸ τοῖς τὰς χεῖρας. უღრ. ეშმაკ-მნ... დასდვა ძილი პატროკლეს (აბოკ. მოც. 49,22). არაინ დასდვის ჴელი სატნველსა (ლ. 9,62). Ὅσθεις ἐπιθεῶν τὴν χεῖρα αὐτῶν ἐπ' ἀρα-τρον.

დასხმა: O²: ამათ ყოველთა წინა დაგასხნენ თქვენს ჴელს (ლ. 21,12),... ἐπιβάλοισιν ἐφ' ἡμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν. O²: დაასხეს სამოსელი მათ ზედა (მ. 21,7), ἐπέβησαν ἐπ' αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν.

დაასხნეს ჴელი მათნი იესულს ზედა (მ. 26,50), ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' τὸν Ἰησοῦν. უღრ. დაასხეს სამოსელი კიციუსა მს (ლ. 19,35) ἐπιβέ-
ჭანτες ἄσπρων τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πᾶνον. შევთარ დაეასსა ცეცხლსა საკუმეველი ესე (სინ. მრ. 26, 7).

დაყენება: O²: არაიენ ჩუენგანმან არა დაგოყენოს სდღაცი თჳსი შენ-
გან (დაბ. 23,6), οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν τὸ μνημεῖον αὐτοῦ κωλύσει: ἀπὸ σοῦ τοῦ
βήσαι...

დაეცმა: O¹: შიში სიკუდილისა დაშეცა ჩემ ჴელა (დსლმ. 44,5), δεξιὰ
βραχίτου ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. შიში და ძრწოლა დაშეცა ჩემ ჴელა დიდი
(საქ. წ. II, 55, 8). ყუედრებანი მაცუედრებელთა წეწათნი დაშეცნეს ჩემ
ზედა (რომ. 15,3, უღრ. ფსლმ. 68,10), Ἐὶ θνητῶν: τῶν θνητῶντων σε
ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. O²: შიში დაეცა მას ჴელა (ლ. 1,12). φέρας ἐπέπεσον
ἐπ' αὐτόν. დაეცა შიში დიდი ყოველთა მათ ჴელა (ლ. 1,66 C; 7,16),
ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοῦς περιουκίοντας αὐτούς, უღრ. ჴენებრევი
წყობით: დაშეცენით ჩუენ (ლ. 23,50)... πέσετε ἐφ' ἡμᾶς. ბრძელი დაე-
ცეს ლოდსა მას, შეიძღროს (მ. 21,44), οὐκ ἐκείων ἐπὶ: τὸν λείπον
τοῦτον συνπλασθήσεται. დაეცა შიში დიდი მეფესა (მოქც. 143,24).

თაყუანის-ცემა: O¹: უკუფთუ თაყუანის-ცეცა შენ ჩემ წინაშე, ოღოს
შენა (ლ. 4,7), σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σοῦ πάντα.
თითთაშე ამ ჴმნის ხმარების 50-ოდე შემთხვევიდან ეს ერთადერთი მჯლითია.
სხვა შემთხვევებში ამ ჴმნას წესის-ნებარე ირ. თბიერ მიცემისის ბრუნვის ფორ-
მით ეწყობა: თაყუანის-სცემა მას (მ. 8,2; 9,18; 15,25...); უკუფთუ დაეცდა
და თაყუანის-მცე მე (მ. 4,9).

კრძალვა: O²: ეკრძალვოდეთ ცომისა მისგან ფარსეველთათა... (მ.
16,6), προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμας τῶν φαρισαίων. ეკრძალვოდეთ ცრუ-
წინაწარმეტყუელთაგან (მ. 7,15), προσέχετε ἐξ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν.
ეკრძალვოდეთ მწიგნობართა მათგან (მრ. 12,38), φλέετε ἀπὸ τῶν
γρᾶμματέων. უღრ. ბუნებრივი ლკონსტრუქციის ფორმები: ეკრძალვოდეთ მას
(მრ. 6,20), συνετρήει αὐτόν. ეკრძალვინით ქველის სატმესა თქვენსა (მ. 6,1),
προσεύχετε τὴν ἐλεημοσύνην ἡμῶν...

მიგება: O²: მართალ ხარ შენ, უფალო, რამეთუ მე მიგიგო შენდამი
(იერ. 12, 1 W), უღრ. მიგიგო შენ AJ,... ὅτι ἀπολογίσομαι πρὸς σέ.

მიღება/მოღება: O¹: ევრეინ მიშილოს იგი ჩემგან (ი. 10,18 C), ობს; აჩრ: ან-ჩე ძე ჰამა. სულსა წმიდასა შენსა ნუ მიშილებ ჩემგან (ფსალ 50,13,... *μη ἀντανήκεις ἐπ' ἐμὸν*, ... რათა მიშილონ ჩემგან ევრეინ: (იობ. 9,24), *ἀπαλλάξῃσθε ἐπ' ἐμὸν τῆς βίβου*. O²: სიხარული თქვენს ანთს მიგიღოს თქვენგან (ი. 16,22), *καὶ τῆς χαρᾶν ὑμῶν ἐνδεδεξάμεθα* ὑμῶν. მიგელოს თქვენგან სასუფეველი ღმრთისა (მ. 21,43 D) *ἀρμῆσθε ἐφ' ὑμῶν ἢ πᾶσι: ἄρα οὐκ ἔστιν ἡμεῖς*. ამას ღამესა მიგიღოს სულ შენი შენგან. O³: მოუღეთ მაგისაგან ქანქარი ვეგ (მ. 25,26), *ἀρα ὅταν ἐπ' ἀντα ἡ τὴν ἀλάσταν*. რაჟელი-იგი აქუნდეს, მიგელოს მისგან (მრ. 4,25 D) *8 ἔχει ἀρμῆσθε: ἀπ' ἀντα*. შტრ. ბუნებრივი კონსტრუქციის ფორმები: რმელა მოკლებდეს შენ სამოსელსა შენსა (ლ. 6,29), *καὶ ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ: οὐ τὴν ἐξέτα, მოკლედ კარონი და მოგვლონ ჩუენ ადგილიცა ჩუენი* (ი. 11,44): *ἐξέσονται οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἀρᾶσιν ὑμῶν καὶ τὸν τόπον...*

მიხუმა: O¹: მიმეხუენეს ჩემგან (საკ. წ; II, 22,12). ნუსადა მიმეხუენე ასულნი შენნი ჩემგან (დაბ. 31,31), *μήποτε ἀφῆλεις τὰς θυγατέρας σου ἐπ' ἐμὸν*.

მოთხრობა: O¹: მომითხრობდა იგი ჩემდამო უღველთა ამათ სიტყუთა (იერ. 35,13 W), შტრ. მითხრობდა მე იგი... J,... *ἀνῆγγυεῖσθε με: ἱερμῆς πύργος τοῦς λήγους τοῦτο:*

მოკლება: O¹: არა მომაკლდეს ჩუენგან წყალობა მისი (სინ. მ. 173,35). O²: მოაკლდეს მათგან წყალი და პური საპყრობილესა წეს (სინ. მრ., 259,19).

მოსპობა: O²: ნუ ლოცვანი და გორცი წმიდაა მოგისპობენ შენგან: ბოროტთა შენთა (იერ. 11, 15 W), *μη εὐχαι καὶ κριεσ ἀγρια ἀφελουσιν ἀπὸ σοῦ τὰς κληῖδας σου*.

მოკუეება: O²: რათა არა გიბილენ თქვენ (ლომთა-კ. დ.) უგრძნულად გუეკუეენ თქვენ და მოგეტყვენ თქვენ ზედა და გვენონ რაჴ: (კეკ. ეტ. II, 57,2A); მოკუეეენ თქვენ ზედა = შემოგიტონ თქვენ.

მიუემა | მიუემა: O¹: დუეკაეი, რაჟელი მომეც ჩემ თანა (დაბ. 3,12) *•H ἄνθ. ἦν ἐθαῖξ με: ἔμὸν*. O²: რომელმან მოგცა სული წმიდაა ჩემ თქვენ ზედა (I თეს. 4,8), *καὶ ὁὐτως τὸ Πνεῦμα ἄγιον τὸ ἔδωκεν ὑμῖν*. მიუეკიან შენ ზედა საკრეულნი (დაბეკდილია: საკირეულნი) (ეფ. 3,25), *ὡς ὁ ἄγιος: ἔπαισ ὁ ἄγιος*. ამ ზმნას ჩუეულებრივ წესისამებრ ობიექტი მიუემათუ ეყუობა: მან მომცა მე მცნება (ი. 12,49); ვინ მოგცა წეს გელმწიფებუა ეყე? (მ. 21,23). საშუელო მოსცა ძესა (ი. 5,22).

მოქმა: O²: თამოკიდას შენ ძელსა და მოგქამენ მფრინველთა ცხლთა გორკნი შენნი შენვან (დაბ. 40,19),... *φάγεται τὰ ἔρπια τοῦ ὄφιδος: τὰς σάρκας σου ἀπὸ σοῦ*.

ქმნა: O¹: მოკუეა იგი... ეტყოდა: სულგრძელ მექმენ ჩუენ ზედა (მ. 18,29 C), *Μεταμέτρησαν ἐπ' ἐμῶν*. იოვანე მოწყალე ექმნა წარწყმელსა ზედა ყრმისასა (აპოკ. მოკ. 71,3).

მუეკი: O¹: შეუეჩენით მაგისნი ფერკნი და გელნი (მ. 22,13 D) *Δήσσετε ἀντα ἰσθῆς καὶ χεῖρας*.

შემატება: O²: ოლეს მოიწიოს ესე მეფისა, შეგიმატოს შენ ზედა: პატივი და დიდება (კეკ. ეტ. VIII, 66,10).

შეპყრობა | პყრობა: O²: იკნინ მოღუღეს და შეუპყრნეს ფერჯნი მისნი (მ. 28,9C), *αὶ δὲ πρῶτα ληίσασα: ἐκράτησαν αὐτὸν τὸν πῶδῶς.* (იესუ) უპყრა ჳელი ყრმისაჲ მისი (მრ. 5,41), *Ἰησοῦς κρατήσας τῆς χεῖρας τοῦ παιδὸς οὗ.* ხლო იესუ უპყრა ჳელი მისი (მრ. 9,23), *ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χεῖρας.* შდრ. უპყრა ჳელი ყრმასა მას (ლ. 8,54), *κρατήσας τῆς χεῖρας αὐτοῦ.*

შერგვა: O²: რომელთა-იგი სისხლი პილატე შეპრია მსხუერპლთა იანა (ლ. 13,1), *ὃν τὸ αἷμα Πιλάτου ἔμειξε μετὰ τῶν θύσων χυμένων.*

შეხება: O¹: ამა ვითარცა მსგავსება ძისა კაცისა შეშასო ბაგეთა ჩემთა (ღან. 10,16), *ἥψατο μὲν τῶν χεῖλων.* შემახო პირსა ჩემსა (იერ. 1,9 JA), *ἤψατο τὸν στόματός μου.* შდრ. მაშინ შეახო ნეტარმან ნრო ჳელი თჳსი სუეტსა მას ცხოველსა (ავ. ძეგ., I, 143,10).

ჩუენება: O¹: წელსა მესამესა მეფობისა ვლტას-რისასა ხილვა შეჩუენა ხემდამო (ღან. 8,1),... *ἔρασε ἀφ' οὗ πρὸς με.* O²: გაჩუენო შენ ჳელა ჳლი ჩემი (რომ. 9,17), *ἐνδεδίξαμα: ἐν σοὶ τῆς δυνάμεως μου.*

მაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ აღნიშნული მოვლენის ქსავებად, ვთქვით, მოყვანილიც კმარა. სინტაქსური კონტამინაციის მონაწილე 30-ოდე ჳმნა აღმოჩნდა (სრული სურათის ჩუენების დროსაც, ალბათ, ქართულენობა ბევრად არ გაიზარდებოდა). რა შინაარსისა და აგებულებებისაა ეს ჳმნები? ამის გარკვევა აუცილებელია თვით სინტაქსური კონტამინაციის საფუძვლის განსაზღვრისათვის.

III. კონტამინაციური კონსტრუქციის საფუძველი. გამოირკვეა, რომ გარკვეული ტიპის ჳმნებთან შეწყობილ პირშიმართ დამატებათაგან მხოლოდ ირიბი უარმოდგენილი თანდებულებიან ბრუნებებსა და გენეტიკურ ირიბ დამატებას ბევრი ფუნქცია აქვს და იმის დადგენას, თუ რა შინაარსისა ზემოდასახელებული ჳმნები და რა დანიშნულებებისა მათთან შეწყობილი ირიბი დამატება, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მოვლენის დაშლის გასარკვევად. ჩანს, დასახელებულ ჳმნებთან შეწყობილი ირიბი დამატება აღნიშნავს: ა) კუთვნილებით — მიმართებით დამოკიდებულებას ჳმნით აღნიშნულ მოქმედებასთან (აღხილვა, აღხუმა, განქსნა, უბანა, დაბრძობა, დაქსნა, მოცემა, შეპყრობა, შემატება, ჩუენება...); ბ) სივრცობრივ-ორიენტაციულ დამოკიდებულებას მოქმედებასთან (განჩიმა, განყრა, განშორება, გარდაქმნა...); გ) კუთვნილებით-ორიენტაციულ მიმართებას მოქმედებასთან ერთდროულად (განყენება, დასხმა, მიუება, მოღება...). გამოდის რომ ფუნქციით ირიბი დამატება ახლოს დგას უბრალო დამატებასთან, პირდაპირ კი მნიშვნელობით არაფერი ქსს საერთო არც ირიბთან და არც უბრალოსთან. მართალია, ირიბსა და პირდაპირ ობიექტურ პირებს მორფოლოგიური ნიშანი ერთნაირი ქსს (I, II პირში), მაგრამ სინტაქსური ღირებულება — განსხვავებულია. ამის მიზეზი რომ ერთნაირი მორფოლოგიური გამოხატულებების დამატებებს სხვადასხვაგვარი სინტაქსური ძალა აღმოაჩნდათ (ირიბი თანდებულებიან ბრუნულ ფორმით ეწყობა ჳმნას, პირდაპირი — არა), უნდა ეეძიოთ მათ ფუნქციურ განსხვავებულობაში: პირდაპირი დამატების სინტაქსური ნიშნები ა მკვეთრად შემოსაზღვრულია. ის აღნიშნავს მხოლოდ მოქმედების უშუალო საგანს, ირიბი კი: ვისაც ეს საგანი ეკუთვნის, ისთვისაც მოქმედება სრულდება, ან კიდევ გამოხატავს საგანს, რომ

მელიც ვარკვეულ სივრცობრივ-მიმართულ ლებითს დამოკიდებულებათა მარჯვენადასთან. ორივე ეს ფუნქცია უბრალო დამატებასაც აქვს. სფიქრებელია, რომ სწორედ ირიბი დამატების ფუნქციურა სიახლოვე უბრალო დამატებასთან უნდა იძლეოდეს იმის შესაძლებლობა რომ პირმომართი ირიბი დამატება გასცდეს დატიურკონსტრუქციის ფარგლებს და უბრალო დამატებას მსგავსად ნათესაობითსა და თანდებულიან ბრუნვეთში იქნეს წარმოდგენილი. პირმომართი ირიბი დამატების თანდებულიან ბრუნვის ფორმით შეწყობა ზმნასთან არ არის ბუნებრივქართული სინტაქსური კონსტრუქცია. ის ქართული სინტაქსისათვის იძლეობითად შესაძლებელი მოვლენაა. ასეთი კონტრამინაციური კონსტრუქციებს შექმნაში გადაწყვეტი რომელი უნდა ეთმავა ძველი ქართული თარგმანბას (პირველ ყოვლისა ბიბლიის) პირველწყარაებს.

ცნობილია, რომ ბიბლიური თუ სხვა სასულიერო ხასიათის თხზულებადველი ქართული თარგმანები მეტწილად დამოკიდებულია ბერძნულ, სომხებერაულ-სირიულ წყაროებზე³. ამ ენებში ზმნა აბსოლუტური აგებულებისა და ამიტომაც მათში ქართული ირიბი დამატების ფარდა სიტყვა წმოდგენილია სხვადასხვა ბრუნვის თანდებულიან თუ უთანდებულო ფორმასთან.

აღსანიშნავია, რომ ზემოდასახელებული ბიბლიური ადგილების თითქმის ყველა თანდებულიანი ფორმით წარმოდგენილი არის. დამატებას ბერძნულშიც თანდებულიანი (წინდებულთან სახელი შეესატყვისება, გან თანდებულიანი — *πρὸ* წინდებულთან — *ἔμπρῳ* წინდებულთან — *ἔμπρῳ* წინდებულთან, მი (= მიმართ) თანდებულისა — *πρὸς* წინდებულთან, წინაშე თანდებულისა — *ἔμπρῳ* წინდებულთან. ეფიქრიან: სინტაქსური კონტრამინაციის ზემოთ განხილულ შემთხვევებს არსებობდა უცხო (პირველ ყოვლისა ბერძნული) წყაროები უნდა აძლევედეს საფუძველს: ირ. მ. ექტური ნიშნის მქონე ზმნის ობიექტი ეწყობა არა ერთადერთი საჭირო მცემითის ფორმით, არამედ თანდებულიანი ბრუნვის ფორმით: რათა თარგმანი ახლოს იდგეს სათარგმნ ტექსტთან. ესაა, ასე ვთქვაკომპრომისული გზა — რელატიური ქართული ზმნის მორფოლოგიას შეუგუონ უცხო ენების აბსოლუტური აგებულების ზმნის სინტაქსური კონსტრუქცია⁴. როგორც მდ. ლოანელი იყო, ამ ცდას წარმატება არ მოჰყოლია.

რაც შეეხება ე. წ. გენეტიურ სინტაქსურ კონსტრუქციას, როცა ზმნის მორფოლოგიური ნიშნით გამოხატული ირიბი ობიექტი ნათესაობით ბრუნვაში დგას, მასაც უცხო წყაროთა გავლენა უნდა განსაზღვრავდეს.

ა. შანიძე ჭერკიდევ 1920 წელს დაბეჭდილ შრომაში დადებდა ზმნის ირიბი ობიექტის ნათესაობითით შეწყობას („დასდვა სახელი მისი ესე: „შეუფერებელ სინტაქსურ კონსტრუქციად“⁵ თვლიდა, უფრო გვიან კი ასე

³ კ. ეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1900, გვ. 422.

⁴ ე. ქურციკიძე, საფუძვლიანად განიხილავს ირ. ობიექტის თანდებულთან გზებს, მაგრამ ასეთი კონსტრუქციის ახსნაში უცხო ენების გავლენას გამოიტყვას გარკვევით (ე. ქურციკიძე, ირიბი ობიექტის ბრუნვები ძველ ქართულში: ხელნაწი ინსტიტუტის შრომათა, IV, 1962, გვ. 44—49).

⁵ ა. შანიძე, სუბიექტის პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტის პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში: თხზ., I, 1957, გვ. 165, სქ. 2.

კონსტრუქცია პირდაპირ არაქართულად არის გამოცხადებული: „კუთვნილებითი ნაცკალსახელი ზედმეტია ზოგ შემთხვევაში, მაგრამ ნათარგმნ ტექსტებში ის დედანთან დაახლოების მიზნით არის ნახმარი: შემიწყალე ძმ ჩემი (მათე 17,75 ჰამეტ.); ორში ერთი: ან „შეიწყალე ძმ ჩემი“, ან „შემიწყალე ძმ“⁶.

არის სხვაგვარი ახსნა, რომლითაც ნათესაობითიანი ირიბი დამატება მიცეზითიანზე უძველესადაა ჩათვლილი და სასხვისო ქცევის აღრეული ერთარების გამომხატველად არის მიჩნეული: „ობიექტის საგანზე მოქმედება მიჩნეული უ პრეფიქსიანი ქცევის თავდაპირველ და დამახასიათებელ მნიშვნელობად. აქ კონკრეტულადაა ნაჩვენები: შეუპყრნეს ფერკნი მისნი — მისი (ობიექტის) ფეხები დაიკირეს; დაუმესრნეს წვენი მისნი — მისი წვევები დაამტვრიეს. მისი გვიჩვენებს, რომ პირ. ობიექტი ირიბი ობიექტის (ან სუბიექტის) კუთვნილება, მისი ნაწილია. ნათესაობითის გამოყენება დამატებისათვის აქ სავეზბით კანონზომიერია“⁷.

უნდა აღინიშნოს, რომ სასხვისო ქცევის თავდაპირველ მნიშვნელობაზე გამოთქმული მოსაზრება შესაძლოა თავისთავად სწორი იყოს, მაგრამ მის დასამტკიცებლად მოყვანილ მასალაში (ისე როგორც ასეთი კონსტრუქციის უთქმის ყველა სხვა მაგალითში) ირიბი ობიექტის ნათესაობითში დასმა, ეფექტობთ, განიწყვეულია უცხო წყაროს გავლენით, სადაც ქართული ირიბი ობიექტის ფარდი სახელი ნათესაობითში დასმული განსაზღვრებაა პირ. ობიექტისა: აბჰონ ზის პბძჯ — ფერკნი მისნი, აბჰონ ზდ თჰღჟ — წვენი მისნი.

როგორია ვითარება კონტამინაციური კონსტრუქციის თვალსაზრისით ირიგინალურ ძეგლებში?

IV. **ირიგინალურ თხზულებათა ჩვენება.** სინტაქსური კონტამინაცია ორიგინალურ ძეგლებში ნაკლებ გავრცელებული მოეჩვენა და ჩვეულებრივ იმ შემთხვევაში დასტურდება, რომლებიც ნათარგმნი ძეგლებიდან იყო ზემოთ დასახელებული. ეს ფაქტი კი თავად იმის მათწყებელია, რომ ორიგინალურ ძეგლებში კონტამინაციური სინტაქსური კონსტრუქცია თარგმანებიდან უნდა იყოს გადასული. ეს არც არის გასაკვირი, თუ გავიხსენებთ, რომ ბიბლიის ძველი ქართული თარგმანები იყო ნორმატული სამწერლო ქართულის უპირველესი ლიტერატურული ძეგლები. ამიტომ არის რომ ასეთ თარგმანებზე აღზრდილი ქართველი ავტორები ირიგინალურ თხზულებებში ხშირად ძიშართავენ არა მარტო ბიბლიურ ციტატებსა და ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს, არამედ ნებისთ თუ უნებლით იმეორებენ ზოგჯერ ბიბლიურ თარგმანებში არსებულ მხატვრულ სახეებსა და ენობრივ-სტილისტურ საშუალებებსაც. მაგალითად, საექუო არ უნდა იყოს, რომ ბიბლიური თარგმანებიდან არის ირიგინალურ ძეგლებში დამკვიდრებული ბერძნულის კვალობაზე შექმნილი შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: ყოვლისმპყრობელი (παντοκράτωρ), ეესტ. 44,17⁸; ჰაბ. 51,26, 52,14. მრგულიად-დასაწუველი (δλιζანταμα), ჰაბ. 80,8; აბიბ. 241,32. დმერთ-შემოსილა (μειοφροες), მოქც. 104,7; ზედან. 217,17; შიო 224,15; გარესჯ. 230,9.

⁶ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973. გვ. 317.

⁷ ი. ქაეთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, 1951, გვ. 286.

⁸ ირიგინალური თხზულებანი დამოწმებულია გამოცემიდან: ავ. ძეგ., I.

ვასახელებთ სინტაქსური კონტამინაციის ნიმუშებს:

ა) თანდებულიანი კონსტრუქცია:

განშორება: O¹: გამომეც ცოლი ჩემი, რად განმამშორებ ჩემგან? (შუშ. 19,20); სადაღა შემიწყნარა მე ქრისტემან და განმამშორა ჩემგან ზნელი იგი პირველისა მის ჴმეცრებისა ჩემისადა, ... აოასადა უარ-ყო მე სახელი მისი (ჰაბო 61,17); ამიერთგან განმეშორენით ჩემგან, რამთა გამოიძინე მე მცნებანი ღმრთისა ჩემისანი (კონსტ. კახ. 169,23). O²: ვერც განმამშოროს მე ქრისტესგან (ევსტ. 42,26); მაშინ მხიარულ იქმნენრსტ, რამეთუ უფლებად იგი სახლისა მისისაგან არა განამშორა (ჰაბო, 61,5); ეშმაკო, განეშორე უკუნისამდე ჩხვლისა ამისგან უმანკოვსა (ხანძთ. 295,5). ჩვეულებრივ კი ამ ზმნასთან ირ. დამატება მიცემითი: დვას: ვერც განმამშოროს მე სიყუარულსა შენსა (ევსტ. 43,26); ვერ განმამშორონ მე სიყუარულსა უფლისა ჩემისასა (ჰაბო, 61,21), განმეშორენით მე, უკეთურნო (ჰაბო, 67,1); მწყეპსსა მას კეთილსა განეშორა (აბო, 78,20), ხოლო მეფე არა განეშორა საფლავსა მისსა (მოქც 90,32); არა განმამშოროს წჳიდასა კრებულსა შენსა (ზარზმ. 323,19)...

განრომა: O³: ყოველი ჰერიაჲ განარინეთ პირისაგან მახვლასა (მოქც., 140,14), სიკუდილისაგან განერის (მოქც. 159,22); ... რამთა განერეს სიკუდილისაგან (გარესჯ. 235,38). ირიბი ობიექტი მიცემითში: ბოროტსა ამას განვერე (შუშ. 24,5); რამთა განეერენ პირსა ეშმაკისასა (მოქც., 154,6); ვერა განერე სიკუდილსა (გობრ., 182,21).

დახხმა: O⁴: მოიღეს შეშად და თიეად და ნავთი და დაასხეს გუამსა მას ზელა (ჰაბო, 73,6).

ვლტოლა: O⁵: ევლტოდე მისგან (ზედაზნ. 216,9).

მორთმევა: O⁶: შენდგომად მისსა მოართუეს მათდა ღრეკილი... და ძნად განრლუეული (ზედაზნ. 216,22).

მოკლება: O⁷: დავეცი დ მოვაკლდი მეცნიერებისაგან (ჰაბო, 47,22), შღრ. მათ თანა სასყიდელსა მათსა არა დააკლდი (ჰაბო, 76,4).

მიღება: O⁸: უფალო, უფალო, მიშიღე სული ჩემი ჩემგან (მოქც, 116,19). შღრ. შენ ველური ეგე ზეთისხილი მოგილო ქრისტემან (ჰაბო, 80,20).

ბ) გენეტიური (ნათესაობითიანი) კონსტრუქცია: ეს არაქართული კონსტრუქცია იშვიათია ორიგინალურ ძეგლებში⁹.

დახანა: O¹: დამხანაა ფერქნი ჩემნი და მცხო ზეთი (მოქც. 123,2).

დახივება: O²: მოიწია... შუშანიკის ზედა წყლულებადცა კორცთა მისთა და დაუტხრომელად მათ გაპო დაუსიედეს ფერქნი მონსნი (შუშ. 25,21).

დახხმა: O³: დამასხნა კელნი მისნი მქართა ჩემთა (მოქც. 113,39).

წარკუეთა: O⁴: სცეს მახვლი პატოისანსა ქედსა მისსა და წარკუეთეთეს თაღი მისი (ევსტ. 45,11).

ამ კონსტრუქციის არაბუნებრიობა და უცხოურობა მარტო იქიდან კი არ ჩანს, რომ ორიგინალურ ძეგლებში იშვიათი ხმარებისაა, არამედ აქედანაც.

⁹ შღრ. ც. ქურციკიძე, ირიბი ობიექტის ბრუნვები ძველ ქართულში: ზელნ. ინსტ. მოანბე, IV, 1962, გვ. 45.

დასაწვლად კონსტრუქციის პიბლიური ციტატი ორიგინალურ თხზულება-
ნი ზოგჯერ ბუნებრივ ქართულ კონსტრუქციაზეა გადაყვანილი. მაგალითად,
სახარებაშია: უპყრა კელი ყრმისაჲ მის (მრ. 5,41), მაგრამ ეს ადგილი
„ევესტათე მცხეთელის ცხოვრებაში“ ასეა მოყვანილი: უპყრა კელი ყმასა
მას (36,26).

V. დასკვნები: 1 ძველ ქართულში სინტაქსური კონტამინაცია შეზღუ-
დული ხმარებისა და გარკვეული ტიპის ზმნებთან გვხვდება. იმის მიხედვით,
თუ ძირითადად, საყრდენმა კონსტრუქციამ რა ელემენტი შეიერთა მეორე
კონსტრუქციისაგან, სამი სახის კონტამინაციური სინტაქსური კონ-
სტრუქცია გამოიყოფა: ა) თანდებულობა, ბ) გენეტიური (ნათი-
საბითიანი), ვ) პლეონასტური. პირველი ორი სახეობა დაახლოებით
თანაბარი გავრცელებულობისაა, უკანასკნელი — უფრო იშვიათი.

2. სინტ. კონტამინაცია იმას შედეგია, რომ ზმნაში პირის ნიშნით ვა-
ნობატული ირიბი ობიექტი მიცემითის ნაცვლად თანდებულობა
ან ნათესაობითის ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი. თავად
იმის მიზეზის უნდა იყოს, რომ ირიბი დამატება მკვეთრად სცილდება
ფუნქციით პირდაპირს და უახლოვდება უბრალოს. ამიტომ
არის, რომ კონტამინაციურ კონსტრუქციებში ისეთი ზმნები მოწინააღმდეგე-
ბურად ირიბ დამატებასთან მიმართებით გამოხატავენ კუთვნილებით-
ნიშნით თანდებულობის ორიენტაციულსივრცობრივ დამოკიდებუ-
ლებას. ჩვეულებრივ ასეთივე მიმართება არის უბრალო დამატებასა ლა-
ზნა-შემასმენელს შორის. სწორედ ირიბი დამატების ფუნქციური
სიახლოვე უბრალო დამატებასთან იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ
ირიბმა დამატებამ მიცემით ბრუნვის ნაცვლად უბრალო დამატებისათვის და-
ჯახისათებელი თანდებულობა ან ნათესაობითის ბრუნვის ფორმა მიიღოს.

3. სინტაქსური კონტამინაციის საფუძველი მხოლოდ ირიბის უბრალო
დამატებასთან ფუნქციური სიახლოვე არ უნდა იყოს. ირიბი დამატების თანდე-
ბულობა ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით ზმნასთან შეწყობა არა ბუნებ-
რივი, არამედ იძულებითად შესაძლებელი კონსტრუქციაა. რად-
გან სინტ. კონტამინაცია ჩვეულებრივ ნათარგმნ ძეგლებშია წარმოდგენი-
ლი, ეს გვაფიქრებინებს, რომ ზემოთ აღნიშნულ არაბუნებრივი კონტამინაციუ-
რი კონსტრუქციების წარმოშობაში გადამწყვეტი როლი უნდა ეთამაშა თარგ-
მანთა პირველწყაროებს, პირველ ყოვლისა ბერძნულს. ამ
წიგნი ნიშანდობლივია, რომ კონტამინაციური კონსტრუქციები მოწინააღმდეგე-
ბურად ელინთიკური სტილით შესრულებულ თარგმანებში (მაგ., გელათურ ბიბლია-
ში). იმ მიზნით, რომ ქართული თარგმანი ახლოს იდგეს სა-
თარგმნ (ჩვეულებრივ ბერძნულ) ტექსტთან, ზმნის ობიექტური ულ-
ლების ფორმასთან ირიბ ობიექტს უწყობენ არა საკურო მიცემითის
ფორმით, არამედ იმ ფორმით, რომელსაც კარნახობს აბსოლუტური
აგებულების უცხოურ (ბერძნულ) ზმნასთან შეწყობილი ირიბი ობიექტის
ფარდი სახელი (თანდებულობა ან თუ თანდებულობა): მორფოლოგია
ქართული, სინტაქსი უცხოური — ასეთია მოკლედ კონტამინაცი-
ური კონსტრუქციის აკისი.

4. ორიგინალურ ძეგლებში დადასტურებული სინტაქსური კონტამინაციის
შემთხვევები თარგმანების (უპირველესად ბიბლიის) ენის გავლენით უნდა
აიხსნას. ამ ფაქტიდან ისიც ჩანს, რომ თუ ცალკეულ ენობრივ მოვლენათა ის-

ტორია არ არის ცნობილი, თვით ორიგინალურ თხზულებათა მონაცემებიც კი ყოველთვის არ შეიძლება გამოდგეს საკონტროლო საშუალებად, რათა გაიმეოროს და განცალკევდეს საკუთარი და უცხო ენობრივი ელემენტები სამწერლო ენაში; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რაც ორიგინალურ თხზულებათა ენაში ვლინდება, შეიძლება ყველაფერი არ იყოს დედაენის ბუნების გამომხატველი. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომელსაც პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ქართული სამწერლო ენის ისტორიისათვის: საპირთა ბიზლიის ძველ ქართულ თარგმანებში — სამწერლო ქართულის ამ უმნიშვნელოვანეს პირველწყაროში — გამოწველივით იქნეს გამოვლენილი უცხო ენოვანი ელემენტები, რომ სწორი წარმოდგენა შეიქმნას ქართულ სამწერლო ენის ადრეულ ვითარებასა და განვითარების ისტორიაზე.

დამოწმებულ წყაროთა შემოკლებაანი:

ა. გ. ძეგ., I — ძველი ქართული აგოგრაფიული ძეგლები, წიგნი I, გამოსაცემად მზადადეს ილ. აბულაძემ, ლ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ჭაჭაიამ, ე. ჭერციცქემ, ე. ჭანკიევამ და ე. ჭლავიაძემ ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1963. აქედან არის დამოწმებული: შუშ. (შუშანიკის), ვესტ. (ვესტატე მცხეთელის), აბო (აბო ტფილელის), ხანძთ. (გრიგოლ ხანძთელის), მოქტ. (ქართლის მოქტევის), ზარზმ. (სერაპიონ ზარზმელის), გარესჯ. (დავით გარესჯელის), გობრ. (გობრონის), ზელაზნ. (იოვანე ზელაზნელის) ცხოვრებისა და წამების ტექსტები.

2. მ. (მათეს), ლ. (ლუკას), მრ. (მარკოზის), ი. (იოვანეს) საბარებანი — ქართული ოთხთვის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდელი ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1945.

3. სი ნ მ რ. — სინური მრავალთავი 854 წლისა, სასტამბოდ მომზადდეს კათედრის წევრებმა ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით, თბ., 1959.

4. ფსალმ. — ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, გამოსცა მ. შანიძემ, თბ., 1960.

5. დაბ. (დაბადების) და ნ. (დანთელის წინასწარმეტყველების), ი. ბ. (იობი წინასწარმეტყველის), ეზეკ. (ეზეკია წინასწარმეტყველის) წიგნები: დაბადება (ბიბლია), ტფ., 1834.

6. იერ. (იერემიას წინასწარმეტყველება): კ. დანელია, იერემიას წინასწარმეტყველების ძველი ქართული ვერსიები და მათი ენა, ნაწ. II, 1966, (საქ. დის.).

7. რომ. (რომაელთა მიმართ ეპისტოლე) — პავლეს ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები, გამოსაცემად მოამზადეს ქ. ძოწენიძემ და კ. დანელიამ ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1974.

8. კიმ. II — ქართული პაგიოგრაფიული ძეგლები, კიმენი, გამოსცა ე. კეკელიძემ, ტ. II, თბ., 1946.

9. ეკე. ეტ. II — ცხოვრება მკარბი პროფელისა: ე. კეკელიძე, ეტიუდები..., II, 1945.

10. ეკე. ეტ. VIII — ცხოვრება ათანასე ალექსანდრიელისა: ე. კეკელიძე, ეტიუდები..., ტ. VIII, თბ., 1962.

11. საკ. წ. II — საკითხავი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, II, გამოსცა ი. იმნაიშვილმა, თბ., 1971.

12. აბოკ. მოკ. — ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოკლეულთა შესახებ, გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ე. ჭერციცქემ, თბ., 1959.

Л. С. ГИУНАШВИЛИ

ОТРАЖЕНИЕ КРЕСТЬЯНСКОГО ВОПРОСА
В ТВОРЧЕСТВЕ АМИНА ФАКИРИ

Амин Факири — один из наиболее популярных ныне молодых прозаиков Ирана. В области тематики и художественной манеры А. Факири является представителем нового направления в современной персидской литературе, направления, предварительная работа для внедрения которого была проделана талантливым персидским писателем Джалалем Але-Ахмадом¹. Его творчество — своеобразная и самостоятельная страница в истории современной художественной персидской литературы, оно формирует художественно-идейную направленность новой струи в современной литературе, стилистическое своеобразие которой, по нашему мнению, во многом определяет путь, по которому будет в дальнейшем развиваться современная персидская литература.

Появление в печати сборников рассказов А. Факири совпадает с тем временем, когда крестьянский вопрос занял центральное место в жизни Ирана. Это была одна из основных проблем страны, которую предстояло решить. Что же представляла собою иранская деревня накануне земельной реформы (конец 50-ых годов) и что она повлекла за собой? В иранской деревне накануне земельной реформы безраздельно господствовали помещики. Основным в хозяйстве было крупное помещичье землевладение. К тому же крестьяне несли разного рода мелкие натуральные феодальные повинности. Земельная реформа, которая была проведена в Иране, изменила общественную жизнь деревни и, естественно, в первую очередь отношения между крестьянами и помещиками. В результате реформы в иранской деревне было ограничено крупное помещичье землевладение, созданы сельскохозяйственные кооперативы, корпуса здравоохранения и просвещения, в какой-то мере внедрены современные методы ведения сельского хозяйства². Реформа представила возможность для капитализации сельского хозяйства Ирана. В настоящее время в иранской деревне руководящая роль принадлежит зажиточным крестьянам и кулакам. «Неосомненно, что в целом земельная реформа улучшила положение зажиточной и кулацкой верхушки деревни и открыла перед ней широкие перспективы развития по капиталистическому пути»³.

¹ См. стр. 280 محمد علي سيانو بازآفرینی واقعیته تهران ۱۳۴۹ О Дж. Але-Ахмаде см., Н. Kamshad. Modern Persian Prose Literature, Cambridge 1966, стр. 125—126.

² Подробно об этом см: А. Демли, Сельское хозяйство современного Ирана, М., 1967; Ш. Гали, Итоги аграрной реформы Ирана, «Народы Азии и Африки», 1968, № 1; Г. Чинашвили, Развитие сельскохозяйственного кооперативного движения в Иране, Тб., 1968 (на груз. яз.).

³ М. Иванов, Земельная реформа и развитие капиталистических отношений в сельском хозяйстве Ирана, «Народы Азии и Африки», 1969, № 4, стр. 32.

Современный этап в истории Ирана характеризуется усилением в стране важных социально-экономических процессов, свидетельствующих об окончательном вступлении ее на путь капиталистического развития. Эти процессы активизируются не только в городе, но и в деревне. Сельское хозяйство — основная отрасль иранской экономики, в которой занято около 70% населения страны. На его деле в начале 60-х годов приходилось приблизительно 70% национального дохода, что примерно в пять раз превышало поступления от эксплуатации нефтяных месторождений. Однако сельское хозяйство в послевоенный период вступало в полосу затяжного кризиса и его отсталость наряду с тесной зависимостью Ирана от империалистических держав была главным тормозом на пути социально-экономического развития страны. Испытывавшиеся сельским хозяйством серьезные трудности тяжело отражались на положении широких слоев трудящихся, особенно крестьян и вызвали резкую недовольство в стране.

В последние годы в Иране под влиянием потребностей объективного развития и под давлением демократического и освободительного движения осуществляются различные программы преобразований, в первую очередь аграрная реформа, направленная, как отмечалось выше, на развитие капиталистических отношений в деревне и известное облегчение положения крестьян, и призванная привести к серьезным изменениям в экономической, общественной и политической жизни страны. «Своеобразие происходящей в Иране ликвидации пережитков феодальных отношений в деревне состоит в том, что она проводится сверху представителями господствующих классов, понявших невозможность их сохранения. Поэтому она имеет характер революционной ломки старых социальных устоев, а постепенного перехода на капиталистический путь развития на условиях, выгодных для помещиков, начинающих использовать капиталистические методы, а также и для растущей сельской буржуазии»⁴.

Такие важные проблемы, как крестьянский вопрос обыкновенно дают окраску эпохе. В персидской литературе вполне естественно появился целый ряд таких произведений, в которых назревающее в исторической жизни народа было изображено с большей или меньшей художественной точностью. Произведения эти привлекают нас тем, что здесь сама жизнь входила в плоть и кровь каждого действующего лица. Для современного этапа развития персидской литературы характерно активное участие интеллигенции в отношении крестьянской проблемы в литературе. Это, с одной стороны, некоторое подобие сафар-наме, а с другой — глубокий анализ, стремление осмыслить и понять цель и разумность тех претенциозных нововведений, которые имеют место в жизни иранской деревни в настоящее время⁵.

В своих рассказах А. Факири явился выразителем творческих сил современности. Общественно-политические отношения современного Ирана давали и дают богатейший материал для иранских литераторов, ставят перед ними существенные социальные вопросы, заставляют со всей остротой чувствовать необходимость проведения демократических преобразований страны.

К проблеме народной жизни иранские писатели обращались неоднократно. Достаточно назвать таких, как А. Хода-даде, который

⁴ Там же, стр. 33.

⁵ См. стр. 280—283 محمد علی سیانو باز آفرینی واقعت

изобразил в своем произведении «Черный день крестьянина»⁶ иранский народ в 20-ые годы. Что же касается современности и современного состояния крестьянской проблемы, то к ней обращались и обращаются многие ведущие писатели Ирана. Из особенно интересных произведений последних лет следует назвать рассказы С. Чубака, Дж. Але-Ахмада, Ш. Кармба, М. Джамал-заде, А. Бехранги и молодого талантливого иранского прозаика М. Сепанлу⁷. В основе отношения к народу у большинства иранских писателей лежат различные формы страдания и любви. Но у них нет еще постановки главного вопроса — почему народ все же остается угнетенным не только по общественно-экономическому положению, но и по своим представлениям о жизни. У большинства иранских писателей не ставится вопрос о том, что народ сам может и должен изменить свою судьбу. В их рассказах и повестях преимущественно говорится о том, что народ достоин иной жизни, чем та, которую он ведет.

Некоторые современные писатели стремятся показать в народе все положительное и тем самым убедить всех, что народ хорош. Это иногда приводит к идеалистическому изображению народной жизни и идеализации нравственного облика крестьян, в чем следует усматривать недостаток таких произведений. Примером тому могут служить некоторые произведения М. Хеджази. Для такого рода писаний характерно преобладание отвлеченно-моральных стремлений. Демократический гуманизм других писателей не подымается выше любви и сострадания или преклонения и удивления перед народом. К такого рода произведениям можно отнести рассказ М. Джамал-заде «Шурабад», рассказы М. Бехазина и некоторые произведения А. Нушина. Сатира М. Джамал-заде имеет глубокий политический и социальный смысл, она вызывает размышления об общем устройстве жизни, но этот смысл не приобрел осязаемого выражения, не воплотился в конкретное содержание⁸. У А. Нушина в сочувствии простому народу нет ни сентиментальности, ни ложной идеализации.

Прекрасной иллюстрацией преклонения и удивления перед народом может явиться творчество С. Хелаята, Б. Аляви, С. Нафиси и многих других писателей современного Ирана.

Следует отметить, что большинство иранских писателей вполне не слилось с народом, не вошло во все обстоятельства его жизни и нравственности, а поэтому они не могли дать полнотой жизненной правды о народе. Понятно, что такое изображение имело под собой определенное основание. Социально-экономическое положение крестьянства и состояние его общественного самосознания еще не могли служить достаточным основанием для более решительного изображения и перехода на более высокую, последовательно демократическую точку зрения. Необходимо было обратиться к исследованию тех фактов общественного положения народа, его собственного состояния, которые мешают развitiю его общественной активности.

⁶ احمد خداداده روز سپاه کارگر. См. А. Ходададе. Крестьянская доля, пер. В. Тардова. М.-Л., 1931.

⁷ См., например, صادق چوبک چراغ آخر ۱۳۴۴, قصه های به رنگ ۱۳۴۷, شاپور قریب گنبد حلبی ۱۳۴۱, محمد علی سیانلو مردان ۱۳۴۳, محمد علی جمالزاده شورآباد ۱۳۴۰, محمد علی سیانلو باز آفرینی واقعیت ۱۳۴۹.

⁸ Подробно об этом см.: Л. С. Гинунашвили, О рассказе М. Джамал-заде «Шурабад», «Восточная филология», II, Тб., 1972, стр. 98—103.

Последние произведения персидских прозаиков свидетельствуют о новом этапе в решении крестьянской проблемы в современной литературе Ирана. Это выражается в большой степени сознательности и решительности в отрицании, в умении возводить изображаемые факты в полный образ жизни и более отчетливо раскрывать зависимость человека от общего устройства жизни.

Иранские писатели, поставившие в своих произведениях крестьянский вопрос, обратили персидскую литературу к реальной действительности, к коренным вопросам жизни Ирана, придав литературе более отчетливое критическое направление. Сам факт обращения к крестьянскому вопросу в современных условиях имеет совершенно исключительное значение. Писатели, отражающие в своих произведениях жизнь крестьян, берут содержание для своих творений из окружающей их действительности. По мере возможности и прогрессивности своих взглядов они стараются не украшать и не перестраивать ее, а изображать такую, какова она есть на самом деле. Это весьма важный момент в развитии реализма в современной персидской литературе, ибо «идеалы скрываются в действительности; они не произвольная игра фантазии, не выдумка, не мечты»⁹.

А. Факири занимает исключительное место среди современных иранских писателей, именно из-за того, что он верно отразил в своих рассказах современную иранскую действительность и в связи с ней жизнь и быт иранского крестьянина. Но дело не только в этом. Если другие иранские прозаики изображали иранскую деревню и иранского крестьянина до и накануне реформы, идеалистически или пессимистически, надеясь и не надеясь на улучшение положения крестьян, то А. Факири изобразил иранскую деревню и иранского крестьянина после реформы, в результате реформы и тех пошлостей, которые имеют место в современной иранской действительности. А. Факири рассказал нам о сегодняшнем дне иранского крестьянина и его жизни, рассказал правдиво, честно, без утайки и без идеализации. В этом прелесть, новизна и достоинство его рассказов, в этом их несомненная ценность. Для рассказов А. Факири характерна широта охвата жизни, многообразие ее воспроизведенных сторон, сила мысли в анализе и объяснении некоторых жизненных явлений. Картины народной жизни дополняются в рассказах А. Факири изображением помещиков, людей тунеядствующих за счет народа.

Первый сборник рассказов А. Факири «Унылая деревня» был издан в 1968 году в Тегеране. Он состоит из 18 рассказов. Вторично он был переиздан в 1970 году. Другой сборник рассказов под названием «Аллен тревоги» вышел в Тегеране в 1969 году. В этот сборник включены 10 рассказов.

Своеобразие и оригинальное творчество А. Факири заинтересовало многих иранских литературоведов и критиков, результатом чего явился многочисленный ряд рецензий в различных журналах и газетах, оценивающих и рассматривающих рассказы А. Факири в самых различных аспектах. К примеру в журналах «Фердоуси», «Негни», «Вечерний Тегеран», «Пелме повии» и других были напечатаны статьи о Факири. В числе авторов можно назвать таких, как Р. Марзбан, М. Энят, А. Дастгейб и т. д.

Одним из тех, кто живо отреагировал на появление рассказов о крестьянстве, принадлежащих перу А. Факири, явился известный иранский писатель Махаммад Али Джамал-заде. В одном из своих

⁹ В. Белицкий, Полное собр. соч., т. VIII, стр. 624.

писем к А. Факири Джамал-заде поощряя его, желает успехов в творчестве и говорит о значении и роли крестьянства в жизни, экономике и хозяйстве современного Ирана. Знаменитый писатель отмечает, что в настоящее время иранская проза в количественном отношении настолько разрослась, что невозможно практически уследить за всеми повинками. Но он никогда не упускал из виду рассказы, посвященные крестьянству и, к сожалению, прочитанные им на эту тему рассказы оставляли желать много лучшего. Что же касается рассказов А. Факири, то они, по мнению М. Джамал-заде, представляют собою приятное исключение и являются свежими, интересными и глубокими по своему содержанию¹⁰.

Высказывает свои мнения о А. Факири и такой видный современный персидский прозаик, как М. Этемад-заде (Бехазип). Главную заслугу А. Факири он видит в правильном отражении жизни, в том, что он сумел увидеть, почувствовать и изобразить жизнь простого, прибитого судьбой и условиями человека, изобразить ее такой, какой она является на самом деле¹¹.

И, наконец, нам хотелось бы уделить несколько строк конкретной и высокой оценке рассказов А. Факири, данной ему известным иранским литературным критиком А. Дастгейбом. Рассказы А. Факири по авторитетному утверждению А. Дастгейба, являются одними из наилучших рассказов новой прозы Ирана, посвященной крестьянской проблеме. А. Факири занял одно из главных мест в современной новой литературе Ирана. Касаясь своеобразия стиля прозаика, А. Дастгейб отмечает особую доходчивость, простоту и поэтичность языка рассказов А. Факири¹².

А. Факири родился в 1944 году в городе Ширазе. Два его старших брата Абулькасем и Мохаммад Садек в настоящее время являются известными литературными деятелями Ирана. Им и посвящен первый сборник рассказов А. Факири «Унылая деревня». А. Факири был в течение нескольких лет одним из воинов Армии Просвещения и вел преподавательскую работу в деревнях и селах самых различных областей и районов Ирана. В общей сложности он провел в сельской местности и в общении с крестьянством восемь лет. В его рассказах чувствуется не только интерес и забота о народе, но и глубокое знание его психологии, быта, нравов и обычаев.

А. Факири написал несколько сборников рассказов. Первый сборник рассказов под названием «Унылая деревня» сразу же приобрел известность и вызвал к себе широкий интерес. Свой большой опыт работы в деревне, свои встречи с крестьянами различных областей Ирана и свои наблюдения за их жизнью А. Факири сумел воплотить в типические образы, дающие обобщающую картину жизни иранской деревни и ее обитателей сегодня.

В своих рассказах А. Факири изобразил целую вереницу различных типов, различных представителей иранской деревни. Много внимания он уделяет судьбе и жизни крестьянки. Проблема женщины в крестьянской семье посвящены такие рассказы, как «Аби и ее любовь», «Господин Сабери», «Канил», «Страх», «Мать», «Шахголь», «Плыви по течению», «Сторож», «Паводок», «Ветер-ветер» и другие. Женщи-

¹⁰ См. стр. 236—240 *آمین فقیری دهکدهٔ پرمال* ۱۳۴۹

¹¹ Там же. стр. 240—242.

¹² См. статьи А. Дастгейба *مجله فردوسی ۹۲۹ سال ۱۳۴۸؛ پیام نوین شماره* стр. 85—89, ۱۳۵۲, ۵

ну-крестьянку А. Факири представляет нам в различных аспектах ее жизни, труда, любви.

Не одну внешнюю красоту, а и духовное богатство и поэзию возвышенного чувства находит автор в сельской женщине. Такова мать из одноименного рассказа А. Факири. Это тип, привлекающий нас своей непосредственностью и благородством души, умеющий беззаветно любить. Неудачная жизнь, разбитые надежды, погибший муж — такова история этой женщины. Ради единственного сына, оставшегося в живых, она оставляет деревню и отправляется на заработки в город. Автор хочет подчеркнуть духовное богатство среды, из которой выходят эти женщины. Но судьба ее трагична до конца: встретив всадник, Сейед обманывает ее, беря мальчика якобы на учебу в свой дом, обменивает его на опиум.

Благородны в своем порыве помочь борющимся за справедливость мужьям женщины из рассказа А. Факири «Паводок». Опасность поджидает восставших крестьян на каждом шагу: они безоружны. И в этот ответственный момент жены выступают близкими помощницами своих мужей. Они готовят им горячую воду, подносят камни, которые крестьяне швыряют в дом помещика, ухаживают за ранеными. Это новый тип женщины, эта женщина, восстающая от векового сна, осознающая свою личность, становящаяся в один ряд с мужчиной, в ряд борьбы за свои законные права, за свою личность. Здесь А. Факири по-видимому, хочет показать, что несмотря на подавлявший ее гнет, личность крестьянки интуитивно хранила в себе великую силу и в данном случае проявила ее с поражающей величавостью.

В нескольких своих рассказах («В солнечном кольце», «Кочевка») А. Факири рисует крестьянских детей. Крестьянские ребята в избранных А. Факири полны движения, бессознательной радости жизни, любознательности. Они самостоятельные не только в своих детских заботах и хлопотах, но и в своих представлениях о действительности, проникнутых естественным для них суеверием и реалистически связанным со всем строем деревенской жизни. А. Факири показывает нам, как в условиях близости к природе, к практическим нуждам деревенской жизни, крестьянские дети рано взрослеют. В своем рассказе «Школа» автор, представляет нам маленьких строителей будущей школы, которые поочередно выходили на работу и наравне со взрослыми трудились в поте лица. Жизнь крестьянских детей нелегка: тяжелый труд в помощь отцам, частое недоедание. Но всему их мышлению, их облику висатель придает детский колорит, воссоздавая индивидуальные черты у каждого из ребят.

Образы детей овеяны лирическим настроением грусти и сочувствия. Писатель испытывает горечь при мысли о том, что эти милые, способные, смелые крестьянские дети находятся в плену деревенской темноты. Они порою являются жертвой суеверия и ограниченности взрослых. Примером может послужить рассказ «Шахоль», где хорошие, способные, умные крестьянские детишки выбрасываются на улицу ночью разъяренной толпой крестьян, заподозривших их мать в недостойном поведении. Автор утверждает, что между крестьянскими детьми нередко встречаются нежные натуры, которые если и выдерживают детство, зато сохраняют во всем своем существе надолго его пагубные следы. И все это не потому, что в крестьянской семье мало было по отношению к детям ласки и тепла. Дело не в грубости натуры, которой чужды нежные струны любви к детям и заботы о них, а в самой жизни выколачивающей душу. Из материала, преподнесенного нам автором, из его непосредственного отражения дейст-

вительности следует именно такой вывод. Постоянный труд, страх перед вечно сторожащим голодом, забитость личности приучает человека к тому, что он заглушает в себе нежные порывы и даже стыдится их высказать. Самый труд отнимает время от заботы о детях. Однако, несмотря на все тяжелые условия существования автор подчеркивает, что детское мировоззрение крестьянского ребенка остается долго нетронутым. Поэзия детства у него цельна и гармонична. Чувство красоты у крестьянского ребенка не случайное явление. Им особенно богата детская душа в этой среде: здесь нет искусственных развлечений, детский глаз не избаловывается готовым сочетанием тонов и оттенков — он сам старается найти прекрасное, познать его. Крестьянские дети умеют наслаждаться всем в окружающей их природе, им свойственна любовь к свету, солнцу, полю, ко всей обстановке трудовой жизни. Разумеется, на детях и их познании красоты должным образом отражается окружающая среда, тяжелая жизнь взрослых, огрубевших в труде. И все же, стремление к прекрасному занимает не последнее место в жизни крестьянских детей. Здесь оно невольно связывается с возвышенным и нравственным, существенным в жизни.

В своих рассказах А. Факири во всех подробностях, с усердием исследователя анализирует жизнь крестьянина — дает детальное описание его быта, устанавливает типы крестьян, дает описание их психологии, общественного положения, набрасывает ряд сцен, дающих читателю представление о повседневном труде крестьянина.

Крестьянские рассказы А. Факири проникнуты авторской любовью к герою. Горькая участь крестьян является для писателя не просто объектом бесстрастного наблюдения, изучения, но и живым укором обществу:

А. Факири обладает талантом создания очерков из крестьянского быта. В своих рассказах он обнаруживает много наблюдательности и знания дела, умеет выразить и то, и другое в образах простых и верных. Рассказ «Выход по принуждению» — маленький эпизод из жизни крестьянской семьи. Умирает бык. Здесь и отчаяние, и страх перед будущим и надежда, что может быть все обойдется. Центральный образ рассказа — хозяин быка Айяз. Автор дает нам образ в развитии его переживаний. Кроме Айяза в рассказе присутствуют другие крестьяне, собравшиеся в связи с происшествием в доме Айяза. Они обрисованы автором мимоходом. Показателем конца рассказа — каждый крестьянин предлагает Айязу своего быка для пахоты.

В рассказе «Баня» А. Факири вводит нас в мир народной жизни. Обычный факт — строительство новой бани, взятый из жизни крестьянства, служит его основанием для сюжета рассказа. Автор показывает ограниченность жизни народа, незрелость его мысли, эгоизм и наивность в суждениях, неуверенность во взглядах и поступках, униженность перед сильными или святыми по его мнению людьми (эпизод с Сейедем) и способность его отдельных представителей на прямое предательство по отношению к своему брату. Автор показывает, что в голове крестьянина уже бродят какие-то мысли о жизни, он уже способен рассуждать о своих хозяевах, но все же в целом народ представляет из себя отсталую массу, в которой нет резких суждений и чувства единства. А. Факири сумел показать разнообразие народных типов. Перед читателем выступает ряд духовно здоровых, энергичных и трудолюбивых натур, то терпеливо переносящих горе, то мужественно готовых отстаивать свою нравственную независимость и правду за счастье. Таковы герои из его рассказов «Волк», «Школа», «Ветер-ветер»; «Куропатки» и особенно рассказа «Паводок». Этот рассказ

А. Факири особенно интересен. Герои этого рассказа — Ростам, Бахман, Алилад и другие — новое явление в современной иранской деревне и заодно в литературе Ирана. Это первые ласточки, первые народные борцы и мстители, еще неопытные, но уже уверенные в себе, в своей правоте и в своей правде. Основной сюжет рассказа — одно из выступлений крестьян, частично освобожденных реформой от ига помещика, за свои права. Один из героев этого рассказа заявляет: «Есть же предел терпению»¹³. Писатель показывает, как безжалостно «камами пониравшаяся индивидуальность мстит за себя, за свои обиды и несчастья: крестьяне возмущенные вызывающим поведением помещика, педавшего им воду, и жестоко расправившимся с их парламентариями, затопляют все рисовые участки его и таким образом губят весь урожай. Писатель подчеркивает, что правда и справедливость глубоко таится в душе народа, пропитывает весь духовный склад его и никогда не допускает его в главнейшие моменты идти против себя. Крестьяне громят помещичью усадьбу на самых законных правах, и, несмотря на то, что они безоружны, а помещик вооружен, они не отступают до конца. Автор показывает нам, что иранский крестьянин по сущности своей природы не является непротивленцем, что в его горячей голове и сердце могут возникать мысли и чувства, свидетельствующие о таящейся в нем несправости к угнетателям и возможность мщения им. Этим рассказом автор дает возможность читателю почувствовать какой напряженности достигли общественные отношения в деревне. В ряде сцен этого рассказа автор убедительно обнаруживает как неглубок, искусственен, и лжив либерализм помещиков. Таким образом, А. Факири, рисуя в этом рассказе эпизод из жизни сельскохозяйственного кооператива, блестяще отразил и повину классовых отношений иранской деревни в пореформенный период. «Иранские сельскохозяйственные кооперативы не выполняют всех функций, предусмотренных примерным уставом, — пишет советский историк М. Иванов, — но организация их имеет большое значение в жизни деревни. Она способствует росту среди крестьян нового типа чувства независимости от помещиков»¹⁴.

А. Факири, изобразив в своем рассказе подлинное событие из жизни крестьян одного из районов Ирана, не только верно отразил новый перелом в сознании современного иранского крестьянина, вставшего на борьбу за свои права, но и прескрасно изобразил положение правящего класса иранской деревни — помещиков. Из рассказа явствует, что политическое и экономическое влияние помещиков в сегодняшней иранской деревне ослабло.

В изображении помещиков А. Факири продолжает свои традиции верности действительности. Он фактически разоблачает помещичью благоприятность, благородство и культурность и обнажает дикость помещичьей среды, несуразность жизни ее представителей, безправственность сложившихся в ней отношений, жалкое стремление играть какую-то роль в жизни и решать судьбу зависимых людей, когда на это у них нет ни прав, ни духовных сил. Пустота, пошлость жизни, желаний и мыслей в соединении с кичливостью, самодурством и лицемерием составляют неотъемлемое качество многих помещиков, изображенных А. Факири в его рассказах, таких как «Волк», «Паводок», и др.

¹³ Стр. 52 کوجه باغهای اضطراب ۱۳۴۸

¹⁴ М. Иванов, Земельная реформа и развитие капиталистических отношений в сельском хозяйстве Ирана, стр. 30.

Приподнимая завесу с помещицкой благопринятости и показной любезности, А. Факири выставляет напоказ тайны, обнажает мысли своих персонажей и комментирует их поступки и чувства.

В рассказах, А. Факири нашло место изображение земледельческого труда крестьян, их жизни и быта. Крестьяне показаны в привычной для них обстановке сельской, трудовой жизни. Интересно то, что писателя привлекают к себе узловые крестьянские проблемы такие, как особенно важная для иранской деревни проблема воды, дележ воды, взаимоотношение в этой связи помещиков и крестьян.

Писатель показывает нам, как социально-экономические преобразования в Иране и участие в них крестьян разрушили узкие рамки крестьянского бытия и проникли в сознание и психологию крестьянства вихрем новых идей, социальных чувств и настроений. Примером тому может послужить прекрасный рассказ А. Факири «Вода». Рассказ этот затрагивает состояние одной из важнейших для Ирана проблем — проблемы воды. Во многих районах Ирана в настоящее время ощущается острый недостаток воды, что в основном является результатом упадка старинной системы подземных каналов-канатов, которые с глубокой древности были основным средством ирригации Ирана. В связи с таким острым положением правительство внесло в Парламент закон о национализации всех водных источников. Однако исполнение этого закона не контролируется должным образом. Ответ на вопрос изменила ли земельная реформа положение с водой и дает нам рассказ А. Факири. Это блестящая зарисовка народной жизни. Писатель показывает, что собственно все интересы народа сводятся к борьбе за существование и сколько гибло и гибнет даровитых сил в этой среде, сколько умов, могущих широко и богато развиться и внести свою лепту в сокровищницу человеческого знания, жизненного прогресса, угасает без возможного выхода из узкого круга.

Своим рассказом А. Факири блестяще подтверждает, что земельная реформа не изменила, да и не могла в силу ряда социальных и экономических причин изменить серьезным образом положение с водой. Источники воды и ирригационная система остались в руках их прежних владельцев, главным образом помещиков.

Общая картина народной жизни, изображаемая А. Факири, в сущности безотрадна. Она вся сводится к одному заколдованному кругу: трудиться, чтобы жить и жить, чтобы трудиться. Прекрасно иллюстрирует это рассказ «Сторож». Обездоленный судьбой пищик крестьянина странствует со своей красавицей женой, копя из одной деревни в другую. Он занимается за грошовую плату стеречь посевы рса у владельца. Уставший до предела, не имеющий крыши над головой, изможденный постоянным недосыпанием, он живет сегодняшним днем, он не хочет думать о том, что будет завтра. Писатель показывает, что если человек еще как-то склонен к своему тяжкому труду, как-то любит его, тот труд, к которому его приставила судьба, тогда его жизнь приобретает ценность, а труд — смысл и красоту. Но если он не по сердцу, если его влечет к другому, человек, отягощенный обязательностью этого труда, погибает. Таков рассказ «Шахоль» и ряд других рассказов А. Факири, где изображены крестьяне, отходящие на промысел в другие местности и города. А. Факири убедительно показывает, что малейшее жизненное благо в народной среде достигается усиленным трудом, громадной затратой сил, как физических, так и духовных. Поэтому понятно благовейное отношение к стигийному соратнику — земле, которому вручаются плоды терпеливых усилий для повода их роста.

От положения крестьянина в общем А. Факири переходит к отдельным частностям, выясняющим особенности народного характера. Его рассказы заключают в себе попытку психологической разработки особенностей народного характера и уклада. Особое значение приобретает здесь непосредственное отражение действительности писателем. «Анализируя непосредственное отражение действительности в литературе, исследователь может составить себе более полное и даже более правдивое представление о действительности чем то, которое сознательно стремился дать о ней писатель»¹⁵.

Из рассказов А. Факири явствует, что психология крестьянства формулируется в процессе отражения явлений и факторов жизни, объективной действительности и целенаправленности идеологического воздействия. Прекрасной иллюстрацией тому служит его рассказ «Страх», где тема маленького человека развивается в лирикодраматическом плане. Герой этого рассказа связан предрассудками и не свободен в проявлениях своей личности. И именно поэтому он изгоняет свою жену, женщину, которую он любит и без которой собственно не мыслит своего существования. Писатель показывает, как стихийная сила случайности часто сламливает волю в той среде, которая со всех сторон придавлена, припущена и забита. Таким образом, рисуя типы народной среды, писатель в самих условиях их жизни, в воздействии среды видит основу их взглядов, их наивного идеологизма.

А. Факири спускается в самые низины реальной действительности, в народный мир, восхитивший его как художника и разнообразием типов, и своей широкой эпичностью, и национальным, бытовым колоритом, и свежими, неизвестными ему ранее красками и богатством языка. В своих рассказах А. Факири соблюдает этнографическую точность в описании местности, в передаче особенностей языка, народного говора. Писатель не только создает тип умного и проникательного представителя народной среды, а собственно сама действительность получает оценку из уст крестьянина. Писателя привлекает могучая стихийная сила, тающая в народной среде, А. Факири не создает в своем творчестве тщательно разработанные и полностью выявленные человеческие характеры. Он ограничивается эскизами, набросками, иногда портретными зарисовками. Однако умелым подбором характеристических черт и подробностей достигается необходимая реалистичность типизации, художественная рельефность.

С большой любовью останавливается А. Факири на красоте народного типа, но не одну внешнюю красоту, а духовное благородство и поэзию возвышенного чувства находит автор у крестьянина. Автор подчеркивает, что народ умеет быть благородным, когда видит жертву, приносимую, не из прихоти, не от избытка. Преобладание решений союсти над всеми прочими соображениями в важнейшие моменты жизни народа, воспринимается писателем как залог того великого и прекрасного, что вытекает ему в народном сердце.

Писатель изображает особенности народной психологии, сложившейся под известным влиянием, образ мыслей, развившийся при определенных условиях. Он оценивает в крестьянстве человеческую личность, имеющую свою радость, горести, связанные с бытом, психологией, условиями. Жизнь сердца также привлекает А. Факири и писатель часто интересуется внутренними переживаниями. Перед нами здесь выступает одна ценная особенность народной жизни: тесная связь жизненной философии с будничной обстановкой, окружающей человека.

¹⁵ Д. С. Лихачев, Развитие русской литературы X—XIII ввков, Л., 1973, стр. 67.

Чувства в рассказах А. Факири тесно связываются с бытом и социальными условиями среды. В их путях бьется живая человеческая личность, стремящаяся на простор и свободу. Здоровая цельность народной души сказывается на всем творчестве А. Факири: все здесь слито в одно целое — мир природы, человек, жизнь. Ставя в центр повествования личность крестьянина, А. Факири отмечает тем самым его значение как человеческой личности вообще. Он отмечает нравственную силу личности. В облике крестьянина А. Факири увидел полную силу национальности, уже не дремлющую и подавленную, а находящуюся в состоянии формирования и подготовки к борьбе. Во внимании ко всем оттенкам речи крестьянина, к его быту, отражающим в себе народную индивидуальность, сказалось уважение писателя к личности, человеческому достоинству крестьянина. Следует отметить, что ни одна черта, замеченная А. Факири в народном быте, не упущена в его изображении. Так, народное невежество, неопрятность, грубость в проявлении чувств, рабство личности, отсутствие инициативы, страх перед открытым выступлением отмечены им в изображении повседневной жизни крестьянина. А. Факири отмечает в крестьянстве не только светлые, благородные, психически здоровые начала. Писатель создает ряд типов, свидетельствующих, что в народе есть и злое, дикое, смешное и жалкое, есть мучители, подхалимы, человек-волк, люди безвольные, ждущие смерти. А. Факири в изображении крестьян не скрывает их недостатки, но в то же время показывает, что они являются результатом условий их жизни. По мнению В. Белинского, в правдивом изображении народных недостатков выражается не клевета, а подлинная любовь писателей к народу. Они не только умеют истинно показать «все грубое, оскорбительное и жестокое, что можно было найти в нравах крестьян, но подлинно благородное, нравственное, здоровое». В. Белинский блестяще доказал, что исключительный интерес к повседневной жизни простых людей свидетельствует не об упадке нравственности в литературе и не об оскорблении человеческого достоинства народа, а о зрелости литературы, о ее внимании к нуждам народа и о ее симпатиях к простому человеку, о ее подлинном демократическом гуманизме.

Народные устои, описанные А. Факири, коренятся, по его мнению, в цельности характера, который, конечно, должен и может меняться вместе с народным развитием и изменением условий. Природа в рассказах А. Факири живет не выдуманными фантастическими образами, какладывает на все свои краски не вычурными эпитетами, а предстает в своей тесной связи с жизнью и миром. Мир человека в рассказах А. Факири входит в мир природы, сливается с нею, не требуя сравнений, предстает перед нами просто и ясно. Здесь все слито воедино: живая, движущая цельность впечатлений, настроений. В крестьянском мире, как показывает нам писатель, слияние природы человека происходит в самом важном для человека — в труде, дающем ему пропитание в жизни. Крестьянин не может отделить себя от природы. В этом синтезе происходит как бы слияние себя создающего существа и живой в движении природы, слияние в одно целое, управляемое общими мировыми законами. Но вот перед нами другая картина в рассказе «Господин Сабери», который видный литературный критик Ирана А. Дастгеб охарактеризовал как «блестящий рассказ»¹⁶. Здесь изображается одинокая жизнь, оторванная от мира природы, не совпадающая с нею, и вы чувствуете каким в сущности вывалившимся звеном, никому не нужным, и ни на что негодным, является эта маленькая жизнь.

¹⁶ Стр. 88 پیام نوین شماره ۵، ۱۳۵۲

Особый колорит рассказам писателя придает их необычайно разнобразная тональность. Трагический тон повествования сменяется юмористическим рассказом, исполненное грусти описание — лирической зарисовкой. Все это говорит об эмоциональном богатстве рассказов А. Факири. В своих рассказах А. Факири не стремится к эффекту, он стремится к правде жизни, которая сама по силе своего впечатления, заменяет эффект. В рассказах его нет и трагедии. Это маленькие странички из обывательской жизни иранского крестьянина, ничем особенно не выделяющиеся от прочего в его жизни. Останавливая нас перед этими картинками, писатель не прибегает к искусственному сгущению краски: ничего нет ярче правды жизни, ничего сильнее, вызываемых ею переживаний. Мы не находим у А. Факири каких-то особенных художественных приемов изображения, они весьма обычны. В интересах правды А. Факири избегает как в изображении, так и в описании всякой неопределенности, которая ведет к различным толкованиям, и, следовательно, открывает возможность извращения. Это по всей вероятности следует объяснить тем, что А. Факири исходит в своем творчестве от образов, а не от идей. Образы само собой требуют определенности.

В центре творчества А. Факири прежде всего стоит личность, и он описывает лицо, жизненную обстановку, костюм. По мере знакомства с лицом или предметом автор раскрывает все новые и новые его черты и как бы сам присматривается еще к нему. Природа в рассказах А. Факири движется и живет с человеком. Сопутствующие рассказы А. Факири описание природы вносит тон задушевности в повествование. Быт в рассказах А. Факири — это фон для личности. Быт интересует писателя в смысле влияния его на личность, ее развитие и взаимоотношения. Общая картина народной жизни получается у него сама собой в изображении отдельных представителей этой жизни. В некоторых своих рассказах А. Факири как художник еще не уверен в себе, сам присматривается к своим образам, но это искупается силой впечатления, передающего жизнь.

Таким образом, в рассказах А. Факири даже принципиально новое изображение народа, неизвестное или только намечавшееся у иранских писателей сегодняшнего дня. Это новое состоит не только в сознательно выраженной любви к народу, лишенной предрассудков и иллюзий, в умении взглянуть на жизнь общества с точки зрения крестьянина, но и в более отчетливом противопоставлении народа ничтожному числу его мучителей, и в отсутствии разнообразных форм идеализации народного быта. Обращение писателя к крестьянской жизни, естественно, вытекает из его настроений. Иран является преимущественно крестьянской страной. Крестьянство представляет собою основной эксплуатируемый класс, трудом которого живут другие. Крестьянский вопрос в таких условиях имеет громадное значение для развития персидской общественной мысли и литературы. Крестьянская тема является сегодня одной из главных тем персидской литературы. Народные настроения питают демократизм литературы, являются источником своеобразия и глубины ее гуманистического пафоса. Появление крестьянской темы в творчестве таких писателей современного Ирана, как М. Джамал-заде, М. Бехазин, М. Сепанлу, Б. Садеки, А. Факири, отвечает важной тенденции общего развития реалистической персидской литературы, ее стремлению к художественному познанию народной жизни.

Г. И. АНТЕЛАВА

ТУРЕЦКОЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕФОРМЫ ТУРЕЦКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Победа кемалистской революции и провозглашение республики (29 октября 1923 г.) ускорили проведение важнейших государственных реформ продиктованных временем. Среди них особое место занимает реформа языка, которой предшествовало несколько законов и правительственных постановлений. Из них следует выделить закон от 3 марта 1924 года об унификации обучения. Согласно этому закону в Турции упразднился институт мусульманской религиозной школы «медресе», в которой преподавание велось на арабском языке¹.

Другим законом, выдающимся по своему значению, был закон № 1353 от 3 ноября 1928 года о введении нового турецкого алфавита². Несколькими месяцами раньше турки отказались от арабских цифр, заменив их европейскими (термин условный. — Г. А.) (закон № 1288 от 24 мая 1928 г.)³.

Помимо этих правительственных решений, 23 декабря 1931 года был принят закон № 12073 о запрещении преподавания арабского языка в частных и государственных школах⁴. Отныне арабский язык преподавался лишь на факультете теологии Стамбульского университета, который в 1933 году был преобразован в Институт изучения ислама.

Именно этот факультет, во главе которого стоял известный турецкий ученый Мехмед Фуад Кёпрюлю, опубликовал в июне 1928 года проект процесса богослужения на турецком языке⁵. А как было отмечено выше, 3 ноября того же года, парламент утвердил новый турецкий алфавит.

Все эти акции, как и ряд реформ Ататюрка, были проведены под знаком крайнего национализма, заметно ослабив позиции арабского и персидского языков.

В 1930 году вышла в свет книга Садри Максуди «О турецком языке» с предисловием известного немецкого ориенталиста К. Брокельмана⁶. Книга целиком посвящена описанию богатства и красоты турецкого языка. Автор ставит вопрос об изгнании из языка арабских и персидских слов. По его мнению, в литературный язык, а также в язык административной взамен изгоняемых слов должны быть введены исконно тюркские слова, сохранившиеся как в анатолийском, так и в тюркских языках Европы и Азии. С. Максуди уделяет большое внимание вопросу изучения древних текстов, считая их неиссякаемым источником обогащения современного языка. Эпиграфом книги предпосла-

¹ Or.ente. Mod.erno. [OM]. IV. 1921.

² Подробно см.: А. Н. Копылов, Реформа алфавита в Турции (К истории вопроса), «Ученые записки ЛГУ», № 282.

³ OM, IX, 1929, стр. 251—262.

⁴ OM, XIII, 1933, стр. 550.

⁵ E. Rossi. La riforma linguistica in Turchia. OM. 1935. XV, № 1.

⁶ Sadri Maksudi. Türk Dili için. İstanbul. 1930.

ны слова Ататюрка: «Союз, который объединяет дух и язык нации, весьма прочен. Народность языка и его богатство — вот основные компоненты развития национального духа. Турецкий язык один из самых богатых; он вполне способен совершенствовать дух. Турецкий народ, сумевший отстоять свою территорию и независимость, должен знать как освободить свой язык от иноязычного господства». Следует отметить, что Кемаль Ататюрк, основатель Турецкой республики и первый ее президент, уделял огромное внимание вопросам образования и культуры.

11 июля 1932 года на приеме по случаю закрытия I конгресса историков⁷ он поставил вопрос о создании Турецкого лингвистического общества. На второй день, т. е. 12 июля, с согласия Министерства Внутренних дел было объявлено о создании этого общества. По предложению Ататюрка оно было названо Türk Dili Telkik Cemiyeti (Общество по изучению турецкого языка)⁸.

В понедельник 26 сентября 1932 года Общество созвало во дворце Долмабахче первый лингвистический конгресс. Конгресс открыл председатель правления Общества Самих Рыфат. На последнем заседании конгресса, 5 октября, был принят устав Общества, в котором подчеркивалась основная цель его деятельности: «...восстановление природной красоты турецкого языка с тем, чтобы он смог достичь соответствующих вершин и занять подобающее ему место среди других языков мира»⁹. На этом же заседании был избран Центральный комитет Общества. По предложению Халида Фахри Озансоя было решено 26 сентября каждого года отмечать «Праздник языка».

Конгресс утвердил рабочие секции Общества: филологическую и лингвистическую, грамматики и синтаксиса, лексикологии и технической терминологии, публикации и т. д.

Первая программа Общества состояла из следующих 7 пунктов: 1. Сравнительное изучение турецкого языка; 2. Проведение цикла работ по созданию исторической и сравнительной грамматики турецкого языка; 3. Изучение лексики диалектов Анатолии и Румелии; 4. Проведение работ по подготовке к изданию турецкого словаря и созданию грамматики турецкого литературного языка; 5. Основание печатного органа Общества; 6. Сбор и систематизация работ турецких и иностранных авторов о турецком языке; перевод наиболее важных из них на турецкий язык; 7. Туркизация терминологии¹⁰.

Первым наиболее важным актом в работе Общества следует, вероятно, считать массовый опрос населения под общим названием Büyük Dil Anketi (Большая языковая анкета). Опрос этот проводился с 12 марта по 2 июля 1933 года с помощью прессы и радио. Целью его было собрать бытующие в народе слова, взамен изгоняемых арабских и персидских лексем, списки которых ежедневно публиковались на страницах газет. Подобных списков было опубликовано 105, в которые вошло 1382 слова¹¹. Материалы этого опроса в дальнейшем легли в основу издания словаря соответствий «османлыджа»¹².

⁷ Турецкое историческое общество было создано в 1931 году.

⁸ Dil Devriminin 30 yillı, Ankara, 1962.

⁹ A. S. Levend, Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri, Ankara, 1960, стр. 409.

¹⁰ Dil Devriminin 30 yillı.

¹¹ E. Rossi, там же.

¹² Османлыджа (osmanlıca) — термин, принятый для обозначения официального турецкого языка, состоящего из смеси арабского, персидского и турецкого языков, против которого, собственно, и была направлена интересующая нас реформа.

Вообще, 1933—1934 годы можно охарактеризовать как годы наибольшего пуризма в процессе реформы. Именно в эти годы началась интенсивная работа по сбору лексики из диалектов Анатолии и европейской Турции. Работа эта велась следующим образом: были распространены тысячи ликет под общим названием «Söz Derleme Dergisi». На отдельных листках следовало написать слово, сохранившееся в разговорной речи. Тут же нужно было указать район, где оно сохранилось и то арабское или персидское слово, которое оно заменяет. Таким образом, Общество собрало 125988 словарных карточек, переданных для обработки Комитету по организации обучения в средних школах Стамбула.

Параллельно проводились отбор и изучение древних текстов. Работа эта должна была выявить и воскресить забытые турецкие слова.

Результаты вышеуказанных работ послужили изданию объемного словаря «Tağama Dergisi», в который, как это видно из предисловия, вошли слова не только из анатолийских диалектов, но и других тюркских языков.

В апреле 1933 года начал издаваться ежемесячник Лингвистического общества „Türk Dili Tckik Cemiyeti Belleteni“. С ноября того же года журнал стал выходить под заглавием „Türk Dili“. В первых 7 номерах, вышедших до августа 1934 года, был опубликован ряд статей о целях и задачах Общества, о методах проведения работ, которые в основном лишены какой-либо научной ценности.

Этот период реформы характеризуется весьма интенсивными усилиями по созданию новых слов, большинство которых представляло собой плод фантастики отдельных лиц и, естественно, не могло утвердиться в языке. Слова эти, зафиксированные в различных списках, словарях и изданиях, остались конкретными примерами субъективного словотворчества.

С этим же периодом связана тенденция «воскрешения» т. е. непродуктивных аффиксов, нашедшая свое отражение в работах Ахмета Джебата „Türkçede Kelime Teşkilî“ и „Ekler Lügatçesi“.

В 1932—34 гг. авторы газетных статей, репортажей довольно часто употребляли иностранную (арабскую и персидскую) лексику, что создавало определенные неудобства редактором и сотрудниками этих газет, вынужденных подыскивать турецкие субституты в «Tağama Dergisi». Работа эта была сопряжена с большими трудностями. В частности, в этом словаре то или иное арабское либо персидское слово порой имело очень много турецких соответствий (hasis — свыше 60, aktî — около 30 и т. д.). Все эти слова были выбраны из различных диалектов и тюркских языков и, естественно, имели равные права на существование.

Сложилось довольно сложное положение. В языке собралось огромное количество слов, которые должны были заменить изгоняемые арабские и персидские лексемы. Но в большинстве своем эти слова были непонятны массам либо из-за того, что они были давно забыты, либо принадлежали различным диалектам и другим тюркским языкам и, наконец, были просто-напросто искусственно кем-то созданы. Лингвистическому Обществу пришлось издавать специальные словари, в которых пояснялись значения вводимых в язык слов. В марте 1935 года вышел «Османлыджа-турецкий карманный словарь», а в июле того же года «Турецко-османлыджа карманный словарь». Словари эти безусловно сыграли определенную положительную роль в «борьбе за язык» того времени. С их помощью были утверждены зна-

чения тех или иных слов. Тем не менее нам кажется, что издание подобных словарей является одним из недостатков реформы.

Действительно, цель реформы «освобождение турецкого литературного языка от господства арабской и персидской лексики». Освобождение это происходит совершенно искусственными методами. В язык официально вводится эквивалент изгоняемого слова, который, несмотря на свое тюркское происхождение, непонятен массам. Более того, на протяжении веков сравнительно большое количество арабских и персидских слов настолько утвердилось в турецком языке, что их невозможно заменить никакими иными тюркскими словами. Так, например, предложенное реформаторами слово *bilik*, которое вводилось вместо *kitap*, естественно не привилось ни в официальном языке, ни в разговорной речи тем более. Подобных примеров достаточно много.

В августе 1934 года был созван II Конгресс Общества. На конгрессе были заслушаны отчеты о работе некоторых секций и 16 докладов. В работе конгресса приняли участие советские ученые А. Самойлович и П. Мещанинов. Конгресс принял постановление о специальном изучении турецких аффиксов, создании технической терминологии, дополнении «*Tarima Dergisi*».

26 сентября того же года был проведен «Праздник языка» (*Dil bayramı*). В этот день по стамбульскому радио выступил президент Общества Сафвет бей.

Выступление это как бы подвело итог первому этапу «борьбы за язык». Примечательно, что в своей речи президент употребил большое количество неологизмов и преданных забвению слов. Это — *Başbuğ* (*reis*), *yat* (*yabançı*), *önce* (*evvel*), *adamak* (*vadelmek*), *arıklık* (*ismet*), — *acun* (*cihan*), *amaç* (*hedef*), *ulus* (*halk*), *bu güzeyde* (*bu sayede*), *lûre* (*kaide*), *gömüç* (*lazime*), *bitik* (*kitap*) и др. Следует заметить, что в этом же выступлении часто встречаются и европеизмы: *lâyik*, *alfabe*, *tez*, *kültür*, *okan* (*ocëan okyanus*), *terim* (фр. *terme*), *kültürel*, *onur* (фр. *honneur*) и т. д. Президент не смог обойтись и без арабских слов *tarih*, *kafa*.

Специальным посланием Конгресс приветствовал президент Ататюрк, по-прежнему проявлявший большое внимание к реформе. Именно он провозгласил ее новый этап, известный под названием *Oz türkçe*¹³ (чистый турецкий).

Открывшийся 24 августа 1936 года III Конгресс был посвящен вопросу взаимосвязи анатолийского турецкого языка с другими тюркскими языками. На этом же конгрессе было принято решение о переименовании Общества. Отныне вместо „*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*“ вводилось новое название Общества «*Türk Dili*». Этим был ликвидирован своеобразный парадокс: название Общества, проводившего очищение языка от иностранных лексических элементов, состояло из арабских слов.

После третьего конгресса развернулась довольно большая работа по созданию научной терминологии. Особое внимание было уделено математической терминологии. Помимо этого отраслевые терминологические комиссии установили большое количество терминов, которые довольно интенсивно употребляются сегодня в различных областях науки и техники. К ним следует отнести такие, как *boyut*, *açı*, *gerekeç*, *uzay*, *kesit*, *konul*, *uçgen*, *dikev*, *yatav*, *düşey*, *yöndeş*, *ortay*, *içbükey*, *dişbükey*, *düzey*, *beşgen*, *köşegen*, *bölü*, *orantı*, *önem*, *genel* и др.

¹³ *GM*, XIV, 1934, стр. 522.

В 1939 году должен был состояться IV Конгресс. Но вторая мировая война помешала его проведению. К этому времени было разработано около 600 научных терминов, издааны различные словари.

В том же году Общество начало работу по подготовке «Türkçe Sözlük» (Турецкого словаря). Словарь вышел в свет в 1945 году. Это издание было результатом многолетнего труда. Как замечает У. Хейд: «основная тенденция словаря — создать завтрашний язык»¹⁴. Издание словаря безусловно можно считать значительным событием в культурной жизни Республики. В нем зафиксировано много новых турецких слов, которые с успехом утвердились в языке. Помимо них в словарь вошли и такие слова, которые, по мнению составителей, должны утвердиться в завтрашнем языке. Что касается иностранных слов, то в предисловии сказано, что «Общество не претендует на их утверждение»¹⁵.

Издание словаря совпало со второй стадией пуризма. Великолепной иллюстрацией ее можно считать перевод текста Турецкой конституции на «чисто турецкий» язык¹⁶.

Работа над новой языковой редакцией Конституции продолжалась около 3 лет. Текст несколько раз подвергался переработке и окончательно был принят парламентом в январе 1945 года. Следует подчеркнуть, что сама Конституция не подверглась никаким изменениям, она была переработана лишь в чисто языковом аспекте, с учетом рекомендаций языкового Общества.

У. Хейд для иллюстрации этой акции провел сравнение обоих текстов. Им замечено, что в § 26 варианта 1924 года 66 арабских и только 7 слов турецких. Тот же параграф варианта 1945 года содержит 37 турецких, одно французское и 33 арабских слов¹⁷.

Новый текст Конституции является синтезом разных точек зрения. В нем не соблюден единый принцип пурификации языка. В частности, такие слова как *vilâyet* и *kaza* редакторами отвергнуты, а *kasaba*, *belediye*, *şehir* оставлены. Слово *yargıç* заменило *lâkım*, а *malikeme*, несмотря на существование его древних турецких синонимов *yargılay* или *yargıçlay*, не тронуто. «Война» передается по-прежнему арабским *harb*, в то время, как слову «мир» подобрано турецкое *barış*. *Akçalı* заменило *malî*, а *maliye* оставлено.

На протяжении многих лет реформе противопоставил весьма солидную оппозицию. И если в ее начальной стадии оппозиция действовала весьма осторожно и пассивно, то это вероятно следует объяснить авторитетом Ататюрка, который покровительствовал Обществу.

Известно, что в конце 1945 года президент И. Иненю объявил об этапе политической свободы в государстве. Через несколько месяцев была создана оппозиционная Демократическая партия. «С ростом демократии, замечает И. Хейд, — усиливается и оппозиция»¹⁸.

Стамбульский университет открыл дискуссию по научной терминологии. Вопрос этот обсуждался и на V лингвистическом конгрессе в ноябре 1945 года.

¹⁴ U. Heyd, *Language reform in modern Turkey*. Jerusalem, 1956, стр. 41.

¹⁵ *Türkçe Sözlük*, Hazırlayan Mehmed A. Ağakay, Ankara, 1945.

¹⁶ *Teskilâtî Essasiye Kanunî (1921)* стала называться *Anayasa*.

¹⁷ U. Heyd, там же, стр. 42.

¹⁸ Там же, стр. 41.

Пуризму реформаторов резко воспротивилась Ассоциация педагогов Стамбула (Muallimler Birliği) и общество пропаганды свободных мыслей (İhtig Fikirleri Yauka Cemiyeti). Позиции этих организаций довольно четко видны из их названий. К сожалению, мы лишь вкратце останавливаемся на требованиях оппозиции, ее различных групп и представителей. Скажем лишь, что в основном они сводились к следующему: «язык в процессе естественного развития очищается, обогащается и упрощается. Общество не вправе вмешиваться в этот естественный процесс. Оно должно лишь способствовать ему»¹⁹.

В последнее время очень большое внимание проблеме языка уделяет Институт по изучению турецкой культуры (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü). Этой проблеме посвящен специальный сборник «О турецком языке»²⁰.

Авторы работ, опубликованных в нем, в основном, поддерживают и саму идею реформы и методы ее проведения, не оставляя без внимания, однако, ее слабые стороны. В качестве примера можно указать на статью Абдулкадыр Ипана «Раздумье о языке». Автор пишет, что за 30 лет Лингвистическое общество проделало огромную работу по изданию древних письменных памятников, переводу трудов иностранных авторов, популяризации новых слов. «Благодаря его стараниям, — отмечает А. Ипан, — турецкие писатели в своих произведениях сегодня употребляют такие слова, как *şeyhinna*, *olay*, *gelenek*, *yanık*, *esemen*, *tulanak* и т. д. Однако там же автор полемизирует с составителями „Türkçe Sözlük“, указывая на то, что значения многих слов, зафиксированных в нем, надуманы. Некоторые новые слова порой не соответствуют структуре языка, тем не менее, Общество старается их утвердить «Создается впечатление, — продолжает автор, — что реформаторы просто пытаются увеличить количество новых слов, не задумываясь над тем, что они непонятны читателю».

А. Ипан указывает на некоторые противоречия, замеченные им в проведении реформы. В частности, факт утверждения иноязычных лексем в качестве адекватов изгоняемых слов (*kapıcı*, *asip*, *bayan*, *bayındır* и др.). Интересны его взгляды и на некоторые иностранные слова, которые на протяжении веков употреблялись в турецком языке, но тем не менее отвергаются Обществом. Замена подобных слов «ископшо» турецкими, по мнению автора, ничем не оправданная акция. В качестве иллюстрации он приводит два слова *hürriyet* и *medeniyet*. Слова эти по сей день употребляются во всех тюркских языках и не вызывают ни у кого никаких неудобств. Взамен реформаторы предложили новые слова *özgürlük* и *uygarlık*. По своему действительному значению *özgürlük* не соответствует *hürriyet*, оно больше означает *istibdat*. Что же касается *uygarlık*, то этимология его вообще непонятна. Если оно связано с *uygu*, именем самого цивилизованного тюркского племени, то неясно, как *uygu* стало *uygar*. Это не соответствует законам турецкой фонетики». Эти замечания А. Ипана весьма справедливы и с ними нельзя не согласиться.

¹⁹ Подробно см. газету „Ulus“. 1951 г., 6 марта.

²⁰ Türk Dili için.. Ankara, 1966.

Если попытаться объяснить причины существования оппозиции, то в первую очередь, вероятно, следует указать на то, что слова, рекомендованные Обществом взамен изгоняемых лексем, отнюдь не всегда представляли собой точные их соответствия. Это обстоятельство создавало большие трудности, ибо: в разговорной речи значительный процент арабских и персидских слов был, порой, более «турецким», нежели новые т. н. «исконно» турецкие слова. Что же касается прессы и художественной литературы, то многие авторы сознательно избегали использования этих «исконно» турецких слов, считая, что пресса как оперативное средство массовой информации, а художественная литература как средство идейного и эстетического воздействия на массы должны быть максимально понятны читателю без всяких словарей и специальных лексикологических пояснений.

Примечательно, что оппозиция пользовалась довольно большой поддержкой различных слоев турецкой общественности. Именно против них направлена статья Кыванч Демира²¹, в которой он не соглашается с теми, кто выступает против таких слов, как *уарл*, *ilginç*, *göçken*, *imih*, *özgürlük*, *öğretin*, *koşul*, *öykü* и др. Он подчеркивает, что эти слова сегодня уже утвердились в письменном языке, а это дает право предположить их дальнейшее проникновение в разговорную речь. Автор статьи пишет: «Подобный скептицизм в свое время был проявлен в отношении очень многих слов (перечисление опущено нами. — Г. А.), существование которых в сегодняшнем языке никого не удивляет».

В 1973 году во время командировки в Турцию, нам предоставилась возможность провести некоторые наблюдения над распространением т. н. неологизмов. Наблюдение это проводилось среди двух условно разделенных возрастных групп. Выяснилось, что в словаре «молодых» (большинство из них школьники и лиценсты) довольно часто встречаются эти «новые», а порой действительно новые слова, как правило зафиксированные в школьных учебниках и реже в газетах («Cumhuriyet»). Эти же самые слова являются неизменным объектом насмешек «пожилых» (лиц свыше 45 лет). Например: *uçak alanı* — аэродром, естественно для любого из «молодых» и совершенно неприемлемо для «пожилых», продолжающих называть аэродром по-старому — *hava meydanı*. Подобных примеров довольно много.

Следует заметить, что лексический материал, предлагаемый Обществом, среди «пожилых» списал себе славу т. н. «*уудурта*», т. е. надуманного, но тем не менее тенденция обновления современной турецкой лексики проявляется довольно четко, чему безусловно способствует интенсивная деятельность Турецкого лингвистического общества.

²¹ Kıvanç Demir. Öz Türkçe üzerine. Türk Dili, 1967, № 195.

ლ ე ი ლ ა ნ ა ლ ა რ კ ი მ ი ლ ი

ს ა ე რ თ ო - ქ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ი ლ ექ ს ი კ ი დ ა ნ

I

ძველ ქართულსა და სევანურში დასტურდება საერთო ტვბ-/ტყბ- კომპლექსის შემცველი ზმნური ფუძეები, რომლებიც სემანტიკურადაც უკავშირდებიან ერთმანეთს:

ძვ. ქართ. შეტუბობა, შეტკობობა „მოქუმა მკლავთა“, გადახვევა, შემოხვევა შეწყყნარება. შდრ. შეტყუბებობა, ჩახუტება, ჩაკვრა¹.

ი. იმნაიშვილი ასე განმარტავს ამ სიტყვებს: შეტკობობა (ტკბილად) ღება. შეტყუბობა გადახვევა, ჩახუტება (შეტყუბება)².

ეს სიტყვები თანაბარი მნიშვნელობით გვხვდება ძველ ქართულში:

და მოიყვანა ყრმაჲ და დაადგინა იგი შორის მათსა და შე ი ტ ყ ბ ო ი გ ა C — შდრ. მკლავთა მოქუთა იგი DE (მარჯ. 9,36). შე ი ტ ყ ბ ე ს ი გ ი ნ ი და ამბორს უყევს ურთიერთს მშვიდობით (ცხოვრ. სინა-რაით. მამ. K—I 34,35). რ“ნი მორბიედ მისა, სიყუარულით შე ი ტ ყ ბ ო ბ ს (ნათლისალ. ქრისტ. K—I 14,36). და ამისა შემდგომად მოვიხუენით წმიდათა იგი ნაწილნი და თაყუანს-ვეით და შე ე ი ტ ყ ბ ე ნ ი თ (გამოცხად. იაკობ. და სხვ. K—II, 76,29)³.

შე ი ტ კ ბ ო და ბირსა აკოცა (II—მეფ. 14,33, ხელნაწ. II,88რ). მოიყვანა იგინი ახლოს მისა და ამბორს-უყო მათ და შე ი ტ კ ბ ნ ა ი გ ი ნ ი (დაბად. 48,10). ზვალისა დღე კუალად მოვიდა მეფე ძისა თვისისა და შე ი ტ კ ბ ო ი გ ი მკერდსა თვისსა (ბალავ. 107,27). ეამი არს შე ტ კ ბ ო ბ ის ა და ეამი არს განშორებისაჲ შე ტ კ ბ ო ბ ის ა გ ა ნ (H—2251, 272v).

გადატანითი მნიშვნელობით: მღვძარებაჲ და ლოცუაჲ ესოდენ შე ი ტ კ ბ ო ვ ლ ა დღე და ღამე ესე აქოვნად საქმედ (ცხოვრ. მაქს. აღმსარ. K—I, 64,7). და მთასა ერთსა მიიწია და ზეშთა ბუნებისა მოლუაწებათა ეტრფილა და დაყუდებისა ცხორებაჲ შე ი ტ კ ბ ო (ტიმ. ანტიოქ. 91,24). და აწ რასაჲ ეპყოენი და არა შე ე გ ი ტ კ ბ ო ბ შენ, ჭუარო ჩემო სასურველო, რამთა შენ მიერ ცხოელ ვიქმნა (ნიკიტ. მონაზ., შესხმ. ანდრ. 61,4). შფოთსა სოფლისასა და სიმდაბლესა შე ი ტ კ ბ ო ბ და (ცხოვრ. იოვ. და ეფთ. 33,30). შდრ. საფუსენსა მას ცხორებისასა შე ი ტ ყ ბ ო ბ და (A 19,20,21). საუყუნოჲ ცხორებაჲ შე ი ტ ყ ბ ო (A 95,116,8).

გვხვდება შემტკობებელიც: დღითი-დღე გამოიძარცუებოდა შრომათა მამართ მოლუაწებისათა მარხვისა და მღვძარებისა შე მ ტ კ ბ ო ბ ე ლ ი (იოვ.

¹ ილ. აბულაძე, ძველა ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973.
 ბოლო მნიშვნელობით ძველ ქართულ ტექსტებში ჩვეულებრივ შეტკობობა გვხვდება.
² ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, თბილისი, 1970.
³ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილების ძველი ქართული ენის სალექსიკონო ფონდის მასალებიდან.

ზედაზ. 15,23). რამეთუ პირველი კიბე სათნობათა არს სიმდაბლე, რომელი-
ფი აღიყვანებს ღმრთისა შე მ ტ კ ბ ბ ე ლ თ ა მისთა (წიო და ევაგრ. ასურ.
133,24).

ძველ ქართულთან შეპირისპირებით საინტერესო მასალას გვაძლევს სე-
ნური ენა, რომელსაც შემოუნახავს ძველი ქართული-სეული მნიშვნელობა
ტკბ-/ტყბ- ფუძისა:

ლიტბუ/ზრე (ლნტ., ბქვ.) „მიყვრა, მიწებება (უმეტესად ადამიანზე ითქ-
ვის“: ლ ა ხ ე ტ კ ე ბ ა ნ ხ უშვზარ (ლნტ.) „ერთმანეთს მიეყვრნენ, მიეწებნენ“
ლ ა ხ ტ კ ე ბ ა ნ (ბქვ.) „მიყვრა“.

ლიტბჭრე (ლშხ.) „მიყვრა, ჩაყვრა“: სგა ლ ა ხ ტ კ ე ბ ჳ რ ე თორნი, დია-
ჩალ „ჩაყვრა თონეში პურები“.

ლიტყბე (ბქვ., ლნტ., ლშხ.) „მიყვრა, გაყვრა, მიწებება“: ხ ა ტ კ ბ ე „ა-
ჩავს“ — სგა ლ ა ხ ტ კ ი ბ „ზედ მიყვრა... თაში დიარს ჩუაკვიში ი ჟი ლ ა
ხ ა ტ კ ი ბ ლუსუეარკი „ხაქაური გატეხა და მიყვრა ძუძუებზე“ (ლნტ. გვ.
249,34).

ლიტყბ (ზს., ლშხ., ლნტ.) „მიყვრლობა; მისუტება; ერთ ადგილას გა-
ჩეგება“...: დეშ ე ს ტ კ ა ბ ე რე „ვერ შეეგუა, ვერ შეეთვისა იქაურობას“.

ლიტყბუნე (ბზ.) „მიყვრა, ჩახუტება“: ჭყინტ სგა ხ ა ტ კ ბ ე ნ ა (დინას)
„კვი ჩახუტებია (ქალიშვილს)“. შდრ. სვან. ლიტყვბე/ლიტყუბე (ბქვ.):
„შეტუბება, შეერთება; შეამხანაგება“: ერქას ერემსგა ხეამ მარალ მე ტ ყ ვ-
ბ ა ნ ხ (ბზ.) შდრ. მე ტ ყ უ ბ ა ნ ხ (ბქვ.) „მაშინ იქ ბევრი ხალხი (კაცები) მასლ-
და (ზედმიწ. მეყრა)“.

ზემოთ განხილულ მაგალითებში ძველ ქართულსა და სვანურში (ზოგჯერ
სმოვნის მონაცვლეობით) გვაქვს ტკბ-/ტყბ- კომპლექსებიანი ვარიანტები...

ძველ ქართულში ისინი ხშირად გარკვეულ შინაარსობრივ ნიუანსს ატა-
ჩებენ. შეტყბობა, შეტყბობა შეიძლება ერთი ძირითადი მნიშვნელობით
გვხვდებოდეს... ასევე გადატანიით მნიშვნელობითაც. როგორც ჩანს. შე-
ტყბობა (||შეტყბობამ) შემდგომ უფრო ფართო, განყენებული შინაარსი მი-
იღო (შეწყვნარება; შეგუება, შეთვისება...). ასეთი სემანტიკური გადახრა ბუ-
ნებრივია. ეფექტობთ, ყველა ზემოგანხილულ მაგალითებს ძველს ქართულსა
და სვანურში სემანტიკური სათავე საერთო აქვთ.

ძვ. ქართ. შეტყუბება „ჩახუტება, ჩაყვრა“, ასევე შეტყბობა „და სვან.
ლიტყვბე/ლიტყუბე, რომ ტყუბიდან მომდინარეობს — მაშარმოვბია ტყუბ-
ფუძიდან, თითქოს ექვს არ იწვევს. ამას მოწმობს როგორც საერთო ბგერითი
შედგენილობა, ასევე სემანტიკა. ძვ. ქართ. ტყუბი „წყვილი, ტყუბი“: „თხანი
ჟღერნი და არანი შობენ ტყუბთა“ (ბ. კეს.-ექუს. დღ. 130,28). სვან.
ტყვბ (ბქვ.) „ტყუბი“. ტყვბი, ტყუბა (ლნტ.) „პეშვი (ორივე ხელით)“. „ტყუ-
ხელ „სოკოს სახეობაა: ხეს „მირტყუბებელი“. აღ ბოფშარ ნ ა ტ ყ უ ბ ა რ ა ლ
ლხ (ლნტ.) „ეს ბავშვები ტყუბები, ნატყუბრები არიან“. ამიშ ტ ყ ე ი ბ „ამის
ცალი, მეორე ნახევარი“.

ეს სიტყვა საერთოა მეგრულ-ქანურთანაც. მეგრულში: ტყუბი, ტყუბა,
ტუბი „ტყუბი“⁴. ქანურში: ტყუბი, ტყუბი; ტუბი (ა.თ.) „ტყუბი“⁵. ტყ-/ტყ- მთ-
საცვლეობა მეგრულ-ქანურში დადასტურებული ფონეტიკური მოვლენაა⁶.

⁴ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб., 1914.

⁵ Н. М а р р, Грамматика чалского (лазского) языка, СПб., 1910.

⁶ არნ. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი, 1936.

თუ ტყუბ- ფუძეა ამოსავალი ზემოგანხილულ ქართულ-სევანური ფორმებისათვის, მაშინ როგორ აიხსნება ტკბ/ტყბ ვარიანტთა მონაცვლეობა? შესაძლოა სემანტიკური ნიუანსის შეტანამ გამოიწვია მათი ბგერობრივი ვამაჟენ და ციდეე, ხომ არ უკავშირდება ტკბ- (ტყბ) კომპლექსიან ფორმებს ეტიმოლოგიურად ტკბილი? შტრ. ქართ. ტკბილი/ტყბილი⁷.

ძველ ქართულ ტექსტებში ხშირად ტკბილი ვადატანიით მნიშვნელობით გვხვდება (გემოს არ აღნიშნავს): უღელი ჩემი ტკბილ არს (მთ. 11,30). მრავალი ერი ისმენდა მისსა ტკბილად (მრ. 12,37). ტკბილ და საწაღერ არიან ქეშმარიტებისა სიტყუნი ვა სავსენი ჰადლითა (ცხოვრ. სვმ. მესუებ. K-1, 215,4). შენ, უფალი ჩუენო, ტკბილ ხარ და ქეშმარიტ (სიბრძნ. სოლომ. 15.1: ხელნ. I, 289r).

სავულისხმობა, რომ ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონმა“ შეტკბობა, შეტყბობა ტკბილ'თანა დაკავშირებული: [ტკბობა] იხ. ტკბილ, შეტყბობა, შეტკბობა. უნდა ეიფიქროთ, აერთოი ამ სიტყუებში საერთო ფუძეს ვარაუდობს. შტრ. შეტკბობა (ტკბილად) მიღება (ი. იმანიშვილი)⁸.

ამჭერად ჩვენთვის მთავარია, რომ ძველ ქართულსა და სევანურში გვაქვს საერთო ტკბ-/ტყბ- კომპლექსიანი ზმნური ფორმები, რომლებიც საერთო-ქართველური წარმოშობისა ჩანს: ამას ადასტურებს მათი ბგერითი შედგენილობა და სემანტიკა.

II

საერთო-ქართველური ცხ- ძირი უნდა გამოიყოფოდეს სევანურ ზმნაში.

ლიონიეც „გაღვიძება“, ზს. ლიფცხუნე: ხვამცხუნე „გაღვიძება“. ლნტ ლღეცხუნე „გაღვიძებული“, მეეცხე „გაღვიძებული, მღვიძარი“. ლნტ. ლეცხენი „იღვიძებს“. აეცხენე „აღვიძებს“ — ეანაეცხენე „გააღვიძა“. ეანამ აცხენე კობოლდ... ღეაეარ (ბზ.) „გააღვიძა კობოლმა... ვაეუბი“.

ვეარაუდობთ, რომ ამ ძირისა უნდა იყოს ქართული ცხადა, რომელიც თანხარად იხმარება ძველსა და ახალ ქართულში. სემანტიკურად იგი სევანურა ლიეც ზმნის ფარდია შტრ. სიტყუა სიზმარ-ცხადი „ძილ-ღვიძალი“. მასში ალ მანარობებელი სუფიქსი ჩანს. შტრ. ანალოგიური წარმოების ქმნადი, ხსნადი...

ძე. ქართ. ყნი საქმენი მდაბლისანი ცხად არიან წუე ონი სა და მამა შენი რომელი ჰხედაეს დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად (მათე 6,4). ცხადსა მას საქმესა იჭირე (განს. ი. 20J,35). რა იგინი ცხადად ჰხედვენ ვითარმედ ღმთისა საშუკელითა იღვენებიან (სიბრძნ. სოლომ. 16,18; ხელნ. I, 291v).

ცხად- ფუძიდან ნაწარმოები სიტყუებია:

ძე. ქართ. გამოცხადება „განცხადება“, „ჩუენება“ „გამოჩინება“...⁹: და გამოეცხადა ონი სოლომონს მეორედ ვა გამოეცხადა მას გაბაონს (III მეფ. ოშ. 9,2; ხელნ. I, 131r). რწ გამოაცხადის ვა ნათელი სწყე-

⁷ საბა ასე ვანმარტავს მათ: ტკბილი თაფლის გემოსაჲთ. ტყბილი ძველნი უბრძნის წუენს ტკბილსა ვარეთ, „ტყბილს“ უწოდენ. (სელხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ტფილისი, 1928).

⁸ მ. ძიძიშვილს შესაძლებლად მიაჩნია შეტყბობას დაკავშირება ტკბილ'თან (||ტკბილთან და აშლუნად ე/უ ბგერათა მონაცვლეობა სიტყუებში შეტყბობა || შეტკბობა (მ. ძიძიშვილი ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბილისი, 1960, გვ. 89).

⁹ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

ლუღებამ (ისო ზირაქ. 24,28 ხელნ. I, 324r). არა არს დაფარული, რომელი არა გამოცხადნეს (ლ. 8,17). ხუ უგუნურმან გამოცხადის თვისი იგი ევეთურებამ (იგავ. სოლომ. 13,17; ხელნ. I, 228r).

განცხადება: შენდამი განცხადენ ვედრებანი ჩემნი (იერემ. 20,12...). განუცხადა || გამოუცხადა იესუ თავი თვისი მოწაფეთათსთა (ი. 21,1).

განცხადებული „ცხადი, აშკარა, გამოჩინებული“: სასწაულ განცხადებულ იქმნა მათ მიერ (საქ. მოც. 4,16). განცხადებულ არს ჭურბის-ტანს ღმერთი ისრაელზე და ღიღარს სახელი მისი (ფსალმ. 75,2). შდრ. სევან. ყცხად მართლა, ნამდვილად, ცხადად“. შდრ. მეგრ. ცხადო, ქან. მცხადე-ცხადე“.

მეგრულ-ქანურში ამვე ცხ- ძირს ევარაუდობთ ქან. ყუცხ-, მეგრ. კურცხ- („ღვიძება“) ფუძეებში. მეგრ. კურცხე — ქართ. მკვრცხე „ფხიზელი“. მეგრ. ჯურცხუ — გაიღვიძა (ე. ი. „გაფხიზლდა“), გააკურცხინუ — გააღვიძა („გამო-ფხიზლა“)¹⁰.

ცხ- ძირის გამოყოფას აქ მხარს უჭერს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ძირეული კურ-//კვრ აქ თვალს უნდა აღნიშნავდეს¹¹.

ნ. მარი კურ-ს თვალის მნიშვნელობით გამოყოფს კურცხალში: კურ „თალი“, ცხალ (—წყალ) „წყალი“. კურ ფუძის ჰონაცკლეა კვრ: ე-ა-კვირ-ღებ-ი, მი-კვირ-ს... იგივე კურ- „თალი“ უკავშირდება ქართულ ყურ-ებ-ას¹².

საყურადღებოა, რომ გ. მაკავარიანს აღდგენილი აქვს სევან. ლიდეცხის ამოსვლი ფორმა: სევან. ა-ა-ცხ-უნ-ე „აღვიძებს“ < *ა-კვცხ-უნ-ე, თავის მხრივ *ცხ- < *ქეცხ < *ქუქეცხ¹³. ამრიგად, ავტორი მას მეგრულ-ქანურ კურცხს ფუძეს უკავშირებს...

ცხ- ძირის გამოყოფა ქართველურ ენებში ემყარება მათს ფონეტიკურსა და სემანტიკურ ერთიანობას.

III

ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან ცნობილია ზუერ/ზორ ფუძეთა შემცველი სიტყვები¹⁴:

ზუერი „ბაჟი, ხარკი, გამოსაღები“¹⁵: მეფენი ქუეყანისანი ვიეთგან მიიღებენ ხარკსა ანუ ზუერსა მათსა: შეილთაგან ანუ უცხოთაგან? (მათე, 17,2ა). რამეთუ თქუმულ არს: სახარკოსა ხარკი, საზუერესა ზუერი და მოეაღესა ფასი მისი (ბალაეარ. 163,13).

შეზუერე „მეზაჟე, ხარკის ამკრეფი“¹⁵: და დრტვნეიდეს ფარისეველნი და მწიგნობარნი მათნი მოწაფეთა მისთა თანა და იტყოდეს: რამათჳს მეზუერე

¹⁰ არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებათი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938, გვ. 30ა.

¹¹ არნ. ჩიქობავა, იქვე, გვ. 301.

¹² Н. Я. Мажир. Избранные труды. т. V. М.-Л., გვ. 330.

¹³ გ. მაკავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965, გვ. 65.

¹⁴ მ. ანდრონიკაშვილი ზორ/ზუერ- ფუძიდან ნაწარმოებ სიტყვებს ქველ ქართულში ანაწილ (პართულ) წარმოშობისად მიიჩნევს (მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბილისი, 1966, გვ. 242).

¹⁵ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

რეთა და ცოდვილთა თანა ქშეამთ და ჰსუამთ? (ლუკა 5,30). მეზუერ: მან აღიარნა ცოდვანი თესნი ქეშმარიტად, რამეთუ ცოდვილ იყო (მარტ. ქსთე... სინან. ლიტ. d. III, 293,33).

საზუერე „საბაჟა“: დაუტევა მათე საზუერე და აღილო საბაჟა: (იოე. ოქრობ. სწ. 87,4).

ძვ. ქართ. ზორვა „მსხვერპლის შეწირვა“: რამეთუ ორფეეს ნათესავით ფოთრაველი და მან პირველად ასწავა წარმართთა საიდუმლოდ ღმერთთა ზორვისა (ზღაპრ. ელან. I, იეს. 17). და დასთხიეს სისხლი უბრალოდ, სისხლძეთა და ასულთა მათთად, რომელ-იგი უზორეს კერპსა მას ქანანის... (ფსალმ. 105,38). უზორეს კერპთა და ქამეს ნაზორევი იგი (ნიციტ. მინაჰ. შესხმ.—ანდრ. A 35,20). უზორეიდეს საზორეელსა ღმერთთა უცბათა (იერემ. 19,13; იერუს.).

სევანურ ენაში შემონახულია უცვლელად ძველ ქართულთაჲ საერა: ზუერ/ზორ ფუძეები მათი ძირითადი მნიშვნელობით.

სევან. ლიზერ, ლიზერი (ბქვ.) „შეგროვება, მოგროვება, აკრეფა“. მუზერ „შემკრები“, გადასახადის, წყლის...). ლინზორე (ბზ.) შეგროვება (ხალხის; ფელის...). ლიზერი „თავმოყრა, შეკრება: ქვე ჩუ ინზორი „ხევის მოსახლეობის თვის იყრის“. კესარდ ხემა მარე ჩვად ნაზორე „კეისარმა ბევრი ხალხი (კაცები) შეკრება (შეყარა)“. ლუზერ (ბზ.) შეგროვილი. მუზერ/მუნზორე (ბქვ.) „შემკრები, შემგროვებელი“. ლინზორალ (უშგ. ბზ.), ლინზორალ (ბქვ.). ლინზორალ (ლშხ.) „(ხალხის) შეგროვება, შეკრება, თავმოყრა“. ლინზორალ (ლშხ.) „დღეობისათვის ხორბლის შეგროვება“.

მეგრულში დასტურდება ზორ- ფუძის ფონეტიკური შესატყვისი ზორმნაში ზირუა „შეგროვება“. შლრ. შესატყვისობა ო—ი: ქართ. ცოლი — მეფე ჩილი... ორი — ეირი, ზომავს — ზიმუნს.

ზორ/ზუერ ფუძეთა ირანული (პართული) წარმომავლობის შემთხვევაში მათი შეთვისება უნდა მივაკუთვნოთ საკმაოდ ადრეულ ხანას, შესაძლოა საერთო-ქართველური ენის დიფერენციაციამდელ პერიოდს.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

ფიქრია მაკალათია

მრავლობითის -ებ, -ნ სუფიქსთა ტოპონიმიკური ფუნქციისათვის

სემანტიკური თვალსაზრისით მრავლობითის სუფიქსებით (-ებ, -ნ, -თა) გაფორმებულ ტოპონიმთა ანალიზისას გასათვალისწინებელია შემდეგი: ა) ტოპონიმში წარმოდგენილია აღსანიშნ გეოგრაფიულ ობიექტთა სიმრავლე (ეწერიები, წყაროები...), აღსანიშნ გეოგრ. ობიექტზე აღამიანთა, ცხოველთა, მცენარეთა და სხვათა სიმრავლე (ვაშლები, ზარნაძეები...), ან აღსანიშნ გეოგრ. ობიექტის მფლობელთა სიმრავლე (მოწამეთა, ცაბურთა...). ეს უკანასკნელი სახელები, როგორც აღნიშნულია საენათმეცნიერო ლიტერატურაში¹, წარმოწობით საზღვრულჩაყარდნილი მსაზღვრელი სახელებია; -თა აღნიშნავს მსაზღვრელის და არა საზღვრულის — აღსანიშნ გეოგრ. ობიექტის — მრავლობითობას. ბ) ტოპონიმში არ არის წარმოდგენილი აღსანიშნ გეოგრ. ობიექტის სიმრავლე. ნომინაციის პერიოდში ტოპონიმი აღსანიშნ ობიექტთა რეალურ სიმრავლეს ასახავდა, რაც მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილმა საზღვრულჩაყარდნილმა ატრიბუტულმა მსაზღვრელმა იტვირთა (სასვილები — სასვილე ნაშულები...); რიც შემთხვევაში გაარსებითებული ზედსართავი სახელი თუ მიმღობა ინიათეთე საზღვრულის გარეშეა აღებული (მაღალაები, ნამბალი...).

აღსანიშნ გეოგრ. ობიექტთა მრავლობითობა ოდენ -ებ, -ნ სუფიქსებით გამოიხატება.

ფუნქციური თვალსაზრისით გასარკვევია: ა) მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილი ტოპონიმი გამოხატავს რეალურ სიმრავლეს (მამულები — სახნავი ნაკეთები, წყაროები — წყაროები...), თუ ბ) მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილ ტოპონიმს აღსანიშნ ობიექტთა რეალური სიმრავლე არ შეესაბამება (მორენი — მორევი, ხატნი — ხატი...).

-ებ, -ნ სუფიქსებით გაფორმებული ტოპონიმები, რომელთაც მრავლობითობის ფუნქცია არა აქვთ, მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე დასტურდება². მაგ.: ფშ.: სადაონი — მთა, ჩიტუათ წყალი — წყარო, ქაონი — ქაონი... ხეეს: ბორღლის წყალი — წყარო, ნამპალი — სამფარი, კოლანი — ნანგრევები... გუღამაყ: ბატარა ვაყენი — ვაყე, გაღმანი — ფერდობი, ჭვარნი — ხატი... იმერ: წყაროები — წყარო, მამულები — მამული, მაღალაები — მამული...

როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს: „ზოგიერთი სახელი მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითის ფუნქცია აღარ აქვს; ასეთთა ეკლესიაში სახმარებელი წიგნები: ეამ-ნ-ი, დავით-ნ-ი... ვანსაკუთრებით ხში-

¹ ვ. თ. ფ. რ. ი. ა. გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 286—289.

² სანიშნულად აღებული გაქვს მხოლოდ რამდენიმე ეონიკურ-დიალექტურა ჭგუფის ტოპონიმიური მასალა, რომელიც დატულია მსუ ტოპონიმიის ლაბორატორიის არქივში.

რია ასეთი ფორმები გეოგრ. სახელებში: რკონ-ი, მსხლ-ებ-ი, კოშკ-ებ-ი, მოწამეთა, ჩხიკ-თა, ცაბურ-თა და სხვ.“³. ამ ტიპის სახელებთან ამოსავალში მრავლობითის შინაარსია დასაშვები. ზემოაღწერილ ტოპონიმთან (სადღე-ლოდ, ან ნომინაციის ეტაპისათვის) კანონიერ, რეალურ მრავლობითობასთან გვაქვს საქმე, თუ -ებ და -ნ სუფიქსებს სხვა ფუნქცია ეძებნება?

საყურადღებოა პ. ჭაჭანიძის შენიშვნა იმერული მიკროტოპონიმების მხარით: „-ებ, როგორც ტოპონიმთა მაწარმოებელი, ყოველთვის არ გამოხატავს მრავლობითობას და არც კრებითობაზე მიუთითებს, მხოველობაში გვაქვს ტოპონიმები: ჭალები, კოდილები, ნიკელები, ფონეები, ყაროულები, გვირგვინოულები... „წყარობებს“ რომ ეძახიან ადგილს, რე ერთი წყაროა; ამის ირგვლივ მდებარე დიდ ადგილს ეწოდა „წყაროები“. აქაც -ებ წყაროს მრავლობითობას კი არ აღნიშნავს. არამედ ამ წყაროს ირგვლივ არსებული ადგილის სიდიდეზე მიუთითებს“⁴.

ტოპონიმებთან მრავლობითის სუფიქსს მრავლობითის შინაარსი არ შეესაბამება შემდეგ შემთხვევებში.

1. ზოგ ტოპონიმთან პრაქტიკულად შეუძლებელია აღსანიშნი ობიექტის სიმრავლის დაშვება. მაგ.: ფშ.: გოგოქურნი — ხატი, ლეჯაის წყალნი — ნაკურთხი წყარო, ამოსაჩენნი || ნასოფლარამოსაჩენნი — გზა... ხეეს.: ხთიშო-ნელნი — ხატი, მარტუა ტყენი — „ხე დგა მარტო“...

2. ერთი გეოგრაფიული ობიექტის აღმნიშვნელ ნებისმიერი წარმოების საზოგადო სახელს, რომელიც ტოპონიმად გამოიყენება, შეიძლება ახლდეს მრავლობითის სუფიქსით გაფორმებული ვარიანტი, მაგ.: ფშ.: მეედანი||მეიდანნი — სახნაეი, საქანელა||საქანელანი — გზა... ხეეს.: საგუბია||საგუბიანი — წყალი, კოლა||კოლანი — საძოვარი... მთიულ.: ნატუსი||ნატუსები — ფერდობი, წალკოტი||წალკოტები — მამული... იმერ.: ბოსლევი||ბოსლევები — სახნაეი, დაეცოლი||დაეცილები — საძოვარი... ქართლ.: ნადიკვარი||ნადიკვები — სახნაეი, ძირობა||ძირობები... რაჭ.: ნახიდვარი||ნახიდვრები, ნაფუძვარი||ნაფუძვრები...

3. მრავლობითის სუფიქსები შეიძლება დაერაოს:

ა) უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის (ან ოდენ უცნობი სემანტიკის) მიკროტოპონიმებს. მაგ.: ფშ.: აქრეშონი — მთა, მისეღურნი — ფერდობი... მთიულ.: აბერნი — სათიბი, ვაჭიშრელები — მთა... გულდამაყ.: ავაზნები — წყარო, კაკაშეშები — მამული... ქართლ.: თურქლებულები — ნაკვეთი, ჩაურმუბი — სათიბი... იმერ.: ჭერეხერთა||ჭერეხერთები — საყანე ადგილი, ქიშორლაქ||ქიშორლები — მთა, გულთები, მეჭერთები... გურ.: კამურნი||კამურები...

ბ) უცხო ენობრივი წარის მიკროტოპონიმებს. ეს ფაქტი შემჩნეულია მესხური ტოპონიმის მიმართ: „თურქული სახელწოდებანი ვანიცლიან ქართლის გავლენას... ხელშესახებია სუფიქსაცია. იგი ხშირ შემთხვევაში ქართულია და გამოხატულია -ებ-ით... ერთსიტყვიანია: ბაირები, თუმბები, ურლები, ჩაგოლები, საზლები, საზლულები, თანდურები... -ებ სუფიქსიანი კომპოზიტები: აქსიაღლები, თოფტაშები, აგრიოლები, ვერტაშები, ქეშბიჩანგები“⁵. -ებ სუ-

3 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 80.

4 პ. ჭაჭანიძე, წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები, ხელნაწერი (ინახება თსუ ტოპონიმის ლაბორატორიის არქივში).

5 მ. ბერიძე, ასპანძის რაიონის ტოპონიმთა ისტორიისათვის, სადიპლომო ნაშრომი, ხელნაწერი.

ფიქსით არის გაფორმებული თურქული ტოპონიმი ქართლშიც (დმანისის რაიონის ტოპონიმიკრა მასალის მიხედვით): აილები — სამოვარი, ალები — მინდორი, ობუთები — სათიბი, ულუზები — სამოვარი...

ამგვარად, მიკროტოპონიმებში მრავლობითის სუფიქსთა ხმარების ორი შემთხვევა დასტურდება: ა) რეალურ მრავლობითობას გამოხატავს, ბ) მრავლობითის ფორმას მრავლობითობის შინაარსი არ შეესაბამება.

მიკროტოპონიმიში -ებ, -ნ სუფიქსთა უნივერსალური ხმარების ფაქტი დღემდე საეტიმოლოგიური მსჯელობის საგანი არ ყოფილა.

ტოპონიმებთან, რომლებთანაც აღსანიშნავი ობიექტის რეალური მრავლობითობა არ ივარაუდება, -ებ და -ნ სუფიქსებს მატოპონიმებელი ფუნქცია უნდა, რასაც ადასტურებს შემდეგი:

ტოპონიმთა ფუნქციონირებაში გამოყენებულ მრავალრიცხოვან აფიქსთაგან (-ნ, -ებ, -თა, -ის, -ით, -ა, -იან, -ოვან, -ნარ და სხვ.), რომელიც ზიარია საზოგადო სახელებთან, მხოლოდ -ნ, -ებ და -ა სუფიქსებს აქვს განსაკუთრებული, გამორჩეული მდგომარეობა: იმ ფორმათა გვერდით, სადაც ეს აფიქსები თავისი ძირითადი ფუნქციით იხმარებიან, სხვა შემთხვევაში დაერთიან ტოპონიმად გამოყენებულ ნებისმიერი წარმოების საზოგადო სახელს (ან უცნობ ტოპონიმს). ამ ვითარების ენობრივ ფიქსაციას წარმოადგენს ორმაგი წარმოება, სადაც ისინი, როგორც წესი, მონაწილეობენ მეორეულ სიტყვაწარმოებით აფიქსებად.

3. ქაჯანიძე წერს: „წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმების მთავარი თავისებურება ისაა, რომ აქ მეტად ფართოდ არის გავრცელებული კნაობითის -ა სუფიქსიანი წარმოება, -ა — როგორც დამოუკიდებელი მაწარმოებელი და -ა — როგორც ყველა სუფიქსის ჯანმსღებელი... მაწარმოებლად განხორციელებულია -ებ სუფიქსის გამოყენება“⁶. მსგავსი ვითარებაა დადასტურებული მესხურ ტოპონიმიშიც: „ორმაგი სუფიქსაციის შემთხვევაში სუფიქსების მეორე ნაწილად ძირითადად გვხვდება -ა და -ებ დაბოლოება. -ებ შვიძლება დაერთოს ა) როგორც თავსართ-ბოლოსართიან სახელებს, ისე ბ) მხოლოდ ბოლოსართით წარმოებულ ტოპონიმებს: ერკორტ-ულ-ა, სა-გუბარ-ი-ებ-ი“⁷.

ორმაგი სუფიქსაციისას ტოპონიმთა მიერ განვლილი გზა ორ სიტყვაწარმოებით საფუძვლად ეყრდნობა: პირველად (თხილ-იან-ი, ნარ-ოვან-ი, სა-ჩქეფ-ი...), რომელიც ზიარია საზოგადო სახელისა და ტოპონიმისთვის, თანაბრად გასაგებია როგორც საზოგადო სახელის, ისე ტოპონიმის დონეზე, და მეორეულს (თხილიან-ებ-ი, ნარ-ოვან-ებ-ი, სა-ჩქეფ-ენ-ი...), რომელიც მოცემულ შემთხვევაში ზემოთყვანილ ტოპონიმთა იდენტურია სემანტიკურადაც და ფუნქციურადაც, როგორც საზოგადო სახელი კი იმავე შინაარსის გადმოსაცემად მეორეულ სიტყვაწარმოებით მოდელს არ საჭიროებს. მსგავსადვე დადგება მართვით ტოპონიმთა საკითხიც: გ უ რ ა ბ ი ერთდროულად შეიძლება იყოს საზოგადო სახელი და ტოპონიმი, გ უ რ ა ბ ნ ი კი იმავე მნიშვნელობით მხოლოდ ტოპონიმის დონეზეა შესაძლებელი (გ უ რ ა ბ ი !! გ უ რ ა ბ ნ ი — ერთა ზორევი), მაშინ როცა, როგორც საზოგადო სახელი, გ უ რ ა ბ ნ ი მხოლოდ რამდენიმე მორევეზე ითქმის (ამ კუთხით მთის დიალექტები წარმოადგენენ განიხილვის, იხ. ქვემოთ).

⁶ ამ კუთხით -ა-ს ფუნქცია საკვლევი.

⁷ 3. ქაჯანიძე, დასახ. ნაშრომი.

⁸ 3. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი.

-ებ, -ნ სუფიქსებს ოდენ მიკროტომონიმები საკიროებენ, არც ერთი შემთხვევა არ დასტურდება მაკროტომონიმებთან მათი ხმარებისა. ეს ფაქტი გასაგებია ხდება, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ, ჭერ ერთი, მაკროტომონიმები თავისი სტაბილურობით გამოირჩევიან და ხშირი ხმარების წყალობით ყოველთვის საცნაურია მათი ტომონიმიური მნიშვნელობა, ამდენად, არც „გატომონიმებას“ საკიროებენ; მეორეც, მიკროტომონიმები ახლოს დგას საზოგადო სახელებთან და, ბუნებრივია, მხოლოდ მათ სკირდება საზოგადო სახელთაგან გამიჯნული ფორმის ძიება.

ტომონიმთა ზემოდასახელებულ ჯგუფებში აღსანიშნ ობიექტთა რეალური სიმრავლე, არც სადღისოდ და არც ნომინაციის ეტაპისათვის, არ ივარაუდება -ებ და -ნ სუფიქსთა მატომონიმებელი ფუნქციის ვლინდება შემდეგში: ერთი მხრივ, მართი ან ნებისმიერი წარმოების მიკროტომონიმებს გამოყოფენ საზოგადო სახელთაგან. მეორე მხრივ, უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის (ან უცხო ენობრივი წარმოშობის) მიკროტომონიმებს ქართულ ენობრაე გარსში წარმოვედგენენ, რითაც მათ ერთგვარად ათანაბრებენ ქართული წარმოების მიკროტომონიმებთან.

-ებ, -ნ სუფიქსთა ხმარება მატომონიმებელი ფუნქციით განაზღვრებული ეთნიკურ-დიალექტური ჯგუფების მიხედვით. -ებ-ის ხმარების მაქსიმალური სიხშირით იმერული ტომონიმთა გამოირჩევა. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის, კერძოდ, ფშაურ-ხევსურულ მაკროტომონიმთაში მატომონიმებელი ფუნქციით -ნ არის გავრცელებული, რასაც, როგორც ჩანს, ხელა შეუწყობიან, რომ მხოლოდითის შინაარსის გამომხატველი ნარიანი მრავლობითის ფორმათა ხმარება რეალური ენობრივი ფაქტია საზოგადო სახელებშიც სახელთა კანონიერი მრავლობითობის ასახვის გვერდით (ამას ვერ ვიტყვით -ებ სუფიქსთან დაკავშირებით, რადგან რეალური მრავლობითობის გამომხატვის გარეშე მისი ხმარება მხოლოდ ტომონიმთაში შესაძლებელი, საზოგადო სახელებთან კი საერთოდ არ დასტურდება); ამ ფაქტზე ყურადღება გააპახვილა ი. გიგინეიშვილმა. ავტორი განიხილავს „ვეფხისტყაოსანში“ ფართოდ გავრცელებულ ფორმათა (იგულისხმება, ერთი მხრივ, მხოლოდითი თუ მრავლობითი რიცხვითა წარმოდგენილი ა დართული ფორმები: ღზინასა, რეტასა... ხორციელანი, ველანი, ხანანი... მეორე მხრივ, მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილი ჰასდარები — შებმანი, ცნობანი — და ისეთი არსებითი სახელები, რომელთაც მოცემულ კონტექსტში არ შეიძლება რეალურად მრავლობითის შინაარსი ჰქონოდათ: რიდენი, სკამნი და სხვ.) შესახებ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა ავტორის მიერ (ნ. მარი, იუსტ. აბულაძე, ი. იმნაიშვილი) წამოყენებულ ვარაუდებს, კერძოდ, „სკამნი“ ტიპის სახელთა მიმართ, აღნიშნავს:

ფორმები. რომლებიც „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება და ზელოვნურად შეთხზულ ფორმებადაა გამოცხადებული, ნამდვილად ხელოვნურა არ არის. ამ ტიპის წარმოება დღემდე დატულია ქართული ენის კილოებში — ფშაურში, ხევსურულში, მონღურში... სხვაგანაც... ფშ.: დაჭე, გენაცელე, სკამანი დაიდრე! დამიგავდებიან აი დო ვნი ცა... ხეეს.: ციხით ნარცხან გადმოვლურენ...“¹⁰ „ეს ფორმები ძალიან ახლოს დგას ე. წ. ემფატიკური მრავლობითის

* В. А. Никонов, Взаимосвязь в топонимике. М., 1964, стр. 47.

¹⁰ ი. გიგინეიშვილი, მრავლობითი რიცხვის ფორმათა ზოგი თვისებურების შესახებ „ვეფხისტყაოსანის“ ენაში, „მაცნე“, 1972, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 3, გვ. 1, 15, 117.

ფორმებთან, ოღონდ ეს მრავლობითი ისეთ სახელებს უჩნდება, რომელთაც აქვთ ჩვეულებრივი მრავლობითი რიცხვის ფორმები; მაგრამ ჩვეულებრივი მრავლობითი რიცხვის ფორმებისაგან ასეთი ფორმები იმით განსხვავდება, რომ წინაარსით მხოლოდ ერთი ბადალი ფორმებია. ამასთან, ასეთი ფორმები მხოლოდ პოეზიის ენისათვის არაა დამახასიათებელი, მაშასადამე, ხელოვნური წარმოშობისა კი არ არის, არამედ ხალხური მეტყველებიდან ჩანს შეტანილი ლექსის ენაში¹¹.

მრავლობითის ფორმები, რომელთაც რეალური მრავლობითის გაცემა არ ზეგაბამება, წარმოდგენილია -ნ სუფიქსით (როგორც „ვეფხისტყაოსანში“, იხეიხის დიალექტებში), მაშინ როცა სახელთა კანონიერი მრავლობითობა (ორი-ვეჯან) მეტ-ნაკლები უპირატესობით -ნ და -ებ სუფიქსებით გამოიხატება (მხოლოდითის წინაარსის გამოხატველ სახელებთან -ნ-ს ფუნქცია საკვლევი); მატონიმიური ფუნქციით კი საერთო ქართულის მასშტაბით ორივე სუფიქსი დასტურდება, თუნცა ფშაუკსა და ხევსურულში ორი ხმარებული სუფიქსიდან (-ნ, -ებ), როგორც მატონიმიური სუფიქსი, ოდენ -ნ ჩანს.

მეგრულში ქართული „ებ“-ის ექვივალენტ -ებ სუფიქსს არ უჩანს მატონიმიური ფუნქცია, რაც, შესაძლოა, იმიტომ იყოს შეპარობებული, რომ იგი რეალური მრავლობითობის აღნიშვნისასაც ძალიან იშვიათად დასტურდება მეგრულ ტოპონიმიში (გ. კაქარავა, პ. ცხადაია).

სადღეისოდ მრავლობითის სუფიქსთა მატონიმიური ფუნქცია ხელწესახები ჩანს არა მარტო ქართული, არამედ ქართველურ ენათაგან სვანური და კავკასიურ ენათაგან ქისტური (მანკისის ხეობა) მიკროტოპონიმიისათვის¹². მრავლობითის წინაარსის გამომხატველ გეოგრაფიულ სახელთა გვერდით შეინიშნება მრავლობითობის სუფიქსთა (სვან.: -არ, -ალ, -ერ, -ელ, ქისტ.: -Vშ) ხმარება მატონიმიური ფუნქციით; გამოიყოფა ქართულში დადასტურებულ ფორმები:

1. ერთი გეოგრაფიული ობიექტის აღმნიშვნელი ტოპონიმი მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგ.: სვან.: შედარ||შედედერ ტყე („ჩრდილენი“)..., ლასთიარ — ვაკობი („სათრები“), ლქუშარ — გზა („საქვიშები“)... ქისტ.: ობოლაჲ ბონოშ — ნასოფლარი („ობოლას ნაბინაყარი“), განაჲ ბაქდარაშ — შთა („განას ბინა“), სვიმენაჲ ნაქდარაშ — ნასახლარი („სვიმენას ნაბინაყარი“)...

2. ერთი გეოგრაფიული ობიექტის ამსახველ ტოპონიმს ახლავს მრავლობითის სუფიქსით გაფორმებული ვარიანტი. მაგ.: სვან.: მუჰმუქ||მუჰმუქერ — საოიბი (მუჰ — ტბა“), სუიფ||სუიფარ — ყანები („მოედანი“), ლატფ||ლატფი — ყანები (ტაფ — ფერდობი), სგიმურ||სგიმირელ — ყანები (სგიმ — მყავე წყლი)... ქისტ.: თოქუმ||თოქუმაშ — მეწყერი („ნახავი“), ჭყანტ||ჭყანტაშ — ქობიანი ადგილი („ჭყანტი“), რიყ||რიყაშ — რიყე („რიყე, ჭალა“)...; დეფო ნაჯიკ კა||კაშ — სახნავი („დეფოს ნაჯიკი ნაქეთი“), სოსი ფარას||ფარასაშ — სძოვარი („სოსის ფარეხი“)...

3. არანათელი სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმს ახლავს მრავლობითის სუფიქსით გაფორმებული ვარიანტი. მაგ.: სვან.: კარცხწი||კარცხწინი — ყანები, ნალ||ნალიერ — სათიბი, ტემთერ — ტემთარ — საძოვარი, წელ-

¹¹ ი. ვ. გიგინეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 118.

¹² სხვა ენათა ტოპონიმიური მასალა ამ კუთხით საკვლევი.

დერწელდრიელ — სახნაი, ლამლაჟილამლაჟიერ — ყანა... (ქისტურში უცნა ტოპონიმებთან -vშ-ს ხმარება, პანკისის ხეობის ტოპონიმიური მასალის მიხედვით, არ ჩანს).

მიკროტოპონიმიაში მრავლობითობის სუფიქსთა ტოპონიმიკური ფუნქციით ხმარების ფაქტი აღნიშნულია ტოპონიმიკურ ლიტერატურაში¹³.

ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში საკვლევი, თუ რატომ იძენს ესა თუ ის სუფიქსი მატოპონიმებელ ფუნქციას. ამა თუ იმ სუფიქსს მატოპონიმებელ ფუნქცია ექნება, თუ იგი შენდევ პირობებს (ან რამდენიმეს მიანიც) აკმაყოფილებს:

1. ტოპონიმთან არა აქვს თავისი ამოსავალი (საზოგადო სახელებთან და დასტურებული) ფუნქცია.

2. საზოგადოსახელისეულ მიკროტოპონიმებს განასხვავებს და მიჯნავს საზოგადო სახელთაგან.

3. მარტივ ან ნაწარმოებ ტოპონიმს იმავე გეოგრაფიული ობიექტის აღსანიშნავად ახლავს სუფიქსიანი ვარიანტი.

4. ერთეის უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის (ან უცხო წარმოშობის) ტოპონიმებს და აღორძებს „ნაცნობი“ ენობრივი გარსით.

მიკროტოპონიმიაში ამა თუ იმ სუფიქსის მატოპონიმებელი ფუნქციით ხმარების ფაქტი მნიშვნელოვანია ტოპონიმთა ტოპონიმიკური კვლევის თვალსაზრისით, რადგან: ა) საშუალება გვეძლევა გავმიჯნოთ შაკრო- და მიკროტოპონიმია, ბ) იკვეთება ტენდენცია საზოგადოსახელისეული ტოპონიმების ტოპონიმიკურ მოდულებთან გათანაბრებისა, გ) ხელშესახები სდება მიკროტოპონიმთა მიერ განვლილი გზა საზოგადო სახელიდან საკუთარ სახელამდე.

П. Н. МАКАЛАТИА

ТОПОНИМИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА -ებ -ებ, -ბ -პ

Резюме

Как отмечено в топонимической литературе (В. Шпербер, В. Никонцов, В. Мокшенико...), формы множественного числа имеют топонимическую функцию.

¹³ ვ. ნიკონოვი წერს: „Грамматический показатель множественности тут (იგულისხმება: Мосты, ფ. შ.) означает вовсе не „несколько мостов“, а „село у моста“, т. е. значение его чисто топонимическое: образовать название села от основы мост, обозначить не сам мост, а село возле него. Собственно топонимическую функцию формы множественного числа превосходно показал В. Шпербер на примере топонимическом материале W. Sperber, Die Bedeutung der Plurals bei sorbischen Flurnamen. „Zeitschrift für Slawistik“, Berlin, 1958, Bd. III, №2—4, стр. 310—322). Можно предположить, что такое употребление развилось под влиянием обычных топонимов в форме множественного числа, обозначавшей реальное множество, например, названия населенных пунктов, первоначально означавшие их жителей. Отвлеченный от таких названий показатель множественности стал ощущаться как топонимобразующий формант“ (В. А. Никонцов, დასახ. ნაშრ., გვ. 96). საყურადღებოა ე. შოკიენკოს აზრი: „формальное отличие многих топонимов—употребление множественного числа. Оно используется для различия топонима и ашелятива“ (В. М. Мокшенико. Закон относительной негативности и репликальная топонимика, Вопросы топонимстики, №6, Свердловск, 1971, გვ. 82.

В грузинских микротопонимах (материал данного исследования ограничен. Пользуемся региональным материалом, который находится в топонимической лаборатории ТГУ) показатели множественности -ებ -ებ, -ბ -ბ часто не выражают множественность обозначаемых объектов:

ა) Очень распространена модель с показателями множественности -ებ, -ებ, -ბ, -ბ, но множественность не означает реальной множественности объектов. Здесь слово, грамматически оформленное как множественное число, обозначает единственный объект (ლეგაის წყალნი ლეგაის ცგალი რძინი იმ. ლეგა, священная вода...).

ბ) Для обозначения одного объекта употребляются параллельные формы в единственном и множественном числах (ბოსლევი || ბოსლევები boslevi || boslevebi — пахатное поле...).

ვ) К микротопонимам, структура и семантика которых неясна (или иноязычного происхождения), добавляются показатели множественности (თურქლებულიბი turklebulebi — участок земли... უღუბები unqubebi — пастбище...).

В результате нашей работы нам представляется возможным сделать вывод: показатели множественности -ებ -ებ, -ბ -ბ имеют топонимическую функцию. Они, во первых, микротопонимов отделяют от нарицательных имен (например, какое-нибудь გურაბი gurabi «омут» одновременно может быть и нарицательным именем и топонимом, а გურაბნი gurabni, с показателем множественности, обозначая одни омут, встречается только в топонимии), во вторых, микротопонимам с заглавной структурой и семантикой (а также иноязычного происхождения) дают грузинскую языковую модель.

Указанное явление наблюдается в материале и других языков (например, из картвельских языков прослеживается в сванском, а из кавказских — в чеченском — по материалам Панкисского ущелья...).

(წარმოადგინა სპარტელოს ს.რ ჰეცხერეზაია აკადემიის
აკადემიკოსმა შ. შიბაგურმა)

ირინა მელიქიშვილი

ე>ი პროცესი ზანურ დიალექტებში და ხმოვანთა შესატყვისობის ერთი დარღვევა ქართველურ ენებში

ზანურ დიალექტებში დასტურდება ე-ს ი ხმოვანთა შეცვლის შემთხვევები. იქ, სადაც ქანურში ე გვაქვს, მეგრულში ზოგჯერ ი იწენს თავს¹. მოვიყვანო შესაბამის მასალას:

ქან. ნენა: მეგრ. ნინა „ენა“

ქან. ბენეხი/ბინეხი: მეგრ. ბინეხი „ვაზი“

ქან. კვენური: მეგრ. კვინორი „კვერნა“

ქან. ლემში: მეგრ. ლეში/ლიში „ნემსი“

ქან. გენი/ჟენი/ნჯენი: მეგრ. გენი/გინი „ხზო“.

წარმოდგენილი მასალის ანალიზი საფუძველს იძლევა ე>ი გადასვლა პოზიციური ხასიათის ცვლილებად მივიჩნიოთ. ეს გადასვლა, როგორც ჩანს, ხდება უპირატესად წინაენისმიერი სონორის — ნ-ს წინ, თუმცა მოსალოდნელია სხვა წინაენისმიერი ჩქამიერების წინაც, როგორც ამას ლიში<ლემში ფორმა მოწმობს.

ქართულიდან მეგრულში ნასესხებ სიტყვებში ე ხმოვნის ნაცვლად ი ამავე პოზიციაში — წინაენისმიერი სონორი ნ-ს წინ გვხვდება. მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს:

ქართ. ძღვენი — მეგრ. ძღვინი

ქართ. მდელი (გურ. მენდალი) — მეგრ. შინდალი

საინტერესოა ინგირ/ინგერ გეოგრაფიული სახელის ფორმაც, რომლის მიღების გზა ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ეგურ—ენგურ—ინგურ—ინგირ. ამოსავალი ეგურ- ფორმა დატულია XVI ს-ის ძეგლში².

როგორც ვხედავთ, ამ სამი სიტყვის ფორმაც ეთანამება ჩვენს ვარაუდს ე>ი პროცესის პოზიციური ხასიათის შესახებ. აქაც გადასვლას წინაენისმიერი სონორის წინ აქვს ადგილი.

აქვე შეიძლება განვიხილოთ კიდევ ერთი მეგრული ფორმა, რომლის შესახებ პირის გადაწყვეტით თქმა, ნასესხებ მასალას წარმოადგენს იგი თუ ქართულის შესატყვის ფორმას. ესაა მეგრული ლინჯ- ქართული სპილენძის ფარდალ³.

¹ მეგრულ დიალექტებში ე/ი მონაცვლას შესახებ იხ. И. Клишвидзе. Грамматика мингрельского (ингушского) языка. СПб. 1914. გვ. 011; ე>ი გადასვლა სპორადულ პროცესად არის მიჩნეული თ. გამყრელიძის და ვ. მაჭავარიანის მონოგრაფიაში; სონანტთა სესტმა და აბლატუა ქართულურ ენებში, თბ., 1955, გვ. 168; აგრეთვე გ. მაჭავარიანის შრომაში: საერთო-ქართველური კონსონანტური სასტემა, თბ., 1965, გვ. 43.

² გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, I, თბილისი, 1962, გვ. 65.

³ Ал. Цагарели. Мингрельские этюды. Опыт фонетички мингрельского языка. СПб. 1880. გვ.49; Г. А. Климов. Этимологический словарь картвельских языков, М.,

თუ ერთმანეთთან დავაჯავშინებთ ქართულ და მეგრულ ფორმებს (იქნება ეს სესზება თუ შესატყვისობა), აქაც ამოსავალი ე ხმოვნის ი-დ ცვლასთან გვექნება საქმე ნ-ს წინა პოზიციასში.

ხმოვანთა და თანხმოვანთა პოზიციური ურთიერთგავლენა ისეთ ხშირ მოვლენას არ წარმოადგენს, როგორსაც საკუთრივ თანხმოვანთა და საკუთრივ ხმოვანთა ურთიერთგავლენა. მეგრულ-ქანურში იგი ელინდება ხმოვანთა ცვლაში ბავისმიერი თანხმოვნების, განსაკუთრებით ვ და შ თანხმოვნების მეზობლობაში¹. თანხმოვანთა ასიმილაციური გავლენა ხმოვნებზე საკმაოდ გავრცელებულია ინდო-ევროპულ ენებში².

ე> ი გადასვლის პოზიციის დადგენას მნიშვნელობა აქვს ქართულ-ზანურ-ქანურ შესატყვისობათა თვალსაზრისითაც, რადგან კანონზომიერი ე-ს ნაცვლად ი-ს ზანურსა და სვანურში ჩვეულებრივ სწორედ იმ პოზიციებში ვხვდებით. სადაც იგი მეგრულში ელინდებოდა³.

გარდა ზემოთ განხილული ფორმებისა, სადაც ქართული ე ხმოვნის შესატყვისად მეგრულში ი გვექნება, ქანური კი შედარებით არქაულ გახმოვანებას წარმოვადგენდა, არის კიდევ ფორმათა ერთი რიგი. რომლებშიც ქართული ა-სა და ე-ს შესატყვისად როგორც მეგრულში, ისე ქანურშიც ი-ს ეპთულობთ. მოვიყვანთ ამ ფორმებს.

1. ქართ. ანწლი: ქან. ინჭირი: მეგრ. ინჭირი/ინჭკრი: სვან. ანწვე
 2. ქართ. ათი: ქან. ვითი: მეგრ. ვითი: სვან. აუნდ
ქართ. დედა: მეგრ. დიდა: სვან. დი
ქართ. შენ: ქან. ხოფ. სინ: ვიწ. არქაბ. ათინ. სი: მეგრ. სი: სვან. სი
ქართ. ზენა: ქან. უინ: მეგრ. უინ/უი: სვან. უი
ქართ. შუმა: ქან. დიშქა: მეგრ. დიშქა: სვან. ჴქქ
 7. ქართ. ძეწნა: მეგრ. ჴიჭონ, ჴიჭონ: სვან. ჩიჭუნდ
- ყველა ამ ფორმაში ი-ს მეგრულ-ქანურში ვხვდებით წინაენისმიერი სონორი ნ-ს ან წინაენისმიერი ჩქამიერი დ, თ, შ, ჴ-ს წინ.

1964, გვ. 153; ე. კლაპოჯი, სენურ სან ჴუნქანეღუნქან ჴანუადან ანეღუნ ფორმად თელს. მ. ინდო-ევროპულ ქართულ დიალექტებში მადეკრადან მოქანარდ მიიწუნა. ასეთივე წარმოავლობისად მანანა სომხური აყჩისმ ჴ. ჴუნქანს. იხ. მ. ანდრონიკაშვილი, სარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივ ურთიერთობებში, თბილ. 1966, გვ. 18, ეს სიტყვა საშუალო ირანულიდან ხელახლად უნდა ჩინდეს ნანესებში ქართულს, ამჟამად უკვე ბინეპოლ-ს სხვათ. მ. ანდრონიკაშვილი. დას. ს. სარკონი, გვ. 362.

² ჴ. გუდაევა, რს-ში გადასვლის ჴოგიერთი შემთხვევა ჴანურ (მეგრულ-ქანურ) ენაში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, XXV, № 1, 1960.

³ ეხოზელ თანხმოვანთა ვარდნით სი-სათი ცვლილება შეახებ რომანულ ენებში იხ. მაგ. Э. Бурский, Основы происхождения языков. М., 1952, გვ. 410. ასეთი ცვლილებები სწრაფ გეგმეულ ენებშიც. იხ. მაგ., Л. Р. Зиндзар, Т. В. Строева. Историческая фонетика немецкого языка. М., 1965.

⁴ ქართ. ე-ს შესატყვისად ი-ს გამოყენება შეახებ ჴანურში იხ. გ. როგაევა, ბერძნულ-სლავონულ-დასავლურ შემთხვევასათვის ქართულ ენებში, ივე, XII, 1960, გვ. 161; მისივე ე-ს ხმოვანთა დანაწილებასათვის ქართულ ენებში, თან ფოლოგიკის ფაქტობების XIV სასესიონგრო სესიის თეზისები, 1970, გვ. 25. Г. А. Климов, Опыт реконструкции фонемного состава общекартвельского языка ошосы. Изв. АН СССР, Отд. лит. и языка, 1960, 19, გვ. 23; იხ. აგრეთვე მისივე: Этимология и структура картвельских языков, Введение. М., 1961, გვ. 39. К. Н. Schmidt, Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der süd-kaukasischen Grundsprache, Wiesbaden, 1962, გვ. 35-36.

სანამ მხოლოდ მეგრული და ქანური ფორმების ურთიერთობას, ან ქართულიდან მეგრულში ნასესხები სიტყვების ფორმას განვიხილავდით, ექვს ან იწვევდა ის, რომ ე ხმოვნის პოზიციურ ცვლილებასთან გვაქვს საქმე. ქართული შესატყვისი ფორმების მოხმობის შემდეგ ამოსავალი ხმოვნის საკოზიხი შედარებით რთულდება: მეგრულ-ქანური ი წინანისმიერების წინ ელინდება ქართული ე და ა ხმოვნების შესატყვისად, ქართული ე და ა ხმოვნების კანონზომიერ შესატყვისს მეგრულ-ქანურში კი შესაბამისად ა და ო ხმოვნები წარმოადგენენ. ამდენად, გასარკვევია, მხოლოდ ე > ი გადასვლას აქვს ადგილი წინანისმიერი თანხმოვნიების წინ ზანურში, თუ იმავე პოზიციასში ა > ი და ო > ი გადასვლათა შესაძლებლობაც უნდა დავეუშვათ. ქვიმოთ შევეცდებით ვუჩვენოთ, რომ შესატყვისობანი ქართ. ე : ზან ი და ქართ. ა : ზან ი ეკვავ ე > ა პროცესის მოქმედებასთან არის დაკავშირებული.

ზემოთ ჩამოთვლალ შესატყვის ფორმათაგან გამოიყოფა ერთი ჯგუფი, რომელშიც ქართ. ე და ა ხმოვნების შესატყვისად ი ხმოვნის გამოვლენა ზანურში ნაუმლაუტარი ე-ს წინაენისმიერ თანხმოვნებთან ასიმილაციის შედეგად შეიძლება ჩავთვალოთ⁷. ეს ფორმებია: ზან. ინჭირ- ვით- მეგრ. ზიჭონ-, ჰიჭონ-.

ინჭირ- ფორმის ანლაუტის ვოკალიზმს ანომალიურად მიიჩნევენ გ. კლიმოვი⁸, გ. მაქაეარიანი⁹. ნ. მარი, რომელსაც ამ შესატყვისობის გამოვლენა ეკუთვნის, ადადგინდა არქეტის თავიიდური არასიბილანტური სპირანტი¹⁰. გ. მაქაეარიანიც სპიროდ თვლის ამ ფორმისათვის კონსონანტური ანლაუტის აღდგენას. არქეტისი *ღანწლ წინაეღარული რიგის მკლერი ნაპრალოვანი თანხმოვნით ანლაუტში, მისი აზრით, აგვახსენიენებს სვანური ფორმის თავიიდურის კონსონანტის მსა(ღ) და მეგრული ფორმის თავიიდურის ეოკალიზმსაც. ზანურში თავიიდური *ო ხმოვნის ი-დ შეცვლას იგი უკავშირებს *ღ-ის დაკარგვას ანლაუტში¹¹.

ზანური ანლაუტის ვოკალიზმის ასხნა შესაძლებელი ჩანს უმლაუტსა და E-ის ასიმილაციურ გავლენაზე დამყარებით. ქართული აწლის შესატყვისად სავართო ზანურში უნდა მოველოდეთ *ონჭირ- ფორმას, რომელიც უმლაუტის გზით მოგვემდა *ტენჭირ-ს, აქედან კი E-სთან ასიმილაციის გზით მივალდებოდ მეგრულსა და ქანურში დადასტურებულ ინჭირ-ს.

რაც შეეხება სვანური ანლაუტის გ-ს, გასახარებელია მ. ქალდანის მიერ შემოთავაზებული ასხნა: ეს ფონემა განვითარებული უნდა იყოს ანლაუტის ო-ს უმლაუტის გზით მიღებული ტე კომპლექსის წინა პოზიციასში. მ. ქალდანის მიერ ნაყარადევიც ეს ასეთია: ზანურიდან ნასესხები *ონჭირ- ბოლოკიდურის მოკვეციტა და ემლაუტით სვანურში იძლევა *ტენჭ- ფორმას; ტ-ს წინ გ-ს განვითარებით ვიღებთ ფორმას *გტენჭ, ტ-ს მეტათეზისით მიიღება *გენჭტ, ტ-ს

⁷ ისტორიულ ზანურში უმლაუტის არსებობაზე მიუთითებენ თ. გამყრელიძე და გ. მაქაეარიანი შრომებში: სონანტთა სისტემა და ანლაუტი ქართულურ ენებში, გვ. 161 და 162. სახელურ ფუძეებში ქართული ე და ა-ს შესატყვისად ზანურში ე-ს გამოვლენას ისინი უმლაუტის მოქმედებით ხსნიან.

⁸ Г. А. Климов, Этимологический словарь, გვ. 44.

⁹ გ. მაქაეარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, გვ. 75.

¹⁰ Н. Марр, Тубал-каинский вклад в сванском, Изв. АН СССР. 1912, გვ. 1095-1096.

¹¹ გ. მაქაეარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, გვ. 75. იხ. აგრეთვე: თ. გამყრელიძე, გ. მაქაეარიანი, სონანტთა სისტემა..., გვ. 82.

გამათრთოებელი მოქმედების შედეგად კი — ფორმა *განჭქ¹². ამ მსჯელობას შესაძლებელია მხოლოდ ის დაეუმატოთ, რომ უმლაუტის მოქმედების შედეგი ზანურიდან ნასესხებ ფორმაშივე არ არის გამორიცხული.

ქართული ათი-ს შესატყვისად ზანური ვითი ნაუმლაუტარი *ვეთი-ს გაე-ლით მიიჩნიათ მიღებული თ. გამყრელიძეს და გ. მაქავარიანს¹³.

შესატყვისობისათვის ქართული ძეწნა: მეგრული ზიჭონ-, ჰიჭონ-, თ. გამყრელიძე და გ. მაქავარიანი აღადგენენ *ძიწინ- არქეტის¹⁴. ამ არქეტისის საერთო-ზანური შესატყვისი ა განხმევანების შემცველი უნდა ყოფილიყო. შესაძლებლად მიგვაჩნია ამოსავალი ა-ს ე-ში გადასვლა კვლავ უმლაუტის მოქმედების შედეგად მივიჩნიოთ, რადგან, ამავე ავტორების აზრით, უმლაუტი როგორც მოქმედი ფონეტიკური პროცესი წინ უსწრებდა სონანტთა ეოკალიზაციას.

ამ ტიპის გადასვლათა ე ხმოვნის შემცველი გარდამავალი საფეხური დატულია იმ ქანურ ფორმებში, სადაც ქართული ე-ს შესატყვისად კვლავ ე-ს ეხდებიან. ასეთებია, მაგალითად, ჩვენ მიერ განხილულ ღორმთავან ქანური ლეშში ქართული ნემსის შესატყვისად; ქანური ბენეხი ქართული ვენახის შესატყვისად. ქანური კვენური ქართული კვერნას შესატყვისად. ამ ფორმებში ე-ს გამოვლენა ნაცვლად მოსალოდნელი კანონზომიერი ა განხმევანებისა, უმლაუტის მოქმედების შედეგად უნდა მივიჩნიოთ. ქანურ ლეშ- და კვენურ-ფორმებს უმლაუტის შედეგად მიღებულად მიიჩნევენ თ. გამყრელიძე და გ. მაქავარიანი¹⁵.

საგულისხმოა, რომ უმლაუტისა და მეგრულში გავრცელებული ასიმილაციური პროცესების საშუალებით ქანური ბენეხი და მეგრული ბინეხი ქართულ ვენახს შეიძლება დაეუკავშიროთ, როგორც კანონზომიერი შესატყვისის ფორმები¹⁷. ქართული ვენახის შესატყვისად საერთო-ზანურში უნდა ვივარაუდოთ *ზანახ-ი, აქედან უმლაუტის გზით მივიღებდით *ზანეხ-ი ფორმას, შემდეგ ხმოვანთა დისტანციური ასიმილაციის გზით ბენეხ-ს¹⁸, რომელიც ქანურშია დადასტურებული და ბოლოს კი ნ-ს. ასიმილაციური გავლენის შედეგად მეგრულში დადასტურებულ ბინეხ-ს. თავიკიდური ბ მეგრულ-ქანურ ფორმებში ქართული ე-ს შესატყვისად არ წარმოადგენს სრულიად იზოლირებულ ფაქტს.

12 მ. ქალაქანი, სვანური ენის ფონეტიკა, I, უმლაუტის სასტემა სვანურში, თბ., 1969, გვ. 85—86.

13 თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა..., გვ. 168.

14 დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.

15 დასახ. ნაშრომი, გვ. 169.

16 თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა..., გვ. 160; 169; კვენურ ფორმის მიღების გზა ავტორებს ასე აქვთ წარმოდგენილი: საერთო-ზანური *კუანარ-ი > *კუენარ-ი (უმლაუტი) > კვენური (ქანური ფორმა; მარცვლოვანი სონანტის ეოკალიზაციით).

17 შტრ. გ. როგავა, ეი ხმოვანთა მიმართებისათვის ქარაველურ ენებში, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის X IV სამეცნიერო სესიის თეზისები, 1973, გვ. 25. ამ სიტყვის შესაძლებელი ნასესხობა ინდოევროპულიდან (შტრ. ი-ე *poin-u-ko-s „ახვეული“ რუსული ВЕРОХ. Г. А. Цитомон, Этимологический словарь... ამ გამორიცხავს მის ქართულ-ზანურ გალიფერენტობულ მასალად მიჩნევას, გვ. 83.

18 წინამდებელი ხმოვანზე მომდევნო მარცვლის ხმოვნის ასიმილაციური გავლენის შესახებ მეგრულ-ქანურში იხ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა..., გვ. 169.

რადგან აუსლაუტში ქართული ვ: ზანური ბ არც თუ იშვიათი მოვლენაა¹⁹. შდრ. ქართული ტყავი: მეგრული ტყეხი; ქართული თივა: მეგრული თიფი, სეან. ლიშღაბ „შრომა, ქმნა“ ქართული კრავი: მეგრული კირიხი; ქართული ტყვი: მეგრული ტეხი.

მეგრ. ლიწჷ- ფორმაც (თუ იგი ქართული სპილენძის შესატყვისად მივაჩნევთ, ამის სასარგებლოდ კი თანხმობანთა შესატყვისობა ქართ. ძ: მეგრ. ჭ მეტყველებს) უმლაუტის საფეხურის გავლით უნდა იყოს მიღებული: *ლაწჷ > *ლუწჷ (უმლაუტით) > ლინჯი (ნ-ს ასიმილაციური გავლენის შედეგად).

ამრიგად, ფორმათა ამ ჯგუფში (მეგრულ-ქანური იწჷირ-, ვით-, მეგრულ ბინჯ-, კვინორ-, ლიშ-, ლინჯ-, ზიჭონ-/ვიჭონ-) ამოსავალი ა და ო ხმოვნები კი არ გადადის წინაენისმიერების წინ ი-ში, არამედ ა და ო ხმოვნებისაგან უმლაუტის გზით ნიღბული ე ხმოვანი.

ფორმათა მეორე ჯგუფში ნაუმლაუტარი ე-ს შემცველი საფეხურის დაწევა ვერ სერხდება, რადგან ეს ფორმებზე ან ხმოვნით არის დაბოლოებული, ან ისეთ მეტყველების ნაწილებს წარმოადგენენ, რომელთაც სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არ დაერთვით. სამაგიეროდ, ხერხდება ამ ფორმათა საერთო ფონეტიკური თვისების გამოყოფა, რომელიც ამოსავალი ხმოვნის ი-ში გადასვლის ვ-მომწვევ პირობად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ ფორმებში ი-ში გადასული ხმოვნის არა მარტო მომდევნო, არამედ წინამავალი თანხმოვანიც წინაენისმიერია. მართლაც, ნინა, დიდა, დიშჷა, სინ²⁰, შინ²¹ ფორმებში წინაენისმიერია როგორც ხმოვნის წინამავალი, ისე მომდევნო თანხმოვანი.

ვფიქრობთ, ასეთი პოზიციის შემადგერხებლად მოქმედებდა საერთო-ქართველური ე ხმოვნის ზანურში ა ხმოვნად გადასვლაზე. ზანური ხმოვანთადაც წვევის შედეგად ამ პოზიციის ე ხმოვანი უნდა დარჩენილიყო. ეს ე ხმოვანა შემდეგ თანხმოვანთა მასიმილირებული გავლენის წყალობით ი ხმოვანში არს გადასული.

საყურადღებოა, რომ ფორმათა ამ უკანასკნელი ჯგუფის შესატყვისად სუანურში ი ხმოვნიან ფორმებს ვადასტურებთ: ნინ, დი, სი, ში; ვფიქრობთ, აქვე ჩვენ მიერ განხილულ ფონეტიკურ პროცესთან: წინაენისმიერი თანხმოვნების გავლენით ე-ს ი ხმოვანში გადასვლასთან უნდა გვქონდეს საქმე. ამრიგად, ეს პროცესი სპორადულად სუანურშიც იჩენს თავს. ზემოთ ჩამოთვლილის გარდა, ამ პროცესის მოქმედების შედეგად უნდა იყოს მიღებული სუანურში I პირის ნაცვალსახელის ფორმა. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ I და II პირის ნაცვალსახელთა ზანური და სუანური ფორმების ანალიზი საჯულისხში მასალას იძლევა ჩვენთვის საინტერესო პროცესის პოზიციის გარკვევისათვის.

მეორე პირის ნაცვალსახელის საერთო-ქართველური *სენ არქტიპიდან, რომელიც საკმაო დამაჯერებლობით არის აღდგენილი ქართ. შენ: ზან. სინჯხ:

¹⁹ თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი შესაძლებლად მიიჩნევენ ე/ბ მინაცვლად საერთო-ქართველურ ეოქას მიეწეროს: დასახ. ნაშრომი, გვ. 111.

²⁰ შდრ. თ. გამყრელიძის მიერ წარმოდგენილი ახსნა ზან. სი „შენ“ ფორმის ეოქას მისა. იგი მას რედუქციის შედეგად მიღებულად მიიჩნევს. იხ. პ. ს. ი: სიბილანთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი, 1959, გვ. 37.

²¹ ზან.-სუან. ფი ფორმის ეოქასზე ი. პ. შვიდლი თ. გამყრელიძის მიერ შემოთავაზებულ ახსნას ავრცელებს: Studien zur Rekonstruktion, გვ. 35. ქართ. ენა: მეგრ. ნინა, ჭან. ზენა: სუან. ნინ-, ნჯნ- შესატყვისობისათვის *ნენა არქტიპის აღდგენს ვ. კლიმოვიც მთი: филологический словарь, გვ. 147.

სენ. სი შესატყვისობის საფუძველზე, ზანურსა და სვანურში იდენტურ ფორმას ვიღებთ. საპირისპიროდ ამისა, პირველი პირის საერთო-ქართველური *მენ არქეტიპი განსხვავებულ რეფლექსებს იძლევა ზანურსა და სვანურში. ზანურში ქართული მენ/მენ-ს შესატყვისად ეპოულობთ მან (ქანტრა) და ჰა (მეგრული) ფორმებს, ხოლო სვანურში მეორე პირის ნაცვალსახელის მსგავსი განვითარების შედეგად ვიღებთ ფორმას ში. რით უნდა აიხსნას ერთ შემთხვევაში ერთგვარი განვითარება ზანურსა და სვანურში (სი II პირის ნაცვალსახელისათვის ორივე ენაში), ხოლო მეორე შემთხვევაში განსხვავებული ფორმების არსებობა (ში I პირის ნაცვალსახელისათვის სვანურში და მან/მა — ზანურში)? რელექციის პროცესის განხორციელებისათვის აქ განსხვავებულ პარობებს ვერ ვხედავთ, ამიტომ მხოლოდ რელექციაზე დამყარებით ამ ფორმათა სასეს ვერ ავსხნით.

ვფიქრობთ, ახსნა იმ ერთადერთ სხვაობას უნდა დაემყაროს, რომელიც ამ ერთეულთა ბეგრით ფორმაში არსებობს. *მენ და *ხენ არქეტიპები თავიკიდური თანხმოვანებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ამთგან პირველი ლაბიალურია, მეორე კი — წინაენისმიერი. წინაენისმიერ თანხმოვანთა გარემოცვაში მოქცეული ე *ხენ არქეტიპისა არ გადადის ა-ში, შენარჩუნებული *ენ მიმდევრობა კი, ისევე როგორც ზემოთ ჩამოთვლილ სხვა ფორმებში, იმ მიმდევრობას იძლევა. რაც შეეხება ფორმას *მენ, აქ ასეთი გარემოცვა არა გვაქვს, ამიტომ არაფერი უშლის ხელს განხორციელდეს ზანურისათვის დამახასიათებელი ხმოვანთა გადაწყვეა ე>ა და მივიღოთ ფორმა მან>მა. ან მიმდევრობის გადასვლა იმ მიმდევრობაში კი, როგორც ენახეთ, არ ხდება.

რაც შეეხება სვანურ ფორმას — ში, იგი მიღებულია ამოსავალი *მენ ფორმისაგან ჩვენ მიერ განხილული ენ>იმ პროცესის შედეგად. არ შეიძლება არ მივაქციოთ ყურადღება იმ გარემოებას, რომ ყველა სვანურა ფორმა, სადაც ჩვენთვის საინტერესო პროცესი განხორციელდა, ერთმარცვლოვანია და რჩენს ბოლოკიდური ბეგრების მოკვეცისაგან მიღრეკილებას. ამიტომ სვანურში ენ>იმ ასიმილაციური პროცესის განხორციელების პირობად სარელექციო პოზიცია უნდა მივიჩნიოთ. მეგრულში ასეთი კავშირი სარელექციო პოზიცია და ენ>იმ პროცესს შორის არ ვლინდება.

ზემოგანხილულ ფორმათა ნაწილში (დიდა, ნინა ტიპის ფორმებში) ი-ს გამოვლენის ახსნა მომდევნო ხმოვნის დისიმილაციური გავლენის გზით²² გამყენდებოდა, რადგან, ჭერ ერთი, ასეთ ახსნას შეიძლება დაექვემდებაროს ჩვენ მიერ განხილული ფაქტების მხოლოდ ერთი ნაწილი და, მეორეც, ხმოვანთა დისტანციური ურთიერთგავლენა ქართველურ ენებში ჩვეულებრივ ასიმილაციურ ხასიათს ატარებს და არა დისიმილაციურს. ასე მაგალითად, ფორმებში: მლართე < მოლართე „წამოვიდა“, მარძგვანი < შორძგვანი „მარჯვენა“. შდრ.

22 გ. როგაეა, ე/ო ხმოვანთა მიმართებისათვის ქართველურ ენებში. გ. როგაეას მოხსენებაში მოყვანილი ფორმები. რომლებიც აქ არ იყო განხილული, ასე შეიძლება აიხსნას: ფორმაში ვილანი < ვილანი ე>ო გადასვლას კვლავ წინაენისმიერის წინ უნდა ქონდეს ადგილი, რადგან იგი ვენდანი ფორმისაგან არის მიღებული. მონაცვლეობა ე/ო ფორმებში ხვილარი/ხველარი „ხვლიარი“ ასევე ხმოვანზე თანხმოვნის ასიმილაციური გავლენის შედეგად შეიძლება ჩავთვალოთ, ოღონდ აქ მასიმილირებლად წინამაჟლი ვ გვევლინება, ხოლო ამოსავალ ფორმად ხვილარი მიგვჩანია. ასეთ პროცესს სპორადულად უნდა ქონდეს ადგილი ზანურში: შდრ. მონაცვლე ფორმები, სადაც ამოსავალი აშკარად ი არის: მეგრ. ჰვიმ-/ჰვემ-ქართ. წვიმა), მეგრ. ტვინ-/ტვენ-, (ქართ. ტვინ-); ქან. მჰირ-/მჰვერ-/შჰვერ-/ჰვერ- (მეგრ. ჰირ-, ქართ. ფჰვილ-).

მოთხვევი „მარჯვე“, გომორძგუა „გამარჯვება“²³, მომდევნო მარცვლის ა წინა-ნაჯალ ხმოვნებზე სწორედ ასიმილაციურ გავლენას ახდენს. ასიმილაციური პროცესების მოქმედების შედეგს წარმოადგენს აგრეთვე სევანური და ზანური უმლაუტი, ქართულ ენაში კი ჩქედხ/ჩქაფხნი, ედერს/ედარხნი, რეკს/რაკხნი, კრეკხ/კრაჟუხნი/კრიჟინი, ღრეკხ/ღრაჟუხნი/ღრიჟინი ტიპის აბლაუტი²⁴. ხმოვანთა დისტანციურ დისიმილაციურ ურთიერთგავლენას კი ქართველურ ენებში ადგილი არა აქვს. დიალექტებში დადასტურებული პროცესი, რომელსაც ზმნის წინისა და ქცევის მორფემების შეხვედრისას აქვს ადგილი, ჯერ ხმოვანთა უშე-ალო მეზობლობის პოზიციაში უნდა განხორციელებულიყო მეორე და მესამე პირში და შემდეგ გავრცელებულიყო ისეთ ფორმებზე, სადაც ამ მორფემათა ხმოვნება თანხმოვნით არის გათიშული (პირველი პირი).

ამრიგად, წინაენისმიერ თანხმოვანთა მეზობლობაში ე > ი ხმოვანთმონაცვლეობას ადგილი აქვს ზანურსა და სევანურში. ეს პროცესი უგამონაკლისო წესის ხასიათს არ ატარებს არც ერთ დიალექტურ არეალში და თითქოს არც რომელიმე უპოქაში უნდა მივაწეროთ მას ასეთი ხასიათი. იგი გარკვეულ შესაძლებლობას წარმოადგენს, რომელიც ზოგიერთ ფორმაში განხორციელებას ათულობს. მაგრამ განხილული ტენდენციის რეალობას მოწმობს ის, რომ თუ ამ ენებში მოხდა ე > ი გადასვლა, მას წინაენისმიერთა მეზობლობაში ექნება ადგილი.

თითქოს ხერხდება ისეთი ფონეტიკური პირობის გამოვლენა, რომელიც გამოიწვევდა ერთმანეთისაგან განხილული პროცესის საერთო-ზანურ და მეგრულ ეტაპებს. მეგრულში ამ გადასვლას ინლაუტში ეხედებით (ბინეზ-, კვინორ-, ლიშ-, გინ-, ლინჯ-, ზიჟონ-), ხოლო ორივეში — მეგრულშიც და ქანურშიც მოსალოდნელი ე-ს ნაცვლად ი გვაქვს მხოლოდ ანლაუტში (ინჟირ- ვით-).

შეიძლება დაისვას კითხვა, ხომ არ უნდა ვივარაუდოთ მართლაც ინჟირ-, ვით- ფორმათა არქეტეპებში ისეთი კონსონანტური ანლაუტი, რომელიც ჩვენ მხერ ნავარაუდევ პროცესს შეუწყობდა ხელს, მით უმეტეს, რომ საერთო-ქართველური ძირები ვოკალური ანლაუტით დიდ იშვიათობას წარმოადგენენ. რაც შეეხება ფორმებს, რომლებშიც ერთგვარი ი განხმოვანება დასტურდება ზანურშიც და სევანურშიც. ეს ფორმები ხასიათდებიან იმით, რომ ე ხმოვანი აქ მთლიანად წინაენისმიერთა გარემოცვაშია: წინაენისმიერი უძღვის და მოსდევს მას.

²³ თ. გამყრელიძე, გ. მაქაეარიანი, სონანტთა სისტემა..., გვ. 169. მოლაროჲ ფორმა ასიმილაციის გზით მიღებულად მიაჩნდა ჯერ კიდევ ა. სუბარუს. Ал. Чагарев и И. Мингрельские этюды, II. Опыт фонетики мингрельского языка, СПб., 1880, გვ. 69.

²⁴ ამ ტიპის აბლაუტის შესახებ იხ. ა. შაენიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 566—567.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტმა თ. შარაქენიძემ)

თინათინ ციტიშვილი

მკუეცარ ფუძისათვის ძველ ქართულში

კუეც ძირზე ყურადღება მიგვაქცევინა ძველ ქართულში იქვეათადხმარებულმა სიტყვამ მკუეცარი, რომელიც პირველად ეზეციელის წიგნში შეგვხვდა¹. ქართული კონტექსტისა და უცხოური შესატყვისების საფუძველზე გაირკვა მისი მნიშვნელობა, აღნიშნავს 'დალაქს', 'მპარსველს': „მოიღე შენდა მახვილი ლესული უღროჯს საყუნველისა მკუეცარისა (მკუეცარისა ო)²“ (ეზეკ. 5,1 წ), შდრ. ბერძ. ნაყბუ ხაყბაჯ.

ძველ ძეგლებში, ეზეციელის წიგნს გარდა, ამ სიტყვის ხმარების ერთადერთი შემთხვევა დასტურდება და ისიც ბიბლიურ ტექსტში: „მოიყვანა მკუეცარი და დაყვნა შუფი ივი კოწოლი თმა თავისა მისისა“ (მსაჯ. 16,19).

ს.ს. ორბელიანისათვის, ჩანს, ნათელი არ ყოფილა მკუეცარ სიტყვის სემანტიკა და მისი საწყისი ფორმა: მას დამოწმებული აქვს ეს სიტყვა ეზეციელის წიგნს გელათური ვერსიიდან ტექსტისეული ფორმით (მკუეცარისა, ეზეკ. 5,1). განმარტება არ ახლავს³.

დ. ჩუბინაშვილი ამ სიტყვას არ იცნობს. ილ. აბულაძეს თავის ლექსიკონში ზემოთყვანილი ორი მაგალითი აქვს დამოწმებული, დამატებით მას მოჰყავს პარალელური წაითხვა მსაჯულთა წიგნს გელათური ვერსიისა, სადაც მკუეცარის შესატყვისია მპარსველი: „და მოხადა მპარსველი“ (16,19)⁴.

მკუეცარი კუეცა ზმნის მოქმედებითი გვარის მიმდებარა. შემდეგში ვასუბსტანტივებული და დანიშნულების სახელად ქცეული.

თუ მკუეცარ სიტყვა სპორადულია ძველ ქართულში, სამავიეროდ კუეც ძირიდან ნაწარმოები პირიანი ფორმები (პრევერბიანი თუ უპრევერბი) საკმაოდ გავრცელებულია და ყოველთვის გადმოგეცემს 'ქრა' ზმნის შინაარსს: მოკუეცდენ მას თავსა მისსა (II მეფ. 14,26): შუღლად მიცემულ იყო ღმრთისაგან ჰორიათა და კუეცა და არა მოზრდაა განათხოვნელთა (A 65, 84r, 15); უკუეთუ საძაგელ არს დედაკაცსა კუეცაა, ვინა დაყვნაა. დაბურენ (I კორინთ. 16,6); რასაღა იქმ, უკუეთუ გესმას ...თმთა და ფრხილთა მისთა მოზრდილთა უამად-უამადი კუეცაა და მოყოფა (A 65, 84r, 14); უუამოდ მოკუეცნის ყრმანი იგი მათა 'მეწირულნი (A 95, 1025, 4b); ალკუეცა და შეპმოსა წმიდაა სქემა (ასურ. მოლ. ცხ. 77,28); მოლონსამქარი და კუნჯული და ალკუეცონ კაცი იგი (სერაპ. ზარნ. 178,25). როგორც მაგალითებიდან ჩანს, კუეცა აღნიშნავს 'ქრას', 'კრექას' (ფიგურალურად მიუთითებს ბერძნულ, ან მონაზვნად 'შედგომას', ამაზე ქვემოთ).

ძველ ქართულ ენის მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ კლასიკურ ქართულში კუეც ძირი არსებითად აღმაინის თმა-წვერის გაკრექა-გაპარსვის

¹ Т. К. Цкитишвили. Древнегрузинские языки: историческая фонетика, автореферат диссертации. 1970, г. 26.

² ს. ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, 1, თბ., 1966.

³ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1971.

⁴ ესარგებლობით ეფთხისტაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სალქსიკონო ფონდით.

(უფრო გაკრევის) შინაარსს გადმოსცემს (მოპოვებული 70 მაგალითიდან ორ შემთხვევაა, სადაც კუეც ამ სემანტიკისა არ არის): რაა საოვებელ ახ თმათა მოკუეცისაგან? (A 1115, 39v, 32a); ხედვიდა ნეტარსა პავლეს.. საპარველითა მოკუეცასა თმათასა მკუმეველად (S 384, 518, 19a); მოკუეცნეთ თმანი თეთა თქუნთანი მის წინაშე (A 1103, 201v, 6b); წინაშე მათსა მოკუეცნის თმანი მათნი (A 95, 1025, 1b); ჰრქუეს ... კაცი... შვილთა ჩუენთა თმას... მოკუეცს პირველკუეცადმდე (A 95, 1024, 7b); სიმრალე თმათა თავისა მისისათა: აღკუეცონ (S 143, 164r, 7); ხედვიდა ნეტარსა პავლეს ოდესმე განწმედისა მიმღებულად და საპარველითა მოკუეცასა თმათასა მკუმეველად (S 384, 518, 18n); მოკუეცა თმათა თავისა თვისთა (S 384, 615, 20); იკუეცა მან თმანი (საქ. მოქ. 18, 18); მუნ აღიკუეცნეს თმანი სოფლიობისანი (დამსკ. ეტიოდ. VII, 164, 40); დაუკუეცეს მას თმათა (დაბ. 41, 14); და მოკუეცნა ნახეარსი წუერნი მათნი (II მეფ. 10, 4); მოჰკუეცნეს თმანი და წუერნი მისნი (იზიდ. 117, 21); აღიკუეცა თმათა თავისთა (ხრონოდ. 301, 24); თმათა აღკუეცა გამოაჩინებს წმიდასა მას და უმოცუნებელთა ცხოვრებასა (პ. იბერ. 206, 16); აღმოკუეცა თმანი და დამადგონა ახლადკუეცილთა თანა ეკლესიისათა (კომ. II, 206, 17); აღხილუეყო... ყოველთა ზედა წინამოკუეცილთა პირით კერძო მათით (იერემ. 9, 26, 1); გარეშემო მოუკეცენეს უკანამო დალალანი (ეფეს. 1579, 3).

მე-17 საუკუნისა და მომდევნო ხანის ძეგლებში კუეც ძირი ინარჩუნებს ძველ მნიშვნელობას: ლოცვა აღკუეცისა ყრმისა (S 3948, შფშ. 290, 22 XVII—XVIII სს.); ლოცვა აღკეცეცასა ზედა ყრმისასა (A 1465, შფშ. 12, 10. 1750 წ.); ჰეი, შენ, თმათა აკეცეცო, ესე რა საქმე მოყავ? (ყარ. 535, 5); ერა ხედავთ, ესე თმათა აკეცეცი ვითარსა საქმესა ჩადისო? (ყარ. 94, 26); ამავე დროს კუეც იფართოვებს სემანტიკურ ველს: სძრცვის სამოსელსა და აღკეცეცს მატყლთა (საბა, III, 128, 32); სიკედილი არის ორობოგა, ბუნებით აუხოცია, მეორე კარგის წადილით ვის ნება აღუკეცეცია (ვახტ. სიბრძ. 34, 4).

ამგვარად, კუეც ძირიდან ნაწარმოები პირიანი ფორმები (მოკუეცს, იკუეცა, მოიკუეცა, აღიკუეცნა...) და სახელწმინები (მოკუეცა, კუეცა, ახლადკუეცილი, წინამოკუეცილი, ასაკეცეცო...) თმის კრევის პროცესთან დაკავშირებული შინაარსის ამსახველია. კუეც ძირის შინაარსი არკვევს დიალექტ. (მ)კეცეცელას სახელდების საფუძველს (მ)კეცეცელას ეტყვიან თმის დაადებას, რომლის დროსაც თმის ბეწვი წყდება და თანდათან მოკლდება, თითქოს მოკრეპილია). ზემო იმერეთში (მ)კეცეცელას ეძახიან აგრეთვე მაკრატელს.

კუეც ძირთან დაკავშირებით მოპოვებული მასალის ფონზე სრულიად ზუნებრივი და გასაგებია მკუეცარ სიტყვის წარმომავლობა-სემანტიკა: კუეცა — 'კრეპა'; მ-კუეცარ-ი — 'მკრეპელი', იგივე 'დალაქი'.

კუეცა ზმნა თავისი შინაარსით სინონიმური გამოდის ყუენეცა/ყუნეცა || პარსეა ზმნებისა, რომლებიც თმის კრევისა თუ ჰარსის მნიშვნელობას მიუთითებენ; ყუნ/ყუნ: მტყიედ დაჰყუნეს თმათა თავისა მისისა საყუენელითა (A 95, 842, 28a); დაიყუნა თმათა მისი (ლმ).

⁵ ასე ემის ამ სიტყვის შინაარსი ს.-ს. ორბელიანს: დაკუეცა — 'ბალნის მოკრა'; ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, 1966; მოკუეცა — 'მოკრეპა თმათა'; ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, 1961.

90,1); დაიყვნონ თმაჲ (საქმ. მოციქ. 21,24); დაყვნეს იგინი თმი-
თა და წუერიითა (ეესტ. მცხეთ. 46,39); დაჰყუინო თავისა თმა ყო-
ველი სამართებლითა (სამკ. წიგ. კარაბ. 404,18). პარსეა: აჰა ესერა აღვი-
პარსო თმაჲ თავისა ჩემისაჲ (S 143, 177, 18); აღპარსეთა თმი-
საჲთა საკიცხელ ყვის ჩჩულთა მათგანცა ყრმათა (S 384, 330, 16): თმაჲ
დაჰირებით მოუპარსავეს (მამ. სწ. 270,19); აღიპარსა თმაჲ (იობ.
1,20); თმა აღიპარსა (თეიმ. 11, სარკ. 172,1); მონანი თმააღპარსუ-
ლი გარე გაზიდეს შავთა მშობელთა (რუს. 603,9).

საზოგადოდ, როგორც ცნობილია, ჰრა ზმნის სემანტიკა ძველ ქართულ-
ში ჰერ/ჰარ/ჰრ და კუეთ ძირებით აღინიშნება. ორივე გავრცელებული სე-
მანტიკებია, რომლებიც ყოველგვარ პოზიციაში დასტურდება, მხოლოდ არა
აქვთ არასოდეს თმის კრევისა და პარსვის მნიშვნელობა: ბრძანა... დაკუე-
თად ენაჲ მისი (S 384,355,2); სამართებლითა დაჰკუეთუნეს ყურნი მის-
ნი (S 384,356,23); თავი მოგეკუეთოს (სინ. მრ. 252,30); მოკუეთა
მარჭუნაჲ (დამასკ. 163,30); და მოჰკუეთოს მტევნები მცირე მანგ-
ლითა და ნახსლევსა მოშკრინ (ესაია 18,5); დაიჰრიდა მკლავთა მისთა
(A 95,171,21a); კორციცა დაიჰრებოდინ (A 1101,64,19); ჯელნი და ფერკნი ჩემნი
ზომჰრნე (A 95,1007,24); მფრინველთა დაჰრანეს ჯორცნი მისნი (პატ. ნოე.
70,11); ასონი მოეკრებთიედ მახვლითა (მამ. სწ. 68,23).

მასალის მიხედვით სინონიმურ კუეცა, ყუენეა და პარსეა ზმნა-
თაგან შედარებით გავრცელებულია კუეცა და იგი ახლანდელ 'კრეკას' უფ-
რო უნდა ნიშნავდეს, ვიდრე 'პარსვას' (თუმცა უცხო არც ეს შინაარსია მის-
თვის).

ძალზე იშვიათად კუეც ჩვეულებრივ 'ქრასაც' აღნიშნავს (მოკუეც-
დენ მას თავსა მისსა. II მეფ. 14,26). ამგვარი ფართო გავებით კუეც ძირი
კუეთ და ჰერ/ჰრ ძირებთან დგება და ერთ სემანტიკურ ჯგუფს ქმნის (ჰერ/
ჰრ||კუეთ||კუეც); ვიწრო მნიშვნელობით (კრეკა, პარსეა) იგი სხვა სე-
მანტიკურ ჯგუფში შედის (ყუეც||ყუენე/ყუნ||პარს). სამივე ზმნა აღამიანის თმა-
წერის კრეკა-პარსვის აღმნიშვნელია. ჩანს, მომხდარა კუეცა ზმნის მნი-
შვნელობის დაიწროება, იგი საგანგებო შინაარსით აღჭურვილია. ძველი ქარ-
თლის დონეზე კუეც ძირი როგორც პირველი სემანტიკური ჯგუფის
(ყუთა||ჰრა||ყუეცა) წევრი ნაკლებად პროდუქტულია; მეორე სემანტიკურ
ჯგუფში (ყუეცა||ყუენე||პარსეა) კუეცა აქტიური სემანტიკაა, ტერმინის
ფუნქციით დატვირთული.

ამგვარად, განალიზებული ძირების შეპირისპირებით გამოიყო სინონიმურ
სიტყვათა შემცველი ორი სემანტიკური ჯგუფი 1. ფართო მნიშვნელობის
ყუთა||ყუეცა||ჰერ/ჰარ/ჰრ და 2. ვიწრო შინაარსის კუეცა||ყუენე/ყუნ||პარს.

თანამედროვე ქართულში პირველი სემანტიკური ჯგუფი (ჰრა||კუე-
ცა||კუეცა) უცვლელადაა წარმოდგენილი, თუმცა გაბატონებული ჰრა
ფორმაა, მეორე სემანტიკური ჯგუფიდან ერთადერთი პარსეა ზმნაა შემორ-
ჩენილი. ყუენეა ხმარებიდან გავიდა, კუეც ძირი კი მრავალმნიშვნელია-
ნი გახლან. მართალია, 'თმის კრეკის' შინაარსი შეინარჩუნა, მაგრამ საგანგებო
ტერმინის ღირებულება აღარა აქვს.

® იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: აყეცს (აჰრის, უმოკლებს, დალაჰი თმაჲ
აყეცს, ავიწროებს, განაჰანს არ აძლევს); დაკუეცს (დაჰრის), დაკუეცა (დაჰრა, მოჰ-

კუეცა სემანტიკურად კუეთა ზმნას უკავშირდება. გენეზისურადაც კუეც მომდინარეობს კუეთ ძირიდან, მისი აფრიკატიზებული ვარიანტია (<კუეც> კუეც)⁷. კუეთ განეკუთვნება საერთო ქართველურ ქრონოლოგიურ ღონეს და კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისები მოეპოვება მეგრულ-ქანურსა და სვანურში: ქართ. კუეთ, მეგრ.-ქან. კუათ, სვან. კუეშდ⁸.

ქართ. კუეც (<კუეთ) ძირს მეგრულ-ქანურში შესატყვისი არ გაახინია, სვანურში ფონეტიკურად სახეცვლილი კუეც არის დამკვიდრებულ. კუეცა ზმნის ტოლფარდია სვან. ლი-ქუეც (კრა, გაწყვეტა)⁹ თხზიმ ხ-ე-ქუქუ-ე-ენი-ი ეჩას ეჩხნჟა (თავი ევრება მას მისგან), ეჯა ხ-ა-ქუ-ე ეჩას თხუმ (იგი კრის მას თავს)¹⁰, შდრ. ძე. ქართ.: მოკუეც ედენ მას თავსა მისსა (II მეფ. 14,26).

ქუეც სვანურში პროლექტული ძირია, აწარმოებს ნაირნაირ ფორმებს: ქუეც ეც (კრის), ქუეც ენი (ივრება), ხე ქუეც ენი (ევრება), ქუეც ეცა (კრადა), ა-ქუეც (გვკრა). ი-ქუეც (მიიძრა), ოთ-ქუეც (დაუქრა), ეს-ქუეც (მიიძრა), ლ-ა-ხ-ო-ქუეც (მოუქრა), ქათ-ქუეც (გადაქრა), ქუეცა (შდრ. ქართ. კუეცა)!! ქუეცა-ცა (კრა, წყდომა), მუ-ქუეც (მკრელი), შდრ. ძე. ქართ. მ-კუეცა-რი), მუქუც იან. მუქუეციან. მუქუეციან (მკრელი: თვალი, დანა)¹⁰.

არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, კუეც სვანურის ნიადაგზე გაფშინიერდა: კუეც > ქუეც > ქუეც. მაგრამ კუეც ძირის გაფშინიერებული ვარიანტი ქართულშივე იძებნება⁹, შდრ. ფუძეგაორკეცებული ზნს აქუეცმაცებს (წვრილად ამტვრევს)¹¹, დაქუეცმაცება (წვრილ-წვრილ ნაწილებად ქცევა, წვრილად დამტვრევა, დაჭრა, დახევა)¹¹. დაქუეცმაცებული (წვრილად დაჭრილი)¹¹, გაქუეცა (გაცლა, გაცენა ბეწვისა...)¹¹, გაქუეცული (ბეწვაგალილი...)¹¹ და აგრეთვე ქიზიყ. ნაქუეცმაცები (ნამცეცები)¹¹. ვეარაუდობთ ასეთ პროცესს: ა-კუეთ-მათ-ებს > ა-კუეთ-მათ-ებს-ს > ა-ქუეთ-მათ-ებს-ს > ა-ქუეც-მათ-ებს-ს (ე. ი. მომხდარა ფუძის რედუქცია რეგრესული ასიმილაცია და აფრიკატიზაცია). შესაძლებელია, გაორმაგდა უკუეც აფრიკატიზებული და რედუცირებული ფუძე: (გა)-კუეც-ა > (გა)-კუეც-ა > > (გა)-ქუეც-ა, აქედან ა-ქუეც-მა-ც-ებს-ს, და-ქუეც-მა-ც-ებს-ს... უძველესი ქართულის დონეზე უნდა მომხდარიყო ფონეტიკური პროცესები: კუეთ > კუეც > კუეც > ქუეც და, აგრეთვე კუეც > კუეც. შდრ. აკუეცა, ნა-კუეც-ი (წვრილი ნაქუეცა, შეკრება); მოკუეცილი (მოკრილი, შეკრებილი), შდრ. აგრეთვე ხეცს. კერეცა (ხეცა); შუაქუეცა-კერეცა (შუაზე გაჩეხინა): ა. ლონტი, ქართ. ელო-თქმათა სიტყვკონა. I, 1974.

7 ი. ქობალაძე, აფრიკატიზაციისა და დეზაფრიკატიზაციის პროცესები იბერიულ-კავკასიურ ენებში: იყ. XI-X, 1958, გვ. 67.

8 I. Климш. Этимология и лексикальные изменения в армянских языках. М., 1964, გვ. III; თ. გამყრე ლიძე. ვ. მაკაჯარაძის, სონანტთა სიტყმა და აბლაუტა ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 49, 48, 62, 236.

9 საგანგებოდ ეხება ამ საკითხს ა. კინწარაული წერილში: „სემანტიკური გადასვლები ზოგჯერ ლექსიკურ ჩგუფებში“: იყ. თბ., 1974, გვ. 59, 60. აღნიშნულ ნაშრომში დამოწმებულ მკვლევართან ერთად მოგვქვს დამტკიცებითი მასალა.

10 სვანურის მავალითები მოგვეყვას ე. თოფურიას წიგნიდან: სვანური ენა, I, ზნს: ერობები, I, თბ., 1967, გვ. 41, 93, 142-144, 180, 213, 233, 231.

11 ქავლ. ტ. I, II, III, V.

12 კუქუქუქუქუქუ. ფონეტიკური ვარიანტები მითითებულია ა. კინწარაულის დასახ. ნაშრომში.

რი), დიალექტ. დაკუე წმანე ბული (წერილად დაკრილი, დანამტეცებული), დაკუე წმანე ბა (წერილად დაკრა); ამასთან დაკვეშირებით საინტერესოა დიალექტ. კვეთა-კვეთა და კვეცა-კვეცა (ნაფლეთ-ნაფლეთ, ნაქერ-ნაქერ) და, აგრეთვე, ნაკუთ-ნაკუთ: „ხორცი ნაკუთ-ნაკუთად ეყიდათ (ყაზ.)“¹³. შესაძლებელია, ამ უქანასქნელისგან იგულისხმებოდეს სხვა ფორმები: ნაკუთ-ნაკუთ > ნაქუთ-ნაქუთ > ნაკუთ-ნაკუთ წ-ნაკუთ წ.

კუეც ძირს უკავშირდება ფრაზეოლოგიური ერთეული ბერად (პონაზუნად) აღკვეცა, შდრ. გამოთქმები: ბერად აღკვეცა. მონაზუნად აღკვეცეს. აქ კუეცა ზმნა შინაარსობრივად სახეცელილია, ნიშნავს „შეყენებას, კურთხევას“; განმარტებით ლექსიკონში ფიქსირებულია ეს მნიშვნელობა: „აღკვეცს ძვ. ეკლ. ვრდმ. შეაყენებს. აკურთხებს (პონაზუნად, ბერად) ბაგინეთის... მონასტერში მონაზუნად აღკვეცეს... შორენა (ყ. გამს.); აღკვეცა სახელი ძვ. ეკლ. აღკვეც ზმნის მოქმედებისა: ნონაი ღელათა მონასტერში მონაზუნად აღკვეცას აპირებდა (ყ. გამს.)“¹⁴.

აღნიშნული ფრაზეოლოგიური ერთეული უკავშირდება ბერად, მონაზუნად თუ მდგლად კურთხევისას თმის აკრეკის საკმაოდ ცნობილ რელიგიურ ცერემონიას¹⁵. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა აკვეცა (აღკვეცა) ზმნის ნ. ჩუბინაშვილისეული განმარტება: „აკვეცა, აღკვეცა (ავჰვეცე) აკრეკა თმისა ახლადნათელღებულისა, ანუ სამღვდელთა თმისაგან კურთხევის დროს (постригати)¹⁶, შდრ. რუს. постриг, пострижение, постричь (რელ. აღკვეცა: ბერად შეღვამა)“¹⁷.

ამ გაგებით აღკუეცეს და აღიკუეცა ფორმები თავდაპირველად ზირდაპირ ობიექტად ყოველთვის იგულებდნენ თმა სიტყვას: აღიკუეცა თმა ბერობად, აღკუეცეს თმა ბერობად (ბერობისათვის).

ამ ტიპის მაგალითებია: მაკურთხა მე ებისკოპოსმან და აღმიკუეცა თმანი და დამადგინა მე ახლადკუეცილთა თანა ეკლესიისათა (კიბ. II, 206, 18); მომდევნო ეტაპზე სიტყვა თმა ჩაეარღნილია, რადგან აღიკუეცა ნიშნავს უკვე გაიკრიკას (ერთპირიანი ვნებითი): რაჟამს აღვიკუეცე და დავეწესე მონაზონად... დღე ფსალმუნსა ვიწურთიდი (ლიმ. 126, 22); აღიკუეცა ქელთაგან წმიდისათა და იქმნა კეთილ მონაზონ... (ცხ. ილარ., ათონ. ივ. მონასტ. 80, 10).

გარკვეულ საფეხურზე აღნიშნულ ფრაზეოლოგიზმში აღკუეცა კარგავს ვაკრეკის შინაარსს და იძენს ახალ მნიშვნელობას: კურთხევა, განწესება, შეყენება; შდრ. ენება მისი მონოზუნად აღკუეცა (A 1103, 219, 94); აღკუეცილ იქმნეს მონაზონებად (ლ. მრ. 134, 22), შდრ. გამოთქმები: განვაწესეთ მონაზონად (ხანძთ. 159, 27); ორნი იგი ქმანი... იკურთხნეს მონაზონად (სერაპ. ზ. 166, 27).

‘აღიკვეცა მონაზუნად’ სიტყვისიტყვით ნიშნავს ვაკრიკა სამონაზუნოდ. უმრავლეს შემთხვევაში მხოლოდ აღკუეცა ზმნა ვადმოსცემს ბერად

¹³ ქავლ. ტ. 5.

¹⁴ ქავლ. ტ. 1.

¹⁵ „გაკრეკა (пострижение волос) ძირითადი მოქმედება ბერად შეღვამის დროს: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, Энциклопедический словарь т. 24, С.-П., 1888.

¹⁶ ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961. ძველ ძეგლებში საგანგებოდ მკვლევარს ამ რიტუალის საფუძველსა და დანიშნულებასზე, შდრ. თბათა აღკუეცა გამოარჩენს წმიდას მას და უმაოცნებელთა ცხობრებას (პ. იბერიელი, 206, 16).

¹⁷ რუსულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1937.

(მონაზუნად) შედგომის შინაარსს: ...კელთაგან წმიდისათა აღიკვეცა (ცხ. გ. მთწ. 322,16); წარიყვანა დედა თვისი... და აღიკვეცა იგი (ასურ. მოღ. ცხ. გ. 76,9); მოიღონ სამჯარი და კუნეული და აღიკვეცონ კაცი იგი (სერაპ. ზარზ. 178,25).

ამგვარად, მკუეცარი ძველი ქართულისათვის იშვიათი სემანტემაა. მომდინარეობს კუეცა ზმნიდან; კუეცა კლასიკურ ქართულში საგანგებო ტერმინია და აღნიშნავს თმის კრეჭას; ამ თვალსაზრისით იგი სინონიმურია: ყუენეცა და პარსეცა ზმნებისა და ძალზე გავრცელებულია ძველ ძეგლებში. კუეც (ყუეთ ძირის აფრიკატიზებული ვარიანტი), მეგრულ-ქანურში არ დასტურდება, გვაქვს სვანურში (ლი-ქშეც). კუეც (<კუეთ) ძირი ნაირნაირი ფონეტიკური ვარიაციებით გვხვდება ქართულში: კუეც, ქუც, კუწ.

ახალ ქართულში კუეც ძირი პროლექტულია. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამ ძირისაგან ნაწარმოები მრავალი ფორმაა დამოწმებული (აკვეცს, აღკვეცს, დაკვეცს, მოკვეცს, აღკვეცილი, დაკვეცილი, მოკვეცილი, შეკვეცილი, ავეცა...).

კუეცა ზმნის შინაარსია ამოსავალი ფრაზეოლოგიურ გამოთქმაში 'ბერად, მონაზუნად აღკვეცა', და სიტყვასიტყვით ნიშნავს ბერობისათვის, სამონაზუნოდ გაკრეჭას, გადატანითი მნიშვნელობით აღნიშნავს 'ბერად, მონაზუნად შედგომას'.

ღ ა ბ. — წიგნი პირველი დაბადება: წიგნი ძუელისა აღთქმისანი, ტ. 1, ნაკვ. 1, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1947.

ღ ა მ ა ს კ ე. — იოანე დამასკელის ცხოვრება: კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VII, თბ., 1961.

ე ვ ს ტ. — პარტკლობა და მოთმინება წმიდისა ევსტათი მცხეთელისა: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი 1, თბ., 1963.

ე ზ ე კ. — წინაწარმეტყულება ეზეკიელის: სვ. 7/11; ომეკრი ბიბლიის ხელნაწერი № 1; გელათური ბიბლია, A 1108.

ე ს ა ი ა. — წინაწარმეტყულება ესაიასი: წიგნი ძუელისა აღთქმისანი... ტ. 1, ნაკვ. 2, თბ., 1948.

თ ე ი მ. II — თეიმურაზ მეორე, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1939.

ი ზ ი დ. — წამება წმიდისა იზიდობოზისის: ი. ა ბ ლ ა ძ ე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბ., 1944, გვ. 114—123.

ი ო ბ. — იხ. ესაია.

კ ი მ. II — კიმენი, ტ. II, კ. კეკელიძის გამოცემა, ტფ., 1920.

ლ ი მ — იოანე მოსხი. ლიმონარი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1960.

მ ა მ. ს წ. — მამათა სწაულანი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1955.

II მ ე ფ. — წიგნი მეორე მეფეთა: ბიბლია, მოსკოვი, 1743.

პ ა ტ. ნ ო ე. — შუასაუკუნეთა ნოველების ძველი ქართული თარგმანები, გამოსცა ჩანანა დვამა, თბ., 1966.

რ უ ს. — რუსულანინი, ილ. აბულაძისა და ივ. გვიგინიშვილის რედაქციით, თბ., 1957.

პ. ი ბ ე რ — პეტრე იბერიელი, შრომები, გამოსცა ს. ენუქაშვილმა, თბ., 1961.

ს ა მ. ქ. წ ი ვ ნ. — ზ ა ზ ა თ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ე ლ ი, სამკურნალო წიგნი (კარაბაღინი), მ. სააკაშვილის რედაქციით, თბ., 1950.

ს ა ქ. მ ო ე. — საქმე წმიდათა მოციქულთა, თბ., 1963.

ს ე რ ა პ. ზ ა რ ზ. — ცხოვრება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი 1, თბ., 1963.

ხ რ ო ნ ო ლ. — ხრონოლოგიური გიორგი მონიზონისა, გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1920.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულმა ეფესისტყაოსნის აკადემიურ ტექსტის დამდგენმა კომისიამ)

ანბონ კიხირია

უსრული წინადადება ქართულში

წინადადების სისრულის ცნება უშუალოდ უკავშირდება თვით წინადადების გაგებას. წინადადება არის ამა თუ იმ ენის კანონების მიხედვით ერთმანეთთან შეხამებული სიტყვების ჯგუფი ან ცალკე სიტყვა, რომელიც დასრულებულ აზრს გამოხატავს. ცხადია, წინადადებად ვერ მივიჩნევთ ცალკე ამოცხილებს, ფორმალურ სიტყვებს თუ ნაწილაკებს (მტკიცებითსა და უარყოფითს) და შორისდებულებს, რომელთაც მნიშვნელობის მიხედვით შეუძლიათ გასწიონ წინადადების მაგივრობა¹.

მარტივი წინადადება გვაქვს ცალკეც და რთული წინადადების შემადგენლობაშიც. ჩვენ ამ შემთხვევაში გვიინტერესებს პირველი.

სინტაქსისა და წინადადების საკითხებით მკვლევრები ადრე დაინტერესდნენ. უსრული წინადადებისათვის კი ყურადღება არ მიუქცევიათ მეცხრამეტე საუკუნემდე. მეცხრამეტე საუკუნის რუსიან წლებში ნ. გრეჩმა, რომლის სახელთანაცაა დაკავშირებული უსრული წინადადების გამოყოფა რუსულ ენაში, სრულ წინადადებად მიიჩნია ისეთი წინადადება, რომელშიც გვაქვს ყველა მთავარი წევრი². ნ. გრეჩი წინადადების შემადგენლობაში გულისხმობდა სამ ნაწილს: ქვემდებარეს, შემასმენელსა და საერთს. მაგრამ, აღნიშნავდა იგუ, ჯერად ქვემდებარისა, შემასმენელისა და საერთისა, წინადადებაში უნდა გვექონდეს აგრეთვე დამატება, რომელიც წინადადების ნაწილს წარმოადგენს, თუმცა არა არსებითს, არამედ შემთხვევითს³.

ნ. გრეჩისათვის უსრულია წინადადება, რომელშიც გამოტოვებულია ესა თუ ის მთავარი წევრი. თუ გამოტოვებულია შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი — საერთი, ასეთი წინადადებაც ნ. გრეჩს უსრულად მიიჩნია. ე. ი. უსრულია ასეთი წინადადებები: „Роза нежна“ (გამოტოვებულია „есть“), „Желаем здравия“ (გამოტოვებულია „Мы“). „Петр Великий“ (გამოტოვებულია შემასმენელი: იგულისხმება ასეთი ნაწყვეტი დიალოგისა: — Кто основал Санкт-Петербург? — Петр Великий!).

თ. ბუსლაევი უსრული წინადადების საკითხებს ეხება „რუსული ენის ისტორიულ გრამატიკაში“⁴. იგი წერს: „ერთ წინადადებაში გამოიტოვება ან არ-

¹ წინადადების გაგების შესახებ სხვადასხვა მიმართულების ამომწურავი კრიტიკული დახასიათება და წინადადების შედგენილობისა და მექანიზმის ვრცელი ანალიზი მოცემულია არნ. ლეჟანოვის „მარტივი წინადადების პრობლემაში“ (არნ. ლეჟანოვი, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, 1, თბილისი, 1928; მეორე გამოცემა — თბილისი, 1968).

² Н. И. Греч, Практическая русская грамматика, изд. II, СПб. 1834, гл. 225. ეს გრამატიკა პირველად გამოქვეყნდა 1827 წელს.

³ იქვე.

⁴ Ф. И. Буслаев, Историческая грамматика русского языка, М., 1959. პირველი გამოცემა გამოქვეყნდა 1858 წელს ასეთი სახელწოდებით „Опыт исторической грамматики русского языка“.

სებითი სახელი (ქვემდებარე და დამატება), ან ზმნა (შემასმენელი) უბირატესად მაშინ, როდესაც მათ ანლათ ისეთი მსაზღვრელი სიტყვა, რომელთანაც ზედმეტი სდება ქვემდებარე ან შემასმენელი⁵. იქვე აღნიშნულია: „რადგანაც განსაზღვრებითი, დამატებითი და გარემოებითი სიტყვები ერთიან ქვენდებარესა და შემასმენელს აზრის ზუსტად გადმოსაცემად, ამდენად ესენი არ შეიძლება გამოეტოვოთ, როგორც ზედმეტი სიტყვები, ადვილად საუელისმხებელი“.

პეშკოვსკი დაწვრილებით ვანიხილავს უსრულ წინადადებას. უსრულ წინადადებად ის მიიჩნევს ისეთ წინადადებებს, რომლებშიც არ არის სრულ წინადადებასთან შედარებით ერთი ან რამდენიმე წევრი. უსრული შეიძლება იყოს არა მარტო ისეთი წინადადებები, რომელთაც აკლიათ მთავარი წევრები (ქვემდებარე, შემასმენელი). არაქედ მეორეხარისხოვანი წევრებიც⁷. ამჟღად მან წარმოადგინა უსრულ წინადადებათა კლასიფიკაცია ექვსი ნიშნის მიხედვით. ამ ნიშნებით წინადადება უსრულია, როდესაც აკლია: 1. ქვემდებარე

2. შემასმენელი, 3. საერთი (და წარმოდგენილია პრედიკატული წევრის), 4. პრედიკატული წევრი (და წარმოდგენილია საერთო), 5. მართული არსებობა სახელი ან ინფინიტივი (და წარმოდგენილია მმართველი ზმნა), 6. საზღვრული წევრი (და წარმოდგენილია განსაზღვრება)⁸. წინადადებაში შეიძლება არ ვკონდეს ქვემდებარე, შემასმენელი და მართული წევრი. განსაკუთრებით ეს გვხვდება საპასუხო წინადადებებში (— Когда ты напишешь письмо управлению? — З а в т р а)⁹.

ა. შახმატოვი უსრული წინადადებების კლასიფიკაციისას გამოყოფდა ნაკლოვან (როცა ქვემდებარე აკლია), დარღვეულ (როცა შემასმენელი აკლია) და დეფექტურ (როცა მთავარ წევრთა ნაწილი აკლია) წინადადებებს¹⁰.

ა. შახმატოვი წერს, რომ ისეთი წინადადება, როგორცაა *входит*, გუჩეუნი, რომ წინადადებაში ვაოტოვებულია კარგად ცნობილი, ადრე ნახსენები ქვემდებარე. ასეთივეა წინადადებები: *бочку! чашку чаю! сахару!* რომლებშიც ირიბი ბრუნვები გვიჩვენებენ, რომ გამოტოვებულია მათზე ვაბატონებული უღლებადი ზმნის ფორმები (*подайте, дайте, отпустите*). წინადადების მთავარი წევრის გამოტოვებისათვის მეორე პირობა არის მის გვერდით მსგავსი წინადადებების არსებობა, რომელშიც სიტყვიერად გამოხატულია მთავარი წევრი. ამის მიხედვით *входит, сахару* მიგვაჩნია უსრულ წინადადებებად; მაგრამ წინადადებებს, როგორცაა: *виноват, рады стараться*, ეთვლით სრულად, რადგან *Я виноват, Мы рады стараться*. არ ემთხვევა წინადადებებს *Я-სა და Мы-ს* გარეშე. წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებულია მთავარი წევრი, ეუწოდებთ უსრულს; ამასთან ერთად, წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებულია ქვემდებარე, ეუწოდებთ ნაკლოვანს და, რომელშიც გამოტო-

⁵ Историческая грамматика.

284.

⁶ იქვე, გვ. 285.

⁷ А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, изд. VI. М., 1933. გვ. 360.

⁸ იქვე, გვ. 362—365.

⁹ იქვე, გვ. 365.

¹⁰ А. Л. Шахматов. Синтаксис русского языка, изд. II. Ленинград, 1941. გვ. 48; 157; 236; 241.

გებულება მთავარი წევრი, შემასმენელი, ეუწოდებთ დარღვეულს¹¹. როცა გზობტოვებელია ესა თუ ის შემადგენელი ნაწილი ქვემდებარისა ან შემასმენლისა, გვაქვს დაფუძნებული წინადადებები¹².

ა. შანხატოვი აქვე აღნიშნავს: „ქვემდებარის გამოტოვება ჩვეულებრივ გამოწვეულია იმით, რომ იგი დასახელებულია წინამაჟღერ წინადადებაში. გარდა ამისა, ქვემდებარის გამოტოვება შეიძლება ზოგ ჩვეულებრივ გამოთქმეში, ფორმულებში. ჩვეულებრივ გამოტოვება ქვემდებარე, რომელიც შეესატყვისება მესამე პირს...“¹³.

საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის მიერ გამოცემულ „რუსული ენის გრამატიკაში“¹⁴ უსრული წინადადება ერცლადაა მიმოხილული. აღნიშნულია, რომ თეორიულ უსრული წინადადების შესახებ ვითარდება ე. წ. უსრული წინადადების სრულ წინადადებასთან დაპირისპირების საფუძველზე. სრული წინადადების შემადგენლობაში არის წევრები, რომლებიც გამოტოვებულია უსრულ წინადადებაში, შირი: Я и лес да Я иду в лес; Ты о чем? да Ты о чем говоришь? Куда? — В кино да Куда вы идете? — Мы идем в кино В лесу ягоды да В лесу растут ягоды და ა. შ.¹⁵

აქვე აღნიშნულია, რომ უსრული წინადადება დამასასიათებელია სასაუბრო მეტყველებისათვის. ის ფართოდაა წარმოდგენილი მხატვრულ ლიტერატურაში, გამოყენებულია დიალოგებში, აგრეთვე თხრობისა და აღწერის დროს¹⁶.

გრამატიკის ავტორები წარმოგვიდგენენ უსრულ წინადადებათა ოთხ ძირითად ტიპს. ესენია: 1. უსრული წინადადებები, რომლებიც წარმოადგენენ დიალოგის ურთიერთ დაკავშირებულ რეპლიკებს; 2. დამოუკიდებლად ხმარებული უსრული წინადადებები, რომელთა სტრუქტურის თავისებურებაა შემასმენლის გამოტოვება; 3. უსრული წინადადებები, რომლებიც წარმოადგენენ მყარ ფრაზეოლოგიურ შენაერთებს; 4. უსრული წინადადებები, რომლებიც შედიან რთულ წინადადებათა შემადგენლობაში¹⁷.

სპეციალური გამოკვლევა „უსრული წინადადება თანამედროვე რუსულ ენაში“ ეკუთვნის ი. პოპოვას¹⁸. მანვე გაამახვილა ყურადღება ამ საკითხის შესახებ სხვა შრომებში¹⁹.

ი. პოპოვას აზრით, „წინადადების სტრუქტურის განხილვას მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ თითქმის ყველა ნაირსახეობა წინადადებისა, მათ შორის „უსრული“ წინადადებას რომ განეკუთვნება ისიც, წარმოადგენს მიმართებით

¹¹ იქვე, გვ. 43.

¹² იქვე, გვ. 236.

¹³ იქვე.

¹⁴ Грамматика русского языка. II. ч. II. М., 1952, გვ. 88-122.

¹⁵ იქვე, გვ. 89.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ იქვე, გვ. 90.

¹⁸ И. А. Попова. Неполные предложения в современном русском языке. Труды Института языкознания АН СССР. II. 1953, გვ. 3-136.

¹⁹ И. А. Попова. Проблемы предложения. Сб. статей по языкознанию. Профессору Московского университета акад. В. В. Виноградову. 1958, გვ. 248-369; Заглавие: Неполное предложение: Совр. русский язык. Синтаксис, под ред. Гаакниной-Федорук, 1957, გვ. 321.

დამთავრებულ გამონათქვამებს, რომლებიც დამახასიათებელია სრული წინადადებისათვის²⁰.

ი. პოპოვა აღნიშნავს, რომ თავისი სტრუქტურის მიხედვით წინადადება მრავალწევრი და ზოგი მათგანი არ შეიძლება დაეყოთ სრულ და უსრულ წინადადებებად. ასეთებია სიტყვა-წინადადებები: Ага! Непременимо! Ну вот так!.. ბევრი ერთშემადგენლიანი: Пожар! Ну и жара! Какая жара! Молодец! Ого!!! და ა. შ. სხვანიარად რომ ეთქვათ, სრულად და უსრულად შეიძლება დაეყოთ მხოლოდ ისეთი წინადადებები, რომლებშიც გვაქვს წინადადების წევრები²¹.

სხვა შრომაში ი. პოპოვა მიუთითებს, რომ წინადადების შედგენილობის „სისრულე“ შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს იმის მიხედვით, თუ რა აგებულებისაა წინადადება. იგი დამოკიდებულია წინადადების სტრუქტურაზე და მეტყველების სტილზეც. ასე მაგალითად, Отец дома „სრულია“ სასაუბრო სტილისათვის, მაგრამ უსრულია მწიგნობრულისათვის, სადაც საჭიროა უფრო სრული შედგენილობა წინადადებისა: Отец находится дома²². აქვე ისიცა ნათქვამი, რომ წინადადება შეიძლება განვსაზღვროთ „სრულს“ ან „უსრულს“ იმის მიხედვით, თუ როგორ განვსაზღვრავთ „სრულ წინადადებას“. თუ სრული თხრობითი წინადადება არის წინადადება, რომელიც შედგება მთავარ (ერთ ან ორ) და მეორეხარისხოვან წევრთაგან, რომელიც შეპირობებულია მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრებით, მაშინ „უსრული“ თხრობითი წინადადება არას წინადადება, რომელიც ამ მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს, ე. ი. არის წინადადება, რომელშიც არაა წარმოდგენილი მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრები²³.

როგორც ჩანს, ვმსჯელობთ სრულ და უსრულ წინადადებებზე, მაგრამ არ ვიცით რას ვუწოდებთ სისრულეს. არ ვიცით, როგორი წინადადებაა სრული და რა ქმნის სისრულეს.

ი. პოპოვა საერთოდ უარყოფს წინადადებათა დაყოფას სრულად და უსრულად. „რა კრიტერიუმს ვუდებთ საფუძვლად ჩვენ წინადადების უსრულობას? აზრობრივ უსრულობას თუ ფორმალურ უსრულობას?“ — კითხვობს იგი და თვითონვე უპასუხებს: „თუ უსრულობის განსაზღვრის კრიტერიუმად ვვიღებთ საერთოდ აზრობრივ უსრულობას, მაშინ მთელი ჩვენი მეტყველება, არა მარტო ზეპირი, განსაკუთრებით დიალოგი, არამედ სამწერლობო უნდა მივიჩნიოთ აზრობრივად უსრულ წინადადებებად“²⁴. ავტორი განავრცობს: 1. ბოლირებულად განხილული წინადადების აზრობრივი უსრულობა მიმართულია ცნება და არაა აუცილებელი ფორმალურად უსრული წინადადებისა; 2. წინადადების ფორმალური შემადგენლობა თავისთავად არაა საკმარისი მსჯელობისათვის, აზრობრივი სისრულისათვის ან გამოთქმის უსრულობისათვის, და ფორმალური შემადგენლობის სისრულეს თავისთავად არ შეუძლია გამსახროს წინადადების სისრულის კრიტერიუმს²⁵.

²⁰ იქვე, გვ. 348.

²¹ იქვე, გვ. 351.

²² Современный русский язык. Синтаксис, под ред. Галкиной-Федорук, М., 1957, г. 321.

²³ იქვე.

²⁴ И. А. Попова. Неполные предложения, г. 33. 13-14.

²⁵ იქვე, გვ. 17.

ავტორი ამასთან ერთად აღნიშნავს: ჩვენ შეგვეძლო შევთანხმებულიყავით და გავეგო „უსრულ“ წინადადებებად ისეთები, რომლებშიც მათი აზრობრივი უსრულობა გამოხატულია ფორმალურ გრამატიკული შედგენილობის უსრულობით²⁶. ავტორის ვარაუდით, „უსრული“ წინადადების გრამატიკული შედგენილობა შეიძლება არ იყოს გამოხატული მთლიანად. დიალოგში ის ნაწილდება კითხვების წინადადებათა და პასუხების წინადადებათა შორის და ერთმანეთის მომდევნო რეპლიკებს შორის. მაგალითისათვის აღებულია ასეთი წინადადებები: — პოლია მოვიდა? — მოვიდა. აქ „მოვიდას“ ნაცვლად რომ ეოფილიყო პასუხი „კი“ ან „პოლია მოვიდა“, მაშინ ერთმანეთისაგან განსხვავებული წინადადებები გვექნებოდა მხოლოდ თავისი გრამატიკული შედგენილობით, მაგრამ როგორც წინადადება-პასუხი თანაბრად შეიასრულებდა თავის ფუნქციას²⁷.

აქვე ი. პოპოვა აღნიშნავს, რომ არსებითად არა გვაქვს „უსრული“ წინადადებები²⁸. შეუძლებელია ერთიანი მკაფიო კრიტერიუმის მონახვა წინადადებათა დაყოფისა სრულად და უსრულად²⁹.

როგორც ვხედავთ, ი. პოპოვა გვიმტკიცებს არსებითად არა გვაქვს უსრული წინადადებებიო, თუმცა აქვე საჭიროდ მიიჩნევს მოგვცეს ამ ტიპის წინადადებათა სახეები (ელიფსური წინადადება, „საკუთრივ ისტორიული“ წინადადებები...).

ტ. ლომტევიც უსრულ წინადადებას განიხილავს სრულთან მიმართებაში. მისი აზრით: „სრული წინადადებები განსხვავდებიან უსრული წინადადებებისაგან იმით, რომ ყოველი პოზიცია მათში მოცემულია სიტყვიერი ფორმით, მაგ. На горе выдси дом. უსრული წინადადებები განსხვავდებიან სრული წინადადებებისაგან არა იმით, რომ მათში გამოტოვებულია ესა თუ ის პოზიცია, არამედ იმით, რომ ისინი წარმოდგენილი არიან უარყოფითად, ე. ი. ისინი არ არიან წარმოდგენილი ცალკეული სიტყვიერი ფორმებით, მაგალითად, На горе дом. გამოთქმა На горе дом გულისხმობს არსებობას პოზიციისას, რომელიც არაა წარმოდგენილი მატერიალურად, მაგრამ არსებობს და განსაზღვრავს წინადადებულან შეერთებას на горе. შეიძლება არ გვეჩონდეს შემასმენლის პოზიციის სიტყვიერი ფორმა, მაგრამ თვით ეს პოზიცია უსათუოდ იგულისხმება, არსებობს, მაგალითად, Молчаппи на лошады садился, ногу (сунул) в стрепя, а лошады (стала) на дыбы. Он об землю (ударился) — и прямо в темя (Грибоедов).

შეიძლება არ იყოს ქვემდებარის პოზიციის სიტყვიერი ფორმა, მაგრამ თვით ქვემდებარის პოზიცია უსათუოდ იგულისხმება, არსებობს, მაგალითად, Ну жалкнй же ездок (он)...; Не человек, змея (он) (Грибоедов)³⁰.

რუსული ენის სახელმძღვანელოებში უსრულ წინადადებას არა ერთი ავტორი შეხებია. ზოგი ავტორის აზრით, უსრული ეწოდება ისეთ წინადადებას,

²⁶ იქვე, გვ. 18.

²⁷ იქვე, გვ. 21.

²⁸ იქვე, გვ. 23.

²⁹ იქვე, გვ. 24.

³⁰ Т. П. Ломтев. Основы синтаксиса совр. русского языка. М., 1958. გვ. 131.

რომელსაც აკლია აუცილებელი სტრუქტურული ნაწილები, ე. ი. მთავარი მ მეორეხარისხოვანი წევრები³¹.

უსრული წინადადების სახეებს ვრცლად ეხებიან ა. გვოზდევნი თავის სახელმძღვანელოში³², ა. რუდნევი³³, ვ. ბორკოვსკი³⁴ და სხვები.

როგორც ვხედავთ, უსრული წინადადების გაგება თავიდანვე არ ყოფილა ერთფეროვანი. თვით ი. პოპოვამ, რომელმაც ვრცლად დაახასიათა უსრული წინადადების აგებულება, დაიწუნა ტრადიციული ტერმინი („უსრული“) და შემოგვთავაზა „აქასრულშემადგენლიანი წინადადება“, სხვებმა კი ამჯობინეს მისთვის დაერქმიათ „წინადადება ელიფსური კონსტრუქციით“ (ვ. აღმონი და სხვები).

ვ. აღმონი წინადადების სისრულის ცნების გარკვევასთან დაკავშირებია საჭიროც თვლის გამოყოფის წინადადებათა სამი ტიპი. — ესენია: 1. გაუფრცობელი წინადადებები, რომელთა შემადგენლობა შემოზღუდულია წინადადებას მთავარი, აუცილებელი წევრებით. 2. ელიფსური წინადადებები, რომელთა შემადგენლობას აკლია თუნდაც ერთი მთავარი წევრთაგანი, რომელიც აუცილებელია წინადადებათა შესაფერისი ლოგიკურ-გრამატიკული სტრუქტურისათვის. 3. გაუფრცობილი წინადადებები, რომლებიც მოიცავენ არა მარტო მთავარ წევრებს, რომლებიც საჭიროა წინადადების მოცემული სტრუქტურული ტიპისათვის, არამედ სხვა წევრებსაც³⁵.

ვ. აღმონის აზრით, ელიფსური წინადადების შემადგენლობაში არა გააქვს წინადადების ერთი აუცილებელი წევრთაგანი, ან ამ საჭირო წევრის რომელიმე შემადგენელი ელემენტი. ამასთან ერთად ელიფსური წინადადება შეიძლება ელოდეს რიგ მეორეხარისხოვან წევრებსაც, ე. ი. იყოს გაუფრცობილი წინადადება³⁶.

როგორც ვხედავთ, ზოგი ენათმეცნიერი უსრულ წინადადებას უწოდებს ელიფსურს, ზოგისათვის ელიფსური წინადადება ერთ-ერთ სახეა უსრული წინადადებისა და ეწოდება ისეთ უსრულ წინადადებას, რომელსაც აკლია შემასმენელი.

ლ. ბლუშფილდი მიუთითებდა, რომ ყველა ენაში განსხვავდება წინადადებათა ორი ტიპი, რომელსაც შეიძლება ეუწოდოთ სრული წინადადება და უსრული (ელიფსური) წინადადება³⁷. აქვე ნათქვამია: წინადადე-

³¹ Современный русский язык, ч. II, Морфология и синтаксис, под ред. праф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1964, გვ. 441; Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шапский. Современный русский язык, Синтаксис, М., 1958. ამ კლასიკურ ნაშრომებში უსრული წინადადება ეკუთვნის ე. ვალკინა-ფედორუკს. С. Г. Бархударовი და Е. М. Крючков, Учебник русского языка, II, Синтаксис, М., 1964, გვ. 54. А. М. Земский, С. И. Крючков, М. В. Светлаев, Русский язык, II, 1963, გვ. 37.

³² А. Н. Гвоздев, Современный русский язык, Синтаксис, М., 1961, გვ. 174-183.

³³ А. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка, М., 1968, გვ. 20-31.

³⁴ Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков, Типы простых предложения, 1968, გვ. 194 და შეზღვევ.

³⁵ В. Г. Адмони, Введение в синтаксис современного немецкого языка, М., 1955, გვ. 182.

³⁶ იქვე, გვ. 183.

³⁷ Л. Блаушфилд, Язык, М., 1966, გვ. 180.

ბა, რომელშიც არა გვაქვს ჩვეულებრივ ხშირად ნახმარი ფორმები წინადადებისა, არის უსრული ანუ ელიფსურიობა³⁸. ამასვე იმეორებს ა. მუხინი³⁹.

ა. რეფორმატსკი აღნიშნავს: „რაც შეეხება უსრულ წინადადებებს, ისინი არაკონტრასტული არ წარმოადგენენ, არამედ არიან უბრალოდ ელიფსური კონსტრუქციისა, სადაც მეტყველებაში (და არა ენაში) გამოტოვებულია ის, რაც ადვილად აღიღინება კონტექსტის მიხედვით: Ты пришел вещи? — Пришел. აქ გამოტოვებულია ქვემდებარე და დამატება, რამდენადაც ისინი ნახსენებია კითხვაში“⁴⁰ და ა. შ.

სხვა ავტორები გამოყოფენ უსრულ წინადადებათა ორ ან სამ ტიპს. პირველ რიგში აქ აღსანიშნავია „Неполные предложения в современном русском языке“, რომლის ავტორი ი. პოპოვა, მართალია, უარყოფს უსრულ წინადადებებს, მაგრამ მაინც გამოყოფს „სიტუაციურ“ და ელიფსურ წინადადებებს. ამ უკანასკნელში გამოტოვებულია შემასმენლის ზმნური ნაწილი. ასეთია: „Татьяна и лес, медведь за ней“... „ელიფსურ წინადადებებში შემასმენლის ფუნქციას ასრულებენ მისი ჭკუფის წევრები — სახელები და ზმნისარტები“⁴¹ იმავე ი. პოპოვას სხვაგან აღნიშნული აქვს: ელიფსური წინადადება ეწოდება წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებულია ზმნური შემასმენელი⁴².

ვ. ვალკინა-ფედორუკი შენიშნავს, რომ უსრული წინადადება სხვადასხვაა თავისი სასიათის მიხედვით, უსრულთა შორის შეიძლება განვასხვაოთ: 1. საკუთრივ უსრული და 2. ელიფსური წინადადებები. უსრული წინადადება უფრო ხშირად გვხვდება სასაუბრო მეტყველებაში, რომელშიც აზრის ახსნას ხელს უწყობს სიტუაციაც, გარემოც და წინამავალი მეტყველება⁴³. „ელიფსური წინადადება ეწოდება ისეთს, რომელშიც გამოტოვებული წევრი არ აღიღინება კონტექსტის მიხედვით და არაა ნაკარნახევი გარემოების მიერ. ელიფსური წინადადება, როგორც გარკვეული სახე უსრული წინადადებისა, სინტაქსურად იმდენად მყარია, გავრცელებულია და საერთო სახმარი, რომ თითქოს არ საჭიროებს შევსებას და გამოკლებული წევრის აღდგენას“⁴⁴.

უსრულ წინადადებათა ცალკეული ტიპების დახასიათებისას აღნიშნავენ, რომ გვაქვს: 1. კონტექსტუალური, 2. სიტუაციური და 3. ელიფსური უსრული წინადადებები.

1. კონტექსტუალურ უსრულ წინადადებას უწოდებენ ისეთ უსრულ წინადადებას, რომელთა გამოტოვებული წევრი დასახელებულია მომიჯნავე წინადადებაში. ამ ტიპის წინადადებებში შეიძლება იყოს გამოტოვებული ქვემდებარე (Желтые лилии раскрыты с самого восхода солнца, белые раскрываются часов в десять...), შემასმენელი (При гостях едят в столовой, а без гостей — в кухне), დამატება (Старый князь

³⁸ იქვე, გვ. 185.

³⁹ А. М. Мухин, Структура предложений и их модели. Ленинград, 1968, гв. 171.

⁴⁰ А. Реформатский, Введение в языковедение, М., 1967, гв. 338-339.

⁴¹ И. А. Попова, Неполные предложения в общ. русском языке. . . , гв. 56.

⁴² Современный русский язык, Синтаксис, под ред. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1957, гв. 325.

⁴³ Современный русский язык, II, под ред. проф. Е. М. Галкиной-Федорук, М., 1961, гв. 442.

⁴⁴ იქვე გვ. 445; შტრ. Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шапский, Современный русский язык, М., 1958, гв. 137.

вспомнил о письме князя Андрея. — Получил от князя пышче, — сказал он княгине Марье, — не читала?), განსახლებება (Локотки ее делались все острее, пальцы — тоньше), გარემოება (В доме у них три комнаты. В одной спит Сережа с мамой, в другой тетя Паша с Лукьянычем, а третья столовая).

2. სიტუაციურს უწოდებენ წინადადებას, რომელშიც გამოტოვებული წევრი გასაგებია მეტყველების ვითარების მიხედვით. მაგ., შეიძლება წამოვიძახოთ: „მოდის“ იმის მაგივრად, რომ ვთქვათ „პროფესორი მოდის“; როცა გაიგონებთ სირენის ხმას, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ „განგაში!“ იმის მაგივრად, რომ ვთქვათ „გამოცხადებულია განგაში!“ და ა. შ.

3. ელიფსურს უწოდებენ ისეთ წინადადებას, რომელშიც შემასმენელი არაა დასახელებული და არაა აუცილებელი აზრის გამოსახატავად⁴⁵.

წინადადებათა ეს ტიპები არაა გამოყოფილი ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით, ამიტომ ნათელიც არაა, თუ რატომ გვაქვს ეს ტიპები.

ქართული ენის მასალაზე სრული და უსრული წინადადებების საკითხებს პირველად ეხედებით თ. ჟორდანიას „ქართულ გრამმატიკაში“⁴⁶. თ. ჟორდანიას წერს: «ყოველს წინადადებას უსათუოდ სჭირია ქვემდებარე და შესმენილი. თუ ერთ-ერთი არ არის, მკაზრი არ გამოვა. ამისთვის ესენი იწოდებიან მთავარ ნაწილებად წინადადებისა. გარდა ხშირად მოხდება, რომ ერთ-ერთი მათგანი არ არის, მაგრამ იგულისხმება კი: მაგ., ვსწერ, — იგულისხმება ქვემდებარე: „მე“. „ღედინაცვალი თვალში ნაცარი“ — იგულისხმება შესმენილი „არის“. „ბაღდადს ვირი (ღირს) კიტრადაო, ჯორი უნდა საგზალადო.“⁴⁷.

მამასადამე, თ. ჟორდანიას აზრით, წინადადების მთავარი ნაწილებია ქვემდებარე და შესმენილი. თუ ერთ-ერთი მათგანი გამოტოვებულია და იგულისხმება, გვაქვს უსრული წინადადება.

ა. ბენაშვილიც აღნიშნავს: „წინადადებაში არის ორი უმთავრესი ნაწილი: ა) ქვემდებარე და ბ) შესმენილი... (ხანდახან წინადადებაში ქვემდებარე არ არის, მაგრამ იგი უთუოდ იგულისხმება)“⁴⁸. ამის მიხედვით უსრულია წინადადება, თუ ქვემდებარე არ არის, მაგრამ იგულისხმება.

სილ. ხუნდაძე წერს: „სრული წინადადება იმისთანა წინადადებას ქვია, რომელშიც ქვემდებარე და შესმენილი გამოცხადებულია, მოხსენებულია: ჩუ, ტრედმა და იღულუნა! ნაკლული წინადადება იმისთანას ქვია, რომელშიც ან ქვემდებარე და ან შესმენილი არ არის მოხსენებული, არამედ საგულისხმოა, მოსაფიქრებელია, — მაგალითად: მკა ხომ ჩვენ არ დავვიწუნა (ე. ი. ტრედმა)? — ვანო თბილისში სწავლობს, სანდრო კი — ქუთაისში (უკანასკნელ წინადადებაში იგულისხმება შესმენილი სწავლობს)“⁴⁹.

თუ აღრე მხოლოდ ერთმანეთთან შედარებული იყო სრული და უსრული

⁴⁵ Ф. К. Гужва, Современный русский литературный язык, Киев, 1971, стр. 112-114.

⁴⁶ ქართული გრამმატიკა, თხზული და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან, ტფილისი, 1887, გვ. 34.

⁴⁷ იქვე.

⁴⁸ მოკლე ქართული გრამმატიკა, შედგენილი და გამოცემული ანდრია სიმ. ბენაშვილის მიერ, ტფილისი, 1894, გვ. 27.

⁴⁹ ქართული გრამმატიკა, სილოვ. ხუნდაძის მიერ შედგენილი მეოთხე გამოცემა, ქუთაისი, 1915, გვ. 88.

წინადადებები, აქ უსრულ წინადადებას თავისი სახელიც აქვს („ნაკლული წინადადება“).

სრულ წინადადებას განსაზღვრავს ი. ნიკოლაიშვილიც, თუმცა საპირისპირო უსრული წინადადების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი⁵⁰.

სრული და უსრული წინადადებები ერთმანეთთან მიმართებაში ახსნილი აქვს ი. სიხარულიძეს „სრული ეწოდება ისეთ წინადადებას, რომელშიც ქვემდებარეც არის და შემასმენელიც; ხოლო არასრული არის ისეთი წინადადება, რომელსაც აკლია ქვემდებარე ან შემასმენელი, ან ორივე მთავარი წევრი, ანდა ამხსნელი სიტყვა, მაგრამ წინა წინადადების აზრის მიხედვით ამ წევრებს ადვილად ვივარაუდებთ“⁵¹.

აკაკი შანიძე თავის „ქართული ენის გრამატიკაში“ მიუთითებს, რომ წინადადება სრულია, თუ მას არ აკლია რომელიმე წევრი. წინადადება უსრულია, თუ მას აკლია ერთი ან რამდენიმე წევრი, რომლებიც ადვილად იგულისხმება წინა ნაოქვამთან დაკავშირებით ან სხვა ვითარების მიხედვით. მაგ., „მთარახები ამთ, მთარახები!“ (ყაზ.). აქ იგულისხმება: „დაპკარით!“ „აბა, ბიჭო, ბანი!“ (ვჯა). აქ იგულისხმება: „მთარახი“⁵².

ა. შანიძისა და ლ. კვაჭაძის „ქართული ენის გრამატიკაში“ ნათქვამია: „მარტივი წინადადება სრულია ან უსრული. წინადადება სრულია, თუ მას არ აკლია (ე. ი. გამოტოვებულად არ იგულისხმება) რომელიმე წევრი, მაგალითები: „ზამთარი მოახლოვდა“ (ვჯა); „მთვარე ღრუბელს მოჰფარებოდა“ (ყაზ.). მოყვანილ წინადადებებში გამოტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე წევრი, მაშასადამე. ორივე წინადადება სრულია.

წინადადება უსრულია, თუ მას აკლია (ე. ი. გამოტოვებულია) ერთი ან რამდენიმე წევრი, რომლებიც ადვილად იგულისხმება წინა ნათქვამთან დაკავშირებით ან სხვა ვითარების მიხედვით“⁵³.

სრულსა და უსრულ წინადადებებს ვრცლად შეეხო ლ. კვაჭაძე „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“. აქვე წარმოდგენილია კარგად შერჩეული საელუსტრაციო მააღა. ლ. კვაჭაძის აზრით, „სრულია წინადადება, რომელშიც გამოტოვებულად არ იგულისხმება რომელიმე აუცილებელი წევრი და კონტექსტისა თუ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად გადმოგვეცემს დამთავრებულ აზრს...“ „უსრულია წინადადება თუ მასში გამოტოვებულია ერთი ან რამდენიმე წევრი (მთავარი თუ მეორეხარისხოვანი), რომლებიც ადვილად იგულისხმება კონტექსტის ან სხვა რაიმე გარკვეული პირობის მიხედვით. ასეთი წინადადება კონტექსტის თუ სიტუაციის გაუთვალისწინებლად მოკლებულია თავისთავადობასა და სტრუქტურულ დამოუკიდებლობას...“⁵⁴.

როგორც ვხედავთ, ჩვენს საენათმეცნიერო ლიტერატურასა და სახელმძღვანელოებში არაერთხელ მიუქცევიათ ყურადღება წინადადების სისრულის საკითხისათვის. გამოთქმულია ფასეული მოსაზრებანი.

ჩვენ გვინდა ამ შემთხვევაში წინადადების სისრულის საკითხი განვიხილოთ ცალკე ადგილზე მარტივ წინადადებებში ისე, რომ მოვლენა დაუქვემდებაროთ წინადადების მთავარი წევრების მონაწილეობა-არმონაწილეობას.

⁵⁰ ი. ნიკოლაიშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, ტფილისი, 1929, გვ. 124.

⁵¹ ი. სიხარულიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ტფილისი, 1937, გვ. 113.

⁵² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, თბილისი, 1948, გვ. 85.

⁵³ ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, VII—

VIII კლ. სახელმძღვანელო, თბილისი, 1966, გვ. 52—53.

⁵⁴ ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1966, გვ. 206—208.

წინადადების აგებულების საკითხი ბოლომდის შესწავლილი არ არის, რომ ყურადღება არ მივაქციოთ აზრთა სხვაობას, რომელიც ამ საკითხის განხილვას ახლავს. ცხადია, უსრული წინადადების გაგებაც არაა ნათელი. ხშირად უსრული წინადადების გამოყოფისას ემყარებიან რთულ წინადადებას, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტი თუ სხვა საჭიროების გამო განმეორების თავიდან აშორების მიზნით გამოტოვებს ისედაც ადვილად საგულებელ წევრს, რომელიც წინა წინადადებაშია წარმოდგენილი. ამის გამო მომდევნო წინადადება, შემაღგენელი ნაწილი რთული წინადადებისა, უსრული სახითა მოცემულია. აღებულია არა ცალკე წინადადება, არამედ მთელი კონტექსტი და უსრული წინადადებაც ამ კონტექსტის ერთ-ერთი ნაწილთაგანია, ჩვეულებრივად უკანასკნელი ადგილის მქონე. ასეთს წინადადებას საპირისპირო სრულ წინადადებასთან შედარებით შეიძლება აკლდეს ერთი ან რამდენიმე პირველი თუ მეორეხარისხოვანი წევრი.

გამოდის, რომ მარტივი წინადადება, რომელიც სრულია ცალკე აღებული, უსრულია სხვა წინადადებასთან მიმართებით. ამის ნიმუშად იღებენ ასეთ მონაკვეთს: „В доме у них три комнаты. В одной спит Сережа с мамой, а другой тетя Паша с Лукьянычем; а третья столовая“. ამ რთულ სინტაქსურ კონტექსტში გამოტოვებულია სიტყვა комнате, რომელიც ადგილის გარემოება უნდა ყოფილიყო, მაშასადამე, წინადადება უსრულია გარემოების ნიხედვიით¹¹.

მთელ კონტექსტისათვის დამახასიათებელი ეს ვითარება ცალკე აღებული მარტივი წინადადების სისრულეს დასადგენად ვერ გამოდგება. გამოდის, რომ ვმსჯელობთ უსრულ წინადადებაზე, გამოვყოფთ მას კონტექსტში, მაგრამ ცალკე აღებული მარტივი წინადადების ანალიზისას ვერ ვახერხებთ ასეთი უსრული წინადადების გამოყოფას. რომელსაც აკლია ადვილად საგულისხმებელი მეორეხარისხოვანი წევრი.

ავიღოთ ასეთი წინადადებები: „ლუარსაბი გაუტკბილდა მეუღლესა“. ეს წინადადება უსათუოდ სრულია. ასევე სრულად მივიჩნევთ ასეთ წინადადებებს: „ლუარსაბი შაქარსავეთ გაუტკბილდა მეუღლესა“. „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავეთ გაუტკბილდა მეუღლესა“. „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავეთ გაუტკბილდა თავის მეუღლესა“. „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავეთ გაუტკბილდა თავის გამარჯვებულს მეუღლესა“. და „გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავეთ გაუტკბილდა თავის ამჟამად გამარჯვებულს მეუღლესა“ (ილია, ერთტომ., 260).

უკანასკნელი წინადადებაც, ცხადია, სრულია: ამ წინადადების ყველა წევრი, მთავარიცა და მეორეხარისხოვანიც, საჭიროა. ამას გვაფიქრებინებს ნაწარმოების მთელი კონტექსტი. თუ სრულად მხოლოდ ბოლო წინადადებას მივიჩნევთ, რაკი დანარჩენს აკლია ესა თუ ის მეორეხარისხოვანი წევრი, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ ყველა დანარჩენი წინადადება უსრულია. ეს კი სწორი არ იქნებოდა.

ახლა ავიღოთ სხვა წინადადებები: „ერთხელ ეანომ დამის ძიღნი მეტად საამური სიზმარი ნახა“ (ი. გოგებაშვილი). ეს წინა-

დადება უსააუოდ სრულია. მაგრამ რა საბუთი გვაქვს, რომ უსრულად მივიჩნიოთ ამ წინადადების შემოკლებული ვარიანტები:

„ვანომ სიზმარი ნახა“. „ვანომ საამური სიზმარი ნახა“. „ერთხელ ვანომ საამური სიზმარი ნახა“. „ერთხელ ვანომ მეტად საამური სიზმარი ნახა“. „ერთხელ ვანომ ძილში მეტად საამური სიზმარი ნახა“.

ახვევ: „ჩემი ოთახის ფანჯრიდან ხშირად მაჩინს თეთრი თოვლით დაფარული მზის სხივებით აფერილი მყინვეარი“ (ნ. ლორთქ. I, 551). ეს წინადადება მარტივი გავოცობილია, სრულიც. წინადადების გაფორმებაში აქაც ყველა სიტყვა მონაწილეობს, ზედმეტი სიტყვა არა გვაქვს. განა ეს გვაძლევს იმის უფლებას, რომ თუ ზოგ მათგანს. რომელიც შეიძლება ადვილადაც ვიგულისხმობთ, გამოეტოვებთ, მისი გამოტოვების შემთხვევაში წინადადება უსრულად მივიჩნიოთ? ამიტომ უნდა დავუშვათ. რომ მარტივი წინადადების სისრულის საკითხს განსახლებრავს შემასწავლელი-ზმნა და მასთან პირის მიხედვით დაკავშირებული სიტყვები.

რთული წინადადების შემადგენელ მარტივ წინადადებაში წვერთა გამოტოვება ვარკვეულ კანონზომიერებას ემყარება. ეს ცალკე საკითხია და კარგადაა ნახვევები ჩვენს გრამატიკულ ლიტერატურაში⁵⁶.

წინადადების პირველი და მეორეხარისხოვანი წვერები ერთმანეთთან სხვადასხვა სიძლიერის სინტაქსურ ურთიერთობას ამჟღავნებენ. ამის შედეგად მთავარი წვერები (შემასმენელი, ქვემდებარე, პირმომართი დამატებები) ქმნიან ძირითად ნიშნებს; მეორეხარისხოვანი წვერები კი მათ უკავშირდებიან შეთანხმებით. მართვით, ან მირთვით. ამიტომ ვამბობთ, რომ წინადადების სისრულის დასადგენად მნიშვნელობა აქვს მთავარ წვერებს.

წინადადება სრულია იმ შემთხვევაში, როდესაც რეალურად წარმოდგენილია შესიტყვებით გათვალისწინებული მთავარი წვერები (შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება)⁵⁷. წინადადების სისრულის დასადგენად ვენყარებით ზმნა-შემასმენელს.

ა) შემასმენლად ერთპირიანი ზმნაა: ერთპირიანი ზმნასთან პირიანობის მიხედვით ერთი სახელი — ქვემდებარე დაკავშირებული, ამიტომ აქ ქვემდებარე და შემასმენელი ქმნიან სრულ წინადადებას. თუ ერთ-ერთი მათგანი გამოტოვებულია, წინადადება იქნება უსრული. მაგ.: უფრო გამალებული წაყიდა პეტრე აელაბრის ბაყებისაკენ (ილია, ერთტომ., 331). პეტრე გაოცდა (იქვე, 329). მზე გადაიხარა (იქვე, 322). ლუარსაბი მოვიდა (იქვე, 356).

ორპირიანი ზმნასთან ორი სახელია დაკავშირებული: გარდამავალთან — ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება, გარდაუვალთან — ქვემდებარე და ირიბი დამატება. შემასმენელთან ერთად თუ რეალურად წარმოდგენილია ორივე მთავარი წვერი, წინადადება იქნება სრული.

ბ) შემასმენლად გარდაუვალი ორპირიანი ზმნაა: დამკამოეთსუვა ქვეყანას (ილია, ერთტომ., 352). ოთხი ურემი ოთხკუთხივ მოღვგომოდა სათიფეს (იქვე, 370). კარებში მიხას ცეცო შეეტაკა (ს. მგალ.,

⁵⁶ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, 1948, გვ. 85—86; ა. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, 1956, გვ. 52—53; ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გვ. 206—208.

⁵⁷ ა. კიხიძე, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბილისი, 1963, გვ. 95; ა. დავითიანი, მარტივი წინადადების სახეები წვერთა შედგენილობის მიხედვით, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1967, № 3, გვ. 38.

298). ჯოჯობეთს კიდევ ერთი მუგუზალი მიემატა (გ. ლეონ., 147). ამ კარებს გაგიჟებული კამეჩი სამჯერ დაეძგერა (მ. ჭავჭავ., III, 283).

გ) შემასმენლად გარდამავალი ორპირიანი ზმნაა: ამ კითხვამ გააბა ლუარსაბი მახეში (ილია, ერთტომ., 331). მოხუკა თვალი ქვრივსა (ილია, 371). პირველ დღესვე არჩილმა ეენახში წაიყვანა გიორგი (იქვე, 362). ცეცხლმ შემოატრიალა წუწვი წიქარა (ს. მგალ., 352). ხარბმა ხედილამ სიკვდილიც კი აღრე მიისაკუთრა (გ. ლეონ., 56). სწრაფად შეაყენა თოხი ტარიელმა (ლ. ქიან., II, 89).

ღ) შემასმენლად სამპირიანი ზმნაა: სამპირიან ზმნა-შემასმენელთან სამი სახელია დაკავშირებული. ზმნასა და სახელებს შორის რთული სინტაქსური ურთიერთობაა დამყარებული.

წინადადება სრულია, თუ ზმნასთან ერთად წარმოდგენილია სამივე სახელი. მაგალ: დედას გულმა ტეხა დაუწყო (ილია, ერთტომ., 361). ტარიელმა თვალი მოკრა ბაჩუს (ლ. ქიან., II, 108). კამერაში არჩილს საპატია აღვილი დაუთმეს ამხანაგებმა (იქვე, 296). ერვანდმა ცოლს ხელი წამოაგლო (ს. მანშ., 36). გიორგიმ მარლად მოაგლო მარგილს ხელი (ს. მგალ., 415).

უსრულია წინადადება, როცა გამოტოვებულია ერთ-ერთი მთავარი წევრ-შემასმენელი, ეჭვმდებარე, პირდაპირი დამატება, ან ირიბი დამატება.

წ) გამოტოვებულია შემასმენელი. შემასმენლის გამოტოვება ხდება მაშინ, როდესაც ერთნაირი მოქმედების ან მდგომარეობის განმეორებაა: შემასმენლის განმეორების თავიდან ასაცილებლად მოსალოდნელი მომდევნო შემასმენლები არაა წარმოდგენილი. თუ შედგენილი შემასმენელია, გამოტოვება საერთო. მაგ.: — შენ არ თქვი, ბალანე რომ ხეეტას დაიწყებს და ციფუნია პირის ბანას — სტუმრები მოვლენო (ნ. ლორთ., I, 604). — არჩილი აქ არის? — კი, ბატონო! — თამაზი? — თამაზიც! — ნოდარი? — აქ ვარ, ბატონო! (ნ. დუმბ., „მზიანი ღამე“, 44). ზოგნი ნაოლორის ეძახდნენ, ზოგნი — აპოლონის (მ. ჭავჭავ., III, 49). მამით გურული ვარ, დედით — მეგრელი, აღზრდა — დაბადებით კი იმერელი (მ. ჭავჭავ., III, 54).

შემასმენლის გამოტოვება ხდება იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ეგვევ შემასმენელი წინა წინადადებაშია ნასენები, ან შემასმენლით გამოსატყუარი მოქმედება შედეგია იმ მდგომარეობისა, რომლის ახსნა მომდევნო შესიტყვებებითაა გადმოცემული: — შენ რაღად, ჩემო გაბრიელ? შენ რაღად, რაღად? — ქვითინებდა ის ტანჯული კაცი (ილია, ერთტომ., 240).

„შენ რაღად“ უსრული წინადადებაა და ის გასაგებია მას შემდეგ, როცა წინადადება წინადადებებს გავითვალისწინებთ: როდესაც გადასასახლებლად გამოადებული ორი უდანაშაულო ადამიანი — ჰეპია და გაბრიელი ერთმანეთს შეხვდებან. გაბრიელი გადმოგვცემს: „— ჰეპიავ, კაცო, შენა ხარ? — გაოცებით შეეყვირე საცოდავსა. იმან თავი მალა აიღო და შემოპხედა. — შეილო, გაბრიელ! — დაიბღვლა საცოდავის ხმით, — შენც აქა ხარ?.. — შენ რაღად, ჩემო გაბრიელ, შენ რაღად, რაღად?..“ ასეთივეა: „დაწიოკებული სუფრა... დაჯოჯბული დვინის წამონალეკი...“ (გ. ლეონ., 156). ეს უშემასმენლო წინადადებები ვაუგებარია, თუ არ გავითვალისწინებთ წინამაჟალი ვითარება: აი, ესენიც: „წამიძილადგენ. შეიქნა ზედახორა, ქლეხა. ერთმანეთი დაქორრეს, აბუმბლეს, სუფრა დაარიალეს. სუფრის ბოლოში იგრილა კურკელმა, დაიფშენა, ჩანაპუქდა ერთიანდ. ფრთხილმა სტუმრებმა იჩქარეს, — გაცლა სჯობსო, — ხელურთპირად გარბოდნენ, თითქოს ფული მოუპა-

რიათ და ეშინიათ ზედ წასწრებისაო...“. ამისი მსგავსია: „— დ ე დ ი, პ უ რ ი, პ უ რ ი — სშირად შესძახებდნენ ბალები დედას“ (გ. ლეონ., 84). „— თქვენი გეარო და სახელი? — კვაქს მეხი დაეცა და ციემა ოფლმა დაასხა“ (მ. ჭავჭავ., III, 185)...

ქართული ენა ნაკლებად მიმართავს შემასმენლის გამოტოვებას. შემასმენლის გამოტოვება ხშირია დიალოგებში.

2. გამოტოვებულთა ქვემდებარე ქვემდებარის გამოტოვება ხდება იმ შემთხვევაში, როდესაც მოსალოდნელია წინამავალი წინადადების ქვემდებარის ან პირმიმართი დამატების განმეორება მომდევნო წინადადებაში. მაგ.: გიორგის გულში მოხვდა ეს უკანასკნელი სიტყვა. ა ი ტ კ ი ც ა, ე ჭ ა ე რ ა. კ ა რ გ ა დ ა ც ვ ე რ მ ი ე გ ნ ო, — რად უხსენა დედამ ჭადო (ილია, ერთტომ., 350). სულ ამ ვენახის მიწისათვის ეკინჭრებოდა ჩირიკს. გულნამცეცა ჩიკოტელა. ბ ო რ ე რ ო მ გ ზ ა ს ა ც ა რ ე რ ი დ ე ბ ო ღ ა (გ. ლეონ., 89).

ასეთივე წარმოშობისაა სხვა უსრული წინადადებებიც: ქმრის ანდერძს არ უღალატა (ილია, ერთტომ., 342). ერთხელ ერთმანეთს ქუჩაში წააწყდნენ (მ. ჭავჭავ., III, 79).

მაგრამ თუ წინადადებები ისე ეწყობიან ერთმანეთს, რომ არ ხდება წინამავალი წინადადების ასეთი წევრის განმეორება მომდევნო წინადადებაში, მაშინ ჩვეულებრივ სრული წინადადებები გვაქვს. მაგ.: მზე გადაიხარა. თბილმა შეგუბებულმა ჰაერმა მოძრაობა დაიწყო. იმ ენაჩავარდნილმა ადგილმა გაიხმაურა. აიშალნენ მეურმეები თვალების ფშენებითა (ილია, ერთტომ., 322). ბეჟანიშვილის მოჭამაგირეს ურმით საფეკვაე მოჰქონებოდა შინ. იმ ოჯახდაქცეულს თავსუბუქად დაედო. კამეჩები თურმე ყელში ხრიალებდნენ, ისე წასქეროდათ აპეტურები. ოთარაანთ გიორგი გზად მოდენილა თურმე... (ილია, იქვე. 348).

თავისებურია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ქვემდებარედ პირველი ან მეორე პირია. ასეთ დროს ქვემდებარედ პირის ნაცვალსახელები გვაქვს. ნაცვალსახელი შეიძლება არც იყოს წარმოდგენილი: ჩვეულებრივ გამოტოვებულია და წინადადებაც უსრულია. მაგ.: მე ჩემს ყურებს არ დავუჭერე ეს უეცარი ჩემის ნატვრის ასრულება (ილია, ერთტომ., 231). მე ჩახტი (ნ. დუმბ., 126)... მაგრამ: ერთ საღამოს განათებულ მალაზიის ფანჯარაში გამოფენილ სურათებს შევაჩერდი (ნ. ლორთ., I, 490). მხიარულად მიეცუნტულე (მ. ჭავჭავ., III, 433). ქუთაისში მივალ სამულამოდ (იქვე, 42)... ასევე: შენ გოვო ლამაზად მორთე (ილია, ერთტომ., 292). შენც კი კარგა ხანს მე ხმა არ გამე (იქვე, 162). მაგრამ: რას იზამ მაშინ, ა? (დ. კლდ., I, 106). რაღას აგვიანებთ? (იქვე, 104)...

3. გამოტოვებულთა პირმიმართი დამატებები. წინადადების სისრულეში მონაწილეობენ პირმიმართი დამატებებიც. ერთ-ერთი მათგანის დაკლება წინადადებას უსრულად აქცევს. ხშირად გამოტოვება ხდება იმის გამო, რომ წინამავალ წინადადებაში ქვემდებარედ ან რომელიმე დამატებულ შეიძლება იყოს ნახსენები ესა თუ ის დამატება.

ა) გამოტოვებულთა ირიბი დამატება. შემასმენლად ორპირიანი გარდაუვლები ზმნაა: მიწა საქათმის ქვეშ ფხვიერი დაუხვდა (გოგება., 54). [მელამ მიაგნო საქათმესა და დაუწყო ძირს გამოთხრა. მიწა საქათმის ქვეშ ფხვიერი დაუხვდა...]. და ასე: თბილი-

სის სადგურზე გიორგი ისევ დამეწია (ნ. ლორთქ., I, 159). მე დავშორდი (ილია, ერთტომ., 204)...

ბ) გამოტოვებულთა ირიბი დამატება. შემასმენლად სამპირიანი გარდამავალი ზმნაა: თავადმა ძველის წესით ღრმ: სალამი მისცა (ნ. ლორთქ., I, 166). [მოსაუბრეთ მიუახლოვდა თავადის ახლობელი ნათესავი, დიდი მემამულე, აზნაური ფილიპე თამლაძე. თავადმა: ძველის წესით ღრმა სალამი მისცა]. და ასე: გლახუკამ რაღაც ლაპარაკი დაუწყო (ილია, ერთტომ., 204). გიორგიმ ამის თქმანზედ ფეხი კიდევ წაჰკრა (იქვე, 346).

გ) გამოტოვებულთა პირდაპირი დამატება. შემასმენლად გარდამავალი ზმნაა: ელისაბედმა დაბალი ხმით დაიწყო (ილია, ერთტომ., 274). თეოფანემ ძლივს დაამშვიდა (მ. ჭავჭავ., III, 133). მავის კაცებმა წამართვეს (ნ. ლორთქ., I, 670) და ა. შ.

გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა პირმიმართი დამატება აღრეა დაკარგული გამოტოვებული კი არ არის, გამქრალია, ან გადაკეცილია უბრალოდ დამატებად.

ასეთი დაკარგვა ან ერთი წვერიდან სხვა წვერად გარდაქმნა (როდესაც პირმიმართ დამატებათაგან ვიღებთ პირმიუმართავ (უბრალო) დამატებას, ან ადგილის ვარემოებას) წინადადების სისრულეზე ვერ მოქმედებს: ასეთი წინადადება სრულია. მაგ.: შვილმა შეჰხედა დედას (ილია, ერთტომ., 354). ლევანმა მასთან მყოფ ამხანაგებთურთ დაუყოვნებლივ მიაშურა დანიშნულ ადგილას (ლ. ქიაჩ., II, 67). მფრინავმა მანქანამ ჭექა-ქუხილით გადაუარა ხალხს (ლ. ქიაჩ., IV, 66). მატარებელმა შხუილით ჩაურბინა ბარცხანას (მ. ჭავჭავ., III, 43)... აქ შემასმენლებად გვაქვს შეჰხედა, მიაშურა, გადაუარა, ჩაურბინა... ყველა მათგანი ამჟამად ორპირიანი ზმნაა, წარმოშობით კი — სამპირიანი. ამაზე მიუთითებს მოთხრობითში დასმული სუბიექტი (ქვემდებარე) და მიცემითში დასმული ობიექტი — ირიბი ობიექტი.

ორპირიან გარდამავალ ზმნასთან ორი სახელია დაკავშირებული: სუბიექტი და პირდაპირი ობიექტი... აქ კი გვაქვს სუბიექტი და ირიბი ობიექტი, მაშასადამე, ეს ზმნები წარმოშობით სამპირიანებია და პირდაპირი ობიექტის გაქრობით ორპირიანები გამხდარან. პირდაპირი ობიექტის დაკარგვის შემდეგ დარჩა მოთხრობით ბრუნვაში დასმული სუბიექტი და მიცემითში დასმული ობიექტი, რომელიც გარდამავალი ორპირიანი ზმნა-შემასმენლისათვის არაა დასახსიათებელი.

უფრო რთულია საკითხი, როცა იკარგება ირიბი ობიექტი. ასეთ შემთხვევაში სამპირიანი გარდამავალი ზმნისა და მასთან დაკავშირებული სახელების აგებულება მთლიანად ემთხვევა ორპირიანი გარდამავალი ზმნისა და მასთან დაკავშირებული სახელების აგებულებას. ქრება ირიბი ობიექტი ისე, რომ მისი კვალის დასადგენად სათანადო ძიებაა საჭირო.

ასე მაგალითად. უძველეს ქართულში დასთესა ზმნა სამპირიანი იყო. ამ ტიპის სხვა ზმნებიც (დაჰბადა, დაჰფლა...) ირთავდნენ ირიბი ობიექტის ნიშანს და ენებიოს აწარმოებდნენ სამპირიან ზმნათა მსგავსად. შემდგომ ირიბი დამატება იქცა წინადადების მეორესხარისხოვან წვერად ან უკვლოდ გაქრა. მაგ.: რომელმან დასთესა თესლი კეთილი აგარაკსა თვისა: DE მ 13, 24, შდრ. რო

მელ-იგი ქუეყანასა კეთილსა დაეთესა: DE მ 13, 23... რომელ-იგი გზასა ზედა დაეთესა: DE მ 13, 19⁵⁸.

სსეავგარად წარმართა აიძულეს ზმნის სინტაქსური კონსტრუქცია. მისი უძველესი სახეა: „იგი აიძულეს მას მას“. ამ შემთხვევაში აიძულეს საშვირიანია: უკავშირდება სუბიექტი, პირდაპირი ობიექტი და ირიბი ობიექტი (მაგ., აიძულა მონაზონსა მას დატევებამ დაბისაჲ მის: ლი- მონ. 85,8; მაშინ აიძულა იესუ ანდრეას ჭამაჲ ჰურისაჲ: ვერს. 24. 14). პირდაპირი დამატების დაკარგვით მივიღეთ: იგი აიძულეს მას — მან აიძულა მას: ქვემდებარე — მოთხოვითში, ირიბი დამატება — მიცემით- წი. განვითარების შემდგომ პერიოდში ირიბი დამატება გადაიქცა პირდაპირ დამატებად⁵⁹.

ამ ისტორიულ ცვლილებებს თანამედროვე ქართულში წინადადების სის- რულესთან კავშირი არა აქვს: როცა აღდგენაზე ელაპარაკობთ, ვგულისხმობთ გამოტოვებულის აღდგენას და არა დაკარგულის აღდგენას.

58 ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი, 1920, გვ. 75—81; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბილისი, 1971, გვ. 324—334.

59 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953, გვ. 347; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, თბილისი, 1963, გვ. 182; მისივე, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, I, ნაწ. II, გვ. 331—335; ა. კიზირია, მარტივი წინადადე- ზის შედგენილობა ძველ ქართულში, გვ. 161.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

ლია ლასაბიძე

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმათა სემანტიკური და სინტაქსური კავშირი ზმნასთან თანამდროვე ქართულში

ქართული ენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურებაა ზმნის კატეგორიის მაჩვენებლების უშუალოდ დაკავშირება სახელის ბრუნვის ფორმასთან. მთლიანი წინადადების გაფორმება დამოკიდებულია ზმნის ფორმაზე¹.

ქართულში სინტაქსური თავისებურებანი მორფოლოგიურ თავისებურებათა პირდაპირი შედეგია. ზმნის ფორმაში ერთ-ერთი მორფემის შეცვლა ხშირად იწვევს მთლიანად წინადადების წყობის შეცვლას, რას შედეგადაც ამავარდება წინადადების ერთ-ერთი წევრი, ან გაჩნდება ახალი წევრი, ან იცვლება შეთანხმებისა და მართვის დამოკიდებულება წინადადების წევრებს შორის.

გამომხატველობით საშუალებათა სიმდიდრით ქართული ზმნა ბევრად წინ დგას სახელზე. ამიტომ ქართულში გამოყოფილი ბირთვული წინადადებისათვის, ანუ გრამატიკულად სწორი მარტივი წინადადებისათვის, ზმნა არის განმსაზღვრელი.

ქართულში ზმნის ფორმის მარტივი წინადადებისათვის გამოყოფილია სამი სტრუქტურული ჯგუფი: NV; N₁N₂V; N₁N₂N₃V². თითოეული ჯგუფისათვის შემადგენელი წევრების მორფოლოგიური სტრუქტურის გათვალისწინების შედეგად გამოყოფილია სხვადასხვა სტრუქტურული ფორმულა:

I. NV.	II. N ¹ N ² V	III. N ¹ N ² V	IV. N ¹ N ² N ³ V
N _n V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² N _n ³ V ₁ ¹
N _n V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² N _n ³ V ₁ ¹
N _n V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² V ₁ ¹	N _n ¹ N _n ² V ₁ ¹	N _n ¹ [N _n ² + (თანდ.)] N _n ³ V ₁ ¹

მასასადამე. ქართულში ბირთვული წინადადების შემადგენლობაში შედიან ზმნა და მასთან შეწყობილი პირის სახელები, რომელთაც აქვთ სახელოვითი. მოთხრობითი და მიცემითი ბრუნვის ფორმები და რომლებიც შეიძლება უშუალოდ გამოხატული იქნენ ზმნაში.

ცნობილია, რომ ზმნის ვალენტობა დამოკიდებულია წინადადებაში აქტან-

¹ E. ჩიქობავა. მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, ნაწ. I, ტფილისი, F. V. Fink. Die Haupttypen des Sprachbaus, Leipzig und Berlin, 1923.

² ლ. ენუქიძე. ბირთვული წინადადება ქართულში (ტრანსფორმაციული მეთოდის გამოყენების ცდა), თანამედროვე ზოგადი და მათემატიკური ენათმეცნიერების საკითხები, ტ. II, 1967.

³ P — აღნიშნავს ზმნის პირის რაოდენობას, ხოლო რომელიც ციფრები სერვის მაჩვენებელია.

ტებს რაოდენობაზე⁴. ბირთვულ წინადადებაში მონაწილე აქტანტებს ვუწოდო აუცილებელი აქტანტები. აუცილებელი აქტანტების როლში შესაძლებელია გამოვიდნენ მხოლოდ სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი ბრუნვის ფორმები. ჩათვალოთ, რომ ზმნის ვალენტობაც განისაზღვრება მხოლოდ აუცილებელი აქტანტებით.

აღსანიშნავია, რომ ქართული ზმნა ხასიათდება არა მხოლოდ ვალენტობით. არამედ პოტენციური ვალენტობითაც. ზმნის პოტენციური ვალენტობა დაკავშირებულია იმასთან, რომ წინადადებაში პოტენციური აქტანტების როლში გამოვიან ისეთი ბრუნვის ფორმები, რომლებიც, მართალია, უშუალოდ არ შეეწყობიან ზმნას და არ აისახებიან მასში, მაგრამ არიან აუცილებელი წევრები სტრუქტურულ მოდელში ან აქვთ უნარი გარკვეული ტრანსფორმაციის შედეგად გადავიდნენ სუბიექტურ ან ობიექტურ ბრუნვებში (სახელდობრ, სასკობით, მოთხრობით, მიცემით ბრუნვებში) და ამრიგად გადაიქცევენ აუცილებელ აქტანტებად.

ქართულში ზმნა წარმოადგენს არა მხოლოდ წინადადების სინტაქსურ ბირთვს, არამედ შინაარსობრივ ცენტრსაც. იგი შეიცავს წინადადების წევრების შესახებ არა მხოლოდ სტრუქტურულ, არამედ სემანტიკურ ინფორმაციასაც. ე. ი. ზმნა შეიძლება წარმოვადგინოთ როგორც ბირთვი, რომლის გარშემოც განლაგდებიან როგორც აქტანტები (აუცილებელი და პოტენციური), ასევე ადვერბიალური სიტყვათშეხამებანი. ისინი თითქოსდა აისახებიან ზმნაში. გარდა ზმნის ფორმისა, ზმნის სემანტიკაც განსაზღვრავს აქტანტების ამორჩევას წინადადებაში.

ზმნასთან დაკავშირებული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, რომელიც აბრულებს უბრალო დამატების ფუნქციას, გამოდის პოტენციური აქტანტის როლში. მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში ნათესაობით ბრუნვაში მყოფი არსებითი სახელის სინტაქსური ღირებულება აუცილებელი აქტანტის ფუნქციის იდენტურია, მაშასადამე. ერთი მხრივ, უბრალო დამატება, ხოლო, მეორე მხრივ, სუბიექტი და დამატება — აქტანტები (პირდაპირი და ირიბი დამატება) შეიძლება იყვნენ ზმნასთან ერთნაირ სემანტიკურ მიმართებაში, თუმცა უბრალო დამატებას არა აქვს თავისი ფორმალური ასახვა ზმნაში (ე. ი. მორფოლოგიური ფორმანტი). ხოლო სუბიექტსა და პირდაპირ და ირიბ ობიექტებს — აქვთ. ყოველივე ეს ნიშნავს, რომ წინადადების ერთი და იგივე სიღრმისეული სტრუქტურა (აქტანტების დამოკიდებულება ზმნასთან) ვამოისახება სხვადასხვა ზედაპირული სტრუქტურით (ერთი მხრივ, ბირთვული წინადადებით, სადაც წარმოდგენილია ზმნა თავისი აუცილებელი აქტანტებით, და, მეორე მხრივ, წინადადებით, რომელიც შედგება ზმნითა და უბრალო დამატებით და რომელთა წირისაც იგივე სემანტიკური დამოკიდებულებაა, რაც ბირთვულ წინადადებაში). ერთნაირი სინტაქსურ-სემანტიკური ფუნქციის რეალიზაცია წინადადების ზედაპირულ სტრუქტურაში სხვადასხვანაირად ხდება. მაგალითად, ნათესაობითი ბრუნვის ტოლერატი მნიშვნელობის კონსტრუქციითა ტრანსფორმაციას, გენერტური ფორმა, რომელიც ვერ აისახება ზმნაში. ლეგულობს სახელობით, მოთხრობითი და მიცემითი ბრუნვის ფორმას და გამოდის სუბიექტის ან ობიექტ-აქტანტების როლში, ე. ი. აუცილებელი აქტანტების როლში, რომლებიც შეიძლება ასახულ იქნენ ზმნაში სპეციალური მორფოლოგიური ფორმანტით.

⁴ L. Tesrier, Elements de syntaxe structurale, Paris, 1959.

აქედან გამომდინარეობს, რომ არსებითი სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ანალიზის სინტაქსურ დონეზე არ გამოისახება ზმნის შესაბამისი ფორმანტით, ხოლო ანალიზის უფრო ღრმა დონეზე, სემანტიკურ დონეზე, იგი უკვე უკავშირდება ზმნის ანალიზის სემანტიკურ დონეზე საქმე გვაქვს კონსტრუქციის სიღრმისეულ სტრუქტურასთან, როგორც ამას ხელს არსებითი სახელის მიმართება ზმნასთან, ხოლო სინტაქსურ დონეზე, როდესაც ზდება კონსტრუქციის სიღრმისეული სტრუქტურის რეალიზაცია ზედაპირულ სტრუქტურაში. ეს მიმართება გამოისახება სხვადასხვანაირად. ერთხელ, სახელი გამოდის სინტაქსური აქტანტის როლში და აღსახება ზმნაში სპეციალური ფორმანტის ანუ აღმადგენლობით, ხოლო მეორეჯერ იგი არის პოტენციური აქტანტი და არ აღსახება ზმნაში.

განვიხილოთ ყველა შემთხვევა, როდესაც ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა შეიძლება წარმოუადგინოს როგორც ზმნასთან სინტაქსურად დაკავშირებული ერთეული.

1. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის არსებითი სახელთან ნათესაობითი სემანტიკური მნიშვნელობა წინადადებაში უშუალოდ უკავშირდება ზმნის კატეგორიას, კერძოდ, ქცევის კატეგორიას. ამ შემთხვევაში გენეტურ ფორმათა სინტაქსური ცუქცია იმ ბრუნვის ფორმათა ფუნქციების იდენტურია, რომლებიც შეესაბამება სუბიექტს ან პირდაპირ და ირიბ ობიექტებს (ე. ი. არსებითი სახელებს სახელობით, შთანაობით და მიცემით ბრუნვებში).

როგორც ვიცით, ქცევა არის ზმნის კატეგორია, რომელიც აღნიშნავს თუ რა ურთიერთობაა კუთვნილებადანიშნულების თვალსაზრისით სუბიექტსა და ობიექტს შორის ან ობიექტებს შორის. განსხვავება სათავისოსა და სასხვისო ქცევების ფორმათა შორის იმაშია, თუ ვის კუთვნილებას წარმოადგენს ნამოქმედარი ან მოქმედება: სუბიექტისას (სათავისო ქცევა) თუ ირიბი ობიექტისას (სასხვისო ქცევა).

სასხვისო და საარტერო ქცევის ფორმის ზმნის გადასვლით საარტერო ქცევის ფორმაში ზმნის პირდაპირად მიერთდება; თუ ზმნა ორპირიანია, იგი გახდება ერთპირიანი, ხოლო თუ ზმნა სამპირიანია, მაშინ იგი გახდება ორპირიანი.

განვიხილოთ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმათა კონსტრუქციების ტრანსფორმაცია, სადაც სასხვისო ქცევის ზმნა გადადის საარტერო ქცევაში:

ა) $N_0^1 N^2 N - N^1 G N^2 V$.

„გოგონა დედას კაბას უკრავდა“ — „გოგონა დედის კაბას კრავდა“.

მოცემულ ტრანსფორმაციაში ირიბი ობიექტი „დედას“, რომელსაც აქვს მიცემითი ბრუნვის ფორმა და ასრულებს ირიბი ობიექტის ფუნქციას, გადადის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში და გამოდის პირდაპირი ობიექტის განსაზღვრების როლში.

მარჯვენა ტრანსფორმში სასხვისო ქცევის ზმნური ფორმა გვიჩვენებს, რომ პირდაპირი ობიექტი („კაბა“) ეკუთვნის ირიბ ობიექტს („დედას“), მიცემითი მდგომი ირიბი ობიექტი წარმოადგენს აუცილებელ პირობას. იგი შეეწყობა ზმნას და გამოიხატება მასში. ზმნის სასხვისო ქცევის ფორმაში (ე-უ-კერაქ) ქცევის ნიშანი უ მინარსობრივად წარმოადგენს ნიშანს, რომელიც გამოხატავს „კუთვნილების“ მნიშვნელობას. ზმნის საარტერო ქცევის ფორმაში (ე-კ-ერაქ) ასეთი ფორმანტი არა გვაქვს, ე. ი. ზმნაში არ გამოიხატება „კუთვნილებით“.

ბის“ მნიშვნელობა. ობიექტის ან სუბიექტის კუთვნილების მნიშვნელობა, რომელიც ზმნაში ნეიტრალდება საარვისო ქცევის ფორმაში მისი გადასვლით, გაუმოიკემა პირდაპირი ობიექტის განსაზღვრების მეშვეობით (დელის კაზას გვერად) და ეს განსაზღვრება წარმოდგენილია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით. სტრუქტურული ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ ნათესაობითი ბრუნვის — ის აფიქსის ი ელემენტი იგივე წარმოშობისაა, რაც ქცევის ნიშანი ი, სადაც ი კუთვნილებას გამოხატავს.

ბ) $iN_3 V(N_3) N_3 \rightarrow N_3 V(N_3) N_3$ (თვის)

„პეტრემ შეეწო მწვადი სტუმრებს“ — „პეტრემ შესწო მწვადი სტუმრები-სათვის“.

აქ მიცემით ბრუნვაში მდგომი არსებობითი სახელი წარმოადგენს ირბი ობიექტს, რომელსაც უკავია აუცილებელი პოზიცია და რომელიც გამოიხატება ზმნაში სპეციალური ფორმანტით: საარვისო ქცევის ზმნა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ პირდაპირი ობიექტი მოქმედებს ირბი ობიექტისათვის, საარვისო ქცევის ფორმაში გადასვლისას კარგავს ამ მნიშვნელობას; აღნიშნული მნიშვნელობა გამოიხატება -თვის თანხლებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით.

ამრიგად, ერთი და იგივე სემანტიკური მნიშვნელობა („კუთვნილება“ ან „დანიშნულება“) სხვადასხვა კონსტრუქციაში გამოიხატება სხვადასხვა კატეგორიით: ერთ შემთხვევაში, ზმნური კატეგორიით (ქცევის კატეგორიით). ხოლო მეორეში — სახელის კატეგორიით (ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით).

აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ზმნა განსაზღვრავს არსებითი სახელის ფორმას: თუ ზმნა თვითონ გამოიხატავს კუთვნილებას ან დანიშნულებას. მაშინ არსებითი სახელი დგას მიცემით ბრუნვაში, უშუალოდ შეეწყობა ზმნას და გამოდის როგორც მისი აუცილებელი აქტანტი. ხოლო თუ ზმნას ეხსნება კუთვნილების ან დანიშნულების გამოხატვის ფუნქცია, მაშინ ამ ფუნქციას ასრულებს გენეტური ფორმის არსებითი სახელი, რომელიც უკვე აღარ არის უშუალოდ შეწყობილი ზმნასთან, არ შეიძლება გამოიხატული იქნეს მასში და არ წარმოადგენს კონსტრუქციის აუცილებელ წევრს. ერთი და იგივე არსებითი სახელი ანალიზის ერთ დონეზე არ გამოიხატება ზმნაში (ე. ი. გამოდის განსაზღვრების ფუნქციით და უკავია ფაქულტატური პოზიცია). ხოლო ანალიზის მეორე დონეზე იგი აისახება ზმნაში (ე. ი. გამოდის აუცილებელი აქტანტის როლში და უკავია აუცილებელი პოზიცია). აქტანტების შემცირების ხარჯზე ხდება კონსტრუქციის შეკუმშვა გენეტურ კონსტრუქციად. ზმნის ფორმის ამორჩევა განაპირობებს სემანტიკური დატვირთვის განაწილებას: იგი მოდის ხან ზმნაზე, ხან გენეტურ კონსტრუქციაზე.

ზემოთ განხილული ტრანსფორმაციები დამახასიათებელია მხოლოდ იმ გენეტური კონსტრუქციებისათვის, რომლებიც გამოიხატავენ კუთვნილებას ან დანიშნულებას. თუ იგივე სიტყვათშეხამებებს აქვთ რაგვარობის (ნომინაციის) ვაგამოხატვის ფუნქცია, მაშინ ისინი არ ექვემდებარებიან აღნიშნულ ტრანსფორმაციებს. მაგალითად, „ვეყოფ ბავშვის საქმელს“ „ვეყოფ ბავშვს საქმელს“ (კუთვნილება ან დანიშნულება); „ვეყოფ სიმინდის ტაროს“ — არ ექვემდებარება მოცემულ ტრანსფორმაციას; სიტყვათშეხამებას „სიმინდის ტაროს“

⁶ როგავა ე. გ., კუთვნილებითი აფიქსი ი ქართველურ ენაოა ზმნისა და სახელს მორფოლოგიურ კატეგორიაში (ქცევაას და ბრუნვებში), საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შიამბე, ნბ., ტ. 111, № 2, 1942.

აქვს რაგვარობის მნიშვნელობა; „ეთობობ ბავშვის რძეს“ „უეთობობ ბავშვს რძეს“ (კუთვნილება ან დანიშნულება); „ეთობობ ძროხის რძეს“ — არ ექვემდებარება მოცემულ ტრანსფორმაციას. სიტყვათშეხამება „ძროხის რძე“ — ასრულებს რაგვარობის ფუნქციას.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ კუთვნილებისა და დანიშნულების გამოხატველ კონსტრუქციათა წევრები დაკავშირებულია ზმნასთან და ზმნის ფორმის შესაბამისად შეიძლება მათი შეცვლა ისეთი ფორმებით, რომლებიე უშუალოდ გამოისახებიან ზმნაში, ხოლო რაგვარობის გამოხატველი გენტიური სიტყვათშეხამებანი წარმოადგენენ მთლიან, განუყოფელ კომპლექსებს.

2. როგორც ცნობილია, ქართულში სამპირიანი მოქმედებითი ფორმის ზმნა მართკ I და II სერიაშია შესაძლებელი. III სერიაში კი იგი გახდება ორპირიანი⁷. ირიბი ობიექტი, რომელსაც I და II სერიაში აქვს მიცემითი ბრუნვის ფორმა, III სერიაში იღებს -თვის თანდებულებიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას. მაგალითად, „უწერ მე ბავშვს წერილს“; მივწერე — მე ბავშვს წერილი“; „მიმიწერია — მე ბავშვისთვის წერილი“. აღწერილი მოვლენა უკავშირდება ზმნის ქვეყის კატეგორიას. სასხვისო და საარვისო ქვეყის სამპირიანი ზმნის ფორმები ერთნაირად აწარმოებენ მესამე სერიის ფორმებს. მაგალითად ირიბი ფორმალურად განსხვავებული ზმნა. „უეწერ“ (ფორმალურად სასხვისო ქვეყის) და „ეწერ“ (ფორმალურად საარვისო ქვეყის) !!! სერიაში გააძლევს ერთსა და იმავე ფორმას („დამიწერია“). რომელშიც არის სასხვისო ქვეყის მანქენებული ო. ამასთანავე, ცნობილია, რომ III სერიაში ქვეყებზე გარჩევან აღვილი არა აქვს, რადგანაც ზმნას აკლია საპირისპირო ფორმები. კუთვნილება-დანიშნულებას მიხედვით განსხვავებული⁸.

სამპირიანი ზმნა III სერიაში გადაიქცევა ორპირიანად იმის ხარჯზე, რომ ირიბი ობიექტის ბრუნვა იცვლება -თვის თანდებულებიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით. რომელიც შეიცავს კუთვნილება-დანიშნულების მნიშვნელობას. ამ მნიშვნელობას თვით სასხვისო ქვეყის ზმნა შეიცავს, როდესაც -თვის თანდებულებიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის მაგივრად ვეაქვს მიცემითი მდგომი ირიბი დამატება და თვითონ მას არ შეუძლია გადმოსცეს კუთვნილება-დანიშნულების მნიშვნელობა.

ის გარემოება, რომ ყველა სამპირიანი ზმნა ერთნაირად აწარმოებს III სერიის ფორმებს და ისინი ამ ფორმაში შეიწყობენ -თვის თანდებულებიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში მყოფ ირიბ დამატებას. რომელიც გადმოსცემს კუთვნილება-დანიშნულების მნიშვნელობას. მოწმობს იმას, რომ ამ მნიშვნელობას, ანუ სასხვისო ქვეყის მნიშვნელობას. შეიცავს ყველა სამპირიანი ზმნის ფორმის მიუხედავად.

რავისი სინტაქსური ფუნქციით I და II სერიაში ზმნასთან შეწყობილი ირიბი დამატება, რომელსაც აქვს მიცემითი ბრუნვის ფორმა. იდენტურია III სერიის ზმნასთან წარმოღვენილი უბრალო დამატებრი. რომელიც -თვის თანდებულებიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაშია. ორივე დამატება მიგვიითობს ამ პირზე ან საგანზე, რომლისთვისაც სრულდება მოქმედება („უწერ მე ბავშვს წერილს“ — „მიმიწერია მე ბავშვისთვის წერილი“).

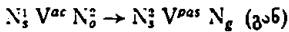
ამრიგად, ორივე ფორმის შორის განსხვავება (I და II სერიის ზმნასთან მიცემითის, ხოლო III სერიის ზმნასთან -თვის თანდებულებიანი ნათესაობითის

⁷ შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I. თბ., 1973, გვ. 293—294.

⁸ იქვე, გვ. 298.

ფორმას შორის) ანალიზის სინტაქსურ დონეზე ნათლად ელიმინირდება; ერთ შემთხვევაში, ირიბი დამატება, ხოლო მეორეში — უბრალო დამატება გამოდინაროვორც ფუნქციონალურად იდენტურნი.

3. როგორც ცნობილია, ქართულში მოქმედებითი გვარის ზმნათა კონვერსიის ვნებითში მოსდევს ზმნასთან შეწყობილი ერთი პირის დაკარგვა. მოქმედებითი გვარის ზმნის სუბიექტური პირი იკარგება, პირდაპირი პირი სუბიექტად იქცევა, ირიბი ირიბადვე რჩება⁹. სუბიექტური პირი, რომელსაც აქვს სუბიექტური ბრუნვის ფორმა და რომელიც შეეწყობა ზმნას და გამოიხატება მასში სპეციალური ფორმანტის საშუალებით. გადადის -გან თანდებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში და ასრულებს უბრალო დამატების ფუნქციას:

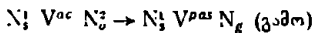

„ქარი არხევს დროშებს“ — „დროშები ირხევიან ქარისგან“.

-გან თანდებულიან უბრალო დამატებას, რომელიც მიღებულია მოქმედებითი გვარის ზმნასთან შეწყობილი სუბიექტისაგან, ეწოდება სუბიექტისებრი დამატება¹⁰. ასეთი დამატება რეალური ვითარების მიხედვით მოქმედ საგანს აღნიშნავს¹¹.

მაშასადამე, ორივე ტრანსფორმში ერთისა და იმავე არსებითი სახელის სხვადასხვა ფორმა სემანტიკურად ტოლი ერთეულებია. მათი განსხვავება (ერთ შემთხვევაში -გან თანდებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, ხოლო მეორეში — სუბიექტური ბრუნვის ფორმა) გამოწვეულია ზმნის სხვადასხვა ფორმით (მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმით).

მოქმედებით გვარის ზმნათა ვნებითში კონვერსიის დროს სუბიექტური პირი, რომელსაც აქვს სუბიექტური ბრუნვის ფორმა და გამოიხატება ზმნაში სპეციალური ფორმანტის საშუალებით, გარდა ზემოთ აღნიშნული შემთხვევისა, გადადის აგრეთვე გამო თანდებულიანი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში და ასრულებს მიზეზის გარემოების როლს.

„ამ ამბავმა მთელი სოფელი ააღლეა“ — „ამ ამბის გამო მთელი სოფელი ააღლეა“.

ამ შემთხვევაშიც ერთისა და იმავე არსებითი სახელის სინტაქსური განსხვავება გამოწვეულია ზმნის სხვადასხვა ფორმით (მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმით). მაგრამ მიუხედავად მათი სინტაქსური ფუნქციის სხვადასხვაობისა, ორივე ფორმის არსებითი სახელი სემანტიკურად ტოლი ერთეულებია: სუბიექტიც და მიზეზის გარემოებაც გამოდინაროვორც გარკვეული მოქმედების გამოწვევი სახელები. თუმცე სინტაქსურად ისინი ასრულებენ სრულიად სხვადასხვა როლს (სუბიექტის და მიზეზის გარემოების როლს), განხილული ტრანსფორმაცია ადასტურებს მათი სემანტიკური ფუნქციის იგივეობას.

მაშასადამე, ერთი და იგივე სემანტიკური ფუნქცია (მოქმედების გამოწვევის გამოხატვის ფუნქცია) სინტაქსურ დონეზე შეიძლება სხვადასხვანაირად გამოიხატოს: ერთხელ — სუბიექტით, მეორეჯერ — სუბიექტისებრი დამატე-

⁹ ს. ბ. ბ. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973, გვ. 282—284.

¹⁰ შანაძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, თბ., 1948, გვ. 34.

¹¹ ე. ა. კ. ა. თანადროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 116.

ბოთ, ხოლო შესამჯერ — მიზეზის გარემოებით, რაც დამოკიდებულა: ზმნის ფორმის ამორჩევასზე. აღნიშნული სემანტიკური დუნქცია მოქმედებითი გვარის ზმნასთან გამოისახება მასთან შეწყობილი სუბიექტური პირის საშუალებით, ხოლო შესაბამისი ვენებითი გვარის ზმნასთან, როდესაც იგივე არსებით სახელს აღარ შეუძლია სინტაქსურად სუბიექტის როლში გამოვიდეს, იდენტურ დუნქცია) ასრულებენ — გან და გამო თანდებულიანი ნათესაობითი პარუნვის ფორმები (სუბიექტისებრი დამატება ან მიზეზის გარემოება).

გამოდის, რომ ერთი და იგივე სარდმისეული სტრუქტურა, რომელშიც გამოხატულია აქტანტების დამოკიდებულება ზმნასთან, ჰუნებრივ ენაში რეალიზდება სხვადასხვა ზედპირულ სტრუქტურაში, რომლებიც გამოისახებიან კონსტრუქციებით: ან მოქმედებითი გვარის ზმნითა და მასთან შეწყობილი აუცილებელი აქტანტებით, ან ვენებითი გვარის ზმნითა და მასთან შეწყობილი აუცილებელი აქტანტებით, რომელთა გვარის ზმნითა და მასთან შეწყობილი აუცილებელი აქტანტებით, რომელთა რაოდენობაც ერთიან ნაკლებია და სუბიექტის გამომხატველი აქტანტი გამოდის პარტენციური აქტანტის როლში.

4. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის არსებითი სახელი, რომელიც უშუალოდ ეკავშირდება ზმნას, გვხვდება ნომინალიზებულ სტრუქტურებში. რომლებიც მიღებულია პრედიკატული კონსტრუქციებისაგან ზმნის გადაყენებით შესაბამის საწყისსა და მიმღეობაში.

პრედიკატული კონსტრუქციის ზმნის გადაყენით შესაბამის საწყისში ან მიმღეობაში კონსტრუქციის ერთ-ერთი აუცილებელი აქტანტი (სუბიექტი, პირდაპირი ან ირიბი დამატება), რომელიც დგას სუბიექტის ან ობიექტის ბრუნვაში, ღებულობს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას და გამოდის უბრალო დამატების როლში. ზმნის ფორმის მიხედვით სხვადასხვა აქტანტი გადადის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში და შესაბამისად ვლებულობს: სუბიექტისებრ, პირდაპირისებრ და ირიბისებრ უბრალო დამატებებს. გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე იმავე ზმნის საწყისთან ქვემდებარისებრ დამატებად გადაიქცევა („მზე ამოდის“ — „მზის ამოსვლა“). პირიანი ზმნის პირდაპირი დამატება საწყისთან პირდაპირისებრ დამატებად გადაიქცევა („სადილის აკეთება“). გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე იმავე ზმნის ვენებითი გვარის მიმღეობასთან ქვემდებარისებრი დამატება გახდება („დედამ გამოაცხო მჭადი“ — „დედის განმომხვარი მჭადი“). პირდაპირი დამატება იმავე ზმნის მოქმედებითი გვარის მიმღეობასთან პირდაპირისებრ დამატებად გადაიქცევა („კაცი წერს მოთხრობას“ — „მოთხრობის დამწერი კაცი“). პირიანი ზმნის ირიბი დამატება იმავე ზმნის საწყისთან ირიბისებრ დამატებად გადაიქცევა („დედას უკერავეს კაბას“ — „დედისთვის შეკერილი კაბა“).

ნომინალიზებულ სტრუქტურები წარმოადგენენ შეკუმშულ კონსტრუქციებს, რომლებიც მიღებულია შესაბამისი პრედიკატული კონსტრუქციებისაგან. პრედიკატული კონსტრუქციის ყველა კომპონენტს უკავია აუცილებელი პოზიცია, ე. ი. წარმოდგენილია ზმნა თავისი აუცილებელი აქტანტებით. რომელთაც შეიძლება ჰქონდეთ სახელობითის, მოთხრობითის ან მიცემითის ფორმა. ნომინალიზაციის შედეგად ხდება ზმნური კონსტრუქციის შეკუმშვა: არა-ზმნურ კონსტრუქციაში, ანუ ზმნა წარმოდგენილია თავისი უპირო ფორმით. ამიტომაც ნომინალიზებულ სტრუქტურაში ზმნას აღარ შესწევს უნარი შეიწყოს აუცილებელი აქტანტი, რის გამოც ეს უკანასკნელი ვებულობს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას და უკავშირდება ზმნას უბრალო დამატების სახით. ნომინალიზებული სტრუქტურები და პრედიკატული კონსტრუქციები წარმოადგენენ

ერთასა და იმავე სიღრმისეული სტრუქტურის სხვადასხვა ზედაპირულ სტრუქტურებს, რომლებშიც ერთი და იგივე სემანტიკური მნიშვნელობა გამოიხატება სხვადასხვა სინტაქსური საშუალებით.

5. ქართულში გამოიყოფა მცირე რაოდენობა ზმნებისა, რომლებსაც უშუალოდ სინტაქსურად უკავშირდება ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა. ესენი არიან ერთპირიანი გარდაუქალი „სცხვენია“ — „ერიდება“ ტიპის მდგომარეობის გამომსატველი ზმნეზი. ამ ზმნებთან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა იხმარება უბრალო დამატების როლში, რომელიც, ისევე როგორც აუცილებელი აქტანტი, კონსტრუქციის აუცილებელ წევრს წარმოადგენს. მაგალითად, „მას ეშინია ზღვის“: „ბავშვს ერიდება მასწავლებლის“; „მე მეხათრება მეზობლის“. მოცემული პრედიკატული კონსტრუქციები შეიძლება გადაყვანილ იქნენ ატრიალუტელში. რის შედეგადაც ედებულობთ გენეტური ნომინალიზებულ სტრუქტურებს მაგალითად, „მას ეშინია ზღვის“ — „მას აქვს ზღვის შიში“. „ბავშვს ერიდება მასწავლებლის“ — „ბავშვს აქვს მასწავლებლის შორიდება“.

პოლიკატული კონსტრუქციის ზმნა გადადის შესაბამის სახელზმნაში ან ნაზმნარ სახელში, ხოლო გენეტური ფორმის დამატება გადაქცევა მის განსახლვრებად.

ამ უკანასკნელ კონსტრუქციებში გენეტური ფორმას არსებითი სახელის სინტაქსური ფუნქცია იცვლება ზმნას ცვლილებასთან ერთად. კერძოდ, როდესაც ზმნა ატარებს „ეშინია“ — „სცხვენია“ ტიპის მდგომარეობის მნიშვნელობას, მაშინ იგი უკავშირდება მას და გამოიხატავს გარკვეულ დამოკიდებულებას. ხოლო როდესაც ზმნა იცვლება აღნიშნული მნიშვნელობისაგან და ეს მნიშვნელობა გადადის ნაზმნარ სახელზე, მაშინ იგი სინტაქსურად უკავშირდება ნაზმნარ სახელს და მას განსახლვრავს.

ამრიგად, ჩვენ განვიხილეთ ხუთი ძირითადი შემთხვევა, როდესაც გენეტური ფორმა უშუალოდ უკავშირდება ზმნას. გენეტური ფორმა, რომელიც არ შედის ქართული ბირთვული წინადადების სტრუქტურაში, ე. ი. არ წარმოადგენს აუცილებელ აქტანტს, ანალიზის სემანტიკურ დონეზე ხშირად ასრულებს აუცილებელი აქტანტის იდენტურ ფუნქციას. ერთი და იმავე სინტაქსურ-სემანტიკური ფუნქციის რეალიზაცია ხდება სხვადასხვანაირად: ერთხელ — ზირთვეული სტრუქტურით, მეორეჯერ — გენეტური კონსტრუქციით.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ ჰენერებრბათა აკადემიის აკადემიკოსმა თ. გაყურელიძემ)

Б. К. ГИГИНЕШВИЛИ

ИЗМЕНЕНИЕ ОБЩЕДАГЕСТАНСКИХ ИНТЕНСИВНЫХ ГЛОТТАЛИЗОВАННЫХ АФФРИКАТ В ДАРГИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В диалектах даргинского языка корреляция интенсивности в серии глоттализированных согласных не наблюдается. Глоттализированные аффрикаты ζ , ζ' , q , с фонологической точки зрения, являются нейтральными по отношению к признаку интенсивности. Однако, подобное положение вещей, как это выяснено Н. С. Трубецким, является вторичным¹. Интенсивные корреляты слабых глоттализированных аффрикат, имевшиеся на раннем этапе развития даргинского языка, претерпели изменения, слились с другими фонемами даргинского языка, что повлекло за собой упразднение противопоставления по интенсивности в вышеуказанной серии согласных. Н. С. Трубецкой предполагает, что общевосточно-кавказские интенсивные глоттализированные аффрикаты в даргинском изменились следующим образом: $*\zeta^o \rightarrow \zeta'$, $*\zeta^s \rightarrow \zeta'$, $*q^o \rightarrow q^o/\gamma^2$. В рефлексации исконных $*\zeta^o$, $*\zeta^s$, q^o , исходя из интерпретации Н. С. Трубецкого, нет симметричности, отсутствует системность изменений, что ставит под сомнение правильность как этимологических сопоставлений, так и их диахронической интерпретации. Кроме того, ничего не сказано о шипящем ζ : он вообще не постулируется для восточнокавказского языка. Е. А. Бокарев, в отличие от Н. С. Трубецкого, рассматривает и шипящий ряд, предполагая, что общедаргестанское $*\zeta^o$ изменилось в даргинском в ζ и ζ' причем первый рефлекс не иллюстрирован ни одним примером³. Из остальных трех аффрикат $*\zeta^o$ в даргинском, по Е. А. Бокареву, дает ζ' , ζ (за исключением цудаларского диалекта, где якобы наличествует ζ), латеральное $*\zeta^s$ переходит в ζ'/g (по диалектам), а увулярное $*q^o \rightarrow q/\omega$ (позиционное распределение рефлексов)⁴. И здесь, как видим, налично довольно пестрая картина. Это обусловлено тем, что этимологические сопоставления и основанные на них формулы звуковых соответствий, в большинстве случаев, несверны. К этому мы вернемся ниже, пока же считаем целесообразным провести микроанализ в пределах самого даргинского языка.

Как известно, даргинский язык в диалектном отношении довольно широко дифференцирован. Некоторые его диалекты иногда именуются языками (как, например, кубачинский). Между диалектами устанавливаются закономерные звуковые корреспонденции. В данном случае нас интересует следующее соотношение:

¹ N. Trubetzkoy, Nordkaukasische Wortgleichungen. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XXXVII-tes Band, 1. und 2. Heft, 1930, стр. 90.

² Там же.

³ Е. А. Бокарев. Введение в сравнительное изучение дагестанских Махачкала. 1961, стр. 73.

⁴ Е. А. Бокарев, Введение..., стр. 71, 74—75, 79, 89—90.

урахинский диалект

цудахарский диалект

z

ʎ

g

Это соотношение установлено Ш. Г. Гаприндашвили⁵. Однако автор не видит стройной картины соответствий и не делает из нее должных выводов. По мнению Ш. Г. Гаприндашвили, соответствие урах. ' : цудах. z предполагает исходное *g или *d⁶. Аналогичная интерпретация дается и соответствию урах. ' : цуд. g⁷. Мы не разделяем этого мнения, поскольку g и d в урахинском имеются и поныне, не обнаруживая никакой тенденции превращения в ларингальный взрывной '.

По нашему мнению, исходные для указанных формул фонемы имели нечто общее как с урахинским ларингальным ', так и с цудахарскими звонкими спирантами. Надо полагать, что в урахинском ', который соответствует одновременно трем фонемам цудахарского диалекта, совпали несколько исходных фонем, поскольку позиционное объяснение рефлексации исключается (формулы 'z, 'ʎ и 'g имеют контрастную дистрибуцию). Как видно, в урахинском имело место стирание основного локального признака, в цудахарском же — утрата гортанной смычки. С другой стороны, урахинский сохранил признак рекурсии — смычно-гортанность, а цудахарский — место основной артикуляции. Из сказанного можно заключить, что исходными для протодаргинского, судя по приведенным формулам звукосоответствий, были смычногортанные аффрикаты. Но поскольку смычно-гортанные аффрикаты (ç, ç̣, ç̣̣) и поныне наличествуют во всех даргинских диалектах, надо думать, что постулируемые нами смычно-гортанные от них чем то отличались. Настало время для привлечения данных других дагестанских языков. Соответствие урах. ' : цудах. z укладывается в общую формулу соответствия между дагестанскими языками:

аг. çə: анд. çə: ахв. çə: дид. ç: урах. ' : цудах. z: лак. ç: арч. çə: лезг. ç̣/l: таб. çə: аг. çə: рут. d/l: цах. d/ə/l: уд. ç/ç̣: хин. ç̣̣̣.

Примеры:

1. зв. çəg «мя»: анд. çəg: ахв. çəg: дид. ç: урх. 'u: цудах. zu: лак. çə: арч. çəg: лезг. ç̣əg: таб. çəg (←*çəwug): аг. çəg: рут. dur: цах. çə: уд. ç̣: хин. ç̣̣̣;

2. зв. пəçə «весь»: анд. пəçə: ахв. пəçə: дид. пəç: урах. п̣g': цудах. п̣z: лак. пəç: арч. пəçə: лезг. пəç̣: таб. пəçə: аг. пəçə: уд. пəç: хин. п̣ç̣̣̣;

3. зв. bəçə — «белый»: анд. bəçə-п: ахв. пəçə-: урах. п̣'u-: цудах. п̣ zu-: лак. пəçə-: арч. пəçə-: таб. пəçə: аг. пəçə-: уд. пəç̣̣̣̣ «белый» в названии птички çə-пəç̣̣̣̣ этимологически — «Селогруди»).

⁵ Ш. Г. Гаприндашвили, Фонетические особенности цудахарского диалекта даргинского языка. Известия ИЯИМК, т. XII, Тбилиси, 1942 (на грузинском языке), стр. 201. Его же, О лакео-даргинских звукосоответствиях, ИКЯ, VI, Тбилиси, 1951 г. (на груз. языке), стр. 302, 306—308, 313—314. Его же, Фонетика даргинского языка, Тбилиси, 1966, стр. 279—283.

⁶ Ш. Г. Гаприндашвили, О лакео-даргинских

314. ⁷ Там же, стр. 307.

⁸ См. Б. К. Гигинеишвили. Общелагестанский консонантизм. Автореферат докторской диссертации. Тбилиси, 1973, стр. 26.

4. ав. *ɕəwa* „звезда“: анд. *ɕəa*: ахв. *ɕəgi*: дид. са: урах. *uŋ'i* (←**uŋi*); цуд. *zuŋi*; лак. *ɕiku* (мл. ч. *ɕuŋ-ti*); хин. рхилэ. Примеров больше, чем достаточно, но мы ограничимся приведенными.

Соответствие — урах. *ʔ* цуд. *ɣ* также хорошо вписывается в общую формулу междугагестанских звукосоответствий, которая выглядит так:

ав. *qə*: анд. *qə*: ахв. *qɪ*: дид. *q*: урах. *ʔ* цуд. *ɣ*: лак. *q*: арч. *qə*: лезг. *q*: таб. *qə*: аг. *qə*: рут. *q/q*: цах. *q*: уд. *q*: хин. *qʰ*.

Примеры:

1. ав. *baqəwarab* „сухой“. *ba-qəw-əze* „сушить“: анд. *be-qə-udu* „сушить“: ахв. *bu-qə-og-ula*: дид. *quɕə* „сухой“: урах. *bi-r-ʔ-w-is* „сушить“: цуд. *be-ɣw-iz*: лак. *daq-aal*; *qiri* „суши“; арч. *qəuŋ-as* „сушить“ лезг. *qut-ul*: таб. *qəuŋu* „сухой“: аг. *quqəu* (←**qəuŋu*); рут. *quŋu*; цах. *quŋu*: хин. *qi*;

2. ав. *ɕə-ɔf-ize* „резать“, „рубить“: анд. *bu-qə-ida*: ахв. *bu-qə-og-ula*: урах. *bi-ʔ-is*: цуд. *ba-l-ɣ-iz*: лак. *quq-in*: хин. *tə-q-iri*;

3. ав. *məqəg* „задник“: гуиз. *məqəg* „спина“: урах. *mɪ* „обух“, задняя сторона; лак. *miqa* „спина“ (в слове *miqa-v* „на спине“).

Общедагестанское слово со значением „четыре“ имело фонетические дублиеты еще в праязыке¹⁰. Одна из дублиетных форм содержала неинтенсивное **q* (что подтверждается наличием рефлексов слабого **ɕ* в андийских и дидойских языках, а также в арчинском), другая же форма была представлена корновым интенсивным **qə*, о чем свидетельствуют показания даргинских диалектов и аварского (ав. *uŋqə* „4“: урах. *awʔ-a*: цуд. *awɣ-a*).

Соответствие — урах. *ʔ*: цуд. *g* отобразению в общей формуле, имеющей такой вид:

ав. *tə*: анд. *tə*: ахв. *tə*: дид. *l'*: урах. *ʔ*: цуд. *g*: лак. *k*: арч. *tə*: лезг. *k/k*: таб. *kə*: аг. *kə*: рут. *g/k*: цах. *g/kə/k*: уд. *q*: хин. *k/gʰ*.

Примеры:

1. анд. *ɪləi* „мясо“: дид. *rel'*: урах. *di'*: цуд. *dig*: лак. *diɕ*: арч. *atə*: лезг. *jak* (эрг. пад. *jaɕi*): таб. *jikə*: аг. *jakə*: рут. *jak*: уд. *jeq*;

2. ав. *-tə* „под“ (аффикс одного из локтивных надежд): анд. *-ləi*: ахв. *-ləi*: дид. *-l'*: урах. *-u*: цуд. *-gu*: арч. *-tə*: лезг. *-k*: таб. *-kə*: аг. *-kə*: цах. *-k*;

3. урах. *mɪ* „лёд“ цуд. *miq*: лак. *miɕ*: арч. *miʔə* (в слове *miʔə-atə* „ледник“, буквально — „лёд-мясо“, т. е. „масса льда“): лезг. *miɕ* (эрг. пад. *miɕwádi*): таб. *meɕkə*: аг. *meɕkə* „град“: рут. *mək*: „лед“: цах. *mək*: хин. *miɕ*;

4. ав. *təili* „седло“, урах. *'uli*: цуд. *guli*: лак. *kili*: арч. *təili*;

⁹ Б. К. Гигинейшвили, Общедагестанский консонантизм, стр. 26.

¹⁰ О наличии дублиетов в общедагестанском языке см. Б. К. Гигинейшвили, Сравнительная реконструкция и варибельность в языке-основе, ВЯ, 1972, № 4.

¹¹ N. Trubetzkoy, *Nordkaukasische Wgr. gleichungen*, *Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes*, XXXVII Band, 1. und 2. Heft, 1930, стр. 90. Эта формула дополнена нами на основе показаний дидойского и хиналуского языков, распределение же рефлексов лезгинского, рутульского и цахурского языков несколько переосмыслено. См. Б. К. Гигинейшвили, Общедагестанский консонантизм, стр. 26.

5. урах. ni' „молоко“: цудах. piḡ: лак. paḡ: арч. paḡ: лезг. pek (эрг. пад. peḡédi): таб: peke: аг. peke: рут. pāk: цах. pāk: уд. paq: хин. enḡ („сыр“, „творог“).

Приведенные формулы звукосоответствий (иллюстрированные соответствующими примерами) дают возможность постулировать интенсивные глотализованные аффрикаты общедагестанского языка. Такая диахроническая интерпретация вышеуказанных формул является наиболее вероятной и последовательной.

Приведенные три формулы звукосоответствий таким образом, наглядно показывают, что в даргинском наблюдается полная симметрия с точки зрения рефлексов общедагестанских интенсивных смычно-гортанных аффрикат: общедагестанский свистящий *çə представлен в даргинском, соответственно диалектам, фонемами ' и z, общедагестанский *qə — фонемами ' и ḡ. Иначе говоря, общедагестанские интенсивные аффрикаты в диалектах урагнского типа совпали в ларингальный смычный ' , утратив основной локальный признак, но утратив гортанную смычку, озвончились. Рефлекса ḡ для исконного *çə (в отличие от ' , предлагаемого в качестве рефлекса исконного *tə Н. С. Трубецким¹²), на самом деле нет. В одной части урагнских примеров ḡ оказывается рядом с ' , вследствие метатезы (ur'i „везда“ ← *ur'i, срв. цудах. zuri; ur'a „гумно“ ← *ru'a, срв. таб. gase. лезг. rat) и в другой части слов он является наращением (урах. piḡ' „дошь“ срв. цуд. piḡ, лак. paḡ, лезг. pek)¹³. В этом нас убеждают случаи, когда ' возникает без сопровождения ḡ: урах. 'u „имя“ (срв. цудах. zu, лак. ça, арч. çog), урах. um'u — „сладкий“ (срв. цудах. umzu). Таким образом, рефлексом исконного *çə, так же как и исконного *tə, в урагнском является только лишь ' . То же самое следует сказать и о рефлексе исконного *qə, в качестве которого Н. С. Трубецкой предлагает qə и ḡ (смешивая исконное *qə с исконным *ḡ)¹⁴. Е. А. Бокарев в своей более ранней работе, опубликованной в „Вопросах языкознания“¹⁵ рефлексам прадагестанского *çə в даргинском считает ' , ḡ, z, рефлексам *tə — даргинское ' и ḡ, что в основном правильно отображает реальное положение вещей (рефлексы для исконных *çə и *qə в этой работе не даны). Однако, в более поздней работе к вышеуказанным рефлексам исконного *çə в даргинском добавлены ç и z¹⁶, что является результатом смешения фактов совершенно разного происхождения (дарг. iḡes „болеть“ и çeksi „кислый“ не содержат исконного *çə) К рефлексам исконного *tə в своем „Введении“ автор также добавил ряд фонем: k, h, u (l)¹⁷, что несомненно является ошибкой.¹⁷ Рефлексами исконного *qə в даргинском Е. А. Бокарев считает q и w.¹⁸

¹² N. Trubetzkoy, Nordkaukasische Wortgleichungen, стр. 90.

¹³ Подобные наращения сонорного ḡ обычно имеют место перед конечным

¹⁴ N. Trubetzkoy, Nordkaukasische Wortgleichungen, стр. 89-90.

¹⁵ Е. А. Бокарев, Смычно-гортанные аффрикаты прадагестанского языка, ВЯ, 1958, № 4, стр. 6-7.

¹⁶ Е. А. Бокарев, Введение..., стр. 71.

¹⁷ Там же, стр. 75.

¹⁸ Там же, стр. 79.

Таким образом, как от Н. С. Трубецкого, так и от Е. А. Бокарева ускользнула (главным образом, вследствие неправильной сегментация слов и привлечения сомнительных этимологических сопоставлений) весьма важная закономерность — переход глоттализированных интенсивных аффрикат всех рядов в урахинском в ларингальный ' и их озвончение в чудахарском и некоторых других диалектах.

Руководствуясь принципом симметричности рефлексации исходных фонем одной серии, но разных локальных рядов, в отдельных дагестанских языках, на основе вышеприведенных трех формул звукосоответствий, можно установить формулу соответствия, которая бы отображала рефлексацию общедагестанского *ʒ̥. Интенсивная глоттализированная аффриката шипящего ряда впервые постулирована Е. А. Бокаревым на основе сравнения восьми дагестанских языков. Приведенное автором звуковое соответствие в основном правильно, но допущена одна неточность и именно в даргинском: рефлексам ларингального *ʒ̥ в этом языке автор считает ʒ и ʒ̣ (а также полученную якобы от ʒ̣ звонкую щелпную z)¹⁹. Мы считаем, что и в шипящем ряду исконная интенсивная глоттализированная аффриката представлена урахинским ' , которому в кубачинском соответствует звонкий спирант ž. Правда, мы располагаем всего одним примером такого соответствия между даргинскими диалектами (урах. bu'is «остаться» кубач. buži!), но поскольку это соотношение хорошо согласуется с показаниями других дагестанских языков и вместе с ними образует формулу, пропорциональную приведенным выше, оно может считаться вполне доказательным.

Общая формула, на основе которой постулируется общедагестанское *ʒ̥ (дополненная данными агульского, рутульского, цахурского и удинского языков), выглядит так:

ав. ʒ̥: анд. ʒ̥: дид. ʒ̥: урах. ' : кубач. ž: лак. ʒ̣, ʒ̥: арч. ʒ̣: лезг. ʒ̣: таб. ʒ̥: аг. ʒ̥: рут. ʒ̣/ʒ̥: цах. ʒ̥ (в позиции V—V): уд. ʒ̣.

примеры:

1. ав. ʒ̥-e-ze «остановиться», «стоять»: анд. bi-ʒ̥-idu: дид. i-ʒ̥-e «находиться», «быть»: урах. bu-'-is «остаться» (срв. также i-'-is «сидеть»): кубач. bu-ž-ij: лак. a-ʒ̣-ап:

2. ав. haŋʒ̥i- «правый»: лак. иŋʒ̣a-: арч. oŋʒ̣i-: лезг. eŋʒ̣i-: таб. aŋʒ̣i-: аг. haŋʒ̣a-: рут. kaŋʒ̣a-: цах. haŋʒ̣a-qa: уд. aŋʒ̣a.

Слово со значением «Сорода», вопреки Е. А. Бокареву²⁰, не содержит исконного интенсивного глоттализированного *ʒ̥, поскольку его стражение в лезгинском в виде ʒ̣, табасаранском — в виде ẓ̌ и в даргинском — в виде ʒ̣ исключает правомерность подобной интерпретации.

Для общедагестанского постулируется также интенсивная глоттализированная аффриката переднеязычного ряда *ʒ̥, но ее рефлексы в даргинском, как и в некоторых других дагестанских языках не сохранились, ввиду того, что лексемы, содержащие их, заменены другими.

Установленные в настоящей работе даргинские рефлексы общедагестанских интенсивных глоттализированных аффрикат интересны тем, что они могут служить опознавательными сигналами сами по себе: если в урахинском слове имеется ларингальное ' , он может быть отражением только лишь интенсивных смычно-гортанных языка-основы и ш-

¹⁹ Е. А. Бокарев, Введение..., стр. 73.

²⁰ Там же, стр. 73.

какой другой серии фонем (локальный признак устанавливается с учетом данных других диалектов). Такой же опознавательной силой наделены и табасаранские и агульские неглоттализированные интенсивные ($с \leftarrow *с\theta$, $ц \leftarrow *ц\theta$, $к \leftarrow *к\theta$, $к\theta \leftarrow *к\theta \leftarrow *(\theta)$). Лезгинские $т$, $ц$, $д$, $к$, удинские $с$, $ц$, $д$, хишалугские $с$, $ц$, $д$, $к$, рутулские и шахурские $д$, $д$, $г$, лакские $с$, $ц$, $д$, $к$, не могут быть интерпретированы диакритически односторонне, поскольку в них совпали совершенно разные исходные фонемы. Например, в лакских глоттализированных $с$, $ц$, $д$ совпали исходные интенсивные глоттализированные аффрикаты:

$$\begin{matrix} *с \\ *с\theta \end{matrix} \rangle с$$

$$\begin{matrix} *ц \\ *ц\theta \end{matrix} \rangle ц$$

$$\begin{matrix} *д \\ *д\theta \end{matrix} \rangle д$$

Чтобы разграничить глоттализированные аффрикаты, отражающие общедагестанские интенсивные, от глоттализированных аффрикат, отражающих исходные неинтенсивные, требуется выход за пределы лакского языка и привлечение материала других дагестанских языков, чего не требуется при рассмотрении даргинских $'/z$, $'/z$, $'/r$ и $'/g$.

Известно, что в некоторых языках слились в одну серию фонем рефлексы исходных звонких и интенсивных глоттализированных аффрикат. Это явление имело место в аварском, индийских и дидойских языках.

Формулы звуковых соответствий, на основе которых постулируются звонкие аффрикаты общедагестанского языка, были установлены Н. С. Трубецким²¹, позднее же в несколько ином виде они представлены у Е. А. Бокарева²². Эти формулы с значительными поправками и дополнениями опубликованы в нашей работе «Звонкие аффрикаты общедагестанского языка-основы»²³. Из этих формул видно, что общедагестанские звонкие аффрикаты представлены одинаковыми рефлексами в арчинском и дидойских языках, а именно придыхательными (нейтральными по интенсивности) аффрикатами, т. е. $*з \rightarrow с$, $*з \rightarrow ц$, $*г \rightarrow д$, $д\theta \rightarrow л'$. Но несмотря на это, разница между дидойскими и арчинскими придыхательными все-таки есть: арчинские придыхательные аффрикаты имеют единственный источник, они восходят только к общедагестанским звонким аффрикатам, в то время как дидойские придыхательные могут восходить как к звонким, так и интенсивным глоттализированным аффрикатам языка-основы. Поэтому показание арчинского в данном случае очень важно, поскольку в арчинском нет придыхательных аффрикат иного происхождения. Дидойские придыхательные аффрикаты восходят к интенсивным глоттализированным аваро-индо-дидойского праязыка, в котором исконнодагестанские звонкие аффрикаты перешли в интенсивные глоттализированные и слились с исходными интенсивными глоттализированными аффрикатами. Вслед за этим дидойские языки оглохчовались от аварско-индийских и претерпели ряд фонетических изменений, среди которых отмечен переход древних интенсивных глоттализированных аффрикат в нейтральные придыхательные»²⁴.

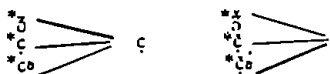
²¹ N. Trubezkoy, *Nordkaukasische Wortgleichungen*, стр. 89-90.

²² Е. А. Бокарев, *Смычно-гортанные аффрикаты прадагестанского языка*, стр. 8-9. Его же, *Введение в сравнительное изучение дагестанских языков*, стр. 69, 72, 75, 77.

²³ Напечатано в «Мапце» (Вестник отд. обществ. наук АН ГрузССР), 1967, № 1.

²⁴ Т. Е. Гудова, *Аффрикаты в индийских языках*. ИКЯ, т. XI, 1959 (на груз. языке), стр. 272.

Слияние исконных звонких аффрикат с исконными интенсивными (отчасти и неинтенсивными) глоттализированными аффрикатами имело место и в хиналугском языке, где рефлексами всех вышеуказанных трех серий являются нейтральные по интенсивности глоттализированные аффрикаты:

и т. д.

Установление факта слияния общедагестанских звонких и интенсивных глоттализированных аффрикат в аварско-андийских, дидойских языках и в хиналугском возможно привлечением к сравнению материала даргинского, лакского и лезгинских языков (за исключением самого хиналугского).

Возьмем к примеру даргинский материал:

Общедагест. язык	диалекты урах. типа	диалекты цудах. типа
*ʒ *ʒ' *ʒʷ	ʒ , :	ʒə z
*ʒ̥ *ʒ̥' *ʒ̥ʷ	ʒ̥ , :	ʒə̥ z̥
*ɣ' *qə	ɣ' , :	qə ɣ
*dɛ *lɛ	ɣ̃//g	kə g

Таким образом, даргинский является в данном случае одним из контрольных языков, дающих возможность восстановления древней картины в тех языках, где имело место слияние двух или более серий фонем в одну серию. Вместе с тем, не выходя за его пределы, в самом даргинском можно реконструировать ныне упразднившуюся корреляцию интенсивности в серии глоттализированных фонем. Не менее интересен переход интенсивных глоттализированных аффрикат в ларингальный взрывный ' , сам по себе, как один из типов всевозможных фонетических модификаций.

(Представил академик АН Грузинской ССР Т. В. Гамкрелидзе)

თეზი გაშვლია

ანტონიმური ფრაზეოლოგიური ერთეულები თანამედროვე
სალიტერატურო თურქულში

ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა ანტონიმია თურქულენოვანი ჯგუფის ენებში მკვლევართა მიერ დღემდე ნაკლებადაა შესწავლილი¹. მიუხედავად იმისა, რომ თურქულ ენაში ანტონიმური ფრაზეოლოგიური ერთეულები საკმაოდაა წარმოდგენილი, ფრაზეოლოგიის ეს სფერო აქაც ჭერჭერობით კვლევის ობიექტი არ გამშადრა.

ფრაზეოლოგიური ანტონიმია შედარებით რთული პოუვნაა, ვიდრე ლექსიკური ანტონიმია. ეს დაკავშირებულია იმასთან, რომ ფრაზეოლოგიზმი, როგორც სიტყვათა მყარი კომპლექსი, ლექსიკურ ერთეულთან შედარებით უფრო მაღალი დონის ერთეულს ქმნის.

თურქულ ანტონიმურ ფრაზეოლოგიურ ერთეულებზე დაცვირვების შედეგად შესაძლებელი გახდა გამოგვეყო ორი ჯგუფი: 1. ლექსიკური შემადგენლობისა და სტრუქტურული აგებულების მიხედვით მსგავსი ფრაზეოლოგიური ერთეულები და 2. ლექსიკური შემადგენლობისა და სტრუქტურული აგებულების მიხედვით განსხვავებული ფრაზეოლოგიური ერთეულები.

პირველი ჯგუფის ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა ანტონიმურობა შედარებით სათლად უანს, ვინაიდან ამ შემთხვევაში სახეზე გვაქვს რაიმე ფორმალური მახვენებელი, ეს იქნება ანტონიმური სიტყვა, უარყოფითი ნაწილაკი თუ სხვ. მაგ.: *ağzi pek* ენაშენახული, *ağzi gevşek* ენაშუუნახავი.

ამ ორი გამოთქმის სემანტიკური დაპირისპირებულობა ეყრდნობა „*pek*“ და „*gevşek*“ სიტყვების ანტონიმურობას. ცალკეულ სიტყვათა ანტონიმურ დაპირისპირებულობაზეა დამყარებული შემდეგ ანტონიმურ ფრაზეოლოგიურ წყვილთა არსებობა: *cline ağır* — ნელი, ზოწინა, *cline çabuk* — ღელწარდი, ხელმარდი; *eli acık* — ხელგაშლილი, *eli sıkı* — ღელშოკწარი; *çözün tok || tok gözün* — თვალმადარი, აჭ გვძინ || გვძინ აჭ თვალხარბი, გაუმადარი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ისევე როგორც სხვა ენებში², თურქულშიაც ანტონიმურ სიტყვათა ურთიერთმონაცვლეობა ყოველთვის არ გვაძლევს ანტონი-

¹ Г. А. Байрамов, Основы фразеологии азерб. языка, автореф. докт. дисс., Б., 1970, გვ. 133; С. Муртузаев, М. Ф. Ахундовуи комедиаларын фразеологикасы, გვ. 37—38; Н. Р. Рахимзаде, Азербайжан дилинда идиомастик ифадалар, канд. дисс., Баку, 1965.

² И. И. Чернышева, Некоторые семантические категории фразеологии и соотв. с категориями лексики, Вопросы фраз., III, Труды СамГУ, Новая серия, вып. 178, Самарканд, 1970, гв. 241; Г. Ц. Пюрбеєв, Т. А., Бертаєв, Антонимия слов и антонимия фразеологизмов в совр. монгольском языке, Вопросы фразеологии, III, Труды СамГУ, Новая серия, вып. 178, Самарканд, 1970, гв. 162.

მურ ფრაზეოლოგიურ წყვილს. მაგ.: *içi dar*—სულსწრაფი, *içi geniş*—უღარღელა, არხენი, „*dar*“ და „*geniş*“ ანტონიმური. სიტყვებია, მაგრამ „*içi dar*“ და „*içi geniş*“ არაანტონიმური ერთეულებია. ასევეა შემდეგ მავალითშიც: *gönül ađmak*—გულას ამღერება, გულზე ვარდის გადაფენა, *gönül bađlamak*—გულის შევარდნა, შეყვარება.

მოცემულ ფრაზეოლოგიურ ერთეულში „*ađmak*“ და „*bađlamak*“ ანტონიმური სიტყვების ურთიერთონაცვლეობამ მოგვცა სხვადასხვა შინაარსის, მაგრამ არა ანტონიმური ფრაზეოლოგიური ერთეულები.

სხვა ენების მსგავსად თურქულშიც გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როდესაც ანტონიმურ ფრაზეოლოგიურ ერთეულში ერთმანეთს ენაცვლებიან არაანტონიმური სიტყვებიც. ამ საკითხთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ა. მ. ემიროვას შუკელობა. მისი აზრით, იმ არაანტონიმურ სიტყვებს შორის, რომელთა ნიშნულებითაც ანტონიმურ ფრაზეოლოგიურ წყვილებს ეღებულობთ, ყოველივეს იგრძნობა რაღაც გარკვეული სემანტიკური დაპირისპირებულობა⁴. მსგავსი მოვლენა შეიმჩნევა თურქულშიც. მაგ.: *gözünü ađmak* — ყურადღების კამათება. *gözden kađmak* — ყურადღებიდან გამოჩენა.

მოცემულ მავალითში ერთმანეთს ენაცვლებიან არაანტონიმური სიტყვები „*ađmak*“ და „*kađmak*“. მართალია, ეს სიტყვები არაანტონიმურია, მაგრამ „*ađmak*“ ზმნის პირველ მნიშვნელობას „გახსნა“-სა და „*kađmak*“ ზმნის მეცხრე მნიშვნელობას „გაქრობა“-ს შორის შეიმჩნევა ერთგვარი სემანტიკური დაპირისპირებულობა. ჩვენი აზრით, ამ სემანტიკურ დაპირისპირებულობაზეა დამყარებული აღნიშნული ფრაზეოლოგიური ანტონიმური წყვილების „*gözünü ađmak*“ და „*gözden kađmak*“-ის არსებობა.

Yüzü tutmak“ ნიშნავს „უსირცხვილობა“-ს, „ურცხვობა“-ს. „*yüzü yere gelmek*“ — „დამორცხვება“-ს, „დარცხვინება“-ს. მოცემულ ანტონიმურ წყვილში მეორე კომპონენტები „*tutmak*“ და „*yere gelmek*“ არაანტონიმური სიტყვებია, მაგრამ, როგორც ჩანს, მათ შორის არსებული სემანტიკური დაპირისპირებულობა „*tutmak*“ — „დაქერა“. „დაკვება“-სა და „*yere gelmek*“ — „ძირს დახრა“-ს შორის იძლევა საშუალებას ჩამოყალიბდეს ანტონიმური ფრაზეოლოგიური წყვილი: „*yüzü tutmak*“ და „*yüzü yere gelmek*“.

როგორც აღვნიშნეთ, ანტონიმურობა ზოგჯერ მიიღება უარყოფითი ნაწილაკის მოშველებითაც. მაგ.: *Yüzüne bakılır* — სახეზე ვიხედება. *Yüzüne bakılmaz* — სახეზე არ შეეხედება: *ayak patırdısına pabuç burakmak* — თვის სრდილისა ეშინია. *ayak patırdıya pabuç burakmamak* — უშიშარობა, გამხედარება. ამ რიცხში არ შეიძლება გაერთიანდეს ყველა ის ფრაზეოლოგიური ერთეული, რომელიც ენაში გვხვდება როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი ფორმით. მაგ.: *Ele alını* (ხელში აიყვანა), *Ele alınmaz* (ხელში ვერ აიყვანა); *Baş koydu* (თავი დასდო), *Baş koymadı* (თავი არ დასდო).

მოცემულ მავალითში *ma||me* უარყოფითი ნაწილაკი გამოთქმის აუცილებელ სტრუქტურულ ელემენტს არ წარმოადგენს, ის მხოლოდ კონტექსტითა

⁴ А. И. Алехина, Из некоторых вопросов сопоставительного изучения антонимов слов в фраз. единиц в соар. английском, немецком и русском языках. Вопросы фраз., V. Труды СамГУ. Новая серия, вып., 219, Самарканд. 1972, г. 133.

⁵ И. И. Чернишова, Дахას. ნაშრომი, გვ. 241, Т. II. Пюрбеев, Т. А. Бертагеев, Дахას. ნაშრომი, გვ. 122; А. М. Эмирова, К изучению ант. отношений со фразеологии. Вопр. фразеологии, V. Труды, СамГУ Новая серия, вып., 219, Самарканд. 1972, г. 190.

განპირობებული. აქ ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც ზმნებთან მათი დადებითი და უარყოფითი ფორმების დაპირისპირებისას (Geldi||Gelmedi მოვიდა || არ მოვიდა; Gilti||Gilmedi წავიდა || არ წავიდა და სხვ.).

ანტონიმია მორფოლოგიური კატეგორია არ არის, ამიტომაც. ისევე როგორც სიტყვებთან. ფრაზეოლოგიურ ერთეულებშიც ძირითადად ის განისაზღვრება არა რაიმე მორფოლოგიური ნიშნით, არამედ ენაში დამკვიდრებული სპირისპირო მნიშვნელობებით.

ანტონიმურ ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა მეორე ჯგუფში ერთიანდება ლექსიკური შემადგენლობისა და სტრუქტურული აგებულების მიხედვით განსხვავებული ანტონიმური წყვილები. ასეთებია: çenesini bıçak açmamak—დანა პარს არ უბსნის, yüzünü gördürmek—სახე გაუნათლა, გაუხარდა; devede kulak წყალში წვეთა, girilâğına kadar—ბევრი, ყელამდე; göğesinden korkuyor—თავის ჩრდილისა ეშინია, gördüğe pabuç bırakmamak—უშიშარია, გამბედავია; ayakii kültüphaneye—ცოცხალი ენციკლოპედია, Elifi görse mertek sanır—უვაკი, გაუნათლებელი; Arada bıraktı—წინ წავიდა, დაწინაურდა, Koyduğum yerde otlayor—ჩამორჩა.

ქასკენის სახით შეიძლება ვთქვათ შემდეგი:

ანტონიმური ფრაზეოლოგიური ერთეულები თურქულში ორ ჯგუფად ყალიბდება: 1. ლექსიკური შემადგენლობისა და სტრუქტურული აგებულების მიხედვით მსგავსი ფრაზეოლოგიური ერთეულები და 2. ლექსიკური შემადგენლობისა და სტრუქტურული აგებულების მიხედვით განსხვავებული ფრაზეოლოგიური ერთეულები. პირველი ჯგუფის ფრაზეოლოგიურ ერთეულებში ანტონიმურობა შედარებით ნათლად ჩანს ანტონიმური სიტყვის. უარყოფითი ნაწილაკისა თუ სხვათა მეშვეობით. ორივე ჯგუფის ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა ანტონიმურობისათვის განმსაზღვრელია არა რაიმე ფორმალური მახეწებები. რამედ მხოლოდ მათი სემანტიკური დაპირისპირებულობა.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)

ცნობები და შენიშვნები

პია პარამე

ჭალაქი შირვანის ერთი უნიკალური კასიდის შესწავლის ისტორიიდან

-თუმცა პოეტი მხოლოდ პოეტია და არა ისტორიკოსი, და შესაძლოა ახერხებდეს კიდევ ღირსებებს და ჩემალადგეს ჩაქოს, მაინც ის არის ყველაზე სანდო წყარო საქუთარ ცხოვრებაზე თბრობისას; ხოლო რასაც კი პოეტი გვაუწყებს პესი პატრონის თუ დროის შესახებ, უშუალოდ იმედროინდელი ინფორმაციაა, მომდინარე, ალბათ, თავისი თვალთ ნახაზიდან და თავის უფრით გაგონილიდან. სამწუხაროდ, ამგვარი რწმობაცაი იოლად როდია მისაგნები და ძალზე ხშირად ისევე უნდა ამოიარღვოს „დიე-ნიდან“, როგორც კვარცაღან ბქრი.

ჰადი ჰასანი

საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობის მატრიანის ერთ სინტერესო ფურცელს და ძვირფას ძეგლს წარმოადგენს პოეტ მუჰამმად ჭალაქი შირვანის (XII ს.) ვრცელი კასიდა (ოდა) მეფე დემეტრე I გარდაცვალებაზე.

1966 წელს კრებულში „საქართველო რუსთაველის ხანაში“ დაბეჭდა პროფ. ზ. ბუნიატოვის წერილი „საქართველო და შირვანი XII საუკუნის პირველ ნახევარში“, რომელსაც დართული აქვს ხსენებული ძეგლის სპარსული ტექსტი და რუსული თარგმანი!

იმ დროისათვის, ე. ი. 1966 წლისთვის, ჭალაქი შირვანის კასიდის აღმოჩენის, პუბლიკაციის და შესწავლის ისტორია უკვე თითქმის ორ ათეულ წელს ითვლიდა და უკავშირდებოდა აწ განსვენებული ცნობილი ირანისტის პროფ. ჰადი ჰასანის სახელს, რაც, სამწუხაროდ, არაა აღნიშნული პროფ. ზ. ბუნიატოვის სპეციალურ წერილში. და ეს მაშინ, როდესაც მისი წერილი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, არსებითად სწორედ პროფ. ჰადი ჰასანის უახლეს გამოკვლევაზე დაფუძნებული, საიდანაც გადმოდებულია თვით კასიდის სპარსული ტექსტიც.

ეს გარემოება დღემდე არ ყოფილა სათანადოდ აღნიშნული ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ამ ხარვეზის შევსებას და პროფ. ჰადი ჰასანის ღვაწლის გახსენება-დაფასებას ისახავს მიზნად წინამდებარე წერილი.

1929 წელს ლონდონში, გამოჩენილი ორიენტალისტის ე. დენისონ როსის რეკომენდაცია-წარდვინებით „სამეფო საზოგადოებაში“ (Royal Asiatic Society) გამოსცა ჰადი ჰასანის მონოგრაფია XII ს. პირველ ნახევარში შირვანში მოღვაწე პოეტის ჭალაქი შირვანის შესახებ. იმავე წელს ლონდონში გამოქვეყნდა ჰადი ჰასანის მიერვე მომზადებული ჭალაქი შირვანის სპარსული ლექსების „დივანის“ სანიმუშო გამოცემა. ხსენებულმა პუბლიკაციებმა სპეციალისტთა ცხოველი ინტერესი და მაღალი შეფასება დაიქაზაურეს, მათ ნათელყვეს მანამდე ნაკლებადცნობილი აზერბაიჯანელი პოეტის ნა-

წარმოებების მსატკრული ღირებულება და განსაზღვრეს მისი საპატიო ადგილი სპარსული ლიტერატურის ისტორიაში⁷.

ქალაქი შირვანის ჰოტელური მექვიდრობის მოძიებასა და შესწავლას ჰალი ჰასანი შემდგომშიც გატაცებითა და ფრიალი წარმატებით განაგრძობდა.

ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1949 წ. ქ. მადრასში ქალაქი შირვანის „დინანის“ შემცველი კიდევ ერთი ძალზე მნიშვნელოვანი ხელნაწერის აღმოჩენა. მადრასის ხელნაწერთა გამოაქვინა შირვანელი პოეტის არაერთი მანაშლე უცნობი ლექსი (მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო კასრდაც) თუ ცალკეული ბაითი, რაც პროფ. ჰალი ჰასანის ინგლისური თარგმანითა და ვრცელი გამოკვლევით დაიბეჭდა პირველად ჟურნალ „Islamic Culture“-ის 1950 წლის აპრილის და ივლისის ნომერებში⁸. ხოლო შემდეგ განმეორებით მის წიგნში „Researches in Persian Literature“ (Hyderabad, 1958)⁹.

მადრასში მიკვლევული ჩინებული ნასთა'ლკით შესრულებული ნუსხა (Madras, Government Oriental Manuscripts' Library, MS. No, 195) წარმოადგენს სპარსულ პოეტთა ნაწარმოებების ანთოლოგიას, რომელშიც F° 156a-დან მოკიდებული თვრამეტი ფურცელი ეთმობა ქალაქი შირვანის „დინანს“-ს. ეს „დინანი“ 15 კასრდას შეიცავს: „მათ შორის, — 1953 წ. გამოცემული ნაშრომის დასაწყისშივე ხაზგასმით აღნიშნავს პროფ. ჰალი ჰასანი, — არის ქალაქის იშვიათი სამგლოვიარო ლექსი მეფე მინუჩიპრ II-სადმი, რომლითაც პოეტი სამძიმარს უცხადებს მისი (მინუჩიპრის. — გ. ზ.) ცოლისძმის. საქართველოს მბრძანებელ დიმიტრის გარდაცვალების გამო“⁸.

ქალაქი შირვანის სხენებული ლექსი, რომელსაც შეიძლება ეწოდოს სამგლოვიარო კასრდა, საზომბრის ოდა ან ლექსი-მოთქმა დემეტრე I გარდაცვალებაზე, განსაკუთრებით ვრცელადაა განხილული ჰალი ჰასანის ნიურ ნარკვევში „The Madras Diwān-i-Falakī“⁹.

საზოგადოდ ამ ნარკვევში მოცემულია მადრასის ხელნაწერის აღწერილობა; პალეოგრაფიული ანალიზის საფუძველზე გამოტანილია დასკვნა, რომ ხელნაწერი გადაიხსნელია XVI ს. მიწურულში; ნაჩვენებია ხელნაწერის დამანინჯებელი ადგილების აღდგენა-წყობის ჩამდენიმი ნიმუში; განხილულია „დინანის“ ავთენტიკურობის საკითხი და უტყუარი საბუთიანობით დადგენილია, რომ მადრასულ „დინანში“ მოთავსებული თხუთმეტივე ოდა ეკუთვნის ქალაქი შირვანის; გამოქვეყნებულია თვალსაჩინო ცხრილი, სადაც აღნიშნულია ბაითების რაოდენობა მადრასის ხელნაწერში და 1929 წ. გამოცემულ „დინანში“ (ცალკეული ნაწარმოებების მიხედვით და ჭამში) მითითებულია ახალი და მანამდე უცნობი ბაითების ოდენობა¹⁰.

ნარკვევის შემდეგ მონაკვეთში („New Historical Facts in the Madras Diwān-i-Falakī“) გამოთვლილია ქალაქი შირვანის ახლადმიკვლევულ ნაწარმოებებში დაცული რამდენიმე ყველაზე ფასეული და ახალი ისტორიულ-ქრონოლოგიური ინფორმაცია¹¹.

კონკრეტულად ბენეფის საინტერესო კასრდაში ჰალი ჰასანს კანსაკუთრებით საგულისხმოდ მაჩინია მინიშნება იმ გარემოებაზე, რომ მეფე დემეტრე I გარდაცვილია 63 წლის ასაკში და რომ შირვანშია მინუჩიპრ II და მისი მეუღლე (თამარი) იმ დროს ცოცხლები ყოფილან¹².

ამის შემდეგ ავტორი გვთავაზობს ქალაქი შირვანის ამ სამგლოვიარო კასრის (პაი ჰასანი — threnody), როგორც ლიტერატურული ფაქტის, შეფასებას და დასკვნის: იგი არა მარტო ერთადერთი ამგვარი ნაწარმოებია

თეოთ ქალაქში შირვანის შემოქმედებაში, არამედ შესაძლოა წარმოადგენდეს საზოგადოდ ერთადერთ სამგლოვიარო ლექსს (მოთქმას), რომელიც კი ოდესმე დაწერილა სპარსულად მუსლიმი პოეტის მიერ ქრისტიანი ხელმწიფის სიკვდილზე¹³.

შუაასუქუნოვან სპარსულ ლიტერატურაში ღრმად ჩახედული მკვლევარის ასეთი დასკვნა, ვფიქრობთ, საყურადღებო უნდა იყოს.

ნარკვევის ბოლო მონაკვეთში („Historical Notes“) პროფ. ჰადი ჰასანი აღწესხავს და განმარტავს ქალაქში შირვანის ახლადმოკვლევულ ოდებში მოხსენიებულ პირთა, დინასტიათა, ტომთა და გეოგრაფიულ სახელებს; განმარტებისას ითვალისწინებს პირველწყაროებისა და სპეციალური ლიტერატურის საკმაოდ ფართო წრეს.

კონკრეტულად ჩვენთვის საინტერესო კასნდას შეეხება მისი შენიშვნა ბაგრატიონებზე და ქესრანიდებზე¹⁴, სადაც ავტორი მოკლედ განმარტავს ბაგრატიონთა ვინაობას, აღნიშნავს XII ს. ბაგრატიონებსა და ქესრანიდებს შორის დამყარებულ ნათესაურ კავშირს¹⁵, აქვეყნებს ამ დინასტიათა ქრონოლოგიის სქემას XII საუკუნეში¹⁶.

ცალკე შენიშვნაში მკვლევარი საგანგებოდ ჩერდება საქართველოს მეფის დემეტრე I პირიქნებაზე; ძირითადად მ. ბროსეს, ვ. მინორსკის, უ. ალენის და სხვათა ნაშრომებზე დაყრდნობით, აგრეთვე წერილობითი წყაროების (მათ შორის ქალაქში შირვანის კასნდაში დაცული რეალიების) მოშველიებით, ფრიად გულდასმით აღწერს დემეტრე I მოღვაწეობის სხვადასხვა ასპექტებს¹⁷.

ჰადი ჰასანის შემდეგი ნარკვევი 1958 წ. გამოცემულ წიგნში ეძღვნება ქალაქში შირვანის პოეტური ოსტატობის დახასიათებას („The Poetry of Muhammad Falaki“) ¹⁸, რასაც მოსდევს მადრასის ხელნაწერში დაცული მისი „ღნივანის“ პუბლიკაცია ინგლისური ბჭკარედული თარგმანითურთ („Text and Translation of the Unique Diwān-i-Falaki“) ¹⁹. აქვეა გამოქვეყნებული ჩვენთვის საინტერესო კასნდის სპარსული ტექსტი (44 ბაითი) და ინგლისური თარგმანიც²⁰.

წინამდებარე წერილში ჩვენ მკითხველს მივაწოდებთ მოკლე და აუცილებელი ინფორმაცია XII ს. საქართველო-ანერზაიქანის ურთიერთობის თვალსაზრისით ერთი ფრიად საინტერესო ძეგლის — დემეტრე I გარდაცვალებაზე პოეტ ქალაქში შირვანის სამგლოვიარო კასნდის შესწავლის ისტორიაზე.

წერილიდან, ვფიქრობთ, თვალნათლევ ჩანს პროფ. ჰადი ჰასანის²¹ ღვაწლი და პრიორიტეტი ამ უნიკალური ძეგლის აღმოჩენის, გამომზეურების და კვლევის საქმეში.

წ. ალიგარის (ინდოეთი) მუსლიმური უნივერსიტეტის პროფესორი ჰადი ჰასანი 1963 წელს გარდაიცვალა.

სგერი რამ ფასეულის აღმოჩენა, გამოცემა და გულდასმით შესწავლა მოასწორო მან თავისი ცხოვრების მანძილზე. მისი ინდო-ირანული კალამი ამიერკავკასიის, კერძოდ კი საქართველოს, ისტორიისა და კულტურის საკითხებსაც შეეხო; შეეხო ფრთხილად, მოწიწებით, უპრეტენზიოდ... ასევე მოწიწებით და უპრეტენზიოდ შეეხებოდა ჩვენც მის სახელს.

შ ე ნ ი შ მ ნ ა ბ ი

1. З. М. Буниятов, Грузия и Ширван в первой половине XII века Страницка из истории эпохи Шара Руставели, „საქართველო რეკონსტრუქციის ხანაში“, თბილისი, 1966, გვ. 281-292.

2. Hādjī Hasan, Falakī—i—Shirwānī: His Times, Life and Works, London, 1929.

3. Diwān—i—Falakī—i—Shirwānī. Ed. by Hādjī Hasan, London, 1929.

4. შემდეგბრძნულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფალაქის შარჰანის ირველი მსგავლობა და მისი შემოღებების განხილვა პროფ. პაოლ პაპანას კლასიკური შუაგულების და „ღრწანის“ მისეულ პეტიციის შესახებ, იხ. იხ.: E. Э. Бертельс, Изданные труды, Изданию и Физули, М., 1962, გვ. 44-50;

J. Rypka, Geschichte der neopersischen Literatur bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts, Festschrift Iranische Literaturgeschichte von Jan Rypka, Unter Mitarbeit von O. Klima, V. Kubicková, J. Bečka, J. Cejpek, I. Hrbek, Leipzig, 1959, გვ. 200.

5. Hādjī Hasan, Muhammad Falakī—i—Shirwānī and his Unique Diwān in Madras, „Islamic Culture“, Vol. XXIV No. 2, 1950, გვ. 77-107; Vol. XXIV, No. 3, 1950, გვ. 145-186, (ქვემოთ მოთითებულია—IC, XXIV, 2 ან 3, 1950). თანდათან ნაშრომის პირველსავე ეპოქაზე ავტორი წერს, რომ ესაა „...not a revised edition of my two previous monographs, not old wine in new bottles, but an entirely new work with new facts, new dates, new material, new conclusions and above all genuinely new versas... critically presented both in the original Persian and their English translation.“ (IC, XXIV, 2, 1950, გვ. 77).

6. ქვემოთ ყველგან ამ ნაშრომს კეთილმოეწოდება—Hādī Hisan, 1959. წიგნი შეიცავს პროფ. პაოლ პაპანას შედეგიან ნაშრომებს და ქვემოთ ციხის: „My Researches in Persian Poetry“ (გვ. 1-12), „ჩვენდროის: His Times, Life and Poetry“ (გვ. 13-23); „The Madras Diwan-i-Falakī“ (გვ. 25-51); „The Poetry of Muhammad Falakī“ (გვ. 52-58); „Text and Translation of the Unique Diwān—i—Falakī“ (გვ. 59-94); „The Positive Mind and the Speculative“ (გვ. 15-109); „The Poem Diwān—i—Humāyān Padshāh“ (გვ. 110-118); „Text and Translation of the Unique Diwān—i—Humāyān Padshāh“ (გვ. 140-175); „The Discovery of the Nafā' is and the Need for revising Badā'ī ūn's Muntakhab“ (გვ. 176-187); „Sa'īda—i—Gīlāni“ (გვ. 186-198).

7. ახალი ნუსხის ხელის მოკმეზე შეკვრის ფრად ვერაუერად ავტორის: „For examining the catalogue of MS. in the Government Oriental Manuscripts' Library, I found that MS. No. 195 was an anthology of Persian poetry, whereof 18 folios, from folio 156 onwards constituted a Diwān-i-Falakī. I expected to find nothing of value and as the MS. could not be easily traced, I was preparing to leave when the MS. arrived and was put into my hands. I glanced at folio 156 and then at the succeeding folios and the MS. nearly dropped from my hands!“ (Hādī Hisan, 1958, გვ. 29, შტრ. IC, XXIV, 2, 1950, გვ. 83).

8. Hādī Hasan, 1958, გვ. 6 (ავტორის მიერ და განხილული ხელნაწილის პირველი რედაქციაზე). ბიბლიოთეკური ინფორმაცია: ფალაქის შარჰანის ახალი ნაშრომების მიხედვით შემოთავაზებულია ფალაქის „Islamic Culture“-ის 1950 წ. ნომერში გამოქვეყნებული სტატიის მოთხოვნით. აღნიშნული მასალა დაფუძნებულია პროფ. ე. მინორსკის იხ.: Jan Rypka, Geschichte der neopersischen Literatur, ... გვ. 591; V. Minorsky, A History of Shirwān and Dardān in the 10th—11th centuries, Cambridge, 1958, გვ. 135, შენ. 3, სტრ. ე. მინორსკის ციხის ციხის ნაშრომის შედეგად შექმნილი ადგილის დონორებისა და ქვემოთ მოთხოვნის 1958 წლის შემოკლებული იხ. B. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI вв., М., гв. 1961, 179 შენ. 13). პაოლ პაპანას 1958 წ. გამოცემული ნაშრომი უფრო ადრე დამოუკიდებელი იხ. O. Л. Вильчевский, Ода Хакани грузинскому царю Давиду I, „Историческая и этнографическая культура народов Востока“, Сборник в честь академика И. А. Ордзишви, М.—Л., 1950, გვ. 60, შენ. 17). სავსად ეს წიგნი აღნიშნული ნაშრომის მიხედვით იხ. (ქვემოთ მოთხოვნის სხობი), რომლის ავტორს, როგორც ეს შეთანხმებულია დაფუძნდა აქ განსუენებულია იხ. ვილჩევსკი, არის საერთაშორისო მეფე დავით I. ამის თაობაზე იხ., ავტორი. მისივე: Хакани, Некоторые черты древности и митологической поэмы, „Славянская филология“, М., 1957, №4, გვ. 55). აქ შევხვდებით პროფ. იხ. ვილჩევსკის 1960 წ. გამოქვეყნებული სტატიის შემოთხოვნის შემდეგ (გვ. 60 შენ. 17). იქ მოცემულია მცირე ნაწილი ფალაქის შარჰანის ხელნაწილის

საინტერესო ოღრად და მიჩნეულია სელჩუკი სულტანების მიმართ დემეტრე სობარკობა დამდასტურებულ საბუთად. მაგრამ ციტატებისას შევლევარს გამოტოვებული აქვს ერთი ფრაზა, რაც არასრულად გადმოსცემს კონტექსტის ნამდვილ შინაარსს. საერთოდ, ციტატის მისეული ინტერპრეტაცია არასწორია. ეს ვარაუდობა ნართებულა იქნა შენიშვნა და ვარაუდობა პართებულა შევლევარს შერ. (იხ. ნ. ასათიანი, საქართველო — შერჯანის პოლიტიკური ურთიერთობა XII საუკუნეში (წერილი I. XII საუკუნის პირველი ნახევარი), თსუ შრომები, ტ. 125, 1968, გვ. 51—52; შ. მესხია, ძველი საქართველო, თბ., 1972, 147—150).

• Hādī Hasan, 1958, გვ. 29-31.

10. საღრასის ხელნაწერი წარმოდგენილი ქალაქ შერჯანს 15 კანდა წიციკე 574 ბათს. მთვან 8 კანდა საეგებით ახალი და იძლევა 293 ბათის. დანატებით ბათებს წიციკენ აქ მოთავსებული აღრე ცნობილი კასდებრე, საერთო რაში ხელნაწერი ავლენს შერჯანელი პრეტის 315 ახალ ბათის, რაც მისი აღრენის მოულოდინა 1157-დან (1529 წ. ებდლიკალი) 1512 ტოროვამდე შერის (იხ. Hādī Hasan, 1958, გვ. 36—37=IC, XXIV, 2, 69).

II Hādī Hasan, 1958, გვ. 40-41 (-IC, XXIV, 2, 1950, გვ. 78).

11. იქვე, გვ. 40 (შერ, IC, 24, 2, 1950, გვ. 78). ამ ინფორმაციას ჯადი ჰასანი ნაწრონის სხვა ქონაუთებშიც ეხება და აღნიშნავს, რომ თუკი აღრინდელ ვარაუდებში მიწეჩიპ II გარდაუკვლების თარიღად იგი 544/1147—50 წ. მიჩნევა და ქალაქ შერჯანს სეველ. ამხე ოღრად აღრე ვარაუდობა, ხსენებული ოღრე აღრინენამ ამ მოსაზრებას ათვებულ ვარაუდობა: რაც დემეტრე I გარდაუკვლების დროს მიწეჩიპ II წერ კიდევ ცუტხალი ვოცოლა. დემეტრე კი გარდაუკვლა 1154—1156 წწ. შორის (დამოწმებულ შ. ბროსი. — ბ), ვარაუდის, რომ მიწეჩიპ II შერჯანსად სულ მცირე 25—37 წელი წარც იქნებოდა და არა 30 წელი, როგორც ეს მითითებული აქვს ხაყანის. დემეტრე I სეველის დათარღებში ჰადი ჰასანი 1154—1156 წლებად უპირატესობას ანიჭებს 1156 წელს; იმავე წლის შემდგომ ახლო ხანებშიც ვარაუდობს მიწეჩიპ II გარდაუკვლებას. ასეთია ჯადი ჰასანის მოსაზრება. რაც შენიშნობებულ ნაწრომს გარდა ვარაუდობა, ავრთვე, მის სტატიაში ქალაქ შერჯანს შესახებ „ისლამის ენციკლოპედის“ უახლეს გამოცემაში (იხ. Hādī Hasan, გვ. 4-7, 14-17, 41-43, 46; მისივე, Falakī Shirvānī „The Encyclopaedia of Islam“, New Edition, Vol. II, Fasc. 34, Leiden-London, 1963, გვ. 764). გამოეხატოა რა ჯადი ჰასანის შერე შადრასის ხელნაწერის აღმრჩენის ფაქტს, პროფ. ე. მიწორსკიჩ ჩვენთვის საანტუქსო ოღრასთან დავა: შერებში სელოროში ასეთი შენიშვნა ვაეთვა: „В оной Мадраской рукописи проф. Х. Хасан недавно нашел интересную оду, в которой Фалаки выражает соболезнование Мишучихру и его грузинской жене Тамаре по поводу смерти брата последицей, царя Дмитрия, по-видимому в 556 г. х./1160“ (Б. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда в X-XI веках, М., 1963, გვ. 180, შენ. 20).

20. შერ. ნაწრომის ინგლისური ორიგინალი, ევებრირე, 1958, გვ. 136. შენ. 4 პროფ. ე. მიწორსკიჩ ეს შენიშვნა მთლიანად მოაქვს დოქ. ნ. ასათიანს და მიჩნევეს იმის ერთ-ერთ საბუთად, რომ მიწეჩიპ II გარდაუკვლების თარიღად მიღებულ უნდა იქნეს არა 1150, არაჰედ 1157/1160 წლები (იხ. ნ. ასათიანი, დასახ. შერ., გვ. 46). ამას გარდა, ნ. ასათიან სელოროში შენიშვნას: „ჩვენთვის უცნობია, თუ რას ემყარება პროფ. ჰადი ჰასანი, როდესაც დემეტრე შედის გარდაუკვლების გამო მიწეჩიპისადმი მიძღვნილ ფალკის საწარმის ოღრას 1160 წელი თარიღებს. სამწებაროდ, ამ ოღრის დათარღების შესახებ არაფერს ვარაუდობს ზ. ბენიკოტოვი. აღნიშნული ოღრე დაიწერებოდა დემეტრეს გარდაუკვლების შემდეგ, აღბო, უფალეუ ხანებში. არტოდ, თუ ეს თარიღი სწორია, შეიძლება დაწესტდეს დემეტრეს გარდაუკვლებას წელი“ და სხე. (იქვე, გვ. 46, შენ. 1). ამ საკითხთან დავა: შერებში ავტოღებულია ვაეთდეს შემდეგი განმარტება: პროფ. ჰადი ჰასანს არსად არა აქვს აღნიშნული — ქალაქ შერჯანს ოღრე დემეტრე I სეველზე 556/1160 წელს შეიქმნათ. ამ საკითხის ირჯეც სელორული ოღრე საორაუნტაციო თარიღად მას 1155 წელი და მისი ახლო ხანები მიჩნა. ასე ხსენებს რა 556/1160 წელს, პროფ. ე. მიწორსკიჩ ან შევლევარს უწუებს პროფ. ჰადი ჰასანის მოსაზრების მოთებებში, ან არა და სათანადო არგუმენტაციის ვარაუდ გამოტევა: თუკი პირად ვარაუდის. ასეა თუ ისე, პროფ. ე. მიწორსკიჩ ზემოწარმოდგენილ ციტატაში მოცეკვი თარიღი 556/1160 წელი არ შეიძლება გამოდგეს მიწეჩიპ II გარდაუკვლების ამ წელი დათარღების რაზე ვერიბებულ საბუთად. ჩვენი შენიშვნის დასასრულს საწეროდ მიეგანია

აღნიშნოთ, რომ ქართველ მეღვეერათგან ნ. ასათიანი ერთადერთია, ვინც ორიოდ სიტყვით ჰაინც ახსენა (ე. მინორსკის ციტატის მიხედვით) პროფ. ჰადი ჰასანის კავშირი ჩვენთვის საინტერესო ოდის მიუკლევა-შესწავლასთან.

¹² Hādī Hasan, 1958, გვ. 40-41: „Though the motive for writing the threnody on Dimitri's death was to please king Minūchīhr and Thamar, the brother-in-law and sister respectively of the deceased Dimitri and though it is grossly improper to exhibit mirth in funeral, nevertheless the fact remains that the threnody is one of the most important poems existing in Persian literature, for not only it is the only threnody written by Falakī but perhaps the only threnody ever written in Persian by Muslim poet on a Christian king“ (ზახვასმა ჩვენა—გ. ბ.). ამ ციტატას დასაწყისში, როგორც ვხედავთ, წახსენებია ოდის დაწერის მოტივი. ჰადი ჰასანს მიაჩნია, რომ პოეტს სამძიპრის გამოხატვით სურდა ეამებინა მინუჩიპრ II და მისი ქართველი მეუღლისთვის (დემეტრეს დის თამარისთვის). ამ საკითხზე საკეთარ მოსახრებას გამოთქვამს ფილოლოგიურ მეცნ. კანდ. ლ. ერპაქ, რომელიც წერს: „თავისთავად დიდი მნიშვნელობისაა ის ფაქტი, რომ ამერბაიჯანელი პოეტი ფელაკი შირვანი ასე გულთანად დასტერის ქართველ მეფეს. რა თქმა უნდა, მისი განწყობილება პირადი ინტერესებიდან არ უნდა გამოწინაწერებდეს. პოეტს მისი სახით მშვილობიანობის უადრე წინავე ეცლება ხელიდან და წუხილის მთავარი მიზეზაც იქ უნდა ვუძიოთ“ (იხ. ლ. ერპაქ, ქართულ-ამერბაიჯანელი ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, „ლიტერატურული ურთიერთობანი“, კრებული III, თბილისი, 1972, გვ. 256).

¹³ Hādī Hasan, 1958, გვ. 41-42. (-IC, XXIV, 2, 1950, გვ. 93, 95).

მ. XII ს. ბაგრატიონების და ქსრანდების ურთიერთობაზე ლაპარაკია ჰადი ჰასანის სხვა ნარკვევებში: „Khaqani His Times, Life and Poetry“ (Hadi Hasan, 1958, 13), სადაც ამ საკითხთან დაკავშირებით, სხვა მასალებთან ერთად, გამოყენებულია ჟალაღე შირაზის ხუცებუელი კასრის მონაცემები.

¹⁴ ჰადი ჰასანის ნაშრომში გამოქვეყნებული სქემა-ტაბულა მოიპოვა აქ. ბუნიატოვი სკოლა წეროლში ზ. ბუნიატოვის, თუმცა კი ახსენებს: „Ниже прилагаются составленная нами генеалогическая таблица и краткий текст произведения Фелеки Ширванши...“ (3. М. Буниятов, დასახ. შრ., გვ. 295). აქვე დავსტყნოთ, რომ ვენეციელი სკეპის ვადატანისა ზ. ბუნიატოვი ერთ დამატებას მინც იძლევა: იგი ასახელებს დავით აღმაშენებლის ორივე ვაჟიშვილს—დემეტრეს და ვახტანგს, მაშინ როდესაც ჰადი ჰასანს მითითებული ყავს მხოლოდ დემეტრე. სხვათა შორის, თავისი ნაშრომის სხვა ადგილებზეც, ყვარდნობა რა მ. ბროსეს. ჰადი ჰასანი დავით აღმაშენებლის ბოლოდ ერთ ვაჟიშვილს—დემეტრეს მოიხსენიებს. ვახტანგის არსებობა მისთვის უცნობი დარჩა.

¹⁵ Hadi Hasan, 1958, გვ. 42-46. (-IC, XXIV, 2, 1950, გვ. 79, 93-97) ეს მონაკვეთი განსაკუთრებით ფართოდაა გამოყენებული ზ. ბუნიატოვის მიერ, რაც შეუძლებელია აზნაუ-აბაზაც თარგმნისეუ კი, მაგრამ ჰადი ჰასანის ხსენებული ნაშრომის დამოუწმებლად. თვალსაჩინოებისათვის მოაქვანთ ორიოდ ნიმუშს: 1) ციტრებული ნაშრომის 43-ე გვერდზე ჰადი ჰასანი წერს: „In 1117 A. D. as ordered by his father, Dimitri raided Shirvan: he took the citadel of Kaladzor and defeated Nasir'ud-Din Shah Arman in battle (ამ ადგილზე ავტორს მითითებული აქვს ჟალაღეზე 1929 წ. გამავ. მონოგრაფიის მე-8 გვერდი-გ. ბ.) It is necessary to emphasize that the Georgian campaign of 1117 was conducted by Dimitri and not by David as stated by Prof. Minorsky in his article on Shekhi in Encyclopaedia of Islam“. შდრ. ზ. ბუნიატოვის მსყელობა (დასახ. შრ., გვ. 283-284): „В 1117 г., по приказу отца, Деметре нападает на Ширван и занимает крепость Каладзор (ამ ადგილზე ზ. ბუნიატოვიც სკოლოში უთითებს ჰადი ჰასანის 1929 წ. გამოკვეული მონოგრაფიის მე-8 გვერდს სხვა დასახელებებთან ერთად. იქვე, შენ. 13.—გ. ბ.). Следует отметить, что военные кампании Грузии в 1117 г. осуществлялись под предводительством Деметре, а не Давида, как считал В. Ф. Минорский в статье „Шехи“ в „Энциклопедии ислама“. 2) ჰადი ჰასანი იქვე გვ. 44) In 515/1121 Dimitri accompanied his father in the attack on Tiflis; and in 1125, on his father's death, he became „n Falak's words, „the head of the family of the Bagratids, the Emperor of Abkhaz and Sheki“. შდრ. „В 515(1121) году Деметре сопровождал отца при штурме Тбилиси, а в 1125 г. он говорил словами Фелеки стал главой рода Багратидов“ (3. М. Буниятов, დასახ. შრ., გვ. 284); 3) Hadi Hasan, 1958, გვ. 44: „He had barely been

a year on the throne when Faḍlūn the son of Abu'ī-Sawār Shawwūr II laid siege to Ānī which had fallen to David in 1124; Dīmītrī however made no attempt to rise the siege and the city was lost to the Georgians in 1126 A. D. Two years later, Dīmītrī appears in a vigorous role for the stock Emānīs and Fihārānī, the two keys of Triakli and beat the Turks in the plain of Gag. But on the whole, writes Mr. Allen, „David's successor failed to maintain the position of political pre-eminence in the Caucasus; and between 1132 and 1139 the Georgian forces engaged on the borders of Armenia and Azerbaijan suffered several serious reverses at the hands of the Aḥalye Tatars“. ზღ. „He успел Деметре пробыть на троне и одного года, как шадзадид Фадаун ибн Абу-а-Асвар Шавур II взял Ани, который с 1124 г. принадлежал Грузин. Однако, Деметре активных мер для возращения Ани предпринять не успел, т. к. крепость снова сделалась грузинскою в 1126 г. Через некоторое время сам Деметре принимает активное участие в военных мероприятиях: Он взял Дманиси и Хураши— два ключа к Триакли— и разбил турок на равнине Гаги. Однако, в целом, Деметре утрачивает ведущую роль на Кавказе, терпя ряд военных неудач, которые были обусловлены соседними, в частности, внутренним грузинского феодального общества“ (З. М. Буннятов, დასახ. შრ., გვ. 254). ავჯიარ ნაძუშეხის რაოდენობა შეიძლებოდა გაგვეზარდა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ზემოთაჩნულ გენიუალ კმარა საქმის ნამდვილი ვითარების ნათელსაყოფად. ის ფაქტი, რომ შუაბაშის ავჯილების სქოლოში ზ. ბუნიატოვი ჯალი ჰასანის მიერ დამოწმებული წყაროებისა და ლიტერატურის გვერდით ზოგჯერ სხვა მისთვის ხელმისაწვდომ დამატებით დასახელებებსაც უპირობებს, სავარაუდო სურათსა და შთაბეჭდილებას ვერ ცუდებს.

¹⁸ Hādī Hasan, (1928, გვ. 32-38 (-IC. XXIV, 3, 1950, გვ. 145-151).

¹⁹ იქვე, გვ. 39-44 (-IC. XXIV, 3, 1950, გვ. 152-186).

²⁰ იქვე, გვ. 63-67 (-IC. XXIV, 3, 1950, გვ. 156-160), ჯალი ჰასანის პეტიციიდან ვადაბეჭდილი ამ ოდის სარსული ტექსტი ზ. ბუნიატოვის წერიაში, თუმცა წყარო არაა მართებულად. ტექსტის გადმოღობისას გამოვლინდა ერთი უზუსტობა: 25-ე ზოთის მიწერის დასაწყისში **كاسك** —ის ნათელი (Hādī Hasan, 1950, გვ. 65. -IC. XXIV, 3, 1950, გვ. 158) შეცდომით დაბეჭდილია **كاسك** (З. М. Буннятов, დასახ. შრ., გვ. 280).

²¹ ზემოთ უკვე მოთხარულ ნაშრომებს ვაჩვენებ, ჯალი ჰასანის კლასის გენიუსის რამდენიმე ათეული სხვა გამოკვლევა მონოგრაფიების თუ ცალკეული სტატიების სახით, დეტალურად მხოლოდ ზოგიერთს: Hādī Hasan, Studies in Persian Literature, „Al-Jarh-Dubli“, 1923; A History of Persian Navigation, London, 1928; Faḍlū'ī-Dīn-i-Nishāpuri, His Life and Times, Aryan Path, Ecnly, 1930; Pers in Ethes, „V.sva-Eharati Quarterly“, NS, 6, 1910, გვ. 127-132; Persian War and Repartee, „V.sva-Eharati Quarterly“, NS, 8, 1912/43, გვ. 157-169; 25, 1900, გვ. 130-147; Mughal Poetry, Its Historical and Cultural Value, Madras, 1952, India and Iran, „Indo-Iranica“, VIII, 1, 1955, გვ. 17-40; The Unique Dīwan-i-Qasimī-l-Kāhī, Iran Soc. ofy, Calcutta, 1916; Majnū'ah-i-Mirqālat, New Delhi, 1936; Researches in Persian Literature, Vol. 1, Qasimī-l-Kāhī (816-168 A. H.), His Life, Times and Works, Calcutta, 1913. დამატებითი მდებარეობების ვერაღ „Scientific Culture“-ის ზემოთ არაერთგზის ციტირებული საეტიკო (IC. XXIV, № 2, 3, 1950) იხილეთ, მაგალითად, კ. ი. ლენინის სახ. სახელწოდო საქარო ნიბლოთეკაში (შეფრთხ: XX³⁷/₁₅); ჯალი ჰასანის ნაშრომი „Researches in Persian Literature“ (იქვე: 1913, 1914) (ჩაქვან სსრკ ცენტრალური ავჯილის აღმოსავლეთ-

VI სრ.

ოლენოვის ინსტიტუტის (ქ. მოსკოვი) ნიბლოთეკაში (შეფრთხ: $\frac{8 \text{ ж } 4}{1-34}$), საქართველოს სსრ მეცნ.

აკად. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ნიბლოთეკაში დაცულია ამ ვებუბლარიდან ვადაბეჭდილი მიკროფილმი (შეფრთხ: M-540).

(წარმომადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)

გიული კლასანიძე

„გარმიან“, „გარმიანელი“-ს განმარტებისათვის

თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში მოხსენიებული გარდმან/ვარმიანი-ს მნიშვნელობის შესახებ ჩვენ ისტორიოგრაფიაში ახრთა სხვადასხვაობაა. ისტორიკოსის გადმოცემით, 1161 წელს „შარიარმან სულთანად წოდებულმან თავისამან მცველ იქმნა ყოელისა შამისა, ჯაზარასა და დიარბეგისა თურქთა თანა გარდმანისათა“¹.

ტექსტი საკმაოდ შერყენილია. მისი შესწორება-გამართვა სცადა ჯერ კიდევ ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიამ. შევსებულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ეს ნაწყვეტი შემდეგი სახით შევიდა — „და შარიარმან, სულთანად მწოდებელ-მან თავისა თვისისა-მან, მაწვეველ ექმნა ყოველსა შამსა, ჯაზარასა და დიარბეგისა, თურქთა თანა გარდმანისათა“².

ტექსტის შემდგომი დაწესება სცადა ვახუშტი ბაგრატიონმა. მისი სიტყვით, „ესე მაწვეველ ექმნა შამსა, ჯაზირასა დიარბეგირსა, თურქთა თანა გარმიანელთა“³. იოანე ბაგრატიონს არაფერი გაუღმჯობესებია: „ამან მოიწვია შამელთა მხელრობანიცა, და დიარბაქელთა თურქთა, და გარმანელთა“⁴.

„ისტორიათა და აზმთა“ აღნაშენული ნაწყვეტი აღადგინა ი. ჯავახიშვილმა „ქართლის ცხოვრებას“⁵ ვახტანგისეული ნუსხების წაიკითხათა გათვალისწინებით: „მწვეველ იქმნა ყოელისა შამისა, ჯაზირისა და დიარბეგისა, თურქთა თანა გარმ[ი]ანისათა“⁶ (შტრ. კ. კეკელიძე: „მწვეველ იქმნა ყოელისა შამისა, ჯაზირისა და დიარბეგისა თურქთა თანა გარმიანისათა“...)⁶.

მ. ბროსემ „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში მოხსენიებული „გარდმანის“ გამო შენიშნა: „ვახუშტი სწორად წერს გარმიანს, ვინაიდან გარდმანი? საქართველოს მხარეა, მაშინ როდესაც გარმიანი. ან კარმი (Carmi) ერთ-ერთი ქვეყანაა, რომელიც ორთოკის ვაჟს ილ-ღაზის ექვემდებარებოდა... და მე-4 არმენიაში მდებარეობდა“⁷. ეს განმარტება გაიზიარა ი. ჯავახიშვილმა⁸.

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამ ღვთისმშობლის ვარიანტი, ე. თაყაიშვილის გამოც., ტფ., 1906, გვ. 368.

² ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეთათცხრამეტე საუკუნემდის, I, მ. ბროსეს გამოც., სპ., 1849, გვ. 266.

³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 116. ვახუშტიმ პირველმა შეცვალა გადაწერითგან შეცდომით შეტანილი „გარდმანისათა“ სწორი ფორმით „გარმიანელთა“.

⁴ იოანე ბაგრატიონი, ისტორია ქართლისა, საქართველოს მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ზღანწურთა ინსტიტუტის ხელნ., II 2134, ფ. 622 ბ.

⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 230.

⁶ ისტორიანი და აშანი შარაენდელთანი, კ. კეკელიძის გამოც., თბ., 1941, გვ. 57.

⁷ მ. ბროსე გულისხმობს, როგორც ჩანს, გარდაბანს.

⁸ M. Brosset, Histoire de la Géorgie, I. Spb., 1849, გვ. 387.

⁹ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 230.

ვ. დანდუასთვის „გარმიანი“ აგრეთვე ტოპონიმი — „თურქნა გარმიანისანი, უთოდ ქირმანისანი“¹⁰. ს. ყაუხჩიშვილმა „ისტორიათა და აზმათა“ უკანასკნელ გამოცემაში „გარდმანი“ ამჟობინა¹¹. კ. კეკელიძემ „ისტორიათა და აზმათა“ რუსულ თარგმანში „გარმიანი“ თარგმნა როგორც „чужеземный“ („Шах-Армен, называвший себя султаном, призвал на помощь нею Шамх, Джазиру и Дширбаклар вместе с чужеземными турками“¹²).

„გარმიანის“ მეორედ ხსენება თამარის მეფობის პირველ წლებს უკავშირდება. „და მასვე ეამსა მოვიდეს კარნუ ქალაქელნი, შამელნი და თურქნი გარმინისანი ცხენოსანნი და ქოთინი“¹³. ვახტანგის კომისიამ შევსებული „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში შეიტანა „თურქნი გარმაანელნი“, ეახუშტიმ — „თურქ-გარმაანელნი“, იოანემ — „გარმიანელთა ლაშქართა“. ი. ჭავჭავაძემ აღადგინა „თურქნი გარმ[იანისანი“, რაც გაიზიარეს კ. კეკელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა¹⁴.

„გარმიანი“ გვხვდება XIV ს-ის ანონიმურ ავტორ ეპითაოდმწერელთან: „ესე რა ხუარაზშელნი განიბნიენეს და უმრავლესნი იულტოდეს გარმიანსა და სულტანი ჭალალდინ მოიკლა. და აქა შინა დესრულდა სრულიად კელმწიფობა მალალი“¹⁵.

XI საუკუნეში მცირე აზიამ მომთაბარე თურქული ტომები ბიზანტიელი იმპერატორებისაგან ითხოვდნენ მფარველობას. რის სანაცვლოდ სახელმწიფოს საზღვრების დაცვას აღუთქვამდნენ. მათ უჯის, ანუ საზღვრის, თურქები ეწოდებოდათ და ძირითადად ანატოლიის განაპირა მხარეებში, მალათიის, ტარსუსის და არზრუმის მიდამოებში ბინადრობდნენ. სელჩუქთა მცირე აზიის სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ უჯის თურქების ფუნქციები იგივე დარისინი ნახევრადამოუკიდებელ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. მეტწილად მხოლოდ ნომინალურად ცნობდნენ სელჩუქიან სულთანთა სუვერენობას და არაიშვითად ეგვიპტის სულთანსაც მიმართავდნენ მათ წინააღმდეგ დახმარებისათვის. უჯის თურქები კარგი მეომრები იყვნენ და მათი ერთ-ერთი ძირითადი მოვალეობა სულთნების ლაშქრობებში მონაწილეობა იყო. ცნობილია, რომ ბასიანის ბრძოლის წინ რუქნ აღ-დინმა პოლწოდა სწორედ „უჯად სხელდებულთა მათ თურქთა თანა. რომელ არიან ჰენე ბრძოლასა შინა და არიან სიმრავლითა ვითარცა მკალნი, გინა ჭინჭუელნი“¹⁶.

¹⁰ ვ. დანდუა, „ეფესისტყაოსანი“ და თამარის ისტორიკოსები, კრებ. „საქართველო რესთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 239.

¹¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 6. 553.

¹² К. Кекелидзе, История и восхождение восточнославян, ებრუნებული ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, XII, თბ., 1974, გვ. 175.

¹³ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 418—419.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება, მ. ბროსეს გამოც., გვ. 286; ეახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 173; იოანე ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრომი, ფ. 629ა; ი. ჭავჭავაძის ძეგლი, ქართული ერის ისტორია, II, გვ. 256; კ. კეკელიძე, ისტორიანი და აზმანი შარაენდელთანი, გვ. 22; ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 38.

¹⁵ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 184.

¹⁶ იქვე, გვ. 132.

უცის თურქება სხვადასხვა ტომისაგან შედგებოდნენ. ერთ-ერთი მათგანი იყო გერმიანის (ვარმიანის) ტომი¹⁷, რომლის ისტორია მოკლედ ასეთია: თავდაპირველად გერმიანელები შუა მესოპოტამიის აღმოსავლეთ მხარეში აყენენ დასახლებულნი. XII—XIII საუკუნეებში ისინი მალაოთის მიდამოებში არიან. სადაც 1231 წელს სულთან ქალალ ად-დინის სიკედილის შემდეგ, „ესე რა სუარაზმელნი განიბნივნეს და უმრავლესნი იელტოდეს“. ლტოლვილა ხვარაზმელები შეუერთდნენ გერმიანთა ადგილობრივ ტომს და 1283 წლიდან უკვე ქუთაბის მიდამოებში ერთ-ერთი უძლიერესი დაჭგუფენა შექმნეს. სელჩუკთა სახელმწიფოს დაეცემის შემდეგ, 1300-დან 1428 წლამდე ისინი დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ. ბაიაზედ I-ის (1389—1402) დროს სახელმწიფოსათვის მათი დამორჩილების ცდა თემურ ლენგის თავდასხმის გამო უშედეგოდ დამთავრდა. ხოლო მურად II-ის¹⁸ ზეობის წლებში გერმიანის ტომი საბოლოოდ შევიდა ოსმალეთის შემადგენლობაში. როგორც ყარაჰანის ბერიქის წყადეც ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი.

* * *

ამაზის პირველი ისტორიკოს-ს ტექსტით შექმლებულია დადგენა. რას ვუღსხმობს ავტორი გამოტყმამი „თურქნი გარმიანისანი“, ეთნიკურს თუ გეოგრაფიულ სახელწოდებას. რაც შეეხება ემთავაღმწერელს. „გარმიანი“ მასთან აშკარად გარკვეულ მხარეს აღნიშნავს — „უმრავლესნი იელტოდეს გარმიანსა და სულტანი ქალალდინ მოიკლა“. XIV საუკუნის ავტორს უკვე აქვს საფუძველი ტომის სახელწოდება გაიზაროს ტოპონიმად. ენაიდან ამ პერიოდში გერმიანელები მტკიცედ არიან დამკვიდრებული ქუთაბის მიდამოებში.

ზემოთ აღინიშნა, რომ კ. კეკელიძემ „თურქნი გარმიანისანი“ თარგმნა, როგორც „Чужеземные турки“. მის ინტერპრეტაციას, როგორც ჩანს, საფუძვლად დაედო ქართული ენის ზოგიერთი საინტერესო მონაცემი. ქართულ ენაში უცხოის, შორეულის, არაღვიძლის, გადამთიელის, უცხოურის, უცხო წარმოშობის სინონიმებად გამოიყენებოდა სიტყვები — „გარმიანელი“ და „ვარმიანელი“. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მოტანილია მთავალითები — „მე მგონია, ეს ლოთი გარმიანელი მებაღე სულაც დაეიოხოვოთ და ბალი ვიორგის ჩაეაბაროთ“. ან „უწინაც „ცისკარში“ შეგებედრია ქართულ

¹⁷ გერმიანის ტომის შესახებ იხ. G. Le Strange, *Eastern Caliphate*, Cambridge, 1905, გვ. 144, 153; I. A. C. IV, Istanbul, 1964, გვ. 767; Alâettin Gövsa, *Resimli yeni İslâh ve ansiklopedi*, c. II, გვ. 928; I. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969, გვ. 39-51; O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Istanbul, 1971, გვ. 58, 59; B. A. Гордленский, *История османов*, т. I, М., 1960, გვ. 147, 171, 195. შეივრცნებოთ ნათ შესახებ არს იმ. ბიბლიათ. აქსარაისთან. აფუკასთან. ანატოლიის სეპეუტო სახელწოდების არაინტერესობა. იხ. ბანტუტათან (H. W. Duld, *Die Seltshukengeschichte des Ibn Bibi*, Munksgaard, København, 1955), გვ. 218, 220, 221, 314, 335, 336, 346- *Selçukli Devletleri Tarihi*, *Aksiriyli Kerimzâde Mîrînîsâr Mûsameret al-ahyar adlı Farsça Tarihinin Tercümesi*, Türkçe çeviren M. Nuri Gencosman, Ankara, 1943, გვ. 313; Ahîmel Eflâki, *Ahîlerin menakibi*, Ankara, 1953, ტ. II, გვ. 411; *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzlak, Ankara, 1952, გვ. 47, 48, 49, 50, 54, 62; Ibn Battuta, *Travels in Asia and Africa 1325—1354*, Translated and selected by H. A. R. Gibb, London, 1929, გვ. 128).

¹⁸ Alâettin Gövsa, *Resimli yeni İslâh ve ansiklopedi*, გვ. 928; ე. კორძულისკის აზრით, მექედ II-ის (1451—1481) დროს (B. A. Гордленский, *История османов*, т. I, стр. 436.)

სტატიაში რაღაც გარმიანული სიტყვები“ (ილია)¹⁹. მაგრამ საქმე ის არის, რომ ქართული „გარმიანელი“, „გარმიანული“, უცხო მნიშვნელობით სწორედ თურქული გერმიანული ტომის სახელწოდებიდან უნდა მომდინარეობდეს. რაც კარგად ჩანს შემდეგი მაგალითებიდანაც. ქართული ენის დიალექტებში (ყაბ.) გარმიანელის ტრანსფორმირებული სახე „გამრიელ“-ია. „საკაჟმაწილს დაინახავთ, გამრიელი თათარიც რომ იყოს, გაუყრით ხელსა და გაჰყვებით!“ (მელანია)²⁰. შეუდაროთ იოანე ბატონაშვილის ცნობას: „შემდგომად ამისა მოუწოდეს იღუმალ კარნუქალაქელთა; შამელთა და გარმიანელთა თათართა მხედრობასა, და შეკრბენ მხედრობანი ქვეითნი და ცხენოსანი საკმაოდ“²¹.

ამრიგად, თამარის პირველ ისტორიკოსთან მოხსენიებული „გარმიანი“ გაგებული უნდა იქნეს როგორც ეთნიკური სახელი. მისგან განსხვავებით, შამთაღმწერელთან „გარმიანი“ უკვე მხარის აღმნიშვნელია.

„თურქნი გარმიანისანი“ შეესაბამება XI—XIII საუკუნეებში მალაითის, სოლო XIII საუკუნის დასასრულიდან — ქუთაისის მადამოებში მოსახლე თურქულ ტომს, რომელმაც ოსმალეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთი ძირითადი ბეილიქი შექმნა.

ქართულ ენაში სიტყვები „გარმიანელი“, „გარმიანული“, „გამრიელი“ თურქული გერმიანის ტომის სახელწოდებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

¹⁹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1951. გვ. 1074.

²⁰ იქვე, გვ. 925.

²¹ იოანე ბატონაშვილი, დასახ. ნაშრომი, ფ. 629ა.

(წარმოდგინა საქართველოს ასრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჭიჭიამ)

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ГРУЗИЯ В ПОЭЗИИ Н. С. ТИХОНОВА

Среди тех замечательных деятелей русской литературы, которые неразрывными узлами связали свое творчество с Грузией, почетное место принадлежит Н. С. Тихонову. Велики его заслуги в благородном деле перевода лучших образцов грузинской литературы на русский язык. Не было и нет в нашей литературной жизни ни одного события, в котором бы он не принял самого активного участия. Наконец, Грузия, как известно, заняла почетное место в многогранном творчестве Н. Тихонова, которого Г. Леонидзе образно назвал «Авантюристом русской поэзии».

Произведения Н. Тихонова, посвященные Грузии, поражают своим жанровым многообразием. Это — замечательные циклы стихотворений, поэмы, повести, рассказы, художественные и публицистические очерки, воспоминания, литературно-критические статьи и многое др. Но все эти разнообразные произведения объединены искренней любовью Н. Тихонова к Грузии, к ее народу, к ее многовековой культуре, прекрасным знатоком которой он является.

Будучи одним из основоположников советской переводческой школы, одним из создателей советской эстетики художественного перевода, Н. Тихонов много и плодотворно работал и работает над переводами грузинской классической и советской поэзии на русский язык.

Поэтому неудивительно, что взаимосвязи Н. Тихонова с грузинской действительностью, давно уже привлекают внимание литературоведов и критиков, которые посвятили им ряд интересных и ценных статей, в том числе и специальные исследования.

Однако книга, посвященных указанной выше проблеме, мы, к сожалению, до сих пор не имели. Теперь этот пробел в определенной мере восполнен, и широкие круги читателей получили возможность познакомиться с монографией В. Я. Ахаладзе «Грузия в поэзии Николая Тихонова»¹.

То обстоятельство, что автор рецензируемой книги выбрал для исследования локальный вопрос, а именно «грузинскую» поэзию Н. Тихонова, позволило ему более широко и всесторонне рассмотреть стихотворения и поэмы выдающегося русского поэта, посвященные Грузии. И в этом, бесспорно, заключается основное достоинство рецензируемого исследования.

Читая книгу В. Я. Ахаладзе, лишней раз убеждаешься в том, что, хотя проблема взаимодействия литератур народов СССР и имеет широкий культурно-исторический аспект, однако в основе этого взаимодействия красуется камнем лежит единство советских народов на их общем пути к коммунизму. Именно общность исторического пути, единство конкретных исторических задач, решаемых всеми народами Советского Союза, определяет единство их общего творческого направления, дружбу их литератур. И творчество Н. Тихонова — блестящее тому подтверждение.

Рецензируемая книга включает в себя вступление и четыре главы.

¹ В. Ахаладзе. Грузия в поэзии Николая Тихонова, «Мецнереба», Тбилиси, 1975, стр. 164 (на груз. яз.). Резюме (стр. 140—150) на русском языке.

а также указатели собственных имен и географических названий, библиографию произведений грузинских поэтов, переведенных на русский язык Н. Тихоновым и список специальной литературы, который заметим, кстати, нельзя считать полным и исчерпывающим.

Автор рецензируемой книги удачно показывает эволюцию творчества Н. Тихонова, в котором все более и более заметное место начинает занимать работа над созданием национальных характеров, полноценных полотен и образов из жизни грузинского народа. И это, безусловно, обогащает творчество самого Н. Тихонова, накладывало на его поэтическую палитру новые яркие краски.

Исследование В. Я. Ахаладзе написано на основе богатого фактического материала. Поэма «Дорога», циклы стихотворений «Стихи о Кахетии», «Грузинская весна», «Радуга в Сагурамо», «Стихи о Тбилиси», «Горы» — таковы основные вехи разработки грузинской темы в поэзии Н. Тихонова, которые последовательно и всесторонне рассмотрены в рецензируемой книге. Автор глубоко анализирует процесс «соприкосновения» русского поэта с грузинской темой, т. е. первые контакты Н. Тихонова с грузинской действительностью и их постепенное развитие.

«Я сам на себе испытал то особое состояние радостного углубления в жизнь страны, которая вошла в мое сердце, — писал Н. Тихонов. — Я очень рад, что узнал Грузию, замечательную, неповторимую страну. Она раскрывается поэту, конечно, особо, не как прозаику. Она представляет огромную сказочную поэму, которая поражает ислонскими образами».

И это, как справедливо отмечает В. Я. Ахаладзе, нашло отражение уже в «Дороге» (1924) — первой поэме Н. Тихонова, построенной на грузинском материале, в которой сопоставляются картины старого и нового быта, показан процесс гибели старого и победоносная поступь нового, воссозданы мужественные образы новых людей, предвестников лучшего будущего. По справедливому мнению автора рецензируемой книги, «Дорога» является одной из первых в советской поэзии замечательных попыток поэтического воспроизведения трудной романтики мирной деятельности советских людей.

Однако подлинным началом той великолепной, тихоновской лирической песни, которая спискала себе всеобщее признание, безусловно, был блистательный цикл «Стихи о Кахетии» (1935), которому посвящена вторая глава рецензируемой книги. В. Я. Ахаладзе справедливо доказывает, что в этих стихах поэт предстает как искусный, тонкий мастер художественного слова, твердо стоящий на позициях социалистического реализма. Грузинскую действительность Н. Тихонов показывает в ее революционном развитии, мастерски рисует сложный, но замечательный процесс формирования нового человека.

Дальнейшим шагом проникновения Н. Тихонова в грузинскую действительность стали его поэтические циклы, созданные в послевоенные годы, которым посвящена третья глава книги В. Я. Ахаладзе. Всесторонне анализируя эти произведения, автор показывает, что они явились частью душевного мира Н. Тихонова, что в них ярко и осязаемо выражены настроения поэта, его субъективные переживания и эмоции, дан великолепный анализ виденного и пережитого.

Стихотворения Н. Тихонова — гимн взаимной любви, братству и единению народов. Они пронизаны чувством советского патриотизма и пролетарского интернационализма. И это чувство, как показано в рецензируемой книге, красной нитью проходит через все произведения

Н. Тихонова, какой бы темы они ни касались — будь то историческое прошлое или наша современность, грузинский пейзаж или мощь индустриального строительства, обращение к друзьям — грузинским соратникам по перу или воспроизведение неповторимого облика любимого поэтом Тбилиси... И нельзя не согласиться с выводом автора о том, что в «грузинских» стихотворениях Н. Тихонова изумительно гармонично слиты талант лирика и живописца с его гражданской целеустремленностью и патриотизмом.

В четвертой главе книги рассмотрены научные и публицистические очерки и статьи Н. Тихонова, посвященные грузинской духовной культуре, и в частности Ш. Руставели, Д. Гурамишвили, Н. Бараташвили, И. Чавчавадзе, А. Церетели, Важа-Пшавела, Г. Табидзе, Т. Табидзе, Г. Леонидзе, С. Чиковани, И. Гришашвили, С. Шавиашвили и др.

Интересный материал, привлекаемый автором, рассмотрен здесь весьма квалифицированно. Однако, как нам кажется, глава эта выпадает из общей тематической направленности рецензируемой книги, которая посвящена поэзии Н. Тихонова, а не другим аспектам его творчества. Думается, целесообразнее было бы привлечь частично этот материал в тех разделах книги, где речь идет о стихотворениях Н. Тихонова, посвященных Г. Леонидзе, С. Шавиашвили и др.

Рецензируемая книга написана с большим вкусом, живо и увлекательно, с глубоким знанием фактического материала, с большой любовью к творчеству выдающегося советского поэта, хорошим литературным языком, хотя в ней попадаются и отдельные неточности, том числе и в русском резюме.

Мы не сомневаемся в том, что книга В. Я. Ахаладзе «Грузия в поэзии Николая Тихонова» будет с большим интересом встречена не только специалистами, но и многочисленными читателями, проявляющими неизменный интерес к славным страницам многовекового русско-грузинского общественно-литературного содружества.

И. С. БОГОМОЛОВ,
доктор филологических наук

ქართული ენათმეცნიერების ძვირფასი შენაძენი

ჩვენგან სამუდამოდ წავიდა გამოჩენილი საპკოთა მეცნიერი ქალი, შესანიშნავი აღმზრდელი, სწორუბოვარი ლექტორი, ქართული ენის თვალსაჩინო მკვლევარი, დიდი ერუდიციისა და ფართო დიპლომატიის ღირსი, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი, დოცენტი ქეთევან ასოსონის ასული ძაწენიძე ქ. ძაწენიძემ მთელი თავისი ცხოვრება ახალი თაობის აღზრდის დიდ საქმეს შეაღია, ბევრის თქმა მოასწრო, კიდევ მეტი უთქმელი დარჩა და თან ჩაიტანა ბნელ სამარეში. ჩვენგან ისე წავიდა ეს მასწავლებელთა სულმნათი მასწავლებელი, რომ თმებში ქალარაყ კი არ გარევიდა, სიბერის პირველი შემოტევა კი არ უგრძენია. მას დარჩა შრომები, ნაწერები. მონოგრაფიები. გამოკვლევები, რომელთა ერთი ნაწილი პირველი წიგნის სახით მიიღო მკითხველმა საზოგადოებამ. მას ჰქვია „ზემოიშვრული კილოკავი (ენობრივი მიმოხილვა და ტექსტები)“¹. სწორედ ეს შრომა აგრძელებს ქალბატონი ქეთევანის სიცოცხ-

¹ ქეთევან ძაწენიძე, ზემოიშვრული კილოკავი (ენობრივი მიმოხილვა და ტექსტები), რედაქტორები არს. ჩიქობავა, მხ. აღაძვე, თბ., 1973, 562 გვ.

ლეს, რადგან, ძველი ქართველი ანონიმი გადაშვრის სიტყვისა არ იყოს, „ხელი კაცისა ლების, ხოლო ნაწერი რჩების უკუნისამდე“.

როგორც ვ. თოფურია მიუთითებდა, ქართული ენა ქართველი ერის დიდი და ხანგრძლივი შემოქმედების პროდუქტია. იგი ისევე ძველია, როგორც თვით ქართველი ხალხი და მისი სახელოვანი ისტორია. ქართულ ენაში ასახულია ქართველი ერის წარსული, აწმყო და მომავალი, მისი ზნეობრივი და გონებრივი ცხოვრება. სწორედ ამ ენის მეცნიერულ შესწავლას შეაღია ქ. ძოწენიძემ თავისი შეგნებული სიცოცხლის უმეტესი ნაწილი.

ქ. ძოწენიძე ერთნაირი ინტერესით იკვლევდა ქართულ დიალექტოლოგიასაც და ძველ ქართულსაც. მწერლის ენასაც და ქართული ენის მორფოლოგიურ სტრუქტურასაც. როგორც ქ. ძოწენიძის სადოქტორო დისერტაციის კონსულტანტი აკად. არნ. ჩიქობავა მიუთითებს, ქეთევან ძოწენიძემ თავს იცვია ზემომეორულის მიკროანალიზი მოეცა. ეს ამოცანა მან შესასრულა. თითქმის ოცი წელი იმუშავა იმერულ დიალექტზე. შეისწავლა ზემო და ქვემო იმერეთის 80 სოფლის მეტყველების თავისებურება. დაწერა ვრცელი, განმაზოგადებელი ხასიათის ნაშრომი „ზემოიმერული კილოკავი“. რომელიც ავტორის გამიზნული ჰქონდა სადოქტორო დისერტაციად. მაგრამ... დისერტაციის დაცვა არ შემდგარა.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობამ სარეცენზიო წიგნის გამოქვეყნებით შესანიშნავი საქმე გააკეთა.

„ზემოიმერულ კილოკავს“ წინ უძღვის არნ. ჩიქობავას წინასიტყვაობა, რომელშიც წიგნის აღნაგობასა და ქ. ძოწენიძის დამსახურებაზეა მსჯელობა. განსვენებული ენათმეცნიერის ცხოვრებასა და ღვაწლს ვრცლად ეხება მის. აღიუქვ თავის წერილში.

ქ. ძოწენიძის წიგნი ისწნება გამოკვლევით — ორჭონიკიძის (ხარაგოულის) რაიონის მცხოვრებთა მეტყველება. ავტორი სავსებით პართებულად მიუთითებს, რომ ესა თუ ის კილო სალიტერატურო ენასთან მიმართებით არ შეიძლება გეგმავსომიერად იქნეს შესწავლილი, თუ აღნუსხული და დახასიათებული არ იქნება ამ დიალექტის ტერიტორიაზე მყოფი ყველა სოფლის თუ არა, ყველა სასოფლო საბჭოს თითო-თითო სოფლის მეტყველების თავისებურება მაინც. ამგვარი შესწავლა, — განაგრძობს მკვლევარი. — გვარწმუნებს, რომ ერთისა და იმავე რაიონის სხვადასხვა სოფლის მეტყველებაში არსებული განსხვავებანი ზოგჯერ სრულიად უმნიშვნელოა. მაგრამ რაგინდ უმნიშვნელოც უნდა იყოს ეს განსხვავება. სრული თანმთხვევა მაინც არ გვექნება.

მკვლევარი. უპირველეს ყოვლისა. იბილავს ორჭონიკიძის რაიონის სოფლების მეტყველების ბგერით მხარეს. ფონეტიკურ მოვლენებს (ასიმილაცია-დისიმილაცია. მეტათეზისი. ბგერათა დაკარგვა. სუბსტიტუცია და სხვ.), მორფოლოგიურ თავისებურებებს — სახელთა ბრუნებასა და ზმნათა უღლებას, ფორმაცულ სიტყვებსა და ზოგიერთ სინტაქსურ საკითხსაც.

ამ ნაშრომის მეორე ნაკვეთი არსებითად პირველის გაგრძელებაა, რომელშიც გაანალიზებულია ე. წ. შერეული დიალექტი — გაიმერულებული ქართული (ტერმინი ეყუთვის ე. ახვლედიანს). ავტორის დასკვნით. მიღებული მდიდარი სალუსტრაციო მასალის სკრუპულოზური ანალიზის შედეგად, მორფოლოგიის საზოთ მთელი ზემო იმერეთისათვის საერთო მოვლენებია: პირთა, ჩვენების და განუსაზღვრელ ნაცვალსახელთა ნიშანდობლობებანი, — აიენ ზმნათა თავისებური სუფიქსაცია აწმყო-მყოფადის მრ. რ-ის III პირში და უწყვე-

ტელსა და მისგან წარმოქმნილ ნაკვებებში, კავშირებითის ე-ს ადგილას ო-ს გამოვლენა, მო- ზმნისწინის ნაცვლად მა-ს ხმარება მომდევნო მ-ს მეზობლო- პაში (გვ. 71).

საგულისხმო დაკვირვებებია მოცემული ნარკვევში საჩხერის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების შესახებ. ქ. ძოწენიძე ამ რაიონის თორმეტი სოფლის მეტყველების გამოწვლილივით შესწავლის შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ სოფლების ტერიტორიული განლაგების შესაბამისად მეტყველებაშიც დასტურდება სხვაობა: ლოდორაში ქართულთან არის შერეული ზემოიმერულად, ხოლო მოხეაში -- რაკულთან, ცენტრალური სოფლების მეტყველებითათვის კი დამახასიათებელია ზემოიმერულის ნიშანდობლივობანი (გვ. 109).

ასეთივე თანამიმდევრობითა და მეცნიერული სიზუსტით იხილავს მკვლევარი ჭიათურისა და ზესტაფონის რაიონების მცხოვრებთა მეტყველებას. ყოველ გვერდზე, ყოველ აბზაცში ჩანს, რომ ქ. ძოწენიძე უაღრესად დინჯი მკვლევარია. რომელიც გაურბის დასკვნების გამოტანას მანამ, სანამ მთელ მასალას ჰირფესვიანად არ შესისწავლის, ემპირიულად მოპოვებულ ფაქტებს ათასჯერ არ აწონის და სხვადასხვა განზომილებით არ შეამოწმებს. ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანთ ავტორის მსჯელობას ჭიათურის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებების შესახებ. ამ შრომის დასასრულს ქ. ძოწენიძე ხაზგასმით მიუთითებს: „მოვლენათა კვალიფიკაციისაგან თავი შეეკავეთ, რადგანაც, ჯერ ერთი, ეს ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მეექვსე ნარკვევია ზემოიმერულის შესახებ და განწეობებს მოგვირდეთ და, მეორეც, სანამ ზემოიმერული მთლიანად შესწავლილი არ არის ძველი და ახალი სალიტერატურო ქართული და ქართული ენის კილო-თქმების მონაცემებთან შეპირისპირების გნით, ყოველგვარი დასკვნის გამოტანა ნაადრევად მიგაჩნია“ (გვ. 168). ეს არის ჭეშმარიტი მეცნიერის თვისება, მისი განუყრელი დამახასიათებელი ნიშანი, რომელსაც ქ. ძოწენიძის ყველა ნაშრომში იპოვის დაკვირვებული მკითხველი.

ღრღი ენათმეცნიერული ინტერესები ახლავს ქ. ძოწენიძის ნაშრომს „შუაიმერულის საკითხისათვის ზემოიმერულ და ქვემოიმერულ კილოკავებთან მიმართებით“. სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ იმერული ცალკე დიალექტად გამოყო მარი ბროსემ (1834 წ.), ხოლო იმერული 'ზემოიმერულად და ქვემოიმერულად დაყო შ. ძიძიგურმა თავის საკანდიდატო დისერტაციაში (1935 წ.): შუაიმერული ცალკე კილოკავად მიიჩნია ვლ. ფანჩიძემ (1938 წ.).

ქ. ძოწენიძის ზემოაღნიშნულ ნაშრომში პირველად სამეცნიერო ლიტერატურაში დამაჩერებლად არის დასაბუთებული მსჯელობა შუაიმერულის, როგორც არა ცალკე კილოკავის, არამედ როგორც თავისებური თქმის შესახებ. ფიქრობთ, ქალბატონი ქეთევანი ამ შემთხვევაში სრულიად მართალი ბრძანდებოდა. უახლესმა დიალექტოლოგიურმა კვლევამ-ძიძიგურმა და ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულმა სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურამ ნათლად გვიჩვენა განსვენებული ენათმეცნიერის მსჯელობის სისწორე.

პრობლემური საკითხია დასმული და მშვენიერად გადაჭრილი ნაშრომში -ვე სუფიქსისათვის ზემოიმერულში“. ქ. ძოწენიძე სოფ. პერევეში ადასტურებს აწმყოს, მეოფადისა და უწყვეტლის III პირის მრ. რიცხვის წარმოებისას -ავ-ის ადგილას -ვე სუფიქსს (კლევან, კითხვევენ, კერევენ და სხვ.). რითაც ზემოიმერული ქართული ენის ყველა კილო-თქმისაგან გამოირჩევა. მკვლევარ-

მა მოგვცა ამ იშვიათი ენობრივი მოვლენის ახსნაც, რაც ერთხმად იქნა განიარაღებული სპეციალისტთა მიერ.

მეტად საინტერესოდ და დამაჯერებლად არის გაანალიზებული შემოიღებულში გარდაუვალ დინამიკურ ერთპირიან ზმნათა თურნობითი მეორის თავისებური ფორმები, რომლებიც სათანადო ლიტერატურის მონაცემებით ქართული ენის არც ერთ სხვა კილოში არ დასტურდება.

1547 წ. ქ. ძოწენიძე მიუღინებთი იმყოფებოდა ვანის რაიონის სოფ. უსეთ-ში. უხუთი შორსაა გურიისაგან, მაარამ მკვლევარს უხუთურზე გურულის საგრძნობი გაელენის კვალი შეუნიშნავს: შეუმჩნევეა აგრეთვე მეგრულიწებიც.

ქ. ძოწენიძის ნაშრომი „უნიფიკაციის ტენდენციის მოქმედების ერთი ნიმუში შემოიღებულ კილოკაეში“, რომელიც სარეცენზიო მონოგრაფიაში შედის, თავისი მეცნიერული ღირებულებით სცილდება ქართული დიალექტოლოგიის ლოკალურ ჩარჩოებს და ზოგადი ენათმეცნიერებლისთვისაც სავალისებრო დაკვირვებას შეიცავს.

დიდი ინტერესით იკითხება ნაშრომები აკაკი წერეთლის ენისა და დავით კლდიაშვილის პერსონაჟთა მეტყველების შესახებ. მათში წარმოდგენილი დაკვირვებანი მნიშვნელოვანია შემოიღებულის ელემენტების გამოვლენის თვალსაზრისით მხატვრულ ლიტერატურაში.

სარეცენზიო შრომის მეორე ნაწილი მთლიან ტექსტებს უჭირავს. ტექსტები, მეტყველების ნიმუშები ჩაწერილია ქ. ძოწენიძის მიერ შესანიშნავად, ზუსტად, უზადოდ, ვიტყვით სანიმუშოდ; ეს არც არის გასაკვირი: ქ. ძოწენიძე იმერელია და ეს კილო ბავშვობიდანვე შეისისხლბორცა. ერთი სიტყვით. სარეცენზიო ნაშრომში დაბეჭდილი მეტყველების ნიმუშები ენათმეცნიერულად სანდოა. ენარობრივად მრავალფეროვანი და შინაარსობრივად მეტად საინტერესო.

წიგნს ბოლოში ერთვის უცნობ სიტყვათა განმარტება. პირთა საძიებელი, შემოკლებანი, შესწავლილ სოფელთა და მთხრობელთა სია. კარგად შედგენილია ქ. ძოწენიძის შრომების ბიბლიოგრაფია.

სარეცენზიო წიგნი უდავოდ დგას თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების დონეზე. ავტორი ავლენს ღრმა ცოდნასა და მოზადებას არა მხოლოდ დიალექტოლოგიაში, არამედ ძველსა და თანამედროვე ქართულში, აგრეთვე ზოგად ენათმეცნიერებაშიც. ქ. ძოწენიძე მშვენიერად იცნობს წყაროებს და კეთილსინდისიერად იყენებს მათ. მკვლევარი როდი გაურბის პოლემიკას, მისი მსჯელობა უაღრესად ობიექტური და სამართლიანია, თავდაპირილი და წინდახედულია. ერთი სიტყვით, აქაც იგივე ქეთევანია, რაც ცხოვრებაში. ნაშრომი მონოგრაფიული ხასიათისაა; ენობრივი მოვლენების ენათმეცნიერული ანალიზი შესანიშნავია, ახსნა — დამაჯერებელი, მსჯელობა — ლოგიკური, საილუსტრაციო მასალა და ტექსტები უაღრესად სანდო და საიმედო.

ნაშრომი წარმოადგენს ქართულ დიალექტოლოგიაში ქ. ძოწენიძის მუშაობის ერთგვარ რეზიუმეს. მასში გამოყენებულია ის გამოცდილება, რომელიც ავტორმა წლების განმავლობაში მიიღო დიალექტოლოგიის საინსტიტუტო კურსის კითხვის დროს. ქ. ძოწენიძის გამოკვლევას („შემოიღებული კილოკაეი“) უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც. ამგვარ ნაშრომს ინტერესით წაიკითხავენ სპეციალისტები, სტუდენტები, ლექტორ-მასწავლებლები, პედაგოგები და საზღვარკარეთელი ქართველოლოგებიც.

კაუთილ შამალაშვილი

ძრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აქადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1974 წ. 18 ოქტომბერი

სხლპას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კეკელიძე, ე. პეტრე-ველი, ს. ცაიშვილი.

გაჩნდილეს სტროფები: 293; 293,1; 294; 295; 296; 297 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილ-მა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ცქტიშვილმა); 298; 299; 300; 301; 301,1; 302 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. ბილანიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარა-შვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

293 აუთენდილ უთხრა: „ეთ მაქებ საქები ბრძენთა ენისა? მაგისად ნაცვლად ჩამე გიყავ ღიზის ქებისა თქუენისა! სახე ხარ მზისა ერთისა, ზეცით წნათისა ზენისა.

და რათგან ვერ შეგცვლის პატივი ეგზომთა ცრემლთა დენისა.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 294) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

293.1 მოსრულეარ. შენად შეყრამდის ეყავ ამბისა შებნელი: ჩა გნახე. შენმან საქმილმან ბნელსა მიმატა მე ბნელი; ეგე მეც ვიცი, მეცა ვარ მაგა ლახუართა მგებნელი;

და ბოლოდ იცოდო, სიკუდილი ჩემგან გაყრის ა მცებნელი.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 399) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შეყ-რამდის (შეყრამდის), ამბისა (ამბუისა); შესამე ტაეის ბოლოს მძიმის ნაცულად დასმულია წერტილ-შიმე. პროექტი მიღებულ იქნა.

294 ამა დღემან დამაიფყა. გული ჩემი ეინ დაბინდა; დამიგდია სამსახური მისი, იქმნას, რაცა გინდა; იაგუნდი ეგრეცა სჯობს. ათსჯერმეცა მინა მინდა; და შენ გეახლო სიკუდილამდის, ამის ზეტი არა მინდა!

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 295) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: შესამე ტაეის ბოლოს მძიმის ნაცულად დასმულია წერტილ-შიმე. პროექტი მიღებულ იქნა.

ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნა, რომ სტროფში გაუგებარია იაგუნდისა და პანის, ე. ი. ტა-რელისა და თინათინის, დაპირისპირების ფაქტი.

ა. ბარამიძე: ნატურალისტურად თუ გაეიკებთ, რასაკერეველია, აბსურდია. მაგრამ კუმა-ნისტური პოზიციიდან ამოსვლით სუსებით გასაგებია (შეგობრობისა და სიყვარულის იდეის დაპირისპირება).

295 ტარიელ უთხრა: „მე შენი გული აწ მემკურვალების; მიკუირს. თუ ნაცვლად მაგისად შენ ჩემი რა გვეალუბასი მაგრა წესია. მიჯნური მიჯნურსა შეებრალების.

და შენ საყუარელსა გაგყარო. ესე რათ გენაცვალების!

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 296) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

296 წამოსრულხარ ჩემად ძებნად, პატრონისა სამსახურად; ღმერთმან ქმნა და გიპოვნეივარ, შენცა ცდილხარ მამაცურად. მაგრა ჩემსა რა გიამბობს, გამოჭერილეარ ასრე თუ რად!

და მე თუ ვიტყვი, დამწუაეს ცეცხლი ცხელი, შემიქმს ალად, მურად“.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 297) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა. ოღონდ მეოთხე ტაეში შე მ ი ქ მ ს შეიყვალა შე მ ი ქ ს ფორმით.

* გაგრძელება. დასაწეისი იხ. „მაცნე“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№ 1, 2.

297 ასმათ უთხრა: „ლომო, ცრემლით მაგა ცეცხლსა რა ერგებისს მე ვითა ეთქა წუვეა თქმისა, რათგან ერგ არ ეგებისს ესეღაჲ. ესე ხელი ვინმე მოყმე შენთვის წაეგებისს, და ცნას მიზეზი შენთა წყლულთა, ქმნას. რა ღნე აეგებისს.“

საიუბოლო გამოცემასთან (სტრ. 298) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტში მიღებულ იქნა.

298 მეხუტეწებოდა, ლამოდა ჩემგან რასამე სმენასა; ნუ ყოსო ღმერთმან, გაძლება მემცა ვით მივეც უნასა და არს სცნობს, ევეო ამისგან თქუნესა რასამე ლხენასა.

და არს უკეთესი, რაცაღა სწადს განგებასა ზენასა“

საიუბოლო გამოცემასთან (სტრ. 299) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ნუ ყოსო (ნუ ყოსო), ევეო (ვევებ).

გ. კარტოზია: ცვლილება შეეხო ტაყებს, სადაც სხვათა სიტყვის -ო ნაწილიაი უჩვეულო აღვიდას ზის. ხელნაწერთა გადაწერებს უცლიათ მათთვის სახამუშო ფორმათა „გასწორება“ ამ ნაწილიკის მოშორებით. ერთ შემთხვევაში ტაყში მარცხელთა რაოდენობა შენარჩუნებულია ზმნაზე სასხვისო ქცევის უ- ნიშნის დართით: ნუ ყოსო > ნუ უყოს (შდრ. ზოგ ხელნაწერი დადასტურებული ცვლილება: არ მივეო > არ მიუვე. 267გ), მეორე შემთხვევაში უთემისნიშნო ზმნა ვეკჳ (ვეკჳ=ვეკჳ+ო. როგორც ცნობილია, ძველად -ს ღნე უ არ გამოითქმოდა და არც იწერებოდა) გადაკეთებულია -ომ თემისნიშნის ზმნად — ვეკჳ ბ. მაგრა ვეკჳ ბ ფორმა, რომელსაც ტრადიციულად იშორებენ გამოცემები, გვიანდელია. რუსთველის დროისათვის მხოლოდ უთემისნიშნო ვეკჳ ზმნა გავრცელებული.

ა. ბარანიძე: ვართალია. ვეკჳ ბ > ვეკჳ ბ უფრო გასაგებაა, ვიდრე ვეკჳ ბ > ვეკჳ ბ. რეგრეტირებო: ვეკჳ ბ-ს სასარგებლოდ ის მიუთითებს, რომ ვეკჳ ბ ახალ ფორმაა. პროექტში მიღებულ იქნა.

299 ამას დაუმუნდა ტარიელ. დამწუარი, დაავლებული:

ამათს უბრძანა: „მას აქათ შენ ხარ ჩემთანა ზღებული;

რად არა იცი, უწამლო არს ლები ესე ლებული;

და კულა ესე ყმა მწუავს მტირალი, ცრემლითა დავალელებული .

საიუბოლო გამოცემასთან (სტრ. 300) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ბ. გვიგნიშვილი: სტროფი ისე იწვება, ათქვის გულისხმობს ტარიელს ადრე ნალაპარაკებს. შდრ. ამას დაუმუნდა ტარიელ; შდრ. აგრეთვე: მას აქათ შენ ხარ შემთანა ზღებული.

ც. კვიციანი: მას აქათ ტარიელის გაქრას გულისხმობს. ამაზე კი ტარიელს უკვე აქვს ნათქვამი სვეით: მაგრა ჩემსა რა ვიამბობს, გამოჰკრიღვარ ასრე თუ რად (295გ).

რედაქციის წევრებმა იხსიელეს შეთხვე ტაყის საერთო სიტყვის (დავალელებული) მნიშვნელობის შესახებ.

ბარანიძეს მიჩნია, რომ დავალელებული ნაწარმოებია ვალ (=სესხი) სიტყვიდან. ტარიელა იზიხვი ვეთანდლის უბედურებისა, მისგან არას დაეალელებული.

ბ. გვიგნიშვილი: ხომ არ ვეკჳს აქ დავალელებული (=დაეალელებული)? შდრ. უაღრესო. არც დავალ სიტყვის არსებობაა გამოსარიცხი.

გ. კარტოზია: ვალ ფუძიდან ნაწარმოებია მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვა სხვა და-ტრადუციაში. ე-ღა დასტურების, მსმენლისა უპრინციპ დავალელებიან (21გ).

პროექტში მიღებულ იქნა.

300 კაცმან ვით პოვოს, ღმრთისაგან რაცა არდანაბადია!

მით გული ჩემი საქმილმან აწ ასრე დანაბა დია;

კულა გზასა მოყრავს, მიჭირავს, მითქს ბადე დანაბადია;

და აწ ქელთა, ნაყელად ღზინისა, ჩალა მაქჳს და ნაბადია.

საიუბოლო გამოცემისაგან განსხვავებით, პროექტში სტროფი ძირითადად არის მიჩნეული. 1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 406) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: არდანაბადია (არ დანაბადია), საქმილმან (სეედამან); მეორე ტაყის ბოლოს მთავის ნაცულად წერტილშია დასმული.

ბ. გვიგნიშვილი: პირველი ტაყი თინათინისა და როსტევეანის დიალოგის რემინისცენაა. სტროფი ჩანართი უნდა იყოს. ჩანართობას მოწმობს მისი მაქაშეობა.

ა. ბარანიძე: სტროფის ძირითადობას და მის აუცილებლობას მოწმობს მომდევნო, ამა-რად ნაადგილი, რუსთველური სტროფი („მაგრა ღმერთმან მოწყალეშან...“). რაც შეეხება მაქაშურ რიტმს, იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს სტროფის ჩანართობის საბუთად.

ბ. კარტოზია: გაუგებარა პირველი ტაქის აზრი: ვინ იგულისხმება არდანაბდში?

რ. გიგინეიშვილი: შეიძლება ვიყარაუდოთ, რომ აქ ლაპარაკია არა პიროვნებაზე, არამედ საქმეზე. ტაქის აზრი შეიძლება ასე გავიგოთ: კაცი როგორ მიალყვეს იმას, რაც ლეონისგან არ არის გასკვებელი. რაც შეეხება დანაბა ფორმას, იგი აქ დანაბანს ნიშნავს. წთანბურის ჩართვა პრევერტების შემდეგ მხოლოდ დ. გურამიშვილის ენის თავისებურება არ არის.

ა. ბარამიძე: დანაბა რომ მართლაც დანაბანს, შეკრას ნიშნავს, ამას მომდევნო ტაქი მოწმობს: კულა გზასა მიკრავს, მიკრავს, მითქს ბაღე დანაბადია.

დაადგინეს: სტროფი შეტანილ იქნეს ძირითად ტექსტში; პროექტი დამტკიცდეს.

301 მაკრამ ღმერთთან მოწყალემან მით ცნობითა ერთით მზითა

ორი მისი მოწყალება დღესა მომყა ამა გზითა:

პირველ. შეყარის მოყარულთა ჩემით რათმე მიხეზითა.

და კულა. ნუთუმყა სრულად დამწქა ცუცხლთა ცუცხლთა ანაგზითა“.

საიუბილო გამოცემისგან განსხვავებით, პროექტში სტროფი ძირითადად არის ჩაუთლილი. 1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 407) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ერთით (ერთი).

რედაქციის წევრებს არ ეეჭვებათ სტროფის ნამდვილობა. მსკელობის საგანი ვახდა პირველი ტაქის წაკითხვის და გაგების საკითხი.

ბ. კარტოზია: ცნობა აქ გაცნობას უნდა ნიშნავდეს. ცნობითა ერთით მზითა=ერთი მზის გაცნობით. მოსალოდნელი იყო გვეჩონოდა: ცნობითა ერთისა მზისათა ან ცნობითა ერთისა მზისა. მაგრამ, როგორც ჩანს, საქმე გვაქვს პოეტურ ლიტერატურასთან. ზღრ. ეიქ საქმესა ამაღარო, სადაც ამაღარო = ამაღარსა.

ბარამიძე: ტაქის ამგვარი ახსნა დამაყრებელია. ცნობა აქ, მართლაც, გაცნობას უნდა ნიშნავდეს და არა გონებას.

რ. გიგინეიშვილი: სხვანაირად ტაქის გაგება, მართლაც, არ შეიძლება. მაგრამ ძალიან დამაბნელებელია მზითა ფორმა. შემდეგ რატომ ეწერთ ერთით მზითას, როცა ხელნაწერებში ყველგან ერთი მზითა გვაქვს?

ბ. კარტოზია: ერთდერთი ვაპირებთ ენით ფორმის მიღებისას არის, რომ „ეფეთხი:ტყაოსნის“ ენისათვის არ არის დამახასიათებელი ატრიბუტული მასაღვრელის საზღვრულთან შეუთანხმებლობა.

დაადგინეს: ტაქის წარმოდგენილი წაკითხვა დარჩეს უცვლელად.

301.1 მის დღესა ღმომი ტარეულ შეზებითა აივსებოდა:

ქელითა ქელსა მიზიდვენ. ერთმანერთს ეუბნებოდა:

მათთა შემხედთა მათთანა ლალიცა უმტყურებდებოდა:

და ჰვავს, თუ მამრიცი შექსა ჰქენს, მზე მათთვის გაივსებოდა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 408) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მესა-მე ტაქის ბლოს მძრის მძრის ნაცვლად დასმულია წერტილ-შიმე. პროექტი მიღებულ იქნა.

302 ყმასა უთხრა: „ვიწყა კაცმან იძმოს ანუ და-ცა-იღოს.

კამსო, მისთუის სიკუდილსა და ჰირსა თავი არ დარიდოს;

ღმერთმან ერთი რათ აცხოვნოს, თუ მეორე არ წაწყვიდოს!

და შენ ისმენდი, მე ვიამბობ, რაცა გინდა წაშევიდოს“.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 301) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებებია: იძმოს ანუ და-ცა-იღოს (ძმა იძმოს, თუ და-ცა იღოს), კამსო, (ზამს, თუ), რათ (ეიო).

ბ. კარტოზია: პირველი ტაქის აზრი, წარმოდგენილი პროექტის მიხედვით, ასეთია: კაცი ვისაც იძმოს ან იღმოს,მისთვის თავი უნდა გაწიროს. ტაქში გვაქვს ზმის ტემისანი ფორმა (და-ცა-იღოს), რომელიც მომდევნო ხანის ვად:მწერებს ორ სიტყვად გაუგიათ (დაცა იღოს), რასაც გამოუწვევია ტექსტის სხვადასხვაგვარი სწორება (ძმა ანუ თუ და-ცა იღოს, ძმა იძმოს თუ და-ცა იღოს...). ამისავალი წაკითხვა დაეუღა აქვს ერთდერთა მწ ნუსხას.

ს. ცაიშვილი: ტაქის წარმოდგენილ წაკითხვას უპირატესობა აქვს ადრინდელ წაკითხვებთან შედარებით. ძმა ანუ თუ და-ცა იღოს, ცხადია, არ ვარცხ (ძმა... იღოს), მაგრამ არც ძმა იძმოს, თუ და-ცა იღოს არის გამართული. რასაკვირველია, აქ მხოლოდ ძმის ძმობაზე ან მხოლოდ დის ღმობაზე არ შეიძლება იყოს ლაპარაკი.

ა. ბარამიძე: წარმოდგენილი შესწორების სასარგებლოდ ისიც მეტყველებს, რომ იძმოს ანუ და-ცა-იღოს. რეალურად არსებული წაკითხვა და არა სხვადასხვა ხელნაწერის სხვადასხვა წაკითხვის კომბინაციით მიღებული ფრაზა.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: იძმოს ანუ და-ცა-იღოს.

ა. ბარამიძე: მეოთხე ტაეპში რა ცა სიტყვას ხელნაწერებში ვარიანტად აქვს რა ცლა და რა ლა. ვფიქრობ, ამოსავალი ფორმა უნდა ყოველიყო რა ცლა, საიდანაც მივიღებ როგორც რა ცა, ისე რა ლა. საწინააღმდეგო პროცესი — რა ცლა-დან რა ლა-ს მიღება — გუგუბარია.

ბ. კარტოზია: რა ცა, რა ცლა, რა ლა ფორმათა ურთიერთმიმართება შეიძლება სხვაგვარადაც წარმოიდგინოთ. ვაქნათ, ასე: ძირითადი რა ცა ფორმის ვარიანტად ზოგ ნუსხაში გინდა რა ლა: შენდევ კი ამ ფორმათა კონტრანაცეით მივიღებ რა ცლა.

რ. გიგინეიშვილი: ამ კონტექსტში რა ცა უფრო გამართლებულია, ეიღვ რა ცლა. რა ცა-ს შეწყობა კავშირებითის ფორმასთან ბუნებრივია (რაცა გინდა წამეკიდოს), მაშინ როცა რა ცლა გინდა შეუძლებელი გამოქვამა.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა რა ცა.

1974 წ. I ნოემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ბ. კარტოზია, ც. კეკელიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 303; 304; 305; 306; 307; 308 (პროექტი მოამზადეს ბ. კარტოზიამ, ე. ბილანიშვილმა, ლ. კვიციანიძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ); 309; 310; 311; 311,1; 311,2; 312 (პროექტი მოამზადეს: ც. კეკელიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმბულიშვილმა, ნ. ცეციშვილმა).

303 ასმათს უთხრა: „მოდი, მოგე, თანა წყალი შოიტანე.
დაბნედილსა მაკურებდი. გული მითა გარდამბანე;
მკუდარი მნასო, დამიტირე, სულთქმა გაათანისთანე,
და მე სამარე გამითხარე, აქა შიწა მიაქუანე“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 302) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

304 ღილჩაკსნილი საამბობლად დაჯდა, მკარნი ამოყარანა:
ვითა მზე ჯდა მოღრუბლებით, დიდხან შუქნი არ აღარანა;
ვერ გაახტენა სასაუბროდ, მან ბაგენი გაამყარანა,
და მერმე სულთქმანა, დაიზახნა, ცრემლნი ცხელნი გარდმოყარანა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 303) შედარებით პროექტში ცვლილება: სასაუბროდ, მან ბაგენი გაამყარანა (სასაუბროდ მან ბაგენი, გაამყარანა). პროექტი მიღებულ იქნა.

305 მოსთქამს: „ჰაჰ-ჰაჰ, საყუარელო, ჩემო, ჩემთუის დაკარგულო,
იხელო და სიცოცხლეო, გონებოო, სულო, გულო,
ვინ მოგაქუთა, არა ვიციო, სუო, ეღვეს დანერგულო!
და ცეცხლმან ცხელმან ვით ვერ დაგწა, გულო, ასჯერ დადაგულო?“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 304) შედარებით პროექტში შეზღვევა ცვლილება: ჰაჰ-ჰაჰ (ჰაჰ). პროექტი მიღებულ იქნა.

306 „ისმენდი, მიეუ გონება ჩემთა ამბავთა სმენასა,
საუბართა და საქმეთა ვითა ძლივ ვათქმევ ენასა
იგი, ვინ ხელმქმნა, მოველი მისგან აროდეს ღვნენასა,
და ვისგან შეუცავ სუდასა, სისხლისა ღუართა დენასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 305) შედარებით პროექტში შეზღვევა ცვლილება: სუ-დასა (სუვდათა). პროექტი მიღებულ იქნა.

307 ინდოეთს შუიდათა მეფეთა ყოვლი კაცი ხართ მცნობელი:
ექტსი სამეფო ფარსადანს ჰქონდა, თუით იყო მყრობელი,
უხუი, მდიდარი, უკადრი, მეფეთა ზედა მფლობელი,
და ტანად ღომი და პირად მზე, ომად მძლე, რაზმთა მწყობელი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 306) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

308 მამარემი ჯდა შეშუიღედ, მეფე მებრძოლთა მხარავი, —
სარიდან ერქვა სახელად, — მტერთა ზედა დაუფარავი:
ვერვინ ჰადრებდის წყენასა, ვერც ცხადი, ვერცა მხარავი;
და ნადირობდის და იშუებდის საწუთროგაუმწარავი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 307) შედარებით პროექტში შეზღვევა ცვლილება: მე-შუიღედ (მეშუიღედ); სარიდან ერქვა სახელად გამოყოფილია ტირებით, პროექტი მიღებულ იქნა.

309 ხალვა მოსძულდა. შეეძინა გულს კავშანთა ჯარები.

იქტა: წვაილია მჭერთაგან ძლევით ნაპირთა არები.

ყოლანით გაშისსიან. მორჯებით ვზი. მაქტს ზეიმი და ზარები;

და ბრძანა: «წაიღა და მეფესა ფარსადანს შეეწყნარებინა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 309) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგეიშვილი: ხელნაწერებში ევლგან, C-ის გარდა, შეეკენა იყოსება. რატომ ვე-
ლებთ შეეკენა ფორმას?

ც. კვიციანი: ბრძანა ფორმას რომ მიეცათ უპირატესობა, გაითვალისწინეთ ძველი ენობ-
რივი ნორმა. ან ვიქციოდო ადრულ. ისეთ შემთხვევებშიც კი, როცა არც ერთ ხელნაწერს არა
აქვს დაკული ძველი, ამოსავალი ფორმა.

დაადგინეს: დარჩენს წყობა შეეკენა.

310 ფარსადანს წინა დაასქნა გაგზავნა მოციქულისა.

შესთქალა: «შენ გაქვს მეფობა ინდოეთისა სრულისა;

აწ შე მწაფს. თქვენსა წინაშე მცა ეცნა ძალი გულისა.

და სახელი დარჩეს ჩემისა ერთგულად ნამსახურისაა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 309) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არს.
ექტი მიღებულ იქნა.

311 ფარსადან შექმნა ზეიმი ამა ამბისა მცნობელმან.

შესთქალა: «ღმერთსა მადლობა შეესწირე კმელთა მფლობელმან.

რათგან ვეგ ჰქმნე მეფემან. ჩემებრ ინდოეთს მპყრობელმან.

და აწ მოდი. ასრე პატიე გცე. ვითა ბრძანა და მშობელმანა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 310) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ე. პეტრეველი: შესაშე ტაების ბოლოს წერტილის ნაცვლად მძინე უნდა დაისყა:..

მეოთხე ტაეი დაუკავშირდება შესაშეს.

ე. გვიგეიშვილი და ც. კვიციანი შენიშნეს, რომ მეოთხე ტაეი ცალკე დგას II—III

ტაეობაგან. II—III ტაეებზე წარმოადგენს რთულ ქვეწარმად წინადადებას, სადაც მოაქვს
მოსდებს მიზეზს ვარემობითი დამოკიდებული წინადადება.

დაადგინეს: შესაშე ტაების ბოლოს დარჩეს წერტილი.

ც. კვიციანი: შესაშე ტაეში ვარემობა ექვს იწვევს შესიტყვება—ინდოეთს მპყრო-
ბელმან. მოსალოდნელი იყო გვექონოდა ინდოეთის მპყრობელმან. როგორც
ჩანს, ზოგიერთ ვადამწერსა და გამოცემელსაც ეუხერხულებოდა იგი და ამიტომ გვაქვს ასე-
თი ვარიანტი: ინდოეთს მქდომელმან. მაგრამ მქდომელმან არ ვარგა, რადგან
ინდოეთი რითა ირღვევა.

ე. კარტოზია: ინდოეთს მპყრობელმან ერთ-ერთი მაგალითი ძველი სინტაქსე-
რი კონსტრუქციისა (სახელწინა პოეზიითში მართავს უბრალო დამატება). «ეფესისტაიონსა-
ში» სხვაგანაც დასტურდება ამჟღავნად კონსტრუქციის ნიმუშები. შტრ. მავა საქმესა ვერა
იქს ვერცა კალამი წერასა, 231.

311.1 «მარის ღმრთისაგან ჩემზედა წყალობა აწ ამდენანი.

შეგვეწვეე დიდი კელმწიფე. დასცინეს მოციქულთ დენანი;

აქვსა მქმელსა რას არგებს აწყა აქ ან მანდ დენანი».

და მშვილმან ისენა, ჩავგნეს კმალნი სისხლისა მდენანი».

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 418) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

311.2 ნოიდა კაცი მეფისა. იგი დღე-ღამე იაროს;

სარბიანს პეადრა მეფემან: «დაეუდრე. წამოიაროს;

თუ ეინმე პეანდეს მოსარჩლე, ვარგულად გაუზიაროს.

და სხუად კიდე ნუ დაიყოვნის. ფიცხლად, უდგომლად იაზოსა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 419) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ფიცხლად. უდ-
გომლად (ფიცხლად უდგომლად). პროექტი მიღებულ იქნა.

312 ერთი სამეფო საკარგად, უბოძა ამილბარობა.

თუთი ამილბარისა ინდოეთს აქტს ამირსპასალარობა.

მეფედ რა დავჯდა. არა სჯირს ქელისა მიუშწუდარობა;

და სხუად ჰატრონისა, მართ ოდენ არა აქტს კეისარობა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 311) შედარებით პროექტში შედეგი ცვლილებაა: ამილ-
ბარობა (ამირბარობა). ამილბარისა (ამირბარისა).

უ. კიკვიძე: ამირბარობა და ამირბარსა ჩვენ შეეცვალეთ წაითხვებით — ამილბარობა. ამილბარსა. რადგან რ-თანხმოვნისი ფორმები ძველ ტექსტებში ვერ დაუდასტურეთ. ეახტანვიც კი. რომელიც თვით იყო ამირბარი, ამილბარს ხვარობს.

ი. გიგინეიშვილი: ერთსა და იმავე ტაქსში ერთმანეთის მეხოზლად ამილბარი და ამირსპასალარი უხერხულია. ეს ფაქტი ძალაუნებურად ეტიმოლოგიური წაითხვისა-ვენ (ამირბარი) გვიბიძგებს.

ე. მეტრეველი: ვარიანტებიდან ამოსაღება შენიშვნა: ამირბარი და ამილბარი ორივე შესაძლებელი ფორმაა.

ს. ცაიშვილი: შესაძლოა, ტერმინი ამირბარი რუსთველის მიერ იყოს შემოტანილი. საფიქრებელია, იმ სახით. როგორცადაც გამოითქვოდნა სპარსულში.

დაადგინეს: აღდგენილ იქნეს წაითხვები: ამირბარობა, ამირბარსა.

1874 წ. 15 ნომერები

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, უ. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი. განიხილეს სტატიები: 313; 313,1; 313,2; 313,3; 313,4; 313,5 (პროექტი მოამზადეს უ. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. ჯუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. ციციტაშვილმა); 313,6; 313,7; 313,8; 313,9; 313,10; 313,11; 313,12; 314; 315; 316; 316,1; 317 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კობეტიშვილმა, თ. ციციტაშვილმა).

313 თვით მეფემან მამაჩემი დაიჭირა სწორად თავსა.

თქვა: ჩემებრი ამირბარი. ნამღვეი ვარ, ვისმეცა ჰყავსა
ლაშქრობდის და ნადირობდის, აძლედიან მტერნი ზავსა.

და მას არა ეტყავ ასრე. ვითა მე სხუა კაცი არა მგავსა.

საიუბლეო გამოცემასთან (სტრ. 312) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

313.1 მეფემან უძღუნა მრავალი ოქრო და საპურტლენია.

ქულა სხტავნით ნიბათ-ნიბათი, თეთრი ქორი და ცხენია.

ჩრად მწყალობ. ღოშო უარსადან? რაცა მაქტ. ყუელა შენია:

და მე გმორჩილობენ მნათობნი. მათ ვარდი კრიფთს. შენ — ია.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 422) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უარსადან? რაცა (უარსადან? — რაცა), შენ — ია (შენ ია): მეორე ტაქსის ბოლოს წერტილ-ძიძის ნაცულად დასმულია წერტილი. მესამე ტაქსის ბოლოს წერტილი შეკელია წერტილ-ძიძით. პროექტი მიღებულ იქნა.

313.2 ეინადიროთ მსიარულთა. მშვილდ-ისრითა მოვსრათ ველი:

ტახტი დადგით მალრიბული. ჩემად მოსვლად ნურას მელი:

ჩაჩუაფების ორხათთა გააკუეთთ ზოგან კელი.

და ედემისა მსგავსად ჰკაზმეთ, გაახარეთ ჩუენი მზრდელით.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 423) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: პირველი ტაქსის ბოლოს ძიძის ნაცულად დასმულია წერტილ-ძიძით. მესამე ტაქსის ბოლოს წერტილის ნაცულად — ძიძით. პროექტი მიღებულ იქნა.

313.3 მუნ მეფესა მოუკაზმეს სახლი ამო სიტურფითა:

თელ-გუარი მოაფრქვიეს. მუშესა ჰფენენ სუშხელითა:

ასრე ტურფად მოუკაზმეს, კელმწიფესა მართებთ ვითა:

და მისი ფერი სურნელემა ქამს აღმჩრას სამოთხითა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 424) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

313.4 თუ რა სადა საკელმწიფო შესაქვევი პოვეს სათა.

შესხდეს. თანა წაატანეს, ზოგნი ღებნად არნეს სხუათა:

მას დღე სროლა მათი იყო. შეყრილობა ჯარი სპათა.

და მისინი მტრეგნი გაეუთრნეს მისთა ეგზომ ქვევა-ზბათა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 425) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შიძობა დასმული პირველი ტაქსის ბოლოს (ნაცულად წერტილ-ძიძისა) და მესამე ტაქსის ბოლოს (ნაცულად წერტილისა). პროექტი მიღებულ იქნა.

313.5 დღესა ერთსა ავაზითა შექცეს და ამოსწყუდიდეს.

მეორესა შავარდნითა და ქორითა ინადირეს,

მესამესა დღესა შესხდეს, ავაზებსა მოასხმოდეს;

და ვინცა ნახეს, ქება ჰქადრეს, არ აიგდეს, არ იკილეთეს.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 426) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: მესამე ტაქის ბოლოს მძინის ნაცვალ წერტილ-მძიმეა. პროექტი მიღებულ იქნა.

313.6 ქუირას ერთსა ინადირეს, რაცა პოვეს, ჯარი ჰყოცდეს,

სტუმარი და კელმწიფენი ისრინა და ამოდ ჰქოცდეს;

ლალიბითა ნადირობდეს, შევეთა ჰყოცდეს ორმოცოცდეს.

და ნაძლეუთა აეს ისპასა იმათშიგან ამოჰყოცდეს.

1955 წლის გამოცემასთან (სტრ. 427) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: აეს ისპასა იმათშიგან (აესი სპასა, იმათშიგან): მეორე ტაქის ბოლოს იშობის ნაცვალ წერტილ-მძიმეა.

ს. ცაიშვილი: მეოთხე ტაქეში გუგუბარი აესი სპათა გასწორდა საყვებით გასაგებში შესიტყუებით --- აეს ისპასა. ისპა სხვაგანაც გვხვდება ჩანართ სტაროში. შტრ. ისპად მისომანის სტავისა, არ დავაყდენ, ვინცა შინა, 28, 13.

რედაქციის წევრებმა უურაღებდა მოაქციეს მეორე ტაქეში სარომოდ ნახმარ ჰქოცდეს სიტყვას. მათი აზრით, ესა ჰქოცეო უძლეობადან ნაწარმოები ზნა. ჰქოცდეს = „მხოცავობდნენ“.

პროექტი მიღებულ იქნა.

313.7 რა გათავდა ნადირობა, წამოვიდეს მხიარული,

ჩამოჰქედეს და ჰამად დასხდეს, შეუეს შინას ტახტი სრული;

კაცის თუალმან რამცა ნახა სხუა მისებრი მოკაზმული!

და აპა, ძმამ, მამინდიდგან მე მაქტს ჩემი გული წყლული.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 428) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: პირველი ტაქის ბოლოს წერტილ-მძიმის ნაცვალ დასუღია მძიმე, მეორე ტაქის ბოლოს ორწერტილი შეცვლილა წერტილ-მძინით. პროექტი მიღებულ იქნა.

313.8 გარდიჯადეს ნადიმობა, ვით გასმია კელმწიფისა;

ილხენდეს და თამაშობდეს შესაფრად ქვეყანისა;

ლალი მრთელი, იაგუნდი, ფანტეა იყო გუირგუინისა.

და მე სად ღირს ვარ მისთა თქმებათა. მქმენელი ვარ იმა გზისა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 429) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ღირს ვარ (ღირს-ვარ). თქმებათა (თქმათა). პროექტი მიღებულ იქნა.

313.9 მეფემ უძღუნა მამაჩემსა უსაზომო საბოძტრითა,

დიდროანი ტაბაქები საესე თუალთა გუარითა;

უბრძანებდა: «სარდან, შეილო!» მით ამოთა საუბრითა.

და თავსა ხუტვენ უცხოს რასმე მუშეთა და ამბარითა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 420) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მამაჩემსა (მამა ჩემსა), დიდროანი (დიდრუანი), თუალთა გუარითა (თუალთა-გუარითა), რასმე (რას-მე). პროექტი მიღებულ იქნა.

313.10 ლხინობდეს და თამაშობდეს, გამოვიდეს ღამე-ღღენი;

ღმრთისა იყო ბრძანებანი, საწუთროსა კარის მღენი;

დაორსულდა დედაჩემი, მოდგეს სრასა მღენის მომღენი.

და ღონე მქონდეს, არ მინდოდა თქმვა ამბავთა ვგრე შენი.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 431) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: თქმვა (თქმა). პროექტი მიღებულ იქნა.

313.11 კრულმც არს ჩემი დაბადება, კელმწიფისა აცნობესა;

«კაცი მიხტდა ამილბარსა». — დედოფალსა შეჰქადრესა.

«ლხინი მოგუცა შემოქმედმან, ნუ მოვიწყენთ!» — ვგრე თქმესა;

და ილხენდეს და თამაშობდეს, შეპირება დაჰკარგესა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 432) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: «ვკა-ნეხტდა ამილბარსა». — დედოფალსა (კაცი ნეხტდა: ამილბარსა, დედოფალსა). პროექტი მიღებულ იქნა.

313.12 ამის მეტსა ეუღარ უძლებ, ასმათ გუადროს, რაცა ვქნა“

აღგა ასმათ, დაუწყნარდა, ყძელა წჭრილად მოაქცენა;

„მე სოფელსა აღარ უნდი, მით საქმითა შევიგენა“

და ესე თქვა და ყმაშან სულთქნა, კელა დაუწყო ცრემლმან დენა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 433) შედარებით პროექტში ცვლილება: „...“ (სულთქან). პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ ნორე ტაეპის ბოლოს წერტილ-მძინარე ნაცუ-
ლად დაისვა წერტილი, შესაბამის ტაეპის ბოლოს კი წერტილის ნაცულად -- მძიმე და ტიპე.

314 მე არ ესტა მეფესა და დედოფალსა შინსა დარსა,
ჭმუნეა ჰქონდა, ჟამი იყო. შით ავტანეს სპანი ზარსა.
ვა, კრულია დღეშეა იგი, მე მივეცი ამირბარსა
და მეფემან თქვა: ავიღად გავზრდი, თუთი ჩემივე გუარა არსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 313) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ვა
(ვა). პროექტი მიღებულ იქნა.

315 მეფემან და დედოფალმან მიმიყვანეს შვილად მათად.
საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქუეყანათად.
ბრძენთა მიმეცს სასწავლელად ქელმწიფეთა ქცევა-ქმნათად:
და მოვიწიეთ, დავემსგავსე მზესა თქალად, ლომსა ნაქუთად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 314) შედარებით პროექტში ცვლილება არ
ტი მიღებულ იქნა.

316 ასმათ, მოხრობდი, რაცა სენა ჩემგან ამბობა ცილისა.
ხუთისა წლისა შევიქენ მსგავსი ვარდისა შილისა;
ჭირად არ მიჩნდის ლომისა მოკლეა. მართ ვითა სილისა;
და არა ჰგაოდის ფარსადანს მისი არასმა შეილისა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 436) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: სი-
ლისა (სირისა), არა ჰგაოდის (არ ჰგაოდოდ-ს). პროექტში (სივეუ, როვორც საიუბილეო გამო-
ცემაში) სტროფა ჩანართად არის მიჩნეული.

სტროფის განხილვა გადაიდო შემდგომი სპლომისათვის, როცა მთავარი რედაქტორი შეე-
რიბება სრული შეადგენლობით

316.1 ნადიმსა შიგან მოყმენი სიცილით მომეგებნინა;
მოასპარეზე-მესროლთა ღონე ჩემგანვე ძებნინა;
მებრძოლთა შიგან მებრძოლნი ვერაენ ვერ შემეგებნინა;
და თუთი შუბოსანი ჩემგზრი არაენ არ ეგებნინა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 437) შედარებით პროექტში ცვლილება არ
ტი მიღებულ იქნა.

317 ასმათ, შენცა ხარ მოწამე ჩემისა ფერმიქდილისა,
მზესა მე ესჯობდი შექნებით. ვით ბინდსა ჟამი დილისა;
იტყოდეს ჩემნი მნახავნი: მსგავსია ედემს ზრდილისა.
და აწ მაშინდლისა ჩემისა სახე ვარ ოდენ ჩრდილისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 315) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არს. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

1974 წ. 20 ნოემბერი

სხლმას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ე. კიციანი, მ. ძიძიგური.
განხილეს სტროფები: 318: 319: 320: 321: 322: 323: 324: 325: 326: 327: 328 (პროექტ
მოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. ბლანინიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბეიდიმ).

318 მე ხუთისა წლისა ვიყავ, დარსულად დედოფალი".
ესე რა თქვა, ყმამან სულთქანა, ცრემლით ბრძანა: „შობა ქალი".
დაბნედასა მიეწურა. ასმათ ასხა გულსა წყალი:
და თქვა: „მაშინვე მზესა ჰგვანდა, აწ მედგისი ვისგან აღი

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 316) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არს. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

319 წიგნი წიგნსა ეცემოდა. დედოფალი ოდეს შობდა.
მოციქული — მოციქულსა, ინდოეთი სრულად სენობდა:
მზე და მთუარე განსცხრებოდეს, სისხარულით ცა ნათობდა;
და ყოვლი არსად შემოსრული მხიარული თამაშობდა.

* მთავარმა რედაქტორმა სტროფი განხილვა 1975 წლის 17 იანვრის სპლომაზე ვა კართად რედაქტორის კუთვნილებად ჩათვალა.

საუბილო გამოცემისაგან განსხვავებით. პროექტში სტროფი ძირითადად არის მიჩნეული. 1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 439) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ინდოეთი (პინდოეთი), განსხვავებულად (განსხვავებულად).

ა. ბარამიძე: აუცილებლად საჭირო სტროფია. მასში გადმოცემულია ძეობის აღწერა, ნემკვირდის დაბადებით გამოწვეული სიხარული და ზეიმი. ამ სტროფას ამოღებით დაკარგება მეტად საინტერესო საყოფაცხოვრებო დეტალი. საერთოდ, წარმოდგენილია, რომ შემკვირდის დაბადება, რასაც ასე მოთმენლად ეწოდება მთელი ქვეყანა, მხოლოდ ორი სიტყვით („შობა ქალი“) გადმოეთა რუსულად. ამასთან საყურადღებოა, რომ ხელნაწერები თითქმის უგამონაწიროდ წარმოვედრევენ ამ სტროფას (არ არის მხოლოდ ენ-ში და ვახტანგის გამოცემაში).

ბ. გვიგინიშვილი: სტროფის ნამდვილობას ნიშნობს აგრეთვე ერთ-ერთი მომდევნო სტროფი: „აშობელი გაიყარა ზრდა დაგვიწყევს მე და ქალსა“.

პროექტი მიღებულ იქნა.

320 ქება არ ითქმის ენითა. აწ ჩემგან ნაუბარითა.

ფარსადან დაჯდა ხარებად ზეიმითა და ზარითა;

ყოვლენით მოვიდეს მეფენი ნიჭითა მრავალგუბარითა.

და საჭურჭლე გასცეს, აივსნეს ლაშქარნი საბოძვარითა.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 317) შედარებით ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

გ. კარტოზია: ანგარიშგასაწევია მთელი რიგი ხელნაწერის ჩვენება, რომლებიც ამის წინ ათავსებენ სტროფას, სადაც ტარაელის გარეგნობა აღწერილი („ამათ, შენცა ხარ მოწამე ჩემისა ფერტიქლოლი...“). ამ შემთხვევაში სიტყვები „ქება არ ითქმის ენითა...“ შეეხება ტარაელს. ბ. გვიგინიშვილი: შესაძლოა ქება აქ „ხოტბას“- კი არ ნიშნავს, არამედ „თბრობას, გადმოცემას. აღწერას“. ტაპარს აზრი მაშინ ასე გაიგება: ნესტანის დაბადებით გამოწვეულ სიხარულს აღწერა. ვადაცემა შეუძლებელია. ამდენად აღნიშნული სტროფის გადმოსმა საჭირო არ არის.

ა. ბარამიძე: ქება თუნდაც „ხოტბას“ ნიშნავდეს, სტროფის გადსმა მაინც არ არის აუცილებელი. აქ ლაპარაკია იმაზე, რომ შეუძლებელია ძეობით გამოწვეული სიხარულის ქება. დაადგინეს: სტროფის თანმიმდევრობა უკუელად დარჩეს.

321 საშობელი გაიყარა, ზრდა დაგვიწყევს მე და ქალსა.

მართ მაშინვე აგვანდა იგი მზისა შექთა ნასამალსა.

უფუარდით და სწორად უწნდით მეფესა და დედოფალსა.

და აწ გაქსენებ, ვისგან ჩემი დაუდაგავს გული აღსა“.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 318) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: სტროფის ბოლოს აბილის ნიშნის ნაცვლად დასმულია წერტილი. პროექტი მიღებულ იქნა.

322 ყმა დაბნდა, რა სახელისა ქსენებასა მიეწურა:

ათანდილსცა აეტირა. მისმან ცეცხლმან გულსა მურა;

ქალმან სულად მოაქცია, მეერდსა წყალმ. დააპყურა.

და თქმა: „ისმენდი, მავრა ჩემი სიყვდილისა დღე დასტურა“.

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 319) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

323 მას ქალსა ნესტან-დარეჯან იყო სახელად ქმობილი.

შუიღისა წლისა შეიქმნა ქალი წყნარითა და ცნობილი.

მთქარისა მსგავსი, მზისაგან შუენებით ვერაშეფრთხილი:

და მისსა ვით ვასრდებს გაყრასა გული აღმასი. წდობილი

საუბილო გამოცემასთან (სტრ. 320) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მზისაგან შუენებით (შეენებით მზისაგან), წდობილი (წთობილი).

ბ. გვიგინიშვილი: სწორია პროექტში წარმოდგენილი წაკითხვა: ვერაშეფრთხილი (და არა ვერაშეფლობილი). ასევე შეფრთხილი არაა ზმინდანი ნაწარმოები მიმღობა გვაქვს 28-ე სტროფით: სკობს და მას მიეც შეუთბა, ეისგან მზე შენაფრთხილია აქ შენაფლობია აქვს მიღებული.

გ. კარტოზია: ქართული მწერლობის ძეგლებში დასტურდება როგორც შეფრთხილი (და არა ვერაშეფლობილი). ასევე შეფრთხილი არაა ზმინდანი ნაწარმოები მიმღობა გვაქვს 28-ე სტროფით: სკობს და მას მიეც შეუთბა, ეისგან მზე შენაფლობია აქვს მიღებული.

ბ. გვიგინიშვილი: მეოთხე ტაქსში უნდა აღდგეს წაკითხვა წთობილი.

გ. კარტოზია: ძველ ტექსტებში ეს სიტყვა წლობილის სახით გვხვდება. დონიანო ფორმა დასტურდება გვიანდელ ტექსტებშიც. შემდგომში ამ ფორმას ენაყვება წართობილი. ტექსტებში წობილი ვერ დავადასტურეთ.

დაადგინეს: დარჩეს წაიხსნა წლობილი.

324 იგი ასრუ მოიწიფა, მე შემოდოლ შესლვა ომსა;

მეფე ქალსა ვით ხედვიდა მეფობისა ქმნისა მწთომსა.

მამასავე ქელთა მიმცეს. რა შევიქმენ ამა ზომსა;

და ებურთობდი და ენადირობდი, ვით კატასა ეკოციდი ლომსა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 321) შედარებით ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებული იქნა.

325 მეფემან კოში ააგო, შიგან საყოფი ქალისა;

ვეად ფაზარი სხდა, კუბო დგა იაგუნდისა, ლალისა,

პირსა ბაღია და საბანლად სარაჯი ვარდის წყალისა;

და ივი მუნ იყვის, შედების ვისგან საქმილი აღისა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 322) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მე-ოთხე ტაეის ბოლოს ძახლის ნიშნის ნაცვლად წერტილია დასმული.

ა. ბარამიძე: პირველ ტაეში კოში უხდა შეიყვალოს სახლით, როგორც ეს ხელნაწერთა ერთ ნაწილშია. სარაჯებ არ შეიძლება კოშიში ყოფილიყო, სასახლეში იქნებოდა.

ი. გიგიხვიშვილი: მეუკაონია, რომ სახლი უხდა, კოში ამ სახლის ნაწილია.

შ. ძმიგური: ჩემთვის პოეტურად კოში უფრო მისაღებია. ტაეის ასრი შეიძლება ასე გაეყოლოს: მეფემ კოში ააგო, კოშიში კი ქალს საყოფი იყო.

გ. კარტოზია: მომდევნო სტროფში კოშის ხსენება (ზოგჯერ კოშის ჯღს, ზოგჯერ ბაღიას ჩამოვიდის, რა დგის ჩრდილი) გაუგებარია, თუ წინ არ იქნება ნახსენება. თორემ გამოდის, რომ ყველა სახლს ქონდა კოში. პოემში კი კოში მხოლოდ ნესტანის საყოფს ეწოდება. რაც შეეხება სარაჯებს, ისინი ბაღიასთან ერთად არის ნახსენები და მათი აღვლი კოშკს გარეთ ივარაუდება.

ც. კციციტე: ამ კონტექსტში კოში აღვილებულია, რადგან იგი ნესტან-სთავს იყო აშენებული.

ა. ბარამიძე: სხვა ძეგლებში უფლისწულებრისათვის (იოდასაფი, ჭმებერი) სწორედ სახლს აშენებენ.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაიხსნა: მეფემან სახლი ააგო.

326 დღე და ღამე მუჯამრითა ექმეოდის ალვა თლილი;

ზოგჯერ კოშის ჯღის, ზოგჯერ ბაღიას ჩამოვიდის, რა დგის ჩრდილი.

დაეარ იყო და მეფისა, ქუჩივი, ქაჯეთს გათხოვილი.

და მას სიბრძნისა სასწაულელად თუთ მეფემან მისცა შვილა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 323) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

327 სრა ედგა მოფარდაგული ოქსინითა და შარდითა;

ვერინი ვხედუდით. შეიქმნა პირითა მინა-ვარდითა;

ასმით და ორნი მონანი ჰყვიან, იმღერდის ნარდითა;

და მუნ იზრდებოდის ტანითა, გაბაონს განაზარდითა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 324) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

328 თხუთმეტისა წლისა ვეყავ, მეფე მზრდიდა ვითა შვილსა;

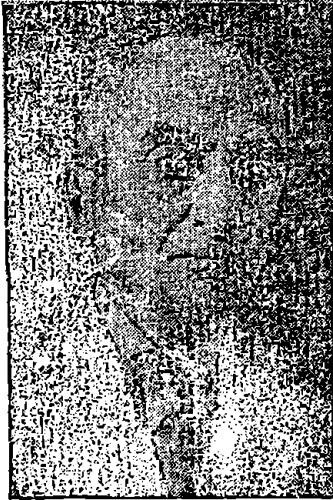
დღისით ვიყვი მას წინაშე, გამომწებდის არცა ძილსა;

ძალად ლომსა, თუალად მზესა, ტანად ეკვანდი ედემს ზრდილსა,

და სროლასა და ასპარეზსა აქებდიახ ჩემგან ქმნილსა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 325) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

ეთაშოვაკალთა ღირსეული მალღობა

მოქმედს სიციხეებში რაღაც თავისებურსაც კი ღვინ, მაგრამ შემოქმედის ამ ქვეყნიდან წასვლის შედეგ მხოლოდ მისი შემოქმედება რჩება. თუ სიკვდილი საერთოდ ამთავრებს — კემზარტი შემოქმედთა შემთხვევაში სიკვდილი იწუებს. იწუებს მეორედ და არა მარტო უფრო ხანგრძლივად, არამედ. ხშირ შემთხვევაში, უფრო ამბულაბულსაც, უფრო ლამაზსაც, ისევე. როგორც თითქმის იმ დღესვე ევაიწუდება სოღმე. ჩვენგან წასული მოხუცი შემოქმედის ჩაფერული სახე და ჩვენ წინ, უპირატესად, დეას სურათი მისი კარმაგობისა. სიციხეებით სავსე სურათი. მისი შემოქმედების უველანე მალაღი აკვაების წლებში.

დაისვენა... ამიერიდან შენ, როგორც ეს კემზარტი შემოქმედთა ხეუღრია, სხვას არ დაასვენებ. დღეიდან შენი უიჭრები და ტივილები, ღერებო და სახეები არ დაასვენებს ჩვენს შეილებსა და შთამომავლებს, სულ ახალ და ახალ თაობათა სულსა და გონებას: არ დააძინებს მათ, როგორც „ზარები გრიგალში“. არ დააძინებს იმით, რომ შენს უიჭრებსა და ტივილებში, შენს ღერებსა და სახეებში მეოცე საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ცხოვრებაა. ჰიული მისი გრძელი ისტორიის მანძილზე უველანე მღელვარე, უველანე დიდ გარდატეხათა წლებში; წლებში, როცა საქარსეველი გადიოდა სულ ახალ გზაზე, როცა ჩვენი სემზარტო ბებოღა თანამედროვე ერი მუოცე საუკუნის დონეზე; როცა იგი ახალი ღოღოღ და ძმევაშოსიღად დაადგა სოციალიზმის მშენებლობის დიდ გზას. არ ეციე, იქნებ დღეს აქ ეს მოხატანიც არ იღოს. მაგრამ რადგანაც იმ დღეებში ამაზე ბევრი ითქვა, მეც გაუიხსენებ, და დასამალავიც აქ არ არის, რომ შენ. სხვა სულერი სამუაროსა და ვითარებაში აღზრდილი კაცი, არ უყუე დასაწყისში შთავიღებული იმ იდეებში, რომლის ცხოვრებაში ზორციქესხმას შეუდგა შენი მშობელი ხალხი, შეუღლებით ჩვენ, შენი სამშობლოს ახალი თაობები ამ ორმოცდაათი წლის წინ. მაგრამ სინამდვილისთან შემოქმედის გოლიათურ კიდოღი შენ გაიმარჩვე; და გაიმარჩვე სწორედ იმით, რომ შენ საბედნიეროდ დამარცხდი, გაიმარჩია მხატვარმა, კემზარტიმ შემოქმედმა; ხოლო, ლიტერატურისა და ხელოვნების ისტორიიდან ჩვენ ისიც ვაგვიგია, რომ ასეთი მალაღი დამარცხება ბევრ სხვა კემზარტი შემოქმედს

დიდი, უდიდესი დანაკლისი... ვანობით ჩვენ, მაგრამ შენს წასვლას რაღაც სხვა, რაღაც სხვა სიტუცა, სხვა ქართული სურდება, რომლის მონახეაც იბევე გვიჭირს ჩვენ ახლა, როგორც უველას გვიჭირდა ევაიწუა სიტუცა ვალაკტიონ ტაბიძის ეაშო, მისი დარჯალვის დღეს, ამ თუქესმეტი წლის წინათ.

... დაისვენა, სწორედ დაისვენა...
თუ ჩვენი საუკუნის ქართველ მწერალთაგან ვისმე შეეღერება ეს სიტუცა სიკვდილის დღეს, — პირველ რიგში გაღაქციონ ტაბიძეს და შენ, თქვენ დაისვენეთ. ანუ ვანისენეთ მხოლოდ სიკვდილში. კემზარტი შემოქმედი დიდ სიციხეებთან ერთად სხეულში, ნამდვილად, დიდ სიკვდილსაც ატარებს. რომელიც სხვაზე მეტად არ ასვენებს მას. ზეღიზუნდ სამჭერ სცადე შენ. დაეხატა ამ დიდი სიკვდილის სულისშემძვრელი სურათები, გერ არაკიძის, შემდეგ ემხვარის და მერე ქართუვეღა დიდი ზეფის ვარდაცვალების წუთებში. ამით შენ უთუოდ უველა კემზარტი მხატვრის, მათ შორის საუთარი სიკვდილის სურათის დახატეხაც ლამობდი. ეს დიდი სიკვდილი დიდ შე-

შელსაც უგემნია შენამდე; ზოგ მთვანს უბრ-
ძილევლადაც და უნებურადაც კი. გაომარჯვე
ტყვილებით; დიად, იქნებ უფრო მეტი და იქ-
ნებ სხვაგვარი ტყვილებით, ვიდრე ჩვენც ვის-
მე რაიმე ოდესმე გვეტყინა, მაგრამ მწამს და
ღრმად მჭერა, რომ მას არც დაგვიძრახავს და
არც გაიკვირებს ჩვენი ბედნაერი. მადლიერი
შთაშობაობაა. შენ, როგორც ქვეშაირიტმა შე-
მოქმედმა, განსჭვრიტმა საქართველოს დიდი
მომავალი. შენ ჩადეი ან ახალი საქართველოს
სამსახურში და როგორც შთაგონებულმა ხე-
ლოვანმა, როგორც ქვეშაირიტმა ოსტატმა ათე-
ული წლების მანძილზე. მთელი ქვეყნიერების
განსაგონად უმღერე მის დიდ წარსულს და
უფრო დიდ წმყისს და მომავალს. ათეული
წლების მანძილზე შენ ცოცხლობდი და იღე-
წოდი შენი ახალი სამშობლოს სამსახურის მა-
ღალი აზრით და ინტერესებით; მისი მწერლო-
ბის აუცილებელ მალაღი ინტერესებით.

ქვეშაირიტი შემოქმედის სიყვდილი ეს ის
დრო და ის შემთხვევა არაა, როცა მის

ღვაწლსა და ამავს საბოლოოდ აფასებენ. ამ
დაფასების სულ ახალი და ახალი თაობები
სჭირდება; ისინი სულ ახლად და სულ ახლებუ-
რად მრავალჭერ დაგვიბრუნდებიან შენ.

შე დღეს მხოლოდ უნდა დაგვეშვიდობო,
საუყარულო ძმად კონსტანტინე; მიმძიმს, ძა-
ლიან მიმძიმს ამ სიტყვის თქმა, — უნდა და-
გვეშვიდობო მწერალსა და ადამიანს, რომელ-
თანაც ბედმა, საქმემ და დრომ ათეული წლე-
ბით ახლოს დამაკავშირა, დაგვეშვიდობო და
მთელი საქართველოს მწუხარებისთან ერთად
გითხრა მწუხარება საქართველოს მეცნიერე-
ბათა აკადემიისაც, რომლის ნამდვილი წევრც
იყავი შენ და რომლითაც შენ ამაცობდი ისევე,
როგორც იგი ამჟამად შენით.

ამიერიდან შენ უკვე სახჭოთა ლიტერატურა
რის ისტორიას ეკუთნი. დილია შენაი სეველიდ-
რებობა. შენს სახელს მუდამ ლიტერატურული მად-
ლობით ახსენებს შენი მადლიერი სამშობლო.

ირაკლი აბაშიძე

მშეარალი, მემცნიერი, მამშულიშვილი

წავიდა ჩვენგან კონსტანტინე გამსახურდია — ქართული მსატერული სიტყვის დიდი
ხელოვანი, საყარული მწერალი, მწერალი-მოაზროვნე, მეცნიერი-მკვლევარი, ესეისტი და
მასხილი კრიტიკოსი, მამულიშვილი.

კონსტანტინე გამსახურდია იყო უნიკალური ნიჭის პატრონი, შემოქმედი, სწორუოჯა-
რი ერთდტი, ერთენული მწერალი-მოქალაქე. კ. გამსახურდია მწერლობის მრავალ დარგსა
და ჟანრში დატოვა უზარმაზარი ნაკვალევი. მაინც მისი სტიქია იყო მსატერული პროზა.
კ. გამსახურდიას დიდი რომანები იქნება თუ მომხიბლავი პატარა ნოველები, შორეულ
წარსულს ეძლეება მისი შთამაგონებელი ნახელავი თუ აწყო ცხოვრებას. ყველაფერს
მსვეკლავს ჩვენი ქვეყნისა და ჩვენი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესები მტკიცე შეგნების
მადლი. შთამბეჭდავი და ღრმა შემეცნებითი მნიშვნელობის მქონეა კ. გამსახურდიას მრ-
ეადლოცხოვანი ნარკეუვები, ესეები, ესეიებით უკსოური, რუსული და ქართული მწერლობის
საითხებზე. მწეწიერია მისი წერილები შოთა რუსთაველზე, სულხან-საბა ორბელიანზე,
დაეით გურანიშვილზე. ეკა-ფშაველაზე, გალაკტიონ ტაბიძეზე... ეინ დაივიწყებს (თუ ბედ-
ნიერება ჰქონდა მოცმინა) კ. გამსახურდიას მუზნებარე სიტყვები მწერალთა კავშირის
ტრიბუნდან. სანიმუშოა კ. გამსახურდიას უწადლო თარგმანები უცხოელი და თანამოქმე
ხალხების საუკეთესო ლიტერატურული ძეგლებისა (ნარტო დანტეს „ღვთაებრივი კომედიას“
თარგმანი რად ღირს!).

წაეიდა კ. გამსახურდია, ახალი სოციალისტური სამშობლოს დიდი მესიტყვე. წაეიდა
და დაეიტოვა მოსაეილად დიდი განძი, დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა. არა ერთი
და ორი თაობა აღიზრდება, გაიფაება და დაუნჯდება ამ მემკვიდრეობის შესწავლასა და
ათვისებაზე. მომავალი კიდევ ბევრს იტყვის კონსტანტინე გამსახურდიაზე, როგორც მწე-
რალზე, მოაზროვნესა და მოქალაქეზე.

კონსტანტინე გამსახურდია უკვე ისტორიას ეკუთნის. იგი მტკიცედ იკაუებს ამ ისტო-
რიასში დიდი ქართველი საჭოთა მწერლის საპატიო ადგილს.

ალექსანდრა ბარამიძე